

ԻՈՒՆ

ԲԱՅԱՌԻԿ ԹԻԻ ՆՈՒԻՐՈՒԱՄ
ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ
Ե Ի
ՅՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՑ
ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ

ԾԻ. ՏԱՐԻ

Է-Ժ

1980

ՄԻՈՆ

ԾԴ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

1980

Յուլիս — Հոկտեմբեր

Թիւ 7 — 10

1980

July — October

No. 7 — 10

S I O N

VOL. 54

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

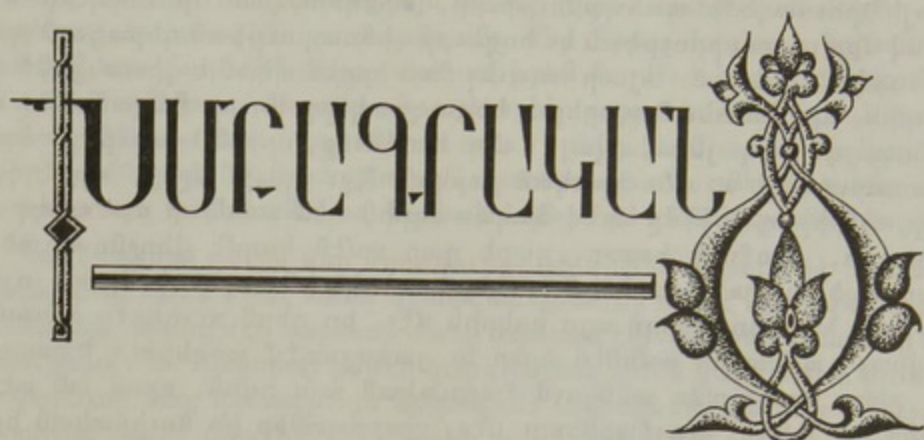
St. James Press
Jerusalem

9320-820

198-98

ՆՈՐԻՆ Ս. ՕՇՈՒԹԻՒՆ Տ. Տ. ՎԱԶԳԷՆ Ա.
ԾԱԹՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՒ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Օ Ս Ք

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՆ ՄԱՍՆԱԿՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Ջաֆարիայ Պատրիարքի ծննդեան երկուհարիւր ամեակին առիթով, որ հիմնադիրը եղած է Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Երանաշնորհ Դուրեան Պատրիարքի մահուան յիսնամեակին, որ վերանորոգիչը հանդիսացաւ մոյմ Վարժարանին, հրաւիրեցինք ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի երեց եւ կրտսեր եղբայրները, որոնք տարիներով կաթմ ու մեղրը ծծեցին կրթական այս հաստատութեան, միասին ըլլալու, յիշելու մեր ոսկեշող պատանութիւնը եւ կրակ երիտասարդութիւնը այս Սուրբ Տանը մէջ: Շրջանը՝ որ լեցուց մեր հոգին երազներով եւ յառաջադրութիւններով: Ժամանակը առաւ մեզմէ շատերուն կրակները, բայց չկրցաւ փշրել մեր սէրն ու հաւատքը այս Տանը եւ Հայ Եկեղեցիի հանդէպ, որ կրակ թելով մը ահաւասիկ ինչ ինչի կը բերէ մեր երէկն ու այսօրը:

Տուն կը կոչեմք այս սրբազան յարկը, որովհետեւ այդ է ամոր բնորոշիչ մկարագիրը: Շահու հաղորդութեամբ հաւաքուած ընկերակցութիւն մը չեմք հոս, այլ մուրումն ուխտով գոյաւորուած եղբայրակցութիւն մը: Աստուծոյ փառքը եւ ազգին սէրը, այս գոյգ զգացումներուն մէջ է որ կը կայանայ այս Տանը ոգին ու մպատակը: Փառք մեր երախտաշատ մախմիքներուն, որոնք ըրած են իրենց կարելիւ Ս. Երկրի մէջ մեզի կտակելու մուրակն այս ժառանգութիւնը, որ հակառակ ժամանակի ընթացքին եմքարկուած փոփոխութիւններուն, տակաւին կրնայ մեզի երախտագիտութիւն հարկադրել անոնց սուրբ յիշատակին:

Հայ Երուսաղէմի պահպանութիւնը, տիեզերական Երուսաղէմի մէջ, դարերով մեր ազգասիրութեամբ եւ հոգեւոր զինուորութեամբ գերազույճ պարտականութիւնն է եղած: Այսօր առաւել քան երբեք պէտք է գիտակցեմք մեր այդ դերին, որովհետեւ մեր օրերու հեռապատկերը Սուրբ Քաղաքին կը մընայ անստոյգ: Սակայն անայլայլ է մեր հաւատքը, որուն հրաշքը դարերէ ի վեր կատարուած է այս մուկրական յարկին մէջ: Հրաշք մը չէ՞ միթէ զարմանալի այն իրողութիւնը որով ճակատագրին դէմ ամէն օր մաքառող այս ժողովուրդը, «փոքրիկ հօտ»ը, դարէ դար ամէն կողմէ վերջնատուած եւ անաւագուած, կրցած է սակայն պահել հոս՝ վշտին սրշութիւնը եւ յոյսին զօրութիւնը խորհրդաւորող այս երկրին մէջ, իր դերն ու դիրքը հաւասար գիծի վրայ՝ աշխարհի ամենէն հօգօր եւ յառաջադէմ ազգերու: Իմաստութեամբ, բայց մանաւանդ անկուն քաջութեամբ այս ոգին, որով ան տէր է կանգնելու եւ, անթիւ պայքարներու մէջ, պաշտպանել իր մուկրական իրաւունքները գորս մեր ժողովուրդի հաւատքի զօրութիւնը ստացել է քրիստոնէական այս տիեզերական կրօնաստանին մէջ:

Ս. Տեղեաց մէջ Հայ Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդի ունեցած ժառանգութիւնը միւսական փառք մը չէ միայն, հակառակ որ անոր իւրաքանչիւր քաւրը, դարերու ընթացքին մեզի արժած է իր ծանրութեամբ ոսկի: Ինչո՞վ, հետեւաբար, կարելի է փոխարինել կրօնական ջերմեռանդութեամբ այն ոգին, որուն հաստատուն սուրբ ծառին արմատները մխրճուած կը սնանին այն հողին մէջ, որուն վրայ մեր Տէրը իր երկրաւոր առաքելութեամբ տարիները ապրեցաւ: Սիոնի քարձումբին թառած Ս. Յակոբեանց հոգեւոր մեծաստանը, Քրիստոնեայ Եկեղեցւոյ առաջին Աթոռն է, առաջին պատուանդանը մեր Տիրոջ հոգեւոր եւ աշխարհիկ իշխանութեամբ: Արիւնով եւ արցունքով ուռած եւ փրփրած դարերու ընթացքին Հայ Եկեղեցւոյ Սաղիմական այս Աթոռը մընացած է հաստատուն եւ անսասան, շնորհիւ իր տիրանուէր եւ ուխտապահ զաւակներուն, որոնք իբրեւ պահակներ Աթոռը շրջապատող Սուրբ Տեղեաց եւ անոնց մէջ մեր ունեցած ազգային իրաւանց, ըրեր եւ իրենց լուագոյնը, միշտ վառ պահելով հոգիներու աշտանակին վրայ Աստուծոյ պաշտամունքին լոյսը:

Այժմ վստահ եմ թէ տարիներ վերջ անգամ մը եւս զգացիք Երուսաղէմի համը, սխրանքը, քաղցրութիւնը, խորհուրդը եւ հրաշքը Սրբոց Յակոբեանց այս դարաւոր Հաստատութեամբ: Պատմութիւնը իր քանդակուած ստուերներով եւ կրօնքը իր սաւառնող խորհուրդով կ'ստեղծեն յաւիտեական այս քաղաքին մէջ այնպիսի մթնոլորտ մը, ուր միտքն ու սիրտը հաւասարապէս կը գտնեն մերոյժ սնունդ մը:

Ուրիշ քաղաքներ՝ իւրաքանչիւրը իբրեւ կեդրոն ազգի մը ինքնուրոյն քաղաքակրթութեամբ եւ մշակոյթին, միակ բան մը կը պատմեն. գիտութեամբ եւ արուեստի հրաշքը: Այսպէս չզգար մարդ հոս, յաւիտեական այս ուստանին մէջ: Կեանքի խորհուրդը ուրիշ ազդումներով կը խօսի հոս հոգիներուն: Կրօնի միստիք քանաստեղծութիւնը թեւ ու թռիչք կուտայ հոգիին ելլելու համար ցեղերու եւ ժողովուրդներու մասնաւոր զգացումէն վեր քարձումքիւններու, ուր Աստուծոյ յայտնութեամբ լոյսը կը ճառագայթէ: Ահա թէ ինչու համար Երուսաղէմը իբրեւ Աթոռ յաւիտեականանիմ, ամէն ազգի սեփականութիւնն է:

Տակաւիմ, Ս. Յակոբեանց այս Աթոռը իբրեւ մուիրական մէկ թիւը Հայ Եկեղեցւոյ եւ առաջին պատումնդամը մեր Տիրոջ հոգեւոր իշխանութեան սրբազան այս քաղաքին մէջ, դարերով իրեն քաջած է հոգիները ջերմեռանդ հաւատացեալներու: Հայաստան աշխարհի բոլոր հումներէն ուխտաւորութեան ալիքները, ծովու ալիքներու պէս, իրենց ջերմեռանդ համբոյրներով սրբեր ու մաքրեր են քաղաքը այս Հաստատութեան, դնելով իրենց հոգիին պատկերը այդ քաղաքում վրայ եւ մուիրաքերման գանձերը անոր ծոցին մէջ:

Պաղեստինէն դուրս մեր ժողովուրդը չի գիտեր թերեւս թէ Երուսաղէմի վարդապետը ամէն քանի առաջ վանական զինուոր մըն է որոշ պարտաւորութիւններով, որոնց մէկ կարեւոր մասը մպաստն է Ս. Տեղեաց իրաւանց պաշտպանութեան: Ս. Յակոբայ բնէն կարգ առնող ամէն վարդապետ իր ուխտին մէջ կարեւոր տեղ կուտայ այս պարտին: Սակայն Դուրեան եւ Գուշակեան Պատրիարքներու միտքին մէջ՝ ատկէ աւելի գործող մը պիտի ըլլար ժողովուրդին մէջ եւ անոր օգտին համար: Եւ տակաւին՝ իմացական բազմատեսակ հետաքրքրութիւններու ընդունարան եւ արդիւնաւորիչ մը: Այս երեք իրարու հետ հագիւ հաշտուող պաշտօններու եւ անոնց ենթադրած մտայնութեանց տագնապն էր որ կ'իշխէր իրմով պատրաստուած սերունդին մէջ: Անոնք չէին կրնար գուտ մտքի մարդեր ըլլալ, ինչպէս չէին կրնար աւանդութեան կողմէն պահանջուած աշխարհին համար հիմնովին փակ զինուորներ մնալ: Եւ մպաստակներու այս բարդութիւնն է որ անդրադարձաւ ու դեռ կ'անդրադառնայ սերունդներու գործունէութիւններում վրայ: Անոնց քով զօրաւոր կերպով արթուն են Ս. Աթոռոյ իրաւունքներում պաշտպանութեան ձայները, անոնց քով ի զօրու են իմացական կենդանի հետաքրքրութիւններ:

Այն եկեղեցականը որ չի գիտեր սիրել իր եկեղեցին եւ ժողովուրդը, դատապարտուած է ուրանալ մասն իր մանկութիւնը, իր պատանութիւնը, որովհետեւ այդ շրջաններում էր որ մեր հոգին կահաւորուեցաւ Եզմիկներու, Խորենացիներու, Շնորհալիներու, Նարեկացիներու, Բուրակներու, Մեծարեւնցներու, Վարուժաններու կիսանդրիներով: Գիտեմ, պատուական Եղբայրներ, ձեր հոգիներում մէջ վամբեր կան, Սօսեաց ամտառներ, մագաղաթեայ ձեռագիրներ: Ահա թէ ինչու հարուստ էք դուք եւ կրնաք ըսել ինծի «Զփոյդ ի քոյոցդ քեզ մատուցանեմ»:

Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը, մուիրապետականօրէն իբրեւ երկրորդ կարեւոր սրբավայրը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, պահած է դարերով եւ կը պահէ այսօր մանաւանդ իր տարօրէն ամուր կշիռը Հայ ժողովուրդի սրտին, ինչպէս մտքին վրայ, մնալով մեր արտասահմանեան կրօնական եւ հանրային կազմակերպութեանց ամենէն ջերմ եւ կենդանի կուուանը: Ի մտի պէտք ենք ունենալ որ Հայ ժողովուրդը ոչ միայն այսօր, այլ մոյմիսկ անցեալին մէջ չէ ունեցած սրբավայր մը, որ կարենար հաւասարիլ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց վամբին, որ քրիստոնէութեան առաջին Եպիսկոպոսապետին՝ Յակոբոս Տեառնեղօր պատմական Աթոռն է, քրիստոնէական եկեղեցւոյ ամենափառաւոր անցեալ ունեցող Աթոռներէն մին, հաստատուած հոն՝ ուր առաջին անգամ մեր Տէրը դրաւ իր արքայական գահը: Պատմական փոթորիկները չեն կրցած խախտել անոր պատումնդամը, որովհետեւ անկաւոր է եւ կը մայի յաւիտեանութեան: Գիտեմք թէ ինչ եղած է ան անցեալի մէջ եւ ինչ է այսօր մեր կրօնական ու ազգային կարիքներում դիմաց: Բաւ է

նայիլ ձեզի եւ երիտասարդ եկեղեցականներու հոյլիմ, որոնք, Առաքեալներու թամբով, գացին այս կրթարանէն՝ հոգեւոր հովուութեամ սուրբ գործին մուկութեամբ Հայ գաղութներուն մէջ, ամէն երկրամասի վրայ:

Անոնք որ վիստակութեամ մութ ժամերուն՝ փորձութեամ երբեմն տարակուսիլ մեր ժողովուրդի հոգիին մեծութեամ վրայ, թող գամ հոս՝ տեսնելու մեր ժողովուրդի կամքին ու հաւատքին այլապէս եւ գերազանցօրէն զմայլելի այն ժառանգութիւնը, ուր կը հանդիսադրուին մեռնիլ չգիտցող ցեղի մը լաւագոյն արգասիքները: Իրապէս տիտանեան կամքով եւ ոգիով զրահուած մարդեր պէտք է եղած ըլլան անոնք՝ որոնք իրենց համեստ ուժերով տեսական արդիւնքներ տուած են մեր եկեղեցիին ու ազգին, օժտելով զմեզ անօտարանալի ժառանգութեամբ մը՝ որ մինչեւ այսօր մեր միակ գանձն է անցեալի մաւրսկութեամբ մնացած:

Եկաք իմ հրաւերիս, ինչպէս այն օրերուն, երբ ձեզմէ շատեր կը հնազանդէին իմ կոչիս երբ կ'ընէիք ձեռամբարձ հրաժարումը այս աշխարհի այն շատ շատ բաներէն, որոնք սովորականներու յատուկ են:

Այժմ չափահաս ու բոլորապիւնդ, կերտած ձեր միտքը, գիտէք խօսիլ ձեր աստուածեան պատգամները յամառ եւ անմահանք, ձեզ լեցնող հաւատքին կրակը աղբերացնելով հոգիներուն խորը բոլոր անոնց՝ որոնք կարիք ունէին ձեզի:

Ձեր անցուցած աւելի քան քառորդ դարը պտղաբերձ ըրած է ձեր աշունը: Ձեզմէ շատեր այլեւս ալեհեր են, բայց առոյգ: Դուք չգիտցաք հարկաւ թէ տարիներու կախարդական թափօրումի ընթացքին, ես մտրէմ իմ մէջէն անցք էի տուեր այն բոլոր յոյզներուն եւ խռովմաններուն, որոնք ձեզի հետ կազմեցին իմ ալ ճամբան:

Ձեզմէ շատերուն գլուխները ողողուած են ճերմակիմ փառքով, այժմ քիչ մը կոր են ձեր հասակները, ամէն օր կրուած քեռներու յայտարար: Աչքերու տեղ ապակիներ կը վառէին ձեր մոռալ ճակատներու շուրջին: Ձեր ամբարբառ շրթները կը թրթռային, մինչ ձեր ուղեղներէն կը թաւալէին մտածումներ, պատկերներ, զորս ես կը կարդայի բաց գիրքի մը պէս:

Հիմա զուր գիտէք մեր պատմութիւնը ոչ իբրեւ թիւ եւ անուն, այլ իբրեւ մերքին այն իրականութիւնը որուն մտատեսութիւնը ունէիք: Գիտէք մեր եկեղեցին ոչ իբրեւ գաւազանագիրք, այլ իբրեւ կրկեսը իրարմէ հզօր առաքինութիւններու, որոնցմով գտնապիւնդ ձեր հայրերը անցան արեւմտ եւ կրակի մէջէն: Գիտէք մեր մատենագրութիւնը: Հիմա աւելի մօտ ենք այն համապատկերին, որուն ուրուածելը թելադրեցինք ձեզի: Կը հասկնամք այժմ մեր ժողովուրդին խորհուրդը՝ քան այն օրերուն՝ երբ Ձեր մէջ սեւեռել կ'ուզէիք անոր համգոյցը:

Կեանքի փոթորկալից շրջաններուն մամաւանդ, աւելի մեծ ուժ չկայ ընկերութիւններու համար, զիրենք վեր բռնող ապագան դիմագրաւելու, զիրենք կարող դարձնող, քան դէպի իրենց մեծ աւանդութիւնները հաւատարմութեամ ոգին: Աւանդութեանց հաւատարմութիւն... քառն ու բացատրութիւնը արթնցնեն թերեւս ոմանց մէջ սկեպտիկ միտքերու մակերեսային հոգիներու որոշ լնացման մը գաղափարը, եւ այս Հաստատութեան պարագային ինչ ինչ աղմուկներու արձագանգներուն յիշատակները, բայց անոնց համար, որոնք կ'ուզեն աւելի խոր տեսնել եւ զգալ, որքա՛ն տարբեր է իրողութիւնը: Հետեւաբար ոչ թէ լնացած եւ մեռած բաներ, կամ փուն պայքարներու աղ-

մուկներ՝ այլ գերազանցապէս կենդանի ու կենդանարար ոգեկան ուժեր են որ կը կազմեն Յշմարիտ աւանդութիւնը Հայ Սիոնի այս բարձունքին կանգնած Հաստատութեան, եւ զանոնք պահելը ինքնին մեր ժողովուրդի ոգեկան գերագոյն գործը գործել կը նշանակէ:

Անոնք որ ծանօթ են այս Հաստատութեան կեանքին եւ անոր շուրջ եռացող իրադարձութեանց, կրնան վկայել թէ հրաշքներու հաւասար ջանքեր ի գործ դրուած են դիմաւորելու աղէտներ եւ դժուարութիւններ, որոնք միշտ անպակաս եղած են միջազգային կրօնական այս ուստանէն մերս: Արատաւոր հոգիներ լոկ, բամբասանքի եւ ամբիտ բասրամքներու կ'երկարեն իրենց միտքը, զանազան հաշիւներով, կարծելով թէ կրնան պղտորել հոգիները: Հայութեան զգացումը Հայ Երուսաղէմի մկատմամբ եղած է աւելի քան սըրտագրաւ: Մեր մախնիք քսան դարեր քրիստոնէական խորունկ զգացումով մայր են Սիոնի այս բարձունքին, ուր իր հաւատքին եւ արեան գինը եղող սրբութիւնները մնացել են կանգուն ու յաւերժաբեւ: Իր մախնեաց շաւիղէն խոտորիլը այլասերիլ է, այսինքն կորսնցնել է հոգիին հարազատութիւնը: Բայց մենք կը հաւատամք թէ հոգին ողջ է տակաւին Հայ ժողովուրդին:

Ե.

ԵՐՈՒՄԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՑԱՐԱՆԻ ՇՐՋԱՆԱԽԱՐՑ
ՄԱՆ - ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՐՈՒԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՂՆԵՐՈՒ ԽՄԱՆԱԿԱՐ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԳԱԻԻԹ, 8 ՕԿՈՍՏՈՍ 1980:

Նստած՝ ձախէն աջ. —

Գերշ. Ս. Գարեգին Արք. Գազամեան, Գերշ. Ս. Շահէ Արք. Աճեմեան, Գերշ. Ս. Պապ Արք. Թումայեան, Գերշ. Ս. Կոմիտաս Արք. Տէր Ստեփանեան, Գերշ. Ս. Սիւռն Արք. Մանուկեան, Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ն. Ամեն. Ս. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Ն. Ամեն. Ս. Շմոնիք Արք. Գալուստեան, Գերշ. Ս. Հայրիկ Արք. Ասլամեան, Գերշ. Ս. Սերովքէ Արք. Մանուկեան, Գերշ. Ս. Թորգոմ Արք. Մանուկեան, Գերշ. Ս. Տիրայր Արք. Մարտիկեան, Գերշ. Ս. Զաւէն Արք. Զինչիմեան:

Ոտքի՝ ձախէն աջ, առաջին շարք. —

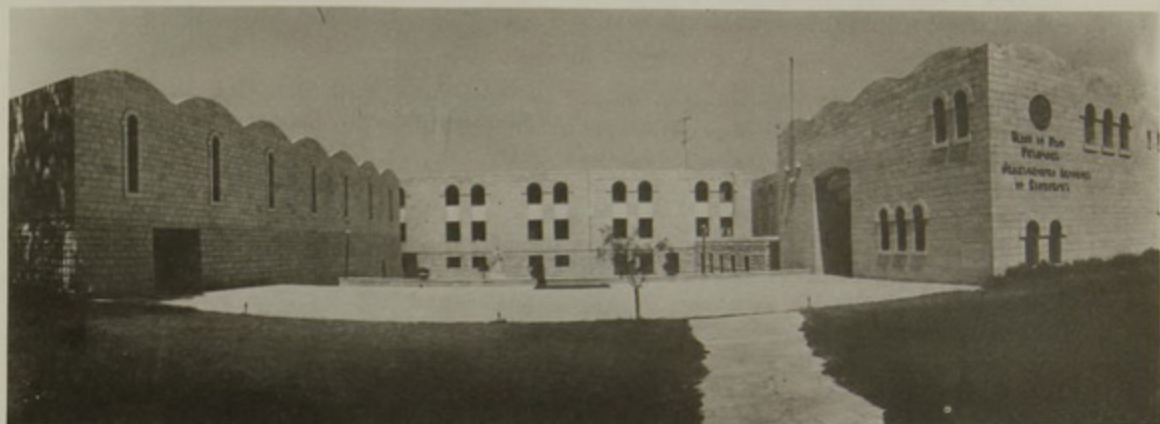
Տիար Վարդան Տէր Վարդամեան, Հոգշ. Ս. Սեպուհ Արդ. Էրկիւմեան, Հոգշ. Ս. Խաժակ Վրդ. Պարսամեան, Հոգշ. Ս. Վիգէն Վրդ. Այվազեան, Հոգշ. Ս. Նուրհամ Վրդ. Մանուկեան, Հոգշ. Ս. Նորվան Վրդ. Զաքարեան, Հոգշ. Ս. Փաւէն Ծ. Վրդ. Աւետիքեան, Հոգշ. Ս. Մաշտոց Վրդ. Բարիլուսեան, Հոգշ. Ս. Իսահակ Ծ. Վրդ. Ղազարեան, Հոգշ. Ս. Ամուշաւան Ծ. Վրդ. Զղբամեան, Հոգշ. Ս. Ժիրայր Վրդ. Թաշմեան, Հոգշ. Ս. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան, Հոգշ. Ս. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Սամուրեան, Հոգշ. Ս. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան, Հոգշ. Ս. Ասպետ Վրդ. Պալեան, Հոգշ. Ս. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան, Հոգշ. Ս. Արշէն Վրդ. Այվազեան, Տիար Սահակ Գալայեան:

Ոտքի՝ ձախէն աջ, երկրորդ շարք. —

Հոգշ. Ս. Ոսկի Արդ. Որդիքեան, Արժ. Ս. Գառնիկ Քեմ. Հալլամեան, Արժ. Ս. Կարէն Քեմ. Կտամեան, Արժ. Ս. Առնակ Քեմ. Գասպարեան, Հոգշ. Ս. Վանիկ Արդ. Մանկասարեան, Հոգշ. Ս. Արփիար Արդ. Տէմիրմեան, Արժ. Ս. Վարդան Քեմ. Մկրեան, Հոգշ. Ս. Արշակ Ծ. Վրդ. Խաչատուրեան, Արժ. Ս. Արտէմ Քեմ. Աշմեան, Հոգշ. Ս. Հայկազուն Վրդ. Մելգոմեան, Հոգշ. Ս. Բարսեղ Արդ. Գալտեմեան, Հոգշ. Ս. Արամ Արդ. Աթշեան, Արժ. Ս. Յովհաննէս Ա. Քեմ. Մարութեան, Հոգշ. Ս. Համբարձում Արդ. Քէշիշեան, Արժ. Ս. Տիրան Քեմ. Փափազեան, Արժ. Ս. Մովսէս Քեմ. Ղազարեան, Տիար Ալեքս Գալայեան:

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ Տ. ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԷՐՏԵՐԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԺ ՀԱՅ ԵՐՈՒՍԱԴԵՄԻ

ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ
ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՋ

31 Մարտ 1980-ին, Երուսաղէմի Պատ-
րիարք՝ Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. ութսունէ
աւելի նամակներ ղրկեց բոլոր այն հոգեւո-
րականներուն, որոնք իրենց ուսումին ամ-

բողջութիւնը կամ մաս մը ստացած էին
Երուսաղէմի մէջ: Նամակը կը սկսէր այս-
պէս.

Իմչպէս ծանօթ է Ձեզի, այս տարի Յիսմամբակն է Երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք
Դուրեանի վախճանումին: Յիսմամբակը առիթ մըն է մաքի ոգեկոչելու ժառանգաւորաց
Վարժարանի հիմնադիր Զաքարիա Պատրիարքի ծննդեան 200-ամեակը եւ Վարժարանի
հիմնադրութեան 140-ամեակը:

Երկար մտածումէ ետք, եկամք այն եզրակացութեան որ պարզ հանդիսութիւններ կազ-
մակերպելու փոխարէն, օգտագործեմք առիթը լուրջ խորհրդակցութեան մը հրաւիրելու
ժառանգաւորաց Վարժարանէն եւ Ընծայարանէն անցած բոլոր եկեղեցականները: Մեր
մտածումը գործնականի վերածելու համար կազմեցինք հետեւեալ ծրագիրը. -

1. — Օգոստոսի 3-էն 10-ին Երուսաղէմի մէջ կազմակերպել խորհրդակցական ժողով
մը, միւս ունենալով «Մեր Եկեղեցիին Առաքելութիւնը Այսօր»:

2. — Զորս օրերու ընթացքին ղեկավարել բոլոր այն հարցերը, որոնք կապուած են մեր
Եկեղեցիի գործունէութեանց հետ, մկատի առնելով մեր Եկեղեցիի դաստիարակչական, կրօ-
նական եւ ազգային դերը անցեալին, Հայ ժողովուրդը քրիստոնէական ոգիով լուսաւորե-
լու եւ առաջընդունու դարաւոր իր աւանդութիւնը եւ այսօրուան արտասահմանեան կացու-
թիւններուն մէջ՝ մոյմ առաքելութիւնը շարունակելու ուղիները: Սոյն ղեկավարութեամբ քաժմել
չորս խորագիրներու տակ. *Կրօնական Դաստիարակութիւն, Մէս եւ Արարողութիւն, Կարգ
եւ Կանոն*, եւ վերջապէս *Ազգային Գործունէութիւն*, որուն իւրաքանչիւրը ղեկավարուի
աշխարհագրական տարբեր պայմաններու պահանջներու լոյսին տակ:

Նորին Ամենապատուութիւնը Համա-
գումարի ծրագիրը ներկայացուց Ն. Ս. Օ.
Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսին Ամենայն
Հայոց, ստանալու համար Հայրապետական
հաւանութիւնը եւ հրաւիրելու համար որ
Մայր Աթոռը ղրկէ իր պատգամաւորները
Երուսաղէմի խորհրդակցութիւններուն:
Վեհափառ Հայրապետը իր հաւանութիւնը
յայտնեց հետեւեալ հեռագիրով.

«Սիրով կ'ողջունեմք Ձեր կազմակեր-
պած Միաբանական Համագումարը Ս. Աթո-
ռին մէջ յառաջիկայ Օգոստոսի սկիզբին:
Պատասխանելով Ձեր հրաւերին լիագործ եմք
Սին Արքեպիսկոպոսը մասնակցելու Հա-
մագումարին: Նաեւ Կոմիտաս Արքեպիսկո-
պոս եւ Յովհաննէս Քեմյ. Մարութեան
մասնակցելու եմ Համագումարին: Սիրով
ի Քրիստոս

Վազգէն Կաթողիկոս»

Վեհափառ Հայրապետը յարմար գտաւ
ուղարկել նաեւ Արթ. Տ. Մովսէս Քէնյ. Հա-
զարեանը, ժառանգաւորաց Վարժարանի
նախկին սաներէն:

Ամեն. Պատրիարք Սրբազանը դրական
եւ քաջալերական պատասխան մը ստացաւ
նոյնպէս Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարքէն,
ուր կ'ըսէր.

«Մեմք գոհումակութեամբ եւ գնահա-
տմբով դիմաւորեցինք այս կարգադրու-
թիւնը:

Հետեւաբար, սիրով կ'ընդունինք կա-
տարուած հրաւերը եւ մեզի սահմանուած
դասախօսութիւնը, ու եթէ Տէրը կամենայ,
պիտի ջանամք իր օրին մերկայ լինիլ այս
համախմբումին Երուսաղէմի մէջ»:

Նոյնպիսի խանդավառ պատասխան-
ներ հասան Գերշ. Տ. Տ. Թորգոմ եւ Զա-
ւէն Արքեպիսկոպոսներէն եւ մօտ երեսուն

եկեղեցականներէ, որոնք բոլորն ալ գրեթէ նոյն բառերով կ'ըսէին.

«Գմահատելի եւ օգտակար ծրագիր մըն է այս, որ ի մի պիտի հաւաքէ սաղիմական սամ-եկեղեցականները եւ ամբողջ շաբաթ մը ամոնց պիտի հրամցուի լուրջ յայտագիր մը:

Սիրով պիտի ուզեմք մասնակցիլ այս Համագումարին...:

Հոգեւոր բերկրամոլ եւ շնորհակալութեամբ պիտի փափաքիմ մերկայ ըլլալ այս Համագումարին...»:

Իր առաջարկին եղած դրական պատասխանները ստանալէ ետք, Ն. Ամենապատուութիւնը յղեց հետեւեալ նամակը, բոլոր անոնց, որոնք որոշած էին մասնակցիլ ժողովին.

Armenian Patriarchate

ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ

ELISHA II, Patriarch

Ուրախութեամբ ստացամք Ձեր Սիրելութեան պատասխանը մեր հրաւերին, մասնակցելու Յոբելիմական համադիսութիւններուն եւ խորհրդակցութեան, զոր կը ծրագրեմք ունենալ Օգոստոս 3-էն 10:

Ներփակ կը դրկեմք ծրագիրը սաղիմական շաբաթուամ, որուն մասնակցելու հրաւիրուած էք: Սրտի խոր գոեումակութեամբ կը յայտնեմք Ձեզի թէ երեսունէ աւելի եկեղեցական եղբայրներ դրկած են արդէն դրական իրենց պատասխանը: Ամեն. Տ. Շմորիմ Պատրիարք, Թեմակալ Առաջնորդներ, Վարդապետներ եւ Քահանայ Հայրեր պիտի գամ քերելու մեր հաւաքոյթին իրենց փորձառութեան եւ իմաստութեան մպաստը: Մեր կատարելի աշխատամքի բարւոյ ընթացքին համար, օգտակար պիտի ըլլար որ յայտնէիք մեզի թէ չորս Յամձմախումբերէն որո՞ւմ կ'երթայ Ձեր մախըմտութիւնը, որպէսզի Ձեր փափաքին համաձայն դասաւորեմք Յամձմախումբերու կազմը:

Հաճեցէք իմացնել մեզի մասն. Ձեր ժամանումի Յշգրիտ թուականը եւ թոխչի թիւը, ամհրաժեշտ կարգադրութիւնները կարեմալ ըմբուլ համար ըստ այմմ:

Ձեզ Երուսաղէմ ողջունելու քաղցր ակնկալութեամբ եւ

Սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից՝

ԵՂԻՇԷ ԱՐԲԵՊՍ. ՏԷՐՏԵՐԵԱՆ
Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Նամակին կցուած էր նաեւ վերջնական ծրագիրը, Յանձնախումբերու անդամներ

րուն ցանկը եւ ժամանակացոյց մը:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆԸ ԱՅՍՕՐ

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ

ՍԱՆ — ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒ

Ներկայ խորհրդակցութիւններու հիմնական նպատակն է հաւաքաբար վերամտածել Հայ Եկեղեցիի արդի վիճակը:

Այն օրէն երբ, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի ձեռնով, Աստուածային Նախախնամութիւնը հաստատեց իր Ս. Եկեղեցին Հայաստան աշխարհի հողին վրայ, Հայ Եկեղեցին հիմնաւորեց եւ զարգացուց

Ա.— «Աղօթքի օրէնք մը», ժամակարգութեամբ կանոն մը, ծիսական դրութեամբ մը, տօներու շարքով մը եւ քարեպաշտական ոգիով մը, որ Հայ աւանդութիւն եղաւ դարերով: Ի՞նչ է վիճակը այսօր:

Բ.— *Կանոնագիրք* մը, ուր ամփոփուած Ընդհանրական եւ Հայ Եկեղեցիի ժողովներու հաստատած կանոններուն համաձայն կառավարուեցաւ Եկեղեցին, իր մուկապետութեամբ, ամձմական իրաւունքներու պաշտպանութեամբ եւ ընտանեկան յարաբերութիւններու դրութեամբ: Ո՞ւր եւ ի՞նչպէ՞ս կը պահուի այժմ կանոնական դրութիւնը եւ ո՞ր կանոնները կարելի է պահել եւ ո՞ւր:

Գ.— *Դաստիարակչական դրութիւն մը*, ուր վամբ, վարժարան, ընտանիք եւ Եկեղեցի միջավայրը եղած են կրօնական գիտելիք եւ ոգի կերտելու: Քրիստոնէական ուսուցումը եւ հաւատքի տարածումը ապահովուեցան դարերով եւ կենդանի պահեցին Հայ ժողովուրդի ոգին: Մեր Եկեղեցին ի՞նչ միջոցներ կը գործածէ այսօր եւ պէտք է գործածէ կատարելու համար մոյմ առաքելութիւնը:

Դ.— *Ազգային նկարագիր մը*, տալով մեր ժողովուրդին հարազատ մշակոյթ, լեզու եւ տեսիլք: Մեր ժողովուրդի պատմութեան դժուար հանգրուանին, ուր կը գտնուիմք այսօր, ի՞նչ ունի ըսելիք մեր Եկեղեցին, մոր գիտակցութիւն մը ստեղծելու համար արտասահմանեան մեր քաժամումներուն դիմաց:

Կը սպասուի որ երեք օրերու խորհրդակցութիւնները կեդրոնաւորուին վերոյիշեալ չորս հարցադրումներուն շուրջ եւ միասնական յայտարարութիւն մը պատրաստեն:

Կ'առաջարկեմք աշխատանքի հետեւեալ ընթացքը.

1.— Առաջին օրուան ընթացքին լսել եւ քննարկել իւրաքանչիւր հարցի մասին խօսողներուն մերկայացուցած տեսակէտները:

2.— Ժողովականները քաժնել չորս Յանձնախումբերու, առանձին քննարկելու իւրաքանչիւր հարց եւ տեղեկագիր մը պատրաստելու մոյմ հարցի մասին, ուր ամփոփուիմք արտայայտուած տարբեր տեսակէտները, թելադրութիւնները եւ ծրագիրները: Միշտ մկատի ունենալ որ Համագումարը ոեւէ հանգամանք չունի որոշումներ տալու յանուն Հայ Եկեղեցիի, այլ խորհրդակցական հաւաքոյթ մըն է, մեր Եկեղեցիի առաքելութեան մասին, այսօրուան պայմաններուն մէջ:

3.— Իւրաքանչիւր Յանձնախումբի ատենապետ մը մշտնակել, որ գործերու ընթացքը կազմակերպէ: Կ'առաջարկեմք հետեւեալ ատենապետները.

Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպս.՝ Ա. Յանձնախումբի. Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպս.՝ Բ. Յանձնախումբի. Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս.՝ Գ. Յանձնախումբի. Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Դ. Յանձնախումբի:

4.— Իւրաքանչիւր Յանձնախումբ կրնայ մշակել իր քարտուղարը, որ կ'արձանագրէ եւ կը մերկայացնէ Յանձնախումբի հաւաքոյթներում տեղեկագիրը:

5.— Մինչեւ ժողովին գումարումը եւ ամօր աշխատանքներու ընթացքին, մնայուն քարտուղարութիւն մը պատասխանատու է թղթակցութիւններում եւ մեքենագրութեամբ քաղաքացրութիւններում: Քարտուղարութիւնը յանձնուած է Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս.ին, Պրմ. Սահակ Գալայնեանին, Պրմ. Վարդան Տէր Վարդանեանին եւ Պրմ. Ալեքս Գալայնեանին:

6.— Համագումարը պիտի ունենայ յատուկ խմբագրական մարմին մը, որ պիտի համադրէ խորհրդակցութիւններու եւ յանձնախմբային աշխատանքներու արդիւնքները, պատրաստելու համար համապարփակ տեղեկագիր մը: Խմբագրական մարմինին համար կ'առաջարկեմք Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպս., Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպս., Հոգշ. Տ. Փառէն Ծ. Վրդ., Արժ. Տ. Արտէմ Բեմյ. եւ Արժ. Տ. Գառնիկ Բեմյ.:

Ա. Յանձնախումբ

Գ. Յանձնախումբ

ԾԷՍ ԵՒ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խօսմակ՝ Գերշ. Տ. Սերովքէ Արքեպիսկոպոս
Ատեմապետ՝ Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպիսկոպոս
Ամդամներ. Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս
Հոգշ. Տ. Մաշթոց Վրդ.
Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.
Հոգշ. Տ. Ժիրայր Վրդ.
Հոգշ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ.
Հոգշ. Տ. Հայկազուն Վրդ.
Հոգշ. Տ. Մանուէլ Վրդ.
Հոգշ. Տ. Նորվան Վրդ.
Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ.

Խօսմակ՝ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս
Ատեմապետ՝ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս
Ամդամներ. Հոգշ. Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ.
Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ.
Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ.
Հոգշ. Տ. Վանիկ Արդ.
Հոգշ. Տ. Հայրիկ Արդ.
Արժ. Տ. Առնակ Բեմյ.
Արժ. Տ. Արտէմ Բեմյ.
Արժ. Տ. Գառնիկ Բեմյ.
Արժ. Տ. Եղիշ Բեմյ.
Արժ. Տ. Տիրան Բեմյ.

Բ. Յանձնախումբ

Դ. Յանձնախումբ

ԿԱՐԳ ԵՒ ԿԱՆՈՆ

ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԵՐԸ

Խօսմակ՝ Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարք
Ատեմապետ՝ Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպիսկոպոս
Ամդամներ. Գերշ. Տ. Պսակ Արքեպիսկոպոս
Հոգշ. Տ. Հայկասեր Վրդ.
Հոգշ. Տ. Փառէն Ծ. Վրդ.
Հոգշ. Տ. Արշէն Վրդ.
Հոգշ. Տ. Վիգէն Վրդ.
Հոգշ. Տ. Խաժակ Վրդ.
Հոգշ. Տ. Արամ Վրդ.
Հոգշ. Տ. Բարսեղ Արդ.
Հոգշ. Տ. Սեպուհ Արդ.
Հոգշ. Տ. Ոսկի Արդ.

Խօսմակ՝ Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք
Ատեմապետ՝ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս
Ամդամներ. Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս
Հոգշ. Տ. Իսահակ Ծ. Վրդ.
Հոգշ. Տ. Արշակ Ծ. Վրդ.
Հոգշ. Տ. Ասպետ Վրդ.
Հոգշ. Տ. Արփիար Արդ.
Հոգշ. Տ. Համբարձում Արդ.
Արժ. Տ. Վարդան Բեմյ.
Արժ. Տ. Կարէն Բեմյ.
Արժ. Տ. Մովսէս Բեմյ.

Քարտուղարութիւն

Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. Աճէմեան
Տիար Սահակ Գալայճեան
Տիար Վարդան Տէր Վարդանեան
Տիար Ալեքս Գալայճեան

Յաջորդող երկու ամիսներու ընթացքին, Պատրիարքարանէն ներս եղան նորոգութիւններ, կարգադրութիւններ եւ նախապատրաստութիւններ ընդունելու համար հիւրերը եւ լաւագոյն պայմաններ ստեղծելու համար ժողովին:

Յուլիսի վերջին շաբաթուան ընթացքին ժամանեցին եկեղեցական հայրերը, աշխարհի հինգ երկրամասերէն: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինի պատգամաւորութիւնը կըրցաւ հասնիլ Օգոստոսի 4-ին, Երկուշաբթի օր միայն, Ամմանի ճամբով գալու հարկադրանքին պատճառով: Նորին Սրբութեան ներկայացուցիչներն էին. Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպս. Մանուկեան, Ատենապետ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի, Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս. Տէր Ստեփանեան, Առաջնորդական Փոխանորդ Այրարատեան Թեմին, Արթ. Տ. Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Մարութեան, Հոգեւոր Հովիւ Երեւանի Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ եւ Արթ. Տ. Մովսէս Քհնյ. Ղազարեան, Լուսարարապետ Ս. Գեղարդ վանքին:

Կ. Պոլսէն ժամանեցին Ամենապատիւ Տ. Շնորհք Պատրիարք Գալուստեան, ընկերակցութեամբ Հոգշ. Տ. Արամ եւ Տ. Սեպուհ Աբեղաներու, ինչպէս նաեւ Ամերիկայէն իրեն միացած՝ Հոգշ. Տ. Արշէն Վրդ. Այվազեան, Հոգեւոր Հովիւ Ֆիլատելֆիայի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին եւ Հոգշ. Տ. Խաթակ Վրդ. Պարսամեան, ուսանող ի նիւ Եորք:

Եւրոպայէն եկան Գերշ. Տ. Սերոբէ Արքեպս. Մանուկեան, Կաթողիկոսական Պատուիրակ Արեւմտեան Եւրոպայի, Հոգշ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգնատիոսեան, Հոգեւոր Հովիւ Մարսիլիոյ Ս. Թաղէոս եկեղեցիին, Հոգշ. Տ. Նորվան Վրդ. Զաքարեան, Հոգեւոր Հովիւ Լիոնի Հայոց: Հոլանտայէն Հոգշ. Տ. Վիգէն Վրդ. Այգազեան եւ Պելճիգայէն Հոգշ. Տ. Արփիար Արդ. Տէմիրճեան: Իսկ Լոնտոնէն եկաւ Գերշ. Տ. Պսակ Արքեպս. Թումայեան:

Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմին՝ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մա-

նուկեան, Առաջնորդ, Հոգշ. Տ. Փառէն Ծ. Վրդ. Աւետիքեան, Հոգեւոր Հովիւ Տիթ-րոյթի Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ, Հոգշ. Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Սամուրեան, Թարաբերութեանց Տնօրէն Ամերիկայի Առաջնորդարանին, Հոգշ. Տ. Ժիրայր Վրդ. Թաշճեան, Հոգեւոր Հովիւ Շիքակոյի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ, Հոգշ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Մելգոնեան, Հոգեւոր Հովիւ Հէյվըրհիլի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Արտէն Քհնյ. Աշճեան, Հովիւ Նիւ Եորքի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Առնակ Քհնյ. Գասպարեան, Հովիւ Նիւ Ճըրզիի Ս. Թովմաս եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Վարդան Քհնյ. Մկրեան, Հովիւ Նիւ Եորքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Տիրան Քհնյ. Փափագեան, Հովիւ Գլիվէնտի Ս. Գրիգոր Նարեկացի եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Գառնիկ Քհնյ. Հալլանեան, Հովիւ Իւնիքն Սիթիի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ, Արթ. Տ. Կարէն Քհնյ. Կտանեան, Հովիւ Թրոյի Ս. Պետրոս եկեղեցւոյ:

Իսկ Արեւմտեան Թեմին՝ Հոգշ. Տ. Արշակ Ծ. Վրդ. Ռաչատուրեան:

Եգիպտոսէն ժամանեցին Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպս. Զինչինեան՝ Առաջնորդ եւ Հոգշ. Տ. Իսահակ Ծ. Վրդ. Ղազարեան, Առաջնորդական Փոխանորդ Աղեքսանդրիոյ:

Աւստրալիոյ Թեմին եկաւ Գերշ. Տ. Գաբրիէլ Արքեպս. Գազանճեան: Արեւելեան Եւրոպայէն՝ Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպս. Մարտիրոսեան, Առաջնորդ Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ Հայոց:

Ս. Աթոռէն ժողովին մասնակցեցան Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան, Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի, Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլանեան, Լուսարարապետ, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. Աճէմեան, Դիւանապետ եւ Վերատեսուչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի, Հոգշ. Տ. Մաշթոց Վրդ. Բարիլուսեան, Միաբան, Հոգշ. Տ. Անուշաւան Ծ. Վրդ. Զղջանեան, Միաբան եւ ուսուցիչ Ժառանգաւորացի, Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Ռաչատուրեան, Տեսուչ Ս. Թարութեան Տաճարի, Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան, Տեսուչ Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին, Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան, Տեսուչ Ս. Նիկողայոս Վանքի, Հոգշ. Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան, Աւագ Թարգման Ս. Աթոռոյ, Հոգշ. Տ. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան, Միաբան, Հոգշ. Տ. Բարսեղ Արդ. Գալէմտէրեան, Մատակարար, Հոգշ. Տ. Ոսկի Արդ. Որդիքեան, Միաբան, Հոգշ. Տ. Վանիկ

Աբղ. Մանկասարեան, Միաբան եւ ուսուցիչ, Հոգչ. Տ. Հայրիկ Աբղ. Գալայճեան, Հիւրընկալ, Հոգչ. Տ. Համբարձում Աբղ. Քէշիշեան, Միաբան:

Նախատեսուած էր Համագումարը սկսիլ Երկուշաբթի առաւօտեան ժամը 9-ին: Սակայն Մայր Աթոռի ներկայացուցիչներուն ուշացումը պատճառ եղաւ որ ժողովը բացուի ժամը հինգին:

Համագումար ժողովը տեղի ունեցաւ Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Սրահին մէջ, որ յատկապէս յարդարուած էր այս առթիւ: Պատերուն վրայ շարուած էին հին նկարներ ժառանգաւորաց Վարժարանի, 1890-էն սկսեալ. բեմին կը տիրէր Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի կիսանդրին:

Զոյգ Պատրիարքները առաջնորդուեցան Սրահ պաշտօնական թափօրով եւ զբաւեցին Նախագահական զոյգ Աթոռները: Երուսաղէմի Ամեն. Պատրիարքը ժողովը բացաւ հրաւիրելով ներկաները որ իրեն հետ արտասանեն Տէրունական Աղօթքը եւ «Հայր մեր»-էն ետք արտասանեց «Զգործս ձեռաց մերոց...» մաղթանքը:

Ապա, Նորին Ամենապատուութիւնը բացաւ ժողովը հետեւեալ խօսքերով.

Ամենապատիւ Տ. Շմոքիք Ս. Պատրիարք

Եղբայր,

Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ եւ Արժանապատիւ Եղբայրներ եւ ներկաներ.

Ուրախութեամբ եւ սիրով է որ կ'ողջունեմ զձեզ բոլորդ այս Սուրբ Տունին մէջ, որ Տունն է Աստուծոյ եւ բոլոր անոնց՝ որ այս Հաստատութեան կաթն ու մեղրը ծծեցին:

Բոլորդ ալ այս Սուրբ Տան մէջ անցուցիք ձեր ոսկեշող պատանութիւնը եւ կրակ երիտասարդութիւնը, այսինքն կեանքի այն շրջանը՝ երբ Աստուած ու մարդ թեւ թեւ կրնան քայլել: Այն շրջանը, երբ կը լեցուի հոգիւն երազներով եւ կարելի եւ անկարելի յառաջադրութիւններով: Ո՛վ քաղցր պատանութիւն որ շաղկեմ մեր կալը շունչով, գոյներով, թրթիռով եւ ապագայի խոստումներով:

Պատանութիւնը աղօթք է, երազ է եւ սլացք: Այդ աղօթքներուն եւ երազներուն մէջէն կազմուեցաւ եկեղեցականի մեր մկառագիւրդ: Ժամանակը առաւ մեզմէ շատերուն կրակները, բայց չկրցաւ փշրել մեր հաւատքը եւ սէրը այս Տանը եւ Հայ Եկեղեցւոյ համդէպ, որ կրակէ թելով ահաւասիկ քով քով կը բերէ մօրէն մեր երէկն ու այսօրը:

Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Սրբազան Պատրիարք Հայրը բացումը կը կատարէ Համագումար ժողովին:

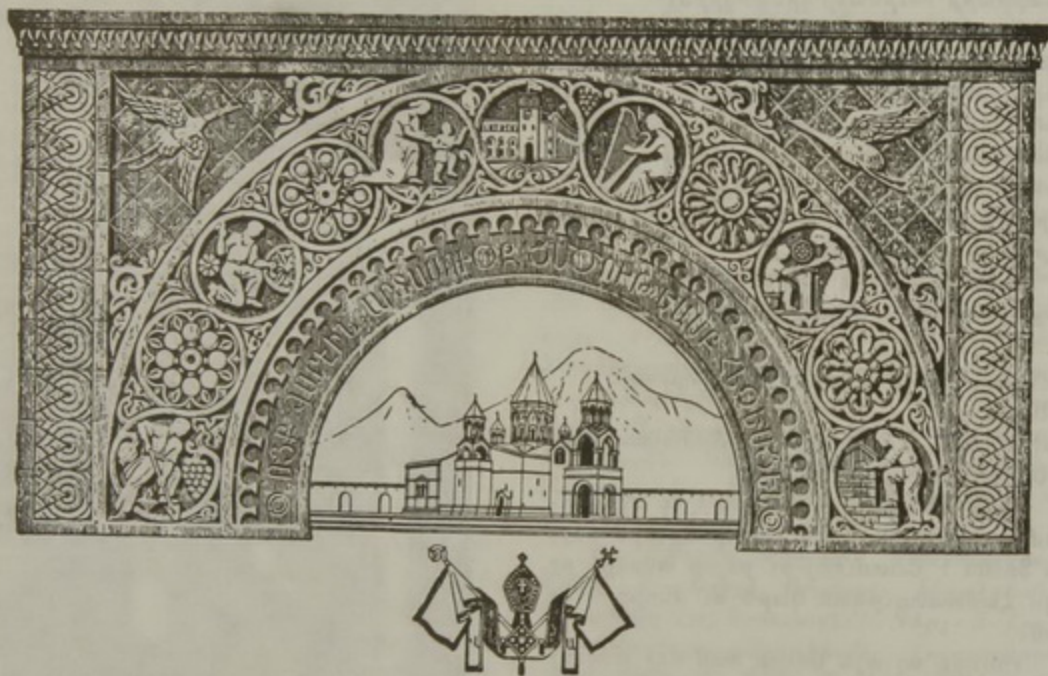
Վստահ եմ թէ բոլորդ ալ յուզումիմ տակն է՛ք այս Հաստատութեան մեծ հոգիներում, որոնք ջանացին, միութեցին եւ գոհութեցան, եւ տուին իրենց ամուսնները մեր պատմութեան: Այսօր կը խայտամ ամոնց հոգիները իրենց յաւիտեական կայքիմ մէջ, երբ կը տեսնեն թէ այս Տան զաւակները կը մտնեն այն ոսկէ օղակիմ մէջ, որ իրենցմով սկիզբ առած է:

Ես հրաւիրեցի ձեզի, սիրելի եղբայրներ, այս գոյգ Յոբելեաններու առիթով, քայց ամոնք՝ այս Աթոռի երամաշնորհ հայրերն են որ կ'ընդունին ձեզի, այս դա-

րաւոր Հաստատութեան դրան առջեւ կեցած, առաջին Աթոռակալէն մինչեւ Դուրեան Թորգոմ եւ ուրիշներ եւ կ'ըսեն ձեզի իրենց ամարժամ յաջորդին բերնով՝ «Բարի եկած էք»:

Ժողովին խօսակեր եւ քարտուղարութեան պատասխանատու Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպս. առաջարկեց ատենապետութիւնը Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպիսկոպոսի, որը ընդունուեցաւ միաձայնութեամբ:

Ատենապետ Սրբազանը հրաւիրեց Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսը, որ կարդայ Կաթողիկոսական պատգամը:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնէն եւ Մեր սրտէն եղբայրական սիրոյ ողջոյն մախ Ձեզի, Ամենապատիւ Պատրիարք եղբայրներ Հայոց Նրուսաղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ, ապա Ձեզի՝ Սրբազան Արքեպիսկոպոսներ եւ Եպիսկոպոսներ, Ձեզի՝ Հոգեշնորհ Վարդապետներ եւ Արժանապատիւ Քահանայ Հայրեր:

Ձեր միաբանական համագումարը աւետող՝ 5 Ապրիլ 1980 թուակիր գիրը Տ. Նդիշէ Սրբազան Պատրիարքի, Մեզի համար իրաւ քարի լուր մը եղաւ: Ահա մախածեռութիւն մը, որ վստահ ենք թէ պիտի դառնայ ոչ միայն հանդիսաւոր պահ մը Հայ Նրուսաղէմի տարեգրութեանց մէջ, այլ մանաւ մշակակալից թուական մը մեր Մայր Եկեղեցւոյ հետագայ գործունէութեան ճանապարհին:

Ուրեմն սրտանց կը շնորհաւորեմք Տ. Նդիշէ Սրբազան Մեր Նդրօր այս մախածեռութիւնը եւ կ'աղօթեմք որ Աստուած Իր Սուրբ Հոգիով մերշնչէ ու լուսաւորէ խորհրդակցութեանց մասնակցողներուդ սրտերն ու մտածումները, յառաւել շինութիւն մեր ժողովուրդի հոգեւոր կեանքի եւ յառաւել զօրացում մեր Առաքելական Մայր Եկեղեցւոյ:

«Զի թէպէտ եւ մարմնով հեռի եմ, այլ հոգւով ընդ ձեզ եմ. խնդամ իրեւ տեսանեմ զկարգն ձեր եւ զհաստատութիւն հաւատոցն ձերոց որ ի Քրիստոս Յիսուս» (Կողոս. Բ 6):

Հայաստանեայց մեր Եկեղեցին, իր առաքելական սկզբնաւորութեամբ, մօտ երկհազարամեայ պատմական իր կեանքով ու իրագործումներով եւ իր ուղղափառ վարդապետութեամբ, քրիստոնէական լոյս հաւատքը ստեղծագործօրէն ապրող ու իմօնւորոյն ճառագայթունով փառաւորող ամենավաւերական Եկեղեցիներէն մին կը համդիսամայ մարդկային աշխարհին մէջ, այսպիսով ամբաժանելի մասը ըլլալով Քրիստոսի տիեզերական Եկեղեցոյ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ Հայ ժողովուրդի ոգեկանութեամ ու կրօնական տեսիլքներու մարմնացումն է, Քրիստոսի խօսքը համազգային վաւերական ապրումի ու ստեղծագործ առաքելութեամբ վերածած, հարազատօրէն հայկականութեամբ ձեւերու մէջ:

Հայաստանեայց Եկեղեցին համազգային է եւ հայկական՝ իր մայրենի լեզուով ու մատենագրութեամբ, իր ճարտարապետութեամբ, երաժշտութեամբ ու սրբանկարչութեամբ, իր ծէսով ու իր աղօթքներով, իր անհամար սրբավայրերով՝ սփռուած ամբողջ պատմական Հայաստանի տարածքի վրայ, իր իմօնագլուխ անկախ մուրապետական կառոյցով, իր հոգեբանութեամբ եւ քաղաքական իր բոլոր իրագործումներով, մանաւ իր հերոսական մահառումներով վասն հաւատոյ եւ վասն հայրենեաց:

Այս եւ մամ բոլոր Մեր դատումները, արտայայտուած տարբեր քանաձեւումներով՝ Յշմարիտ են, որով իրաւամբ մենք բոլորս, մեր գործունէութեամբ ճամբում, կը միախառնուինք, կը մերշնչուինք ու արդարօրէն կը հպարտանանք: Այդքանը չի բաւեր սակայն:

Այսօր, մեծ հարցը որ կը ծառանայ մեր բոլորիս խղճին առջեւ այն է՝ թէ մեր Եկեղեցին ինչպէ՞ս կը շարունակէ իր առաքելութիւնը մեր օրերում, եւ մենք այսօրուան հոգեւորականներս ի՞նչ ոգիով, ի՞նչ իրագործումներով կը մերկայանանք մեր ժողովուրդին առջեւ:

Յարմար չենք գտներ այստեղ ղեկարկել այս հարցը իր բոլոր կողմերով: Կը բաւարարուինք հրաւեր կարդալով, որ ամենքս լարեմք մեր հոգեկան, իմացական եւ քարոյական ուժերը եւ առանձն կազմակերպեալ, մպատկասլաց աշխատանք տանինք, մօտենալու համար մեր հերոսական Եկեղեցոյ ոգեկանութեամբ պայծառ քարձումքներում: Կը հրաւիրենք Ձեզ, սիրեցեալ եղբայրներ Մեր, լսել ձայնը մեր պատմութեամբ, ձայնը մեր լուսաբնակ միտքեաց, ձայնը մեր հաւատացեալ ժողովուրդի, եւ մուրհուրի մեր բուն առաքելութեամբ՝ առանձն հաւատքով ու սիրով, առանձն եղանակով ու լաւատեսութեամբ, առանձն գերծ՝ եսակեդրոն մղումներէ եւ կողմակի մկատումներէ:

Մեր Եկեղեցին, իր ժողովուրդին հետ գոհ գեաց 1915-ի ցեղասպանութեամբ: Հազարհազար վամբեր, Եկեղեցիներ, սրբավայրեր անբակի վերածուցան: Նահատակուեցան քաղաքապետ հոգեւոր սպասաւորներ, փոշիի վերածուցան քաղաքի կրօնական ու մշակութային կրթական հաստատութիւններ:

Բայց մախախմամոյն Աստուած ի սպառ չլից մեր ազգն ու Եկեղեցին: Առաջին Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ, Մեծ Եղեռնի կրակներէն փրկուած քիչ մը տեսիլք ունեցող հոգեւոր հայրեր, հերոսական թիգերով սկսան վերակառուցել մեր Եկեղեցոյ խոնարհած շէնքեր եւ պատրաստել հոգեւոր սպասաւորներու մոր սերունդներ: Այդ թիգերը ի կատար ածուեցան մամաւանդ այդտեղ, Հայ Երուսաղէմի Պատրիարքութեամբ կամարներում տակ, Երբանկայիշատակ Տ. Եղիշէ Դուրեան Պատրիարքի հզօր եւ սուրբ շունչով սկզբնաւորուած, իսկ շատ ժամանակ չանցած, 1928-ին, ի գործ դրուած մոր թիգերով, Ամթիլիասի մէջ վերակազմակերպուիլ սկսաւ Կիլիկեան Աթոռը մեր Մայր Եկեղեցոյ, եղբայրական ամփոփական օժանդակութեամբը Երուսաղէմի Պատրիարքութեամբ եւ քաջաբերանքովը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի: Հայաստանեայց Եկեղեցոյ վերակազմակերպման թիգերը շարունակուեցան առանձն թափով մանաւ Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմէն յետոյ, երբ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին քարեմպաստ մոր պայմաններու մէջ տակաւ մտաւ իր պատմական առաքելութեամբ հունին մէջ, իբրեւ կեդրոն եւ Աթոռ Ամենայն Հայոց Ընդհանրական Հայրապետութեամբ:

Մեր ըմտրութեամբ 1955-ին մոր պայմաններու մէջ, Մենք գզացինք ու հաւատացինք թէ սկիզբ կ'առնէ Հայաստանեայց Եկեղեցոյ ծաղկումի բախտորոշ մէկ մոր շրջանը, համատեղ ու միասնական գործակցութեամբը մեր մուրապետութեամբ բոլոր չորս Աթոռներում: Այդ գիտակցութեամբ է որ 1958-ի Փետրուարին Ամթիլիաս եկանք եւ այդ ոգիով խօսք առինք Կիլիկեան Աթոռի երեսփոխանական ընդհանուր ժողովին: Բայց այդ օրերում այնտեղ Հայոց Եկեղեցական ու համրային կեանքը այնքան փոքորկուած էր անմիաստ մերթին պայքարներով, կուսակցական անհեռատես դիրքաւորումներով ու անբերելոյք ազ-

դեցութիւններով, որ Մեզ ոչ ոք չհասկցաւ: Մնացեալը ծանօթ է Ձեզի:

Այսօր, կ'ուզեմք Ձեզի վկայել որ այդ օրերուն եւ յետագային, բոլոր անոնք որ չհասկըցան Մեզ եւ չսեցին մայրական աղերսամբը Սուրբ Էջմիածնի, մեղանշեցին Յշմարտութեան դէմ, մեղանշեցին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ եւ Հայ Ժողովուրդի հիմնական եւ մնայուն շահերուն դէմ:

Այսօր, քսանհինգ տարիներ յետոյ, առաւել յստակ է այս Յշմարտութիւնը: Արդեօք այժմ կրնա՞մք յուսալ որ մենք ու Ամբիլիասի Մեր եղբայրները պիտի կարողանանք գտնել ուղիղ ճամբան մեր Եկեղեցւոյ միութեան եւ մեր Աթոռներու միասնական գործակցութեան, որով սկիզբ առնել մեր բազմաշարժար Մայր Եկեղեցւոյ կեանքի շինութեան մոր յուսարացը:

Յամենայնդէպս մեր օրերը կրնանք մկատել մոր ժամանակաշրջան մը մեր Եկեղեցւոյ պատմական առաքելութեան ճանապարհին վրայ: Հասած կը մկատեմք պահը, երբ մենք այսօրուաններս յստակ եւ որոշակի պէտք է տեսնեմք մեր ընելիքը, համոզուած ըլլալով թէ միացեալ ուժերով անհրաժեշտ է սկզբնաւորել աշխատանքի մոր ոգի եւ մոր ոգի եւ մոր թափ, որպէսզի մեր Եկեղեցին՝ հաստատ ու վճռական գրաւէ իր յատուկ տեղը մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, թէ՛ ի Հայաստան եւ թէ՛ մամաւանդ սփիւտքի տարածքի վրայ, առաւել պայծառատեսութեամբ մուրհուրելով իր բուն առաքելութեան, այսինքն՝ աւետարանական գործին, մոր սերունդներու կրօնա-բարոյական դաստիարակութեան գործին, Հայ հաւատացեալները մէկտեղելու, միաւորելու եւ ամփոսմբ պահելու գործին, անոնց հոգեւոր ու մշակութային իմնութիւնը պահպանելու գործին, մայր Եկեղեցւոյ մերքին միութիւնը Սուրբ Էջմիածնով ամրապնդելու գործին:

Մեր Եկեղեցին, վճռապէս ու գործարար կերպով տակաւին չի գտնուիր իր այս բուն առաքելութեան ճամբուն վրայ: Մեր հոգեւորականութիւնը իբրեւ մէկ ու միակամ մարմին տակաւին չունի անհրաժեշտ յստակութեամբ պատկերացումը իր բուն կոչումին: Այս իրավիճակը սփիւտքի Հայ կեանքին մէջ կը խորհիմք թէ առաւելապէս ստեղծուեցաւ Եղեռնի ահաւոր ողբերգութենէն յետոյ, իբրեւ տեսակ մը բնական հետեւանք մոր կացութիւններու եւ հոգեվիճակի, երբ մեր ժողովուրդը ցիր ու ցամ եղաւ աշխարհի ուղիներուն վրայ, երբ առաջնահերթ մկատուեցաւ բուժումը ազգային արիւննոտ վերքերու: Այսպիսով Եկեղեցին ու հոգեւորականը դարձան գործակիցներ եւ ուղեկիցներ միայն, այլ եւ այլ անուններով գործող հայկական կազմակերպութիւններու: Այս կացութեան վրայ աւելցան մաւ հայ քաղաքական կուսակցութիւնները, որոնք գործունէութեան գետին չունենալով հայրենի հողի վրայ, իրենց ազդեցութիւնը, երբեմն մոյմիսկ իրենց տիրապետութիւնը սկսան ի գործ դնել Եկեղեցիին եւ հոգեւորականութեան վրայ, իրենց հետապնդած քաղաքական ծրագիրներուն համաձայն: Յայտնի է բոլորիս թէ այսպէս է որ ստեղծուեցաւ 1956-էն յետոյ արտասահմանի մեր եկեղեցական մերքին տագնապը, տագնապ որ պառակտեց, երկուքի բաժնեց մեր Եկեղեցին ու հաւատացեալ ժողովուրդը: Եթէ յետեղեռնեան շրջանի համար կրնամք այս իրավիճակը բացատրելի ու բնական մկատել, մեր օրերուն սակայն այն պէտք է այլեւս մկատեմք ժամանակավրէպ, հետեւաբար անբնական ու վնասակար: Այս իրավիճակը Մենք այսօր կը կամենանք Ձեր լուրջ ուշադրութեան յանձնել, մամաւանդ որ ձեր օրակարգի վրայ կը գտնուի՝ «Հայ Եկեղեցիի Առաքելութիւնը Այսօր» հարցը, որ սերտօրէն կապուած է Մեր մտահոգութեանց հետ:

Այս մտահոգութեանց յոյսին տակ, Հայ հոգեւորականը պարտի պատասխանատուութիւնը ստանձնել՝ տէրը կանգնելու իր կրօնա-բարոյական դաստիարակչական գործին, տէրը կանգնելու Հայ Եկեղեցւոյ միութեան եւ Հայ հաւատացեալ ժողովուրդի միասնութեան, անբաժանութեան ամրապնդման գործին: Հայ Եկեղեցին ու հոգեւոր սպասաւորը, որպէսզի մուրհուրել իրենց բուն այս առաքելութեան, պէտք է հեռու մնան արտասահմանի Հայ քաղաքական հոսանքներու մկատմամբ թեր կամ դէմ դիրքաւորումներէ: Իսկ եթէ արդի Հայաստանի մասին է խօսքը, անոնք պէտք է մնան աղօթող՝ վերածնած Մայր Հայրենիքի խաղաղ ու ամփոսմբ կեանքի պահպանման համար, ինչ որ հայրենասիրական բնական արտայայտութիւն է: Հայ Եկեղեցին ու հոգեւոր սպասաւորը մաւ հեռու պէտք է մնան թեր կամ դէմ վերաբերմունքի ճշտել՝ միջազգային քաղաքական գաղափարախօսութիւններու եւ խմբաւորումներու մկատմամբ: Իսկ եթէ էկումենիկ եկեղեցական գործունէութեան գծով, Հայ Եկեղեցին ու Հայ հոգեւորականը, արդի աշխարհը եւ մարդկութիւնը յուզող հարցերով պիտի մտահոգուին, անոնք պէտք է առաջնորդուին աւետարանական սիրոյ խաղաղարար

նգիով, միշտ եւ ամէն տեղ համդէս գալով որպէս ժողովուրդներու խաղաղ գոյակցութեամբ եւ պետութիւններու համերաշխ գործակցութեամբ ջատագովներ:

Այլապէս պիտի մշամակէր ժխտել կոչումը Քրիստոսի եկեղեցւոյ, ժխտել մամաւանդ կոչումը Հայ Եկեղեցւոյ: Պիտի մշամակէր Հայ Եկեղեցւոյ հրաժարումը իր համագգային համգամամբէն, պիտի մշամակէր մուիրագործումը մեր Եկեղեցւոյ մերքին քաժամումնբնում, պիտի մշամակէր հեռացմել Հայ Եկեղեցիմ իր միարար ու խաղաղարար պատմական առաքելութեմէն:

Բոլոր քաղաքակիրթ ազգերու ծոցիմ մէջ կամ քաղաքական կուսակցութիւնմներ, գաղափարական հոսամբմներ, մշակութայիմ, գիտական եւ այլ խմբաւորումմներ, սակայմ Եկեղեցիմ այդ բոլորէմ վեր կը կամգմի, բոլորը իր մէջ միաւորելու համար: Բոլոր կուսակցութիւնմները եւ խմբաւորումմները բնական կերպով, ամերաժեշտօրէմ, իրեմց սահմանումով իսկ հատուածական եմ, բառիմ ոչ քացասական իմաստով, մաեւ յարափոփոխ եմ ու ժամանակաւոր, առաեւ կամ մուազ չափով: Միմչ Եկեղեցիմ չի կրմար հատուածական ըլլալ իր կոչումով ու իր սահմանումով իսկ, չի կրմար յարափոփոխ ըլլալ, չի կրմար ժամանակաւոր ըլլալ:

Տարրական ճմարտութիւնմներ եմ ասումք որ պէտք է ուղիղ եւ յստակ հասկմալ, արդար, շիմարար արդիւմբով կարեմալ գործելու համար մեր հաւատացեալ ժողովուրդի ծոցիմ մէջ:

Մեր Մայր Եկեղեցիմ համագգայիմ հոգեւոր առաքելութեամբ քազում դարերու փորձառութիւմ ապրած է անցեալի մէջ, միմչեւ մեր դարու սկիզբմները, երբ իմչպէս վերեւ ընդգծեցիմք, յետեղեռնեամ ժամանակաշրջամիմ ամ եմքարկուեցաւ սփիւռքահայ կեանքի մերքին վերիվայրումմներում:

Յօգուտ Հայ Եկեղեցւոյ համագգայիմ հոգեւոր առաքելութեամբ, կարեւորութեամբ յիշեմք այստեղ մաեւ այմ հիմնական իրաւական իրողութիւմը՝ թէ սփիւռքի տարածքի վրայ, յաչս հիւրընկալ պետութեանց, Հայերը իրեմց իմբնութիւմը իրաւապէս կրման պահպանել եւ ճամաշում ստանալ իրեւ կրօնական համայնմներ, այսիմքմ իրեւ Եկեղեցի: Այս ճըշմարտութիւմը յամախ շատերու կողմէ կ'ամտեսուի:

Մեր մտահոգութիւնմները եւ Մեր խոհերը ի մի բերելով, կը կամեմամք եզրակացմել՝ թէ արտասահմանի Հայութեամ իմբնութեամբ ամբողջ ու ամվտամգ պահպամմամ մամնամարու, մամնահայկական, մամնատեւական ու մամնաօրիմական հիմքը Հայ Առաքելական Եկեղեցիմ է թէ՛ գործնական եւ թէ՛ իրաւական տեսակետմերէ:

Բոլոր ամոմք որ արտասահմանի Հայ կեանքի մէջ կամայ թէ ակամայ, գիտակցարար կամ միամտարար, կը փործեմ տկարացմել ամուր հիմքերը քազմադարեամ Հայաստանեայց մեր Մայր Եկեղեցւոյ, բոլոր ամոմք կը գտնուիմ ոչ միայմ հակաքրիստոնէական այլ եւ հակագգայիմ դիրքերու վրայ: Նմամ փործ կատարեցիմ վերջիմ երկու տասամանակմներում մաեւ քամի մը հայ կաթոլիկ հեղիմակմներ, մպատակ ունեմալով ժխտել մեր Մայր Եկեղեցւոյ առաքելականութիւմը, ժխտել մեր Մայր Եկեղեցւոյ իմբնագլուխ անկախ իրաւա-կանոնական դիրքը, ժխտել Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի վաւերականութիւմը իրեւ կեդրոն Հայ Եկեղեցւոյ: Շատ, շատ տխուր է հաստատել այս իրողութիւմը: Մեմք ամծամբ երբէք չէիմք կրմար խորհիլ թէ կրման գտնուիլ մման հոգեւոր հայրեր Միքիթարեամ միարանութեամբ շարքերում մէջ, միարանութիւմ որ իր գիտական եւ կրթական վաստկով միշտ եղած է եւ այսօր ալ է՝ առարկամ Մեր գմահատամբիմ: Ամերաժեշտ է քարի խորհուրդ տալ մեր Միքիթարեամ եղբայրմներում, որ աչքի լոյսի պէս պահեմ պահպանեմ Ավիշանեամ ոգիմ եւ չշեղիմ իրեմց գիտական եւ կրթական առաքելութեամբ ճամբէմ: Այդ կը պահամքէ մոյմպէս արդի էկումնիկ ոգիմ, որ մեր օրերում պայծառօրէմ կը ճառագայթէ մաեւ Հոռմէական Կաթոլիկ Եկեղեցւոյ կեդրոն՝ վատիկանի քարծումբէմ:

Մեր բոլորիս խղճի պարտմ է յստակել, բիրեղացմել եւ գործնական ծրագրի վերածել Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մուիրական առաքելութիւմը, այսօր մեգի յամնմուած ժողովուրդիմ կեանքիմ մէջ:

Մեր բոլորիս խղճի պարտմ է, իրաւ հաւատով դէպի մեր սուրբ գործը, ամնմուրացութեամբ աշխատամքի լծուիմք, միական ու միախորհուրդ, մէկս միւսիմ մեցուկ, մէկս միւսիմ հմագմնդ «երկիւղովը Քրիստոսի», աշխատամքի լծուիմք միշտ յիշելով աւետարանի պատուիրամը թէ «որ կամիցի ի ձէնջ առաջին լինել, եղիցի ամենեցուն ծառայ» (Մարկոս Ժ. 45):

«Թագաւոր երկմաւոր զեկեղեցի Գո անշարժ պահեա եւ զերկրպագուս ամուսնոյ Գուս սրբոյ պահեա ի խաղաղութեամ»:

Սւ «Այստեհետեւ եղբարք հաստատում կացեք եւ պիմոյ կալարուք զաւանդութիւնսն, զոր ուսարուք, եթէ բանիւ եւ եթէ թղթով մերով: Այլ իմքն Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս եւ Աստուած եւ Հայր մեր, որ սիրեացն զմեզ եւ ետ մեզ մխիթարութիւն յաւիտեանից՝ եւ յոյս բարեաց շնորհօք, մխիթարեացէ զսիրտս ձեր եւ հաստատեացէ յամենայն բանս եւ ի գործս քարութեամ» (Բ. Թեաւադ. Բ 14-16): Ամէն:

Handwritten signature in Armenian script.

ՄԲ-Էջմիածնի, 28 Յուլիս 1980

Հայրապետական խօսքը ընդունուեցաւ խանդավառ ծափող շոյններով: Առաջարկուեցաւ շնորհակալութեան հեռագիր մը ղրկել Նորին Սրբութեան: Յաջորդ օր, հետեւեալ հեռագիրը ղրկուեցաւ Մայր Աթոռ.

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա.
Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց
Ս. Էջմիածին

Ժառանգաւորաց Վարժարանի հոգեւորական քառասուն հիմզ սաները հաւաքուած Երուսաղէմի Վանքի Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան սրահին մէջ, յարգամքով ունկնդրեցին Ձերդ Վեհափառութեան պատգամը: Ուրախութեամբ եւ խանդավառութեամբ լեցուեցան մեր հոգիները լսելով

Ձեր հայրական խօսքին, թելադրութիւններուն, մտահոգութիւններուն եւ յոյսերուն՝ բխած եկեղեցւոյ սրտին եւ հայրեմիքի երազին: Կը վստահեցնեմք Ձերդ Վեհափառութիւնը թէ Ս. Էջմիածինի խորհուրդը եւ Հայրեմիքի զգացումը ուղեցոյցն են մեր խորհրդածութիւններուն:

Որդիական ակնածամօք

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ
ՇՆՈՐՀՔ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Համադումարին առաջին ատենախօսը եղաւ Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարք, որ, Ատենապետ Սրբազանի հրաւերով, ամպրոնէն կարդաց հետեւեալ ատենախօսութիւնը.

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ Տ. ՇՆՈՐՀԻ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԻՈՑ

«Ամենայն ինչ ձեր պարկեշտութեամբ եւ ըստ կարգի լինիցի»
(Ա. Կորնթ. ԺԴ. 40)

«Ննդամ (կ'ուրախանամ) իբրեւ տեսանեմ զկարգն (կարգապահութիւնը)
ձեր եւ զհաստատութիւն հաւատոց»
(Կող. Բ. 5)

Ա. Ն Ա Ռ Ա Բ Ա Ն

Մեր միւթին մէջ մտնելէ առաջ կարեւոր կը մկատեմք յստակացմել ու հաստատել հետեւեալ քանի մը կէտերը, իբրեւ մախաղրեալներ մեր գրութեամբ:

Ա.— Նախ գնահատելի կը գտնեմք մտածումը եւ ծրագիրը գոր ունեցած է Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը, այստեղ հրաւիրելու Սաղիմական հոգեւոր սերունդը, համդիսադրելու համար երեք կարեւոր տարեդարձներ, եւ առիթը օգտագործելով քննարկելու մոյմքամ եւ աւելի կարեւոր հարցեր, որոնք սերտօրէն կը յուզեն եւ կը հետաքրքրեն Հայաստանեայց Եկեղեցին: Մենք սիրով ընդառաջեցինք այս եղբայրական հրաւերին, ոչ միայն անձամբ մերկայ լինելու մեր Ուսումնամայրին այս համդիսութեամբ, այլ մանաւանդ սիրալոյս ժողովրդականութիւնը բերելու վերոյիշեալ հարցերու քննարկումին: Ուր որ կայ կանչը յօգուտ Հայաստանեայց Եկեղեցիի եղբայրական համագործակցութեամբ, այնտեղ պիտի ըլլանք մենք առանց տատամսումի, ի հեռուէս ամէն տեսակ մկատումներու:

Բ.— Մենք գտն մնացինք, որ մեր այս Համագումարի մասին տեղեակ պահուած է Ամենայն Հայոց Հայրապետը եւ ստացուած է Ամոր հաւանութիւնը եւ օրհնութիւնը: Որովհետեւ մեզ հարցերու քննարկումը, որքան ան ակադեմական ըլլայ, անհրաժեշտ է որ կատարուիմ գիտութեամբ ու հաւանութեամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետի, ամենքիս համար այլեւս ծանօթ ու յարգելի պատեհումներով:

Մեր այս խորհրդակցութիւնները եւ անոնց եզրակացութիւնները, ակադեմական ըլլալով հանդերձ կրնան որպէս առաջին ծառայել եւ միւս հայրապետի Հայաստանեայց Եկեղեցիի բարձրագոյն օրկանին — Եպիսկոպոսական Ժողովի օրակարգին: Մենք հարցերը այս տեսակէտէն դիտելով կը մասնակցինք այս համագումարին եւ ըստ այնմ կը մերկայացնենք մեր միւթը:

Գ.— Այս համագումարին իբրեւ ընդհանուր միւթ դրուած է «Հայ Եկեղեցիի Առաքելութիւնը Այսօր»: Ընդհանուր այս միւթը կը ստորաբաժանուի չորս մասերու, որոնք են. 1) *Կրօնական Դաստիարակութիւն*, 2) *Մէս եւ Արարողութիւն*, 3) *Կարգ ու Կանոն*, 4) *Ազգային Գործունէութիւն*: Ըստ մեզի, Հայ Եկեղեցիի այսօրուան կարեւորագոյն եւ առաջնահերթ առաքելութիւնը կարելի է խտացնել ու համադրել երեք բառերու մէջ. *Վերանորոգութիւն*, *Վերաբարձրում* եւ *Վերընծայում*: Այս երեքն ալ վերոյիշեալ չորս միւթերուն մէջ կրնան մերդրուիլ իբրեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրին հիմնական յատակը եւ հասարակաց տարրը:

Իւրաքանչիւր միւթին մէջ պէտք է մերմուծենք ամենէն առաջ մեր Եկեղեցիի *Վերանորոգութեան* գաղափարը: Ապա յԱստուած, յԱւետարան եւ յԵկեղեցի ունեցած մեր հաւատքին եւ սիրոյն *Արժարժումը*: Ու վերջապէս մեր *Վերընծայումը* այն իտելալին ու այն մպատակին, որուն համար մկրտուած է ամէն Հայ անհատ:

Դ.— Մեր կատարելիք երեք տարեդարձներու մէջ, ըստ մեզի, կարեւորագոյնը ժառանգաւորաց Վարժարանին է. որովհետեւ երկու Պատրիարքները, որոնց տարեդարձներն ալ կատարելու հրաւիրուած ենք, որքան ալ ունենան իրենց ուրոյն անձնական արժանիքները, իրենց գլխաւոր գործունէութիւնը կապուած է ժառանգաւորաց Վարժարանին հետ: Զաւարիա Պատրիարք (1840-1844) իբրեւ հիմնադիրը այս Վարժարանին եւ Դուրեան Պատրիարք իբրեւ վերաբացողը փակուած ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ արդի ժամանակներու դրոշմ դնողը անոր վրայ:

Անհրաժեշտ է արդարեւ, որ շեշտուի կարեւորութիւնը եւ կենսունակութիւնը Երուսաղէմի Հայոց Ժառանգաւորաց Վարժարանին՝ Հայաստանեայց Եկեղեցիի համար ընդհանրապէս եւ այս Պատրիարքութեան համար մասնաւորաբար: Կ'արժէ որ անխտիր ամենքիս մաս-

Ուսումնական ուղիով բացված է հոգածութեան առարկայ դառնալ այս կրօնական ու կրթական հաստատութիւնը, ո՛չ միայն իբրեւ մեծամեծութեան ուսումնական կարգ, այլ՝ առաւելաբար իբրեւ Հայաստանեայց Եկեղեցիի այն կրթական ու կրօնական յարկը, որ օժտուած է գրեթէ բոլոր անհրաժեշտ պայմաններով՝ մասխանական դեր կատարելու համար մեր Եկեղեցիի մերկայ եւ ապագայ կեանքին մէջ. որովհետեւ մախ կը գտնուի ծաղկելու եւ զօրանալու գրեթէ անկաշկանդ պայմաններու մէջ. երկրորդ՝ կան աշակերտ միութեան, կրօնական, մշակութային եւ այլ բազմաթիւ կարելիութիւններ, որոնք անհրաժեշտ են լաւ կազմակերպուած եկեղեցականներ պատրաստելու, ինչ որ պէտք է ըլլայ Հայաստանեայց Եկեղեցիին առաջնահերթ, ամենէն կարեւոր ու սրբազնագոյն գործը: Բայց... եթէ այս վարժարանը բախտաւոր եղած է արտաքին այս մասնատու պայմաններով ու կարելիութիւններով օժտուած ըլլալուն համար, սակայն դժբախտաբար գուրկ մնացած է, գրեթէ բոլոր շրջաններու մէջ, անհրաժեշտ հոգեւոր առաջնորդութեան՝ ու մասնաւոր կրօնական յատուկ դաստիարակութեան: Այս կարեւոր եւ հիմնական պակասները, իրենց վերջնական վերլուծումին մէջ, կը յամգին ըստ մեզի, պահանջուած ու անհրաժեշտ *Կարգ ու Կանոն*ի պակասութեամբ:

Բ. ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ՄԵՐ ՆԻՒԹԻՆ

Ես հրաւիրուած եմ այսօր խօսելու Կարգ ու Կանոնի մասին եղբայրական այս սեղմ շրջանակի մէջ: Սակայն այս միութիւններկայացման ընթացքին իմ մտահոգութիւններս եւ մը պատակներս կ'անդրամցին, բնականօրէն, այս սեղմ շրջանակը եւ կը տարածուին մեր հաւաքականութեան ամբողջութեան վրայ:

Ներկայ ժամանակներու մէջ թերեւս ոչ մէկ բանի այնքան շատ պէտքը եւ պահանջը ունիմք որքան՝ Կարգ ու Կանոնի: Մեր համապագօրեայ հացէն աւելի պէտք ունիմք անոնց, եթէ իբրեւ կազմակերպչաւ հաւաքականութիւն կ'ուզեմք ապրիլ ու գոյատեւել: Ասիկա ոչ միայն իմ անձնական անխախտ համոզումն է, այլ կ'ենթադրեմ որ համոզումն է մանաւազաւ այստեղ հաւաքուած սրտցաւ հոգեւորականութեան ամբողջութեան, ի գլուխ ունենալով Առաքելական Ս. Աթոռոյս Ամենապատիւ Պատրիարքը, որ յարմար դատած է դնել այս միութեան գլուխը օրակարգին:

Կարգ ու Կանոնի կարիքը եւ կարօտն ունիմք մենք թէ՛ իբրեւ հաւաքականութիւն, թէ՛ իբրեւ եկեղեցի եւ թէ մասնաւոր իբրեւ հոգեւորականութիւն: Եթէ այսօր մեր շատ մը փափակները եւ կարելիութիւնները չեն իրականացար, եւ եթէ մեր շատ մը բարեացակամ ջանքերն ու ջանքերը կը ջլատուին, գլխաւոր պատճառը չգոյութիւնն է մեր մէջ Կարգ ու Կանոնի: Եթէ միմեծ իսկ ընդունինք որ բաղձալի այդ Կարգ ու Կանոնէն մասնակի բաներ մը կան մէջտեղ, այս անգամ ալ պակսողը այդ քիչին համոզեալ յարգամբն է, այսինքն գործադրութեան բժախնդրութիւնը: Մեր համոզումով՝ այս բոլոր պակասները կրնան լրանալ միայն երկու տեսակ մեր կարգ ու կանոնի հաստատումով Հայաստանեայց Եկեղեցիէն մերս:

Տարակոյտ վեր է, թէ գործադրելի Կարգ ու Կանոնով մեր ուժերը շատ աւելի բարի արդիւնք պիտի տան. մեր կարելիութիւնները իրականութիւն պիտի դառնան, ու մեր աշխատանքները աւելի պտուղ պիտի բերեն: Ու մենք Կարգ ու Կանոնով շատ աւելի պիտի արժեւորուինք, հարստանանք ու զօրանանք իբրեւ հաւաքականութիւն, եկեղեցի եւ հոգեւորականութիւն: Առանց Կարգ ու Կանոնի մեր կարողութիւնները կը մնան ջուրերու, որոնք հագի դուրս ելած իրենց ակունքներէն՝ կը սկսին մուգիլ ու կորսուիլ իրենց ճամբուն վրայ բացուած խոռոչներու եւ փխրուն հողերու մէջ, առանց դաշտեր ու պարտէզներ ոռոգելու, առանց ջաղացներ դարձնելու, առանց ելեկտրակայաններ աշխատեցնելու եւ առանց ծարաւահիւծ հոգիներ յագեցնելու:

Ես անձնապէս վստմումը մկատած եմ ծանրագոյն մեղքը, գոր մարդիկ կրնան գործել, եւ գոր Ամառակ Որդին գործեց իմքնափնացումի իր անխորհուրդ արարքին մէջ: Արդարեւ առակին մէջ Ամառակին վերագրուած միակ մեղքն է այդ. «*Վատնեաց* գիմնս իւր, զի կեայր ամառակութեամբ»։ ինչ որ կը մշտնակէ, թէ Ամառակը կ'ապրէր առանց Կարգ ու Կանոնի կեանք մը: Միայն միութեան ինչքն է, որ կրնայ վստմուիլ. յոռեգոյնը մեր կարելիութիւններուն եւ կարողութիւններուն, մեր տաղանդներուն ու երիտասարդութեան, ու վերջապէս մեր թանկագին կեանքին ու ժամանակին վստմումն է: Անկանոն ու անկարգ կեանքաւոր, ըլլայ այդ անհատական կամ հաւաքական, ամենէն ողբալի վստմումն է:

Գ. ԻՆՉ Է ԿԱՐԳ ՈՒ ԿԱՆՈՆԸ

Այժմ մտնեմք մեր միութիւն մէջ եւ հարց տամք ամփոփապէս. ի՞նչ պէտք է հասկնալ՝ խորհիմն ու գործնականիմ մէջ՝ կարճ ու կոկիկ այս երկու բառերով: Առանց շատ կենալու ամոնց ունեցած իմաստի զամագամ երանգներում վրայ, կամխեմք ըսել որ ամոնք այլեւս գրեթէ մոյմ իմաստը ունիմ մերկայիս մեր մէջ, միմ հայերէն լեզուով, իսկ միւսը՝ յունարէնէ փոխ առնուած եւ այլեւս միջազգայնացած բառով մը: Թերեւս ամոնց ունեցած պարզագոյն եւ ընդհանուր իմաստը տուած կ'ըլլամք, եթէ ըսնմք որ Կարգ ու Կանոն կը մշակակեն այն շիտակ եւ օգտակար սկզբունքները, զորս պարտիմք կիրարկել մեր կեանքիմ ու գործերում մէջ, որոշ մպատակներ եւ յառաջադրութիւններ իրականացնելու մեր Յամբում մէջ: Եթէ ուզենմք այդ երկու բառերում մէջ տարբերութիւն դնել կամ ամոնց իրարու հետ ունեցած սերտ կապը մատնանշել, պիտի ըսնմք. Կանոնը գաղափարն է, իսկ Կարգը ամոր մարմնացումը. Կանոնը պատճառն է. Կարգը ամոր արդիւնքը: Առաջիմը Օրէնքն է. երկրորդը ամոր գործադրուած ձեւը: Կեանքի մէջ Կանոն պէտք է մտնէ որպէսզի յառաջ գայ Կարգաւորեալ Կեանքը: Այն աստիճան սերտօրէն կապուած եմ այս երկուքը իրարու, որ առ հասարակ միասին կը գործածուին, եւ այլեւս դարձած եմ Սիւսական երկուորեակներ, որոնք թեւ իրարմէ անբաժան եմ, բայց միաժամանակ, իւրաքանչիւրը կը պահէ իւրայատուկ անձը եւ անհատականութիւնը: Կանոնը գործադրուելով կը վերածուի Կարգապահութեան, եւրոպական լեզուներու մէջ ծանօթ բառով *տիսիբլիս*, որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ կեանքի մէջ մտած Կարգն ու Կանոնը:

Ինչպէս ծանօթ պիտի ըլլայ շատերուս՝ «Կանոն» յունարէն բառը իր սկզբնական իմաստիմ մէջ կը մշակակէ Քանակ, կամ ուղիղ փայտ, որմէ շիտակ գիծ կ'ելլէ եւ որ կը ծառայէ չափելու իրերու լայնքն ու երկայնքը, բարձրութիւնն ու խորութիւնը: «Չափ ուղղութեան», կ'ըսէ Հայկազեան Բառարանը: Ժամանակի ընթացքիմ երկրաչափական գործիքի մը համար յատկացուած այս բառը մարդիկ — յատկապէս Քրիստոնէական Եկեղեցիմ — սկսած գործածել այն բոլոր բաներու համար, որոնք շիտակ էին, ուղիղ էին եւ փափաքելի չափն ունէին կեանքիմ մէջ կիրարկուելու համար: Ըստ այսմ Աստուածաշունչի ամենքիմ կողմէն ընդունելի ըլլալու սահմանուած ու հարազատ մկատուած գիրքերու ամբողջութիւնը կոչուեցաւ «Կանոն Սուրբ Գրոց»: Այս գիրքերէն սկզբնական մկատուածները կոչուեցան «Նախականոն». իսկ ետէն անլցածները — յատկապէս Եօթանասնից Յունական բնագրիմ վրայ — որոնք եւս յամձարարելի էին ընթերցման եւ հոգեւոր շինութեան համար, կոչուեցան «Երկրորդականոն». այսինքն Ս. Գրոց «Կանոն»իմ վրայ յետոյ անլցած. իսկ իբրեւ անհարազատ մերժուածները կոչուեցան «Անկանոն»: Այդ բառով կոչուեցան ման մեր մէջ տօնի մը առթիւ երգուելիք եւ շիտակ մկատուած, եւ հետեւաբար ամենքիմ կողմէն ընդունուած շարականներու ամբողջութիւնը. օրինակ «Կանոն Ս. Մանդեան» կը մշակակէ Ս. Մանդեան Տօնիմ օրը երգուելիք շարականներու համադրութիւնը:

Ի վերջոյ սակայն Կանոն բառը յատկացուեցաւ այն օրէնքներում եւ տնօրինութեանց, զորս Եկեղեցական ժողովները եւ հեղինակաւոր Հայրապետներ սահմանեցին իբրեւ հաւատքի ուղիղ դաւանանք եւ պարելու շիտակ երահանքներ, որոնք ամենքի կողմէն ընդունելի պիտի ըլլային: Այսպէս կազմուեցան Կանոնական Օրէնքներ — «Տրուա Քանոնիք» — որոնք մէկ կողմէ կը ճշդէին եկեղեցիի ուղղափառ հաւատալիքները եւ միւս կողմէ կը ձգտէին բարելաւել անդամներու փոխարարբերութիւնները, միաժամանակ կը վերահաստատէին եկեղեցիի մէջ խախտած Կարգ ու Կանոնը:

Համաձայն կենցաղի երկու գլխաւոր տեսակներում, այսինքն *անհատական*իմ ու *հաւաքական*իմ, Կարգ ու Կանոնն ալ գլխաւորաբար երկու տեսակ է: Ումանք սահմանուած եմ, օրինակ, եկեղեցիի ամբողջութեան համար, ամխտիք բոլոր հաւատացեալներում համար. իսկ ումանք ալ մասնաւոր անհատներու կամ խմբակցութիւններում համար: Առաջիմները կը ճշդեն, օրինակ, դաւանանքը, որում պիտի հաւատայ ամբողջ եկեղեցիմ առանց բացառութեան. պաշտամունքները եւ ծեսերը, զորս պիտի կատարէ եկեղեցիմ ամբողջով եւ ամբողջիմ համար: Հաւաքականութեան համար սահմանուած Կարգերն ու Կանոնները կը ճշդեն ման հաւատացեալներու փոխարարբերութիւնները եւ լրիստոնէաբար պարելու շիտակ կերպերը եւ օրէնքները: Ասոնք դրուած եմ եկեղեցիի ընկերայիմ եւ հաւաքական կեանքը անելի համերաշխ եւ անելի կարգաւորեալ դարձնելու մպատակով:

Ասոնց զուգահեռաբար կան ման ուրիշ Կարգեր ու Կանոններ, որոնք սահմանուած եմ

յոյ որոշ անհատներու եւ որոշ խմբակցութիւններու համար, որոնք կը ծառայեն եկեղեցիին, եւ կը ձգտին անկի բարձր հոգեւոր կատարելութեամբ, եւ որոնք աշխարհի մէջ ապրելով հանդերձ քաշուած են աշխարհէ եւ իրենք գիրենք տուած են անկի Աստուածամերձ կեանքի: Կ'ակնարկենք Հոգեւորականներու կամ Կրօնաւորներու եւ անոնց համար միայն սահմանուած Կարգերուն ու Կանոններուն:

Դ. ԿԱՊ ԿԱՐԳ ՈՒ ԿԱՆՈՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻԻ ՄԷՋ

Այժմ մտնենք այս երկու տեսակ Կարգ ու Կանոններու մամրամասնութեամբ մէջ եւ մախ ստուգենք անոնց գոյութիւնը կամ չգոյութիւնը մեր մէջ:

Քրիստոնէական Եկեղեցին, առաքելական դարձն սկսեալ, սովորութիւն ըրած է իր առօրեայ կեանքը կանոնաւորել եւ իր խնդիրները լուծել համաձայն Աւետարանի սկզբունքներուն. իսկ ուր որ Աւետարանի ուսուցումները յստակ չէին, ըստ իր առաջնորդներէ բաղկացեալ ժողովական որոշումներուն: Ասոր առաջին օրինակը կը տրուի մեզի Նրուսաղէմի Առաքելական ժողովով, ուր «Ժողովեցան Առաքեալն եւ Նրիցունք» եւ տուին Քրիստոնէական Եկեղեցիին առաջին Կանոնական Որոշումները (Գործ. ԺԵ. գլուխ): Այս սովորութիւնը շարունակուեցաւ դարերու ընթացքին մինչեւ այսօր: Մեր օրերու ծանօթ օրինակն է՝ վերջին տասնամեակներուն գումարուած՝ Վատիկանի Բ. ժողովը, որ կը բաղկանար միայն Հռովմէական Եկեղեցիի Եպիսկոպոսական դասէն եւ որ վերանայումի եւ վերանորոգումի ենթարկեց իրենց եկեղեցիի վերաբերեալ գրեթէ ամէն ինչ:

Քրիստոնէական Եկեղեցիի մէջ գումարուած են ժամանակի ընթացքին *Տեղական* ու *Տիեզերական* ժողովներ, որոնք արդարեւ կարեւոր Կանոններ սահմանած ու Կարգեր դրած են եկեղեցիի համար: Ասոնք բնականօրէն ընդունուած էին Հայոց Եկեղեցիին կողմէ, իբրեւ անբաժան մասը ընդհանրական եկեղեցիին: Ասոնք հայերէնի թարգմանուած են Ե. դարէն սկսեալ եւ այսպէս դարձած են սեպհականութիւնը ման եւր եկեղեցիին: Սակայն ասոնք մէկ գրքի մէջ համադրուած մարդոցութիւն մը չէին կազմեր, այլ ամբար-ամբար կը պահուէին, հոս ու հոն ցրուած: Նոյնն էր պարագան ման եւր եկեղեցական ժողովներուն: Օրինակ Շահապիվանի կամ Դուինի ժողովներուն կանոնները իրարմէ անջատ կերպով կը պահուէին իբրեւ ուրոյն եւ անջատ կանոնադրութիւններ:

Մեր Յովհաննէս Օսմեցի Իմաստասէր Կաթողիկոսին (717-728) կը պատկանի մախս-ձեռնութիւնը եւ փառքը ի մի հաւաքելու այս ցրուած ու անջատ կանոնախումբերը եւ կազմելու Հայ Եկեղեցիին առաջին պաշտօնական Կանոնագիրքը, ինչպէս կը հաստատէ իմք այդ Կանոնագիրքի Յիշատակարանին մէջ.

«Կազմեցին Սուրբ Հարմն Գեանոնական բանից դիտաւորութիւն ... եւ վասնզի ոմամք առ ոմանս եւ ոչ ամենեքին առ ամենեսեան սերմանեալք, կամեցայ զորովանդակ գառ ի մոցանէն կանոնական սահմանեալ բան ի միում տեղոջ գեղեցկագործ մատենի ի Հայրապետացի աստ արմատացուցանել» (*Կանոնագիրք Հայոց, Վազգէն Յակոբեան, Ա. Հատոր, էջ 535*):

Այդ մոյն Յիշատակարանին մէջ անուղղակի կերպով տրուած է ման Կանոն բառին լատինացոյն բացատրութիւնը Իմաստասէր Հայրապետի կողմէ, իբրեւ՝ «Լուսաշաւիղ մամապարհ առ Աստուած՝ հնազանդութիւն ընդհանուր հաւատացելոց Քրիստոսի» (*Նոյն, անդ*):

Ուրեմն Կանոն ըսուածը առ Աստուած առաջնորդող լուսաւոր մամապարհն է, որուն պարտին հնազանդիլ եւ հետեւիլ բոլոր Քրիստոսի հաւատացողները:

Օսմեցիի կազմած Կանոնագիրքը, ըստ երեւոյթի, դարերու ընթացքին՝ առանել կամ մուգ թմախնդրութեամբ պահած է իր օրինական հանգամանքը եւ գործադրուած է: Յաջորդ դարերուն՝ մոր կանոնախումբեր անլցած են անոր վրայ, եւ այդ խնդրուած ձեւին մէջ հասած է մինչեւ մեր օրերը: Սակայն, դարձեալ ըստ երեւոյթի, որուն մամրամասնութեամբ անխորդ կը մկատենք մտնել, վերջին դարերուն՝ ժամանակներու ամնպաստ պայմաններու բերմամբ, այսինքն համատարած տգիտութեամբ, հալածանքներու, գաղթերու, ֆիզիկական գոյութեամբ մտահոգութիւններու եւ ընդհանուր անտարբերութեամբ հետեւանքով՝ տակաւ առ տակաւ եւ գրեթէ անզգալիօրէն կորսնցուցած է այդ Կանոնագիրքը իր պաշտօնական կամ կանոնական հանգամանքը, եւ մկատուած է առանկաբար պատմաբանասիրական կարեւոր վաներագիր մը, քան գործադրելի Կանոնագիրք մը: Այս իսկ պատճառով չէ հրատարակուած Հայ Եկեղեցիի հոգեւոր իշխանութեամբ կողմէ, ինչպէս արդարեւ հրատարակուած են Աստ-

ուածաշումը եւ եկեղեցական բոլոր գիրքերը: Սակայն զամագամ ժամանակներում, եւ զամագամ ամսներու կողմէ եւ զամագամ տեղեր ամկէ ընդարձակ կամ փոքր մասեր տպագրեալ ձեւով լոյս տեսած են: Ասոնց մանրամասնութեամ համար (*Տե՛ս Վազգէն Յակոբեանի Կամոնագիրք Հայոց, Տպ. Երեւան, 1964, Ա. Հատորի Ներածութիւն բաժնին մէջ, էջք 26-29*): Ասոնց մէջէն կը յիշատակեմք միայն երկուքը. Ա) Արեւ Արք. Մխիթարեանցի *Պատմութիւն ժողովոց Հայոց. Եկեղեցւոյ, Հանդերձ Կանոնադրութեամբ ի պէտս ժառանգաւորաց, Վաղարշապատ, 1878*: Այստեղ Կամոնագրէն մտած են միայն Հայկական Եկեղեցական ժողովներու եւ մշամաւոր Հայրապետներու Կամոնախումբերը, երբեմն բովանդակութեամ վերաշարադրմամբ եւ կրթատուներով (*Կանոնագիրք Հայոց, Վազգէն Յակոբեան, Ա. Հատոր, 1964, էջ 27*): Բ) Ներսէս Արք. Մելիք Թագեանի *Հայոց Եկեղեցական Իրաւունք, Շուշի, 1903*: Ամենէն շատ Կամոնախումբեր պարունակող հրատարակութիւնն է. «Սակայն Կամոնագիրքը դարձեալ լրիւ ընդգրկուած չէ: Հրատարակութեամ մէջ Կամոնագիրքի կանոնադրութիւնը ոչինչ չի մնացել, հրատարակիչը իր խմբաւորմամբ տալիս է յումարէն առանձին Կամոնախումբերի թարգմանութիւնները (յումարէնի՞ց թէ ռուսերէնի՞ց) կրթատուներով, համառօտ վերաշարադրմամբ, ամբողջ Կամոններ դէմ մետելով, թարգմանութեամբ կցելով բնագրական իր դիտողութիւնները, որոնք յաճախ անտեղի են, եւ այնուհետեւ Հայ հին թարգմանութեամ բնագրերը» (*Նոյն, անդ*): Կ'նքրակացնէ Վազգէն Յակոբեան. [Այսպիսով այժմ Հայագիտութեամ մէջ չունինք ոչ միայն Կամոնագրի գիտական, այլ մոյմիսկ սովորական, բայց ամբողջական հրատարակութիւն] (*Անդ, էջ 29*):

Եկեղեցիի մը վերաբերեալ ամէն ինչ (դաւանամք, պաշտամունք, ծէս, բարոյական հարցեր, հովուական ու վարչական խնդիրներ, այլովքն հանդերձ) հիմնուած պէտք է լինին Կամոնական տունակներու վրայ: Այս բոլորը մերկայիս ունինք այս կամ ա.՝ Եւրոպայէ. բայց մեզմէ ոչ ոք կարող է մատնանշել Կամոններ, որոնց վրայ հիմնուած ըլլան եւ որոնցմով ճշդուած ըլլան այս բոլորը: Մեր մօտ ամէն ինչ կ'ընթանայ աւանդաբար եւ ըստ սովորութեան: Այնպէս որ հաւանաբար միայն Եկեղեցին ենք որ մերկայիս *Պաշտօնական Կանոնագիրք* չունինք: Եթէ այսօր ուրիշ Եկեղեցիներու մերկայացուցիչներ հարցնեն մեզի «Ինչո՞ւ Կամոնագիրք, որով կ'ընթանան ձեր Եկեղեցւոյ գործերը», մեզմէ ոչ ոք ոչինչ ցոյց պիտի կրնայ տալ, բացի յիշելէ գործածութեան դադարած եւ զամագամ Կամոնախումբերէ բաղկացած վերոյիշեալ ծամօք գրաւոր գործը: Թէ արդարեւ այդ պատմական վաւերագիրը մեր մէջ իբրեւ պաշտօնական Կամոնագիրք չի գործածուիր, փաստն այն է, որ չուսուցուիր մեր կրօնական վարժարաններու մէջ, իբրեւ Հայ Եկեղեցիի Կամոնական օրէնքը:

Այնպէս որ մեր Եկեղեցին մերկայիս կը գտնուի գրեթէ այն մոյմ կացութեամ մէջ, ուր կը գտնուէր Յովնանէն Իմաստասէր Կաթողիկոսէն առաջ: Եւ հետեւաբար մոյմութեամբ կը պատշաճի մասն մեզի եւ մեր ժամանակին այն ինչ որ ըսած է Իմաստասէր Հայրապետը 719-ին Դուիմի մէջ գումարուած ժողովի բացման իր ճառին մէջ, որմէ հատուած մը կ'ուզեմք յիշել այստեղ թարգմանաբար.

«Բանգի կը տեսնեմ որ անկարգութիւնը շատցած է բազմաթիւ եւ ծանր իրերու մէջ. ոչ միայն հասարակ ժողովուրդին մէջ, այլ՝ առաւելաբար հոգեւոր դասուն եւ Եկեղեցիներու առաջնորդներուն մէջ: Մենք, որ մէկ լեզուով՝ եւ մէկ քարոզութեան միջոցաւ՝ ճշմարտութեան միակ ճանապարհը ելանք, հիմա բազմահետք եւ բազմաշաւիղ եղանք. օրինակ՝ բազմաթիւ, զանազան եւ տարբեր տեսակներով կը կատարենք Աստուծոյ Փառաբանութիւնը, եւ նոյն այլազանութիւնը կը տիրէ նաեւ մեր վարք ու բարքին մէջ: Այնպէս որ գրեթէ նոյն վրնասները կը կրենք ըստ հին պատմութեան, երբ կը պատերազմէինք եղբայր եղբոր հետ, եւ ընկեր ընկերի հետ, քաղաք քաղաքի հետ եւ օրէնք օրէնքի հետ: Երկրաւոր զբօսանքներով, վաճառականութեամբ եւ առեւտրով խօսակից եւ հաշուեկից ըլլալով հանդերձ իրարու հետ, կը խրտչինք ու կը խռովինք: Եւ տարբեր ազգի եւ տարբեր լեզուի պատկանողներու վերաբերմունք կ'ունենանք իրարու հանդէպ: Ըլլալով աս անոր խռով, եւ ուրիշներ ուրիշներու դուժ. այսինքն իրարու անծանօթ, օտար եւ միմեկին իսկ թշնամի կը թուինք ըլլալ» (Ամոյ, էջ XIV. բող. մասն Կող. Գ. 11: Ա. Կորնթ. ԺԴ. 11, գրաբար):

Նոյն եւ մամն չէ՞ մասն կացութիւնը մերկայիս մեր մէջ, երբ ունամք, մէկ կողմէն ընդունելով եւ յայտարարելով հանդերձ, որ մոյմ ազգին եւ Եկեղեցիի գաւակներ են, մոյմ մշակոյթը եւ պատմութիւնը ունին, միւս կողմէն թեմեր կը յափշտակեն մոյմ Եկեղեցիի տարբեր իրաւասութեամ շրջանակէն: Այլ չենք յիշեր կուսակցական այլամերժութիւնը,

որով իրարու համդէպ այնպէս դիրք բռնած ենք որ կարծես թէ տարբեր, մինչեւ իսկ իրարու օտար ու թշմամի ազգերու զաւակներ եղած ըլլալինք:

Ուրեմն, Յովհաննէս Օսմեցի Հայրապետը աչքի առջեւ ունենալով իր ժամանակի մեր ժողովուրդին կրօնական ու բարոյական անմխիթար կացութիւնը մէկ կողմէն, եւ միւս կողմէն մկատի ունենալով արտաքին պայքարները եւ թշմամութիւնները իր ժողովուրդին դէմ, յատկապէս Քաղկեդոնական վեցերը, կազմեց Հայ Եկեղեցիի Կանոնագիրքը, ի մի հաւաքելով իր ժամանակին գոյութիւն ունեցող եւ հոս ու հոն ցրուած կանոնախմբերը, եւ մէկ հատորի մէջ համադրելով զանոնք՝ ստեղծեց Հայոց Կանոնագիրքը, վերջաւորութեամբ աւելցնելով անհրաժեշտը մասի իր կողմէն: Իր մպատակն էր մախ բարեկարգել ու վերանորոգել իր եկեղեցիին եւ միակերպութիւն ստեղծել ամոր մէջ. ամոր իշխանաւորներուն ձեռքը տալ օրինագիրք մը, որով կառավարէին իրենց հօտը եւ կառավարուէին մասի իրենք: Միւս կողմէ իր մպատակն էր հերքել վերագրումները եւ թմադատութիւնները իր եկեղեցիին դէմ ու պապանծեցնել ամոր հակառակորդները, որոնք ի միջի այլոց կ'ամբաստանէին զայն իբրեւ Կարգ ու Կանոն չունեցող եկեղեցի մը:

Նոյն ոգիով եւ սկզբունքով ճամբայ պետք է ելնենք մասի մենք:

Ներկայիս մենք ալ ունինք մեր մերկին եւ արտաքին բազմաթիւ դժուարութիւնները եւ մտահոգութիւնները, որոնք դարմանի կը կարօտին եւ լուծումի կը սպասեն: Օրինակներ.

1.— Ի՞նչ են, եւ ինչ պէտք է ըլլան, փոխարարութիւնները Ամենայն Հայոց Հայրապետութեամբ եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեամբ, որպէսզի անգամ մըն ալ չկրկնուի այն ձգտեալ կացութիւնը, որ գոյութիւն ունի այսօր երկու Աթոռներու միջեւ:

2.— Այսօր արտասահմանի իւրաքանչիւր թեմ իւրայատուկ կանոնադրութիւն ունի. ասոնք ոչ միայն այլազան են, այլ մասի երբեմն իրարու հակասական եւ յաճախ կը հակասեն մասի Օսմեցիի կազմած Կանոնագիրքի ոգիին եւ տառին, եւ կը ձգտին Եկեղեցիին ենթարկել աշխարհիկ կազմակերպութեամբ մը իշխանութեամբ, մինչեւ իսկ կը վերածեն զայն աշխարհիկ կազմակերպութեամբ մը, մոռնալով կամ անտեսելով ամոր դարաւոր եւ հիմնական կրօնական եւ կանոնական սկզբունքները որոնց վրայ հաստատուած է Եկեղեցիին: Ինչ պէտք է ընել՝ թեմերու կանոնագրութիւնները իրարու մօտեցնելու եւ մոյմ կրօնական ու եկեղեցական սկզբունքներու վրայ դնելու ամոնց հիմքերը, որպէսզի եկեղեցիին չշեղուի իւրայատուկ իր շահիդէն եւ չայլալի իր կրօնական եւ հոգեւոր մկարագիրը:

3.— Ինչ են եւ ինչ պէտք է լինին պայմանները եկեղեցական զանազան կարգերու թեկնածուներու ձեռնադրութեամբ, որպէսզի ոչ միայն ամբողջութեամբ, այլ մասի աշխարհիկ մըտայնութեամբ տէր մարդիկ չսպրդին եկեղեցական կարգերէ մերս: Ինչ են Աւագութեամբ, Վարդապետական զաւգամի, Մայրագումութեամբ եւ Արքութեամբ տնտեսութեամբ պայմանները, որպէսզի շնորհեալ կարգաւ չգիտցողներուն անգամ Վարդապետական ու Մայրագումութեամբ պանծալի եւ պատասխանատու տնտեսները չտրուին, եւ ծիծաղելի չի դառնայ Հայաստանեայց Եկեղեցին յաչս օտարաց՝ Եպիսկոպոսութիւն եւ Արքութիւն շնորհելով ծխատէր քահանայի պաշտօն ու պարտականութիւն կատարող հոգեւորականներու:

Եւ տակաւին կան բազմաթիւ մամ հարցեր, որոնք յստակ եւ օրինական լուծումի կը կարօտին, որպէսզի եկեղեցիին եւ իր հոգեւոր իշխանութիւնը բարձր պահեն իրենց արժանապատուութիւնը յաչս իր հետեւորդներուն, ինչ եկեղեցիներուն եւ բոլոր օտարներու, որոնք կը հետաքրքրուին Հայ Եկեղեցիով: Մեր կարծիքով՝ այս բոլորը իրենց լուծումը պիտի գտնեն կազմութեամբը Հայաստանեայց Եկեղեցիի *Նոր Կանոնագրքին*:

Ե. ԻՆՉՊԷՍ ԿԱՐԵԼԻ Ե ԿԱՋՄԵԼ ՆՈՐ ԿԱՆՈՆԱԳԻՐՔԸ

Այս մարզի մէջ մեր կատարելիք գործը, փառք Աստուծոյ, մեծագոյն չափով դիրքացած է արդէն: Մենք պարտինք երախտապարտ ըլլալ մախ՝ Հայաստանցի մտաւորական Վազգէն Յակոբեանի, որ քծախնդիր աշխատասիրութեամբ եւ թմական տուեալներով կազմած է *«Կանոնագիրք Հայոց»* հռչակապ ու կոթողական գործը, երկու հատորներով: Երախտապարտ պէտք է լինինք մասի Հայկական ՍՍԻ Գիտութիւններու Ակադեմիայի Պատմութեամբ Ինստիտուտին, որ հրատարակած է զայն Երեւանի մէջ, առաջին հատորը 1964-ին, իսկ երկրորդը 1971-ին: Այսպէս իրականացած է՝ Հայրենի Պետութեամբ հովանաւորութեամբ եւ հոգատարութեամբ՝ այն ինչ որ չէին ըրած կամ չէին կրցած ընել, ու հաւանաբար

պիտի չկարեւնային ընել, Հայ Եկեղեցւոյ բարձրագոյն իշխանութիւնները, իրենց ներկայ ուժերով ու մտայնութեամբ: Այսօր մոյմ անկարողութեամ մատնուած է Հայաստանեայց Եկեղեցին գրաբար Աստուածաշունչի Քննական հրատարակութեամ եւ անոր աշխարհաբար ամբողջական թարգմանութեամ անյետաճգնի եւ ամենակարեւոր գործին մէջ: Ամէն գմահատամբի արժանի է Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մախաճնոմութեամբ եւ Ռիւսական միջոցներով հրատարակուած արեւելահայ աշխարհաբարով Նոր Կտակարանը, եւ ընդ մամլով եղած արեւմտեան աշխարհաբարով Նոր Կտակարանը: Այս գործն ալ, այսինքն գրաբար Աստուածաշունչի Քննական եւ ամբողջական հրատարակութիւնը, մեմք պիտի ակնկալեմք դարձեալ Հայրենի Կառավարութեան պաշտօնական կազմակերպութիւններէն, ինչպէս կ'իմանամք որ կատարուած է այդ մոյմ աշխատամբը դրացի Վրացական Համրապետութեան մէջ:

Հրատարակուած «Կանոնագիրք Հայոց»ը իր ներկայ ձեւին մէջ կարելի չէ գործածել իրրեւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կանոնագիրքը որքան ալ մեծապէս գմահատելի եւ շնորհակալ աշխատամբ մը ըլլայ այդ իմքին. մախ այն պատմառով, որ այդ երկասիրութիւնը այդ մպատակով չէ հրատարակուած. երկրորդ՝ չի կրեր Հայաստանեայց Եկեղեցիի հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեան վաւերացման կմիքը. երկրորդ՝ անգործմական է անոր գործածութիւնը իր ներկայ ձեւին մէջ. փնտռուած կանոնները՝ եթէ ոչ անկարելի՝ գէթ դժուար է գտնել այդ խնդրուած 50-80 կանոնախումբերուն մէջ: Բաց աստի այդ կանոններէն շատ շատերը մեռեալ տարր եմ եւ այլապէս պատմական արժէք միայն ունին եւ հետեւաբար կորսնցուցած եմ իրենց այժմեայիւնը: Իսկ ուրիշ քազմաթիւ կանոններ կրկնուած եմ քազմաթիւ անգամներ այդ կանոնախումբերուն մէջ: Հետեւաբար՝ անհրաժեշտ է գտնուի եւ գատումի եմթարկել գմոմք, եւ ապա տեսակաւորել ու դասակարել ըստ Ռիւսի: Հուսկ ապա՝ Եկեղեցիի բարձրագոյն իշխանութեան կողմէ վերջնական ձեւ պէտք է տրուի, վաւերացուի եւ հրահանգուի անոր գործածութիւնը իրրեւ պաշտօնական Նոր Կանոնագիրքը Հայաստանեայց Եկեղեցիի:

Զ. ԿԱՆՈՆ ԿԱՐԳԱԻՈՐԱԾ

Եւ որովհետեւ այս մոր Կանոնագիրքին գործադրութիւնը պիտի կատարուի եկեղեցականներու ձեռով, այս իրողութիւնը կ'առաջնորդէ մեզ, երկրորդ տեսակի Կանոնագրերէն չի մը ունենալու անհրաժեշտութեամ:

Եթէ հարցուի մեզի, թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին իր պաշտօնեանները ո՞ր Կարգ ու Կանոնով կը պատրաստէ, կամ ինչ սկզբունքներով կը դաստիարակէ գմոմք, եւ կամ հոգեւորականներ ինչ կանոններու համաձայն կը կարգաւորեն իրենց առօրեայ ըմթացիկ կեանքը, ոչ մէկ գրաւոր Կանոն կրնամք դնել անոնց տրամադրութեան տակ: Եւ որովհետեւ հոգեւորականութեան կեանքող պէտք է ըմթանայ համաձայն յատուկ Կանոնի մը, որմէ այսօր գուրկ է Հայաստանեայց Եկեղեցին, անհրաժեշտութիւնը կը ծագի կազմելու հոգեւորականաց յատուկ գրքոյկ մը, որ իր մէջ քովանդակէ կրօնաւորներու վերաբերեալ գուտ հոգեւոր ու քարոյական կեանքողի կանոններ: Ուր Յշդուած ըլլան, թէ ինչ հոգեւոր ու կրօնական հիմքներու վրայ կը կեանայ կրօնաւորական կեանքը, եւ ինչ եմ կերպերը եւ օրէնքները գայն իրականութեան վերածելու. կրօնաւորներ ինչպէս կրնան աւելի լաւ արժեւորել իրենց ծամանակը եւ կարողութիւնները, եւ ինչ ոգիով կատարել իրենց պարտականութիւնները: Այս գրքոյկը կարելի է կոչել «Սահմանք Կրօնաւորաց» ինչպէս կոչուած է Բարսեղ Հայրապետի կողմէ պատրաստուած համամամ գործ մը. կամ կարելի է կոչել «Ներքին Կանոն Կարգաւորաց», ինչ որ արդարեւ պիտի ըլլայ մեր ի մտի ունեցած գործը, իր խորքին եւ պարունակութեան մէջ:

Ուրիշ խօսմով, ինչ որ ըրած է Ներսէս Շնորհալի Հայրապետը իր Ընդհանրական թուղթին կրօնաւորներու, առաջնորդներու եւ քահանաներու վերաբերեալ գուտներով, մոյմը կատարել աւելի կարգաւորեալ եւ աւելի յաւելեալ ու ձոխացեալ ձեւի տակ եւ վերածել առ ձեռն գրքի մը, որուն վրայէն եւ որուն համաձայն պէտք է կատարել եկեղեցականներու հոգեւոր դաստիարակութիւնը եւ որ պէտք է գտնուի ամէն մէկ եկեղեցականի ձեռքին մէջ իրրեւ իր կեանքի առաջնորդը: Առանց այս ներքին, հոգեւոր Կանոնի կարելի չէ պատրաստել լաւ կազմաւորեալ եւ քարոյապէս ամուր մկարագրի տէր գիտակից եկեղեցականներ, որոնք ունենան արժանիքը, կարողութիւնը եւ գիտակցութիւնը գործադրելու կազմուելիք

մոր Կանոնագիրքը Հայաստանեայց Եկեղեցիի:

Հոգեւորականաց յատուկ կազմուելիք այս կանոնագրոյնի մէջ զօրաւոր շեշտ պիտի դրուի *աղօթքի* եւ *աշխատանքի* վրայ, առանց որոնց կրօնաւոր մը համը կորսնցուցած աղի կը վերածուի, որ այլեւս ոեւէ բանի չի ծառայեր «բայց եթէ ընկենուլ արտաքս...»: Վերականգնել հիմ վամական ու կրօնաւորական կարգախօսը. «Աշխատիլը աղօթել է» եւ փոխադարձաբար: Եթէ լոկ համզատաւետ կեանք մը վարելու համար կ'ընդգրկենք եկեղեցական կամ կուսակրօն ասպարէզը, ամենէն ռդորմելի մարդիկն ենք աշխարհի վրայ: Ծուլութիւնը եւ աշխարհայնութիւնը ամենէն աղարտիչ հոգեվիճակներն են կրօնաւորներու համար: Ասոնք ամիսուսափելիօրէն պիտի մղեն զմեզ մեր տրամադրութեան մերժելու դրուած թանկագին ժամանակը սպաննելու խաղամոլութեամբ «...շուայտութեամբ եւ արքեպոստոսութեամբ» եւ այլ բազմաթիւ մեղքերով, որոնք կը յիշուին մեր ժամագրքի սկիզբը, բայց յատկապէս «դատարկաբանութեամբ...», տրտմելով, դժգոհելով, բանքասելով եւ հայեցելով:

Այս մերժում կանոնին մպատակն է կրօնաւորը առաջնորդել վերածնունդի եւ վերականգնումի: Ուրիշ խօսքով վերակենդանացնելու ամոր մէջ Աստուածային պատկերը, որով ստեղծուած էր մարդը, եւ որ աղարտուած է անհնազանդութեամբ ու ծուլութեամբ:

Ինչպէս ակնարկեցիք վերեւ, Հայաստանեայց Եկեղեցիի Նոր Կանոնագիրքը պիտի վերակազմուի հիմնուելով Վազգէն Յակոբեանի աշխատասիրած «Կանոնագիրք Հայոց» պատկառելի գործին վրայ վերադասաւորումի եւ տեսականորումի ենթարկելով գայն: Իսկ ուրկէ՞ պէտք է առնել տարրերը կրօնաւորներու յատուկ այս մերժում կանոնին: Անշուշտ կարելիութեան դուրս չէ օգտագործումը ժողովրդի եկեղեցիներու մէջ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող եւ կիրարկուող միայն աղբիւրներու. սակայն հեռու երթալու պէտք չունիք. մեր եկեղեցւոյ մէջ ալ կան անհրաժեշտ աղբիւրներ եւ տարրեր կազմելու համար միայն կանոն մը: Հետեւեալներն են անոնք ըստ մեզի.

Ա.— Առաջին հերթին իբրեւ աղբիւր պիտի օգտագործուի բնականաբար Աստուածաշունչը, իր Հիմ եւ Նոր Կտակարաններով, որոնց մէջ շատ տարրեր կան, որոնք յատկապէս կը վերաբերին Աստուծոյ պաշտօններուն, իբրեւ հիմնական սկզբունք, յորդոր, խրատ ու հրահամք. յատկապէս Ղեւտացւոց գրքին, Մարգարէներու գրութեանց եւ հովուական թուղթերու մէջ:

Բ.— «Կանոնագիրք Հայոց»ի մէջ ալ բազմաթիւ կանոններ կան, որոնք լոկ հոգեւորականներու կատարելութեան եւ սուրբ կենցաղի կը վերաբերին, որոնց մէջէն իրենց այժմէնութիւնը պահածները մոյնութեամբ կարելի է փոխադրել այս կանոնին մէջ:

Գ.— Ներսէս Շմորեալիի Ընդհանրականին մէջ կրօնականներու վերաբերեալ գլուխները թանկագին աղբիւրներ են այս մպատակին օգտագործելու համար:

Դ.— Եղիշէ Վարդապետի «Վասն Վարդանանց Պատերազմի» ծանօթ մատեանի վերջաւորութեան կայ «Բան խրատու յաղագս միանձանց» վերնագրով գրութիւն մը, որ շատ կարեւոր օժանդակ պիտի հանդիսանայ այս մերժում կանոնին կազմութեան մէջ:

Ե.— Վերջապէս կայ ուրիշ կարեւոր աղբիւր մը, որուն գոյութեան մեծ վերահասու եղանք մեր Հայազգի Սուրբեր գործին պատրաստութեան ընթացքին, այն է «Թաթուլ ձգնաւորի Խրատները» իր աշակերտ Թումասի: Այս *Պատակահը* կը գտնուի Հ. Մկրտիչ Աւգերեանի խմբագրած *Հիսկատար Վարք եւ Վկայութիւն Սրբոց* (Տպ. Վենետիկ, 1810) մեծահատոր Յայտաւորքի մէջ, Թաթուլի, Վարդապետի եւ Թումասու յատկացուած վարդապետութեան մէջ (էջ 642-644): Թէ ուրկէ առած է Հ. Աւգերեան այս «ազգու խրատները» եւ «անվրէպ կանոնները» հնարաւորութիւնը եւ ժամանակը չունեցանք ստուգելու: Սակայն բացայայտ կ'ընեն որ իմք չէ յօրինած գանձ: Մեծ թարգմանաբար եւ գրեթէ ամբողջութեամբ տուած ենք գայն մեր վերոյիշեալ գործին մէջ: Նոյնը ըրած ենք մասնւոր յղիշէ Վարդապետի վերոյիշեալ *Բան Պատու* գրութեան. իսկ համառօտած եւ համադրած ենք Շմորեալիի յորդորները եւ հրահանգները, որոնք կը վերաբերին կրօնաւորներու, իր Ընդհանրականին մէջ:

Մեր կարծիքով մերկայիս Հայաստանեայց Եկեղեցիի առաջնահերթ կարիքն այս երկու գրքերու կազմութիւնն է: Առանց այս երկու *Տղթիւման*ներու անկարելի է սպասել Կարգ ու Կանոնի տիրակալութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցիէն մերս, եւ Հայ հոգեւորականութեան մէջ: Եկեղեցական բարեկարգութեան առաջ կու գան այս երկու գործերու պատրաստութիւնը: Առանց ասոնց ամօգուտ է, անիմաստ է եւ անգործնական է մտածել կամ խօսիլ Հայ Եկեղեցիի բարեկարգութեան մասին: Գործնականապէս Հայ Եկեղեցիի բարեկարգու-

թիւը պիտի սկսի երբ այս երկու գիրքերը յօրինուին, վերամայուին ու վաւերացուին Եպիսկոպոսական Ժողովի կողմէ, եւ հրահանգուին ի գործադրութիւն Ամենայն Հայոց Հայրապետի սրբատառ կոմիտէի:

Պատրաստելիք Նոր Կանոնագիրքին եւ հոգեւորականաց յատուկ Ներքին Կանոնի մէջ Հայ Եկեղեցիին եւ հոգեւորականութիւնը արդէն իսկ բարեկարգեալ պիտի պատկերացուի: Կարեւորագոյնը անոց գործադրութիւնը պիտի ըլլայ, որ պիտի կատարուի հոգեւոր բարձրագոյն իշխանութեանց կողմէ մասնաւորաբար, եւ հոգեւորականութեան ձեռամբ ընդհանրապէս: Եւ այս գործադրութեան ընթացքին է, որ մէջտեղ պիտի գայ Հայ Եկեղեցիին կարգաւորեալ եւ կանոնաւորեալ տեսնելու մեր բարի կամեցողութեան եւ կարողութեան գոյութիւնը կամ չգոյութիւնը:

Մեր խօսքը վերջաւորութեան կը բերեմք ամգամ մը եւս կրկնելով եւ յիշեցնելով Առաքելական պատգամը. «Ամենայն ինչ ձեր պարկեշտութեամբ եւ ըստ կարգի լինիցի»: Հանելի պիտի ըլլամք Աստուծոյ, հրեւումք պիտի պատճառեմք մեր հայրերու հոգիներուն, պիտի ուրախացնեմք մեր Ժողովուրդը, եւ երջանկութիւն ու խաղաղութիւն պիտի գտնեմք մանաւանդ իրագործելով այն «Կարգը եւ հաւատքի հաստատութիւնը», զոր տեսնել կը ցանկար մեծ Առաքելայն Պօղոս իր հաւատացեալներու մէջ: «Եւ որ միանգամ այսմ Կանոնի միաբան լինին, խաղաղութիւն ի վերայ նոցա եւ ողորմութիւն» (Գաղ. Զ. 16, բղղ. Փիլ. Գ. 16):

Ատենախօսութիւնը ընդունուեցաւ ծափողջոյններով, որուն յաջորդեցին դիտողութիւններ, քննադատութիւններ եւ թելադրութիւններ:

Առաջին խօսք առնողը եղաւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս, որ բնուղագրեց Պատրիարք Սրբազանի զեկոյցը որպէս «բարոյախօսական եւ քարոզխօսական», փոխանակ ըլլալու կանոնադրական: Շահէ Սրբազան երեք բաժիններ մատնանշեց, որոնց մասին Պատրիարք Սրբազանը կ'ակնկալուէր որ աւելի խորացած ըլլար.

Ա. Սահմանադրական կանոններ

Բ. Եկեղեցական օրէնք

Գ. Վանական օրէնք

Եւ կը կարծեմ, ըսաւ Շահէ Սրբազան, թէ աւելի օգտակար պիտի ըլլար մեր աշխատանքին, եթէ աւելի պարզաբանեմք եւ յստակացնեմք այն խնդիրները, որոնց մասին պիտի խօսինք, որովհետեւ իրարու խըրատ տալու չեմք եկած այստեղ: Իւրաքանչիւրս կրնայ միշտ իր դիմացինը անկանոն եմ անկարգ մկատել, կամ մոյմիսկ անհաւատ. ասոնք շատ դիրքիմ ձեւեր եմ, եւ ատոր համար չէ որ հաւաքուած եմք այստեղ. մեր հոս հաւաքուելուն հիմնական մպատակը տեսնել է թէ ինչպէս կրնամք քիչ մը աւելի տրամաբանութիւն եւ մերքին կազմակերպութիւն մտցնել մեր եկեղեցիի կեանքի բոլոր այն մակարդակներուն եւ երեսներուն, որոնք մեր խորհրդածութիւններուն հիմնական առարկան պիտի կազմեն:

Տ. Կարէմ Քահանայ ակնարկելով Պատրիարք Սրբազանի առաջադրած «վերանորոգում», «վերաբարձում» եւ «վերանուի-

րում» գաղափարներու զուգորդութեան, հարց տուաւ կարելիութեան մասին՝ ըստեղծելու Հայաստանեայց Եկեղեցիի մէջ «վերստին ծնունդ»ի միջոցորտ մը որ ներկայ օրերուն Արեւմտեան Եկեղեցիներու յատուկ երեւոյթ մըն է:

Ամեն. Տ. Շմոքիք Պատրիարք ի պատասխան Տ. Կարէնի հարցումին ներկայացուց այն գաղափարը թէ մեր Եկեղեցին պէտք է շեշտէ մեր հաւատացեալներուն թէ մկրտութեամբ մեր վերստին ծնունդը իրապէս տեղի կ'ունենայ մեր չափահաս տարիքին, սորվելով եւ կիրարկելով այն սկզբունքները, զորս որպէս շնորհք ստացած ենք մկրտութեան «վերստին ծնունդեամբ»:

Հոգշ. Տ. Արշակ Մ. Վարդապետ հարց տուաւ թէ արդեօք ասկէ առաջ Հայաստանեայց Եկեղեցին զբաղած է տոհմային եւ ընտանեկան կանոնական հարցերով:

Ամեն. Տ. Շմոքիք Պատրիարք պատասխանեց թէ Իսթանպուլի մէջ վերջերս սկսած է շարժում մը, որ ինքնին քանք մըն է կաղապարելու մեր հաւատացեալները ընտանեկան եւ տոհմային այն կանոնական աւանդութիւններով որոնք անցեալին մեր ընտանեկան յարկերուն մէջ բնականօրէն տեղի կ'ունենային:

Տ. Առնակ Քահանայ «Շարքթ վասն մարդոյ եղեւ եւ ոչ մարդ վասն շարքթու» աւետարանական մէջբերումով դիտել տուաւ որ երբեմն կարգ մը կանոններու գործադրութիւնը արգելք կրնայ հանդիսանալ եկեղեցիի բարւոք մատակարարութեան, յատկապէս երբ ձեռնադրութիւն կը մերժուի այն անձերուն, որոնք բոլոր պահանջները

կ'ամբողջացնեն, բացի ամուսնութեան պահանջէն՝ քահանայանալէ առաջ:

Տ. Առնակ ժողովին ուշադրութեան յանձնեց նաեւ ժողովրդային նոր տօնախմբութեանց անհրաժեշտութիւնը, հին ուխտագնացութեանց օրինակին վրայ, հրահրելու համար հաւատացեալներուն մէջ պաշտամունքներու մասնակցութեան բաղձալի սովորութիւնը:

Ամեմ. Տ. Եղիշէ Պատրիարք ժողովականներու ուշադրութեան յանձնեց որ իրենց դիտողութիւնները եւ խօսքերը սահմանափակեն Կարգ ու Կանոնի վերաբերեալ հարցերու միայն:

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս առաջարկեց որ Կարգ ու Կանոնի մասնաւոր Յանձնախումբը, նկատի ունենալով դասախօս Պատրիարք Հօր զեկոյցը, կանոնական հարցերը դասաւորէ Համագումարին ներկայացնելու առի՜ն նկատառում:

Տ. Արտէմ Գահաւայ խնդրեց որ Համագումարի Դիւանը նկատի ունենայ միջոցներ՝ Շնորհք Պատրիարք Հօր զեկոյցը աւելի լայն շրջանակներու մատչելի դարձնելու համար:

Հոգշ. Տ. Փառէմ Ծ. Վարդապետ ժողովականներէն խնդրեց որ ժողովին ներկայացնեն այն հարցերը միայն զորս զեկոյցողները դուրս ձգած են իրենց զեկոյցէն:

Հոգշ. Տ. Արշէմ Վարդապետ Յանձնախումբի նկատառման յանձնեց հետեւեալ երեք կէտերը.

Ա. Զտել եւ պահել մեր հին կանոններէն անոնք որոնք այժմէական են

Բ. Կանոնները համադրել եւ ներկայացնել այնպէս որ անոնք ամենուրեք միատեղ գործադրուին

Գ. Կանոններու համադրումէն անդին մտածել միջոցներու մասին, անոնց պարտադիր գործադրութեան համար՝ բոլոր ծովսերէն ներս անխտր:

Գերշ. Տ. Զաւէմ Արքեպիսկոպոս շեւտեց անհրաժեշտութիւնը կարգ ու կանոնի,

յատկապէս մեր Դպրեմանքերէն ներս ուր կը պատրաստուին մեր ապագայ եկեղեցականներն ու առաջնորդները: Զաւէն Սրբազան արտայայտուեցաւ նաեւ այն կէտին մասին, որ եկեղեցական նոր կանոններ ըստեղծուին արդի պայմանները նկատի ունենալով:

Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս մատնանշեց որ կարգ ու կանոն ներմուծելու մտածումը կամ պահանջէին անդրադարձը առաջին անգամ չէ որ կը կատարուի մեր եկեղեցւոյ մէջ, բայց հիմնականին մէջ հարցը այդ կանոնները գործադրող մեր հոգեւորական դասակարգի տրամադրութիւնն է՝ հետեւելու անոնց:

Հոգշ. Տ. Իսահակ Ծ. Վարդապետ մատնանշեց անհրաժեշտութիւնը յառաջդրեալ Կանոնադրքին կազմութենէն վերջ անոր ազգային-եկեղեցական ժողովի մը կողմէ վաւերացումը՝ գործադրութեան դրուելէ առաջ:

Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս ըսաւ թէ երբ կը խօսինք կանոնական պահանջներու մասին, փոխանակ մեր հիմնականները նկատելու արդիական պահանջները եւ մեր կանոնները յարմարցնելու եւ մեկնաբանելու այդ նկատումներով, աւետարանական հիմնական սկզբունքները ի մտի պէտք է ունենանք եւ ըստ այնմ սահմաններ մեր կանոնները, այլապէս կրնանք պարպուիլ քրիստոնէական էական գաղափարաբանութենէն:

Ժողովի այս նիստը վերջ գտաւ ժամը 6-ին, շարունակուելու համար ընթրիքէն ետք, զոր եկեղեցական Հայրերը գացին առնելու Միաբանական Սեղանատան մէջ:

Ժամը 7-ին, Համագումարը նիստի հրաւիրուեցաւ եւ Ատենապետ Սրբազան ատենախօսելու հրաւիրեց Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսը, Հայ կրօնական դաստիարակութիւնը անցեալիմ եւ այսօր նիւթի մասին:

Կրօնական դաստիարակութեամբ անհրաժեշտութիւնը առաւել ստիպողական համագամմմ մը կը ստանայ մամաւամդ մերկայ դարու մէջ, ուր «աշխարհը փոքրացեր է» իմչպէս կ'ըսեն: Ուր ազգեր եւ ժողովուրդներ սկսեր են միախառնուիլ եւ փոխադարձ ազդեցութեամբ ենթարկել իրենց ժողովուրդներու ընկերային, բարոյական, քաղաքական եւ կրօնական ըմբռումները, հաւատալիք եւ աւանդութիւնները: Ուր ըմտանքիք եւ կրօնական համայնքը հետզհետեւ կը կորսնցնեն իրենց հմայքը, եւ ընկերութեամբ հիմքերը ապահովող ազդակներ ըլլալու երաշխիքը: Եւ ուր մամաւամդ ընկերաբանական, բարոյական-գիտական մօր տեսութիւններ, ծնունդաբանական մօր գիտեր ամբողջովիմ կը յեղաշրջեն մարդուն մտածելակերպը, աշխարհայեացքը իր գոյութեամբ, տիեզերքի գոյութեամբ, եւ այս բոլորով համադրուած յարաբերութեամբ եւ աստուածաստեղծ ծրագրեալ մպատակի մը իրականութեամբ

մասին: Այս կացութիւնը մեզ կ'առաջնորդէ մարգարէական այն յայտնատեսութեան ըստ որում *«որ կամակորէ յուսմանէ, անկցի ի շարիս»* (Առակ. օ՛ւ. 16):

Հակառակ այս բոլորին սակայն, մեր քրիստոնէական հաւատքը չէ լքած մեզ, չէ խաբած մեզ, եւ այսօր եւս կը հաւատամք պիտի չլիք մեզ յուսահատութեան անդունդի քերանը: Որովհետեւ որքան ալ մարդոց ամօրէնութիւնը շատնայ, այնքան ալ Աստուծոյ շնորհը կ'առատանայ:

Ինչ քան ալ որ մարդու միտքը եւ կամքը յառաջացնեն, եւ մարդ իմբզիմբը դնէ իմբմակործանման անդունդի եզրին, մորէն աստուածային միջամտութիւն մը գայն պիտի վերադարձնէ իմբզիմբին, հաստատելով կարգ ու կանոն, համաչափութիւն եւ գիտակցութիւն տիեզերական կարգաւորութեան մը, որում մէջ մարդ արարածը ունի եւ պիտի ունենայ իր տեղը եւ պատասխանատուութիւնը, համաձայն Աստուածաշնչական յայտնութեան:

Եկեղեցիին կոչումը եւ պարտականութիւնն է մարդուն եւ մարդկային ընկերութեան յայտարարել Աստուածաշնչական յայտնութիւնը եւ «իր դրախտը միշտ կորսնցնող» մարդը վերադարձնել իմբզիմբին եւ «դէպի իր Հօր տունը»:

Հայ Եկեղեցիին կոչումը, ընդհանրական եկեղեցիին սարուածքին մէջ, առաջնորդել է Հայ մարդը, Հայ ըմտամիքը, Հայ համայնքը եւ ազգը, դէպի իր գոյութեան մպատակակետը, «դէպի իր Հօր տունը»: Եւ այս պիտի ընէ դաստիարակելով ամհատը, ըմտամիքը, համայնքը եւ ազգը: Քրիստոսի աշակերտները *«ոչ դադարէին ուսուցանել եւ աւետարանել զՅիսուս Քրիստոս»* (Գործք. Ա. 42): Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարդապետներն ալ այդ պիտի ընեն հաւատարիմ մնալով յաւերժական աշակերտութեան իրենց ուխտին:

Հայ Եկեղեցին դաստիարակչական այդ գործը կատարած է սերունդէ սերունդ եւ ժամանակի պայմաններում համաձայն: Ներկայ ժամանակներու մէջ, մեր սերունդին պարտքն է Քրիստոսի անունով ապահովել փրկութիւնը *այսօրուան* սերունդին, զինուած զրահովը մոյմ հաւատքին, քայց գործածելով մեր գէնքերը մարդկային մշակոյթի, քաղաքակրթութեան, եւ արդիական մեթոտները դաստիարակութեան: Բոլոր ժամանակներու ամենէն մեծ ուսուցիչն ու վարդապետը, մեր Տէրը Յիսուս, այսպէս կը պատուիրէ մեզի. *«Ուսուցէք նոցա պահել զամենայն զոր ինչ պատուիրեցի Ձեզ»* (Մատթ. ԻԸ. 20):

* * *

Բայց մախ՝ հակիրճ եւ հպանցիկ պատմական մը՝ ուրուագծելու համար դաստիարակութեան մկարագիրը հիմ դարերէն սկսեալ:

* * *

Հայաստան աշխարհի մախաբիստոնէական շրջանի դաստիարակութեան մասին անցողակի տեղեկութիւններ միայն ունինք: Ակնարկներ կը գտնենք մեր պատմիչներու մօտ, մասնաւորաբար Մովսէս Խորենացիին, ի շարս կարգ մը հեգեթաններու եւ ժողովրդական առասպելներու:

Նախարարական տուններու գաւակներու կրթութիւնը առ հասարակ կը վստահուէր դայեակի մը, որ ուրիշ մախարարական տոհմի մը անդամ կ'ըլլար ընդհանրապէս: Այդ ժամանակ դաստիարակութեան միւթերը կը քաղկամային ռազմավարութեան վերաքերեալ մարգամքներէ. օրինակ՝ ճի ըմտանցնել, ճի հեծնել, մետ ու աղեղ գործածել, եւլմ., մաեւ կրօնական հաւատալիքներէ: Քրմական դաստիարակութիւնը բոլորովին տարբեր էր: Ամոր թիշ բնոյթը չենք գիտեր: Գաղտնի ընկերակցութեան մամ՝ ուսուցումը կը կատարուէր միայն ապագայ բուրմերում համար: Ագաթանգեղոս կը յիշէ մամ դպրոց մը՝ կցուած Արտաշատի Տիր շատուծոյ մեհեանին: Քրմական դպրոցներէն գատ հաւամբար կային մաեւ դպրատուններ, ուր մարդիկ կը դաստիարակուէին արձանագրութիւններ պահելու յումարէն եւ ասորներէն լեզուներով: Հայաստանի մէջ գտնուած եմ քաղմաթիւ արձանագրութիւններ որոնք կը հաստատեն անոնց գոյութիւնը:

* * *

Քրիստոնէութեան պետական կրօնի հռչակուիլը Տրդատ Թագաւորին կողմէ 301-ին մեծ

շրջադարձ մը եղաւ Հայ ժողովուրդի պատմութեամ մէջ: Թէեւ Աստուածաշունչը այլեւս հիմը կը դառնար ժողովուրդի կեանքադիմ, սակայն հայերէն գիրերու չգոյութեամ պատճառով յունարէն կամ ասորերէն քարոզուած Աստուածաշունչը եւ քրիստոնէական վարդապետութիւնը առեղծուած կը մնային ժողովուրդի մեծամասնութեամ համար: Այս քարոզութեամ շնորհիւ չէ՛ր որ քրիստոնէութիւնը տարածուեցաւ Հայաստանի մէջ. այլ, ինչպէս Փաւստոս Բիւզանդ կը յիշէ, Տրդատ թագաւորի եւ իր բանակի զօրութեամբ: Ժողովուրդը թէեւ քրիստոնեայ, կը շարունակէր իր հեթանոսական բարբերը, առասպելները, եւ ոմանք գաղտնաբար մոյմիսկ պաշտամունքի սովորութիւնները: Սկզբնական շրջանին քրիստոնէութիւնը համատարած ազդեցութիւն մը չունեցաւ ժողովուրդի դաստիարակութեամ վրայ: Ծամօք եւ մեր մի բանի թագաւորներու արարքները: Տիրամ սպաննեց Ս. Յուսիկ Կաթողիկոսը եւ Դանիէլ Նպիսկոպոսը: Արշակ շինեց Արշակաւանը, սպաննել տուաւ Գովէլ եւ Տիրամ եղբորորդիները: Պապ Բանդեց մեծաստանները եւ կուսաստանները, թունաւորել տուաւ Ս. Ներսէս Հայրապետը:

«Աւետարանը ոեւէ ազդեցիկ դեր չունի տակաւին, այլ յայտնի պայքարի մը մէջ կը դնուի հեթանոսութեան հետ», կ'ըսէ Հ. Վարդան Հացունի *«Դաստիարակութիւնը Հին Հայոց Թով»* գիրքին մէջ - էջ 40 -:

Աւետարանի պայքարը յառաջ տանելու համար Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ հեռատեսութեամբ եւ ողջմտութեամբ շարժեցաւ երբ քրմական ընտանիքներու գաւակները առաւ եւ գանձեց դաստիարակեց քրիստոնէական սկզբունքներու հիման վրայ: Այս վիճակը շարունակուեցաւ մինչեւ Ծ. դար երբ երկրորդ մեծ անկիւնադարձը տեղի ունեցաւ գիրերու գիտով:

• • •

Աստուածաշունչի ի մպաստ պայքարող մըն էր Մեսրոպ Մաշտոց, որ Գողթան գաւառի իր այցելութեանէն ետք միայն անրադարձաւ սեփական գիրեր ունենալու անհրաժեշտութեամբ: Բարեբախտաբար հովանաւորութիւնը վայելեց երկու ողջմիտ առաջնորդներուն՝ Սահակ Կաթողիկոսին եւ Վոսմաշապու թագաւորին: Կարելի է ըսել որ Հայ Դպրոցի եւ դաստիարակութեամ պատմութիւնը կը սկսի անոր գիրերու գիտով: Մեսրոպ Մաշտոց կը համդիսանայ առաջին ուսուցիչը, մանկավարժը եւ դպրոցի հիմնադիրը, որ Հայ Գիրը սորվեցուց Հայ պատանիներու Հայ Դպրոցի մէջ. այսպիսով ան ազատագրեց Հայ պատանիներու միտքերը յունական, ասորական եւ այլ մշակոյթներու տիրապետութեանէն: Հայ ժողովուրդը «սրտալիր ուրախութեամբ», ինչպէս Կորիւն կ'ըսէ, ընդունեց Մեսրոպի գիտը, անոր միջոցաւ վերակերտեց իր հոգին եւ միտքը քրիստոնէական սկզբունքներու հիման վրայ եւ անոր կառչած մնաց միշտ: Ս. Մեսրոպ իր դպրոցներէն շրջանաւարտ փայլուն երիտասարդները կը դրկէ Նդեսիա, Ամսիոք, Ադեֆսանդրիա, որոնք ուսումնական կեդրոններ էին: Հայաստանի ամբողջ տարածքին վրայ բազմաթիւ դպրոցներ բացուեցան, եւ ուսման հիմը Աստուածաշունչն էր: Այս պատճառաւ Վարդանանք կրնային ըսել. «Հայր մեր գՍուրբ ԳԱւետարանն գիտեմք»: Նդիշէ պատմիչ կը հաղորդէ ման թէ այդ տագնապի օրերուն բոլոր ժողովուրդը Աստուածաշունչով կը միթարուէր, ու ժողովուրդը միաբերան սաղմոսներ կ'արտասանէր: Փարպեցիմ կը գրէ թէ «Մեծամեծք եւ տղայք» սաղմոսներ կ'երգէին «ի հրապարակս եւ ի փողոցս եւ առուին»: Արշակունեաց հարստութեամ անկումին յաջորդող դժբախտ դէպքերուն պատճառով կարելի չէ եղած շարունակել եւ ընդլայնել Ս. Մեսրոպի հիմնած դպրոցներու ցանցը: Հիմնական դաստիարակութեամ գործը սահմանափակուեցաւ, եւ վանական դպրոցները դարձան կրթութեամ օժախներ: Ծ. դարու վերջաւորութեանէն միմեծ Ժ. դարու կեսերը վանական դպրոցներու պատմութիւնն է որ ունիմք, իրենց վերիվայրումներով:

• • •

Պատմութեամ ընթացքին քացառիկ գագաթներու հասան Սիւնեաց եւ Տաթևի վանքերը եւ Դլաճորի համալսարանը: Իսկ Սանահինի եւ Հաղբատի մման վանքեր միշտ ունեցած եւ իրենց դպրոցները եւ յանախ փայլուն արդիւնքներ տուած: Այս շրջանի դաստիարակութեամ հիմնական միւթերը կը կազմէին Աստուածաշունչը, փիլիսոփայութիւն, բերականու-

թիւմ, մաւս մասամբ արտաքին գիտութիւններ - ուսողութիւն, գիտութիւն, աստղաբաշխութիւն, բժշկութիւն- եւ այլն:

ԺԱ. դարէն սկսեալ Հայոց համար մօր շրջան մը կը սկսի Կիլիկիոյ մէջ: Այդտեղ կարելի կ'ըլլայ Ռուբինեան Հարստութիւնը հիմնել եւ Կաթողիկոսական Աթոռն ալ Ամիէն Հռոմկլայ եւ ապա Սիս կը փոխադրուի: Այնտեղ եւս կը շինուին վամբեր եւ դպրոցներ: Այս անգամ յունական եւ կամ ասորական ազդեցութեան փոխարէն կը տեսնենք, խաչակիրներու արշաւամբներու պատճառով, լատինական ազդեցութեան մուտքը Կիլիկիա: Այդ վամբերը բաւական բարգաւաճ վիճակ ունէին: Ս. Ներսէս Շմորեալի եւ Ներսէս Լամբրոմացի եւ բազմաթիւ մամն դէմքեր արգասիքն են իրենց շրջանի դաստիարակութեան: Կիլիկիոյ բազմաթիւ անկուէն ետք (1375) եւ Կաթողիկոսական Աթոռին Էջմիածին վերադառնալէն յետոյ (1441) վամբերը շարունակեցին իրենց գոյութիւնը, համեստ արդիւնքներով:

Հայաստանի մէջ Գլաճորի համալսարանը Եսայի վրդ. Նշեցիի օրով (ԺԴ. դար) ուսումնական բարձր մակարդակի հասաւ, սակայն հազիւ 60 տարուան կեանք մը ունեցաւ: Նշեցիի աշակերտներէն Յովհաննէս Որոտնեցիին Տաթեւի վամբին մէջ շարունակեց անոր գործը: Իսկ եռամեծար Գրիգոր Տաթեւացի վարդապետը, արմատեան հասկացողութեամբ ծրագրեալ կրթութեան գէմքերով զինեց իր աշակերտները, պաշտպանելու համար Հայաստանեայց Եկեղեցին լատինական միսիոնարներու եւ Ունիթորներու մերխուժումիմ դէմ:

Սեմուգեան, Մոնկոլեան եւ ապա Թրքական անհատում արշաւամբներուն, գրաւումներուն եւ ահաւոր քանդումներուն պատճառով կարելի չէր կամոմաւոր դաստիարակութիւն տալ Հայ մանուկներուն: Այդ սարսափազդու տարիներուն, վամբերը իրենց աշխատամբով, հոգ չէ թէ բացառիկ արդիւնք տուած չեն, դաստիարակութեան ջանք՝ Հայ լեզուն ու գրականութիւնը վառ պահած են:

Դաստիարակութեան գործով յատկապէս զբաղած եւ գրաւոր վկայութիւններ թողած են 1) Ս. Ներսէս Շմորեալի որ աշխատամբ տարաւ մանուկները եւ ռամիկ ժողովուրդը դաստիարակելու իր քերթուածներով եւ աղօթքներով... 2) Յովհան եւ Մովսէս Երզնկացիք՝ որ ծնողաց վրայ պարտականութիւն կը դնեն մանուկները դաստիարակելու... 3) Գրիգոր Տաթեւացիին՝ որ երեք մասի կը բաժնէ մպատակը դաստիարակութեան.

Ա) Սնուցանել մանուկը.

Բ) Դաստիարակել բարեպաշտութեամբ.

Գ) Արհեստ մը սորվեցնել, որպէսզի չգողմայ:

Տաթեւացիի «Քարոզներ»-ու հատորին մէջ թելադրուած այս դաստիարակութիւնը համապատասխան է՝ հետաւուտ ըլլալու եւ անհրաժեշտութիւնը շնորհելու Հայ մանուկներու՝ իմացական, գիտական կրթութեան, կրօնական կրթութեան, եւ բարոյական, ընկերային կրթութեան:

* * *

ԺԹ. դարուն սկիզբները կը սկսին մաւս համեստ ծխական դպրոցներ: Գիւղերու մէջ բաժանման եւ տիրացումներ մանուկներուն հազիւ սաղմոս, Նարեկ կարդալ կը սորվեցընէին: Գրել կարդալ գատ որեւէ ծրագիր չկար: Յատկանշական է ծնողներուն բերամը դըրուած ժողովրդական ասացուածքը. «Միսը քեզի, ոսկորը ինձի»: Մակերեսային ձեւով այս սկզբունքը կրնայ ամմարդկային թուիլ, սակայն մերքնապէս կը մերկայացնէ ժողովուրդին խորունկ գգացումները եւ ծարաւը ուսման հանդէպ: Այս ծարաւն էր որ դուռը բացաւ վերածնունդին՝ ԺԹ. դարու երկրորդ կիսուն: Արեւելահայ կրթական զարթոնքը սկսաւ մալքան Արեւմտահայութեանը: Մոսկուայի Լազարեան ձեմարանը (հիմնուած 1815-ին) առաջին արդիական կրթական օճախներէն էր: 1827-ին, Արեւելահայաստանը Ռուսաստանի իշխանութեան ենթարկուելով, պայմանները համեմատաբար աւելի մպաստաւոր եղան: Թիֆլիսի Ներսէսեան վարժարանը Արեւելահայ մտաւորականութեան աղբիւրը եղաւ: Ռուսական եւ գերմանական ազդեցութիւնը տիրապետեց Արեւելահայ զարթոնքին վրայ: 1789-ի Ֆրանսական յեղափոխութեամբ սկսող եւ ԺԹ. դարուն ամբողջ Եւրոպայի վրայ տարածուող ազգային ազատագրական պայքարները, ճարտարաւեստի յեղափոխութիւնը եւ դպրոցներու վերածնունդը իրենց ազդեցութիւնը ունեցան մաւս Հայ ժողովուրդի կեանքին վրայ: Պոսէն Հայ մտքներու եւ հարուստ վաճառականներու գաւակները, ԺԹ. դարուն սկիզբները,

Եւրոպա, յատկապէս Ֆրանսա արդէն սկսած էին երթալ համալսարանական կրթութիւն ստանալու համար: Ամռնմբ իտէալներով լեցուած Պոլիս վերադարձան եւ ամփոջապէս լուսաւորութեան աշխատանքներու սկսան: 1839 Նոյեմբեր 9-ին, Ապտիւլ-Մեթիտի կողմէ ստորագրուած «*Թանգիմաթ*»-ին պատճառով համեմատաբար աւելի լաւ պայմաններ գտան, եւ 1853-ին առաջին ուսումնական խորհուրդը կազմուեցաւ Պոլսոյ մէջ, ուր 1838-էն ի վեր կը գործէին Սկիւտարի ձեմարանը եւ Նուպար-Շահնագարեան վարժարանը: Թէեւ Ուսումնական խորհուրդը երկար կեանք չունեցաւ Պոլսոյ մէջ, սակայն այնպիսի կրթական ոգեւորութիւն մը ստեղծուեցաւ, որ կարճ ժամանակամիջոցի մը մէջ հիմնուեցան բազմաթիւ կրթասիրական միութիւններ, մոր տպարաններ եւ գրադարաններ: Եւրոպական գրականութեան թարգմանութիւններ հրապարակելու եւ սկիզբ առաւ ուսման շարժումը, եւ բազմաթիւ բերքեր սկսան հրատարակուիլ: Այս միութիւնները ամփոջապէս ձեռնարկեցին թաղային վարժարաններ բանալու գործին: Վարժարանները ամիստի կերպով կ'ըլլային թաղային եկեղեցւոյ կից, ամոր հովանաւորութեան ներքեւ եւ ծախքերը կը հոգացուէին եկեղեցւոյ գանձէն: Այս դրպրոցները եւ կրթական դրութիւնը կը շարունակուին մինչեւ այսօր Պոլսոյ մէջ: Կրթական այս շարժումը Պոլսոյ մէջ սահմանափակուած չմնաց, այլ տարածուեցաւ Հայաստանի գաւառներում մէջ եւս: Դպրոցներ բացուեցան Խարքերդ, Մալաթիա, Կարին, Վան եւ գրեթէ բոլոր գաւառներում մէջ: Այս շրջանի հետաքրքրական եւ մպաստաւոր երեւոյթներէն մին եղաւ Ամերիկայի մէջ հայրենակցական ուսումնասիրաց միութիւններու հաստատումը: 1870-ական թուականներէն սկսեալ Հայեր արդէն գաղթել սկսած էին դէպի Նոր Աշխարհ: Հայրենիքի ուսման ողբալի կացութեան ծանօթ այս մարդիկը կազմեցին միութիւններ որպէսզի միջապէս օգնեն կրթամուտ գործին: Պոլսոյ մէջ սկսուած մոր կրթական շարժումը զգալապէս ֆրանսական ազդեցութիւն կը կրէր:

Տոքթ. Սերովքէ Վիչենեանի (Սերվիչէն) *Մանկանց խնամատարութեան յատուկ բնական, բարոյական եւ իմացական հրահանգ* (1844), *Նիկողայոս Զօրայեանի Նկարագիր ազգային դաստիարակութեան* (1849), եւ անոնց յաջորդող մանկավարժներու գիրքերում շրմորհիւ արդի եւրոպական դրութիւնը ներմուծուեցաւ Հայաստան եւ անոնց շնորհիւ վերջ գտաւ «միսը քնգի, ոսկորը ինծի» դրութիւնը: Կրթական ոգեւորութեան արդիւնք դպրոցները Հայ գիրի ու գրականութեան վերածնունդի վառարաններ եղան ԺԹ. դարու երկրորդ կիսում: Բացառիկ արդիւնքներ տուին Պերպերեան վարժարանը (հիմնուած 1876-ին), եւ Կեդրոնական վարժարանը (հիմնուած 1886-ին). իսկ գաւառի մէջ փայլեցաւ Կարինի Սաւասարեան վարժարանը: Վերածնունդի շրջանի դպրոցները եւրոպական արդի դրութիւնը գործածած են, իսկ դասաւանդուած միջոցներ առեաւարակ կ'ըլլային՝ հայերէն, տառերէն, եւ ֆրանսերէն լեզուները. թուարանութիւն, գիտութիւն, աշխարհագրութիւն, ազգային-եկեղեցական պատմութիւն, կրօնագիտութիւն, եկեղեցական եւ ազգային երաժշտութիւն... գծագրութիւն, գեղագրութիւն...: Իսկ դպրոցները եկեղեցապատկան եւ անոր կից ըլլալուն՝ աշակերտները կը մասնակցէին մաւ արարողութեանց: Գրեթէ մոյմ կացութիւնը կը տիրէր Պոլսոյ եւ գաւառի մէջ: Կրթական այս վերածնունդի արդիւնքներէն մին եղաւ քաղաքական շարժումը Թէ՛ գաւառի եւ Թէ՛ Պոլսոյ մէջ: Վերածնունդի այս խանդավառութիւնը երկար չտեւեց, որովհետեւ շուտով վրայ հասան Օսմանեան կայսրութեան ռնրալից արարքները, որոնք իրենց գագաթնակէտին հասան 1915-ի Եղեռնին: Այս մեծ աղէտը վերածնունդի շարժումը սպաննեց, անցեալի հետ կապը կտրեց վերապրողներուն համար:

• • •

Արեւելահայ կրթական զարթօնքին արդիւնքներէն մին եղաւ վերակազմակերպումը Էջմիածնի Դպրեվանքին, Գեորգ Դ. Կաթողիկոսի ջանքերով: Դպրեվանքն ալ վերանուանուեցաւ Գեորգեան ձեմարան, որ իր գագաթնակէտին հասաւ Ի. դարու սկիզբները երբ ունեցաւ շրջանաւարտներու ցանց մը, որոնք Գերմանիա ուսանելով մասնագիտացան լեզուաբանական եւ պատմա-բանասիրական, իմաստասիրական եւ երաժշտական միւղներու մէջ եւ Էջմիածնի վերադարձան ուսուցանելու: Ամռնմբ մին էր Գարեգին Արք. Յովսէփեանց, ինչպէս մաւ Երուանդ Տէր Միմասեան, Գալուստ Տէր Մկրտիչեան, Կոմիտաս Վարդապետ եւ ուրիշներ, որոնք ոչ միայն լաւ գործեր արտադրեցին, այլ կարելի է մկատել գանձմբ իրենց հիմնադիրները Հայաստանի արդի հայագիտական զարթօնքին:

• • •

Արեւմտահայ կրթական ու մտաւորական զարթոնքին մեծ արդիւնքներէն մին եղաւ Արմաշու Դպրեւանդին հիմնադրութիւնը, Խորէն Աշըգեան Պատրիարքի օրով, 1889 Սեպտեմբեր 18-ին, Մաղափա Վարդապետ Օրմանեանի տեսութեամբ: Թէեւ ազգային վարժարանները կրօնագիտութեան դասընթացքներ ունէին, բայց միայն տարրական էին: Հայաստանեայց Եկեղեցին չէր կրնար մասնակից չըլլալ այդ զարթոնքին, հետեւաբար պէտք էր վերականգնել հին վանական վարժարանները, հասցնելու համար գիտնական հոգեւորականներ: Տեսուչ Մաղափա Վարդապետի Պոլսոյ Պատրիարք ընտրուելէն ետք, Եղիշէ Վարդ. Դուրեան տեսութեան պաշտօնը կը ստանձնէր: Շրջամաւորտ սաներ, արեղաներ, կը ղըրկուէին Երոզպա, յատկապէս Գերմանիա, բարձրագոյն ուսում ստանալու...: Արմաշի Դըպրեւանդը իր արդիւնաւէտ գործունէութիւնը շարունակեց մինչեւ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմը: Երբ Ոսկեդարու միւս զարթոնքի մը ճառագայթները երեւալ սկսած էին, Մեծ Եղեռնը այդ ալ մարեց: Արմաշու շրջամաւորտները իբրեւ Առաջնորդներ պաշտօնավարեցին Օսմանեան տէրութեան թմբուում մէջ, մինչեւ Եղեռն, որմէ վերապրողները գաղթաշխարհի մէջ շարունակեցին ծառայել: Այս ծառայութեան մէջ ամենէն աչքառում այն իրողութիւնն է որ Արմաշի ոգին եւ ամոր սաները եղան մախաճեռմողները վերականգնելու Երուսաղէմի ծառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը, Դուրեան Պատրիարքի օրով, ինչպէս մանւ Ամթիլիասի Դպրեւանդը, եւ Պոլսոյ Ս. Խաչ Դպրեւանդը՝ Գարեգին Խաչատուրեան Պատրիարքի օրով:

• • •

Գաղթաշխարհը երկու հատուածներու պէտք է բաժնել. Արեւելք եւ Արեւմուտք: Արեւելքի մէջ, Հայութիւնը պահած է իր լեզուն իբրեւ առօրեայ, սովորական հաղորդակցութեան միջոց: Իբրեւ փոքրամասնութիւններ՝ բացած են վարժարաններ՝ ուր կը դասաւանդուին հայերէն լեզուն, պատմութիւնը, կրօնը եւ այլ միւսքեր: Սակայն այս վարժարանները երբեմն ենթակայ եղած են տեղական սահմանափակումներու եւ այդ սեղմումները սկսած են օրէ օր բազմանալ: Այս սահմանափակումներու արդիւնք եղած է հիմնադրութիւնը կիրակնօրեայ վարժարաններու, Հալէպի թեմէն սկսելով 1927-1930 թուականներում: Սփիւռեա-հայութեան Արեւմտեան հատուածը կորսնցուց իր լեզուն, սակայն ջանաց պահել իր պատմութիւնն ու հաւատքը:

• • •

Այսօր կրօնական դաստիարակութիւն ըսելով պիտի հասկնամք մտահոգութիւնը ունեւնալ պատրաստելու գիտակից, անհրաժեշտ ծանօթութիւններով օժտուած, եւ իրենց հաւատքը կիրարկող Հայ քրիստոնեաներ: Եւ այս՝ երկու գլխաւոր բաժանումներով.

Ա) Ընդհանուր ժողովուրդի դաստիարակութեամբ.

Բ) Մասնագիտացած դպրեւանքային դաստիարակութեամբ, կրթեալ հոգեւորականներ պատրաստելու նպատակով:

Ընդհանուր Հայութեան կրօնական դաստիարակութեան պարագային դժուար է հիմնական ծրագիր մը կազմել, որովհետեւ իւրաքանչիւր աշխարհագրական շրջանակ տարբեր պահանջներ կը մերկայացնէ ընկերային, տնտեսական եւ քաղաքական կացութիւններու համաձայն: Սակայն Հայ հոգեւորականին առաջնահերթ պարտականութիւնն է դաստիարակել հոգեւոր կրթամբով: Վասնզի բոլոր հաւատացեալներուն պատուիրուած է. «Որ ոչն գիտիցեն, ուսանի՛ր»: Միջին Արեւելքի մէջ Հայ վարժարանները կրօնական որոշ դաստիարակութիւն մը կու տան, բայց բաւարար չէ: Աւելին չեն կրնար ընել տեղական սահմանափակումներու պատճառով, հետեւաբար գայն պէտք է լրացնել կիրակնօրեայ վարժարաններով: Անհրաժեշտ է այս կապակցութեամբ

Ա) Վերամայիլ հրապարակի վրայ գոյութիւն ունեցող կրօնական գիտելիքներու ուսուցման դասագիրքները:

Բ) Հարկ եղած պարագային մօր դասագիրքեր պատրաստել:

Գ) Միջոցներու հայթայթմամբ, հայկական կեդրոնի մը մէջ, պատրաստել աշխարհա-

կամ հայ ուսուցիչ-ուսուցչուհիներու խումբ մը որոնք ձեռնհասօրէն կարեւոր կրօնական գիտելիքներ աւանդել Հայ պատանիներուն:

Դ) Կրօնական դաստիարակութեան գուգահեռ եւ ազգային զգացումներու եւ ոգիի արթնացմամբ, կերտել հայեցի ամուր մկարագիր, որպէսզի օտար հովերու դիմաց եմքական մնայ ամենքը:

Արեւմտեւի մէջ աւելիմ պէտք է կատարել, որովհետեւ պետական եւ այլ վարժարաններու մէջ, հայկական կրօնական դաստիարակութիւն չի տրուիր, հետեւաբար Եկեղեցին այդ պակասը լրացնելու մտահոգութիւնը պէտք է ունենայ: Դժբախտաբար Հայ Եկեղեցին պակասած է եւ կը պակսի միջոցները այս անհրաժեշտ եւ անյետաձգելի ծրագիրը բաղձացուած բարձրութեան վրայ դնելու կարելիութիւնը:

Կրօնական աղանդներու, «հոգեւոր վերածնունդի» շարժումներու դիմաց, Հայ երիտասարդներ իրենք գիրենք յաճախ մոլորած կը զգան եւ հոսանքներ տարուելով կը հեռանան Եկեղեցիէն: Եթէ մեր մախմիկ արիւնով պաշտպանեցին իրենց հաւատքը, այսօր միայն գիտութեամբ կարելի է ընել գայն: Այդ հոգեւոր գիտութիւնն ալ մանկութենէն սկսեալ մինչեւ մահ շարունակական գործողութիւն մը, ապրելակերպ մը պէտք է ըլլայ: Կիրակնօրեայ վարժարաններու ծրագիրները պէտք է զգուշութեամբ կազմակերպուին, գործադրուին, որպէսզի քողովական ազդեցութենէ հեռու մնան եւ ըլլան կրթօճախներ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ:

Դպրեւանքներու պարագան տարբեր է: Ընդհանրապէս եմքական չեն տեղական սեղմումներու, սակայն ունին ուրիշ տեսակի դժուարութիւններ: Ինչպէս՝

1) Եկեղեցւոյ եւ եկեղեցականութեան հանդէպ հետաքրքրութեան մուգում, գամագան պատճառներով՝ տմտեսական եւ ընկերային:

2) Տիպար իտեալ առաջնորդողներու եւ դաստիարակներու պակաս:

3) Դպրեւանքները մպաստամատոյց եւ որբախմամբ հաստատութեանց վերածելու մտահոգութիւն, որոնք կ'ազդեն վարժարանի կրթական մակարդակին, ուսուցիչներու եւ աշակերտներու որակի տեսակէտէն:

Դպրեւանքներու ուսումնական մակարդակը վերականգնել անհրաժեշտ է: Հետեւաբար կարգ մը հիմնական բարեփոխութիւններ պէտք է կատարել ամոնց կենցաղական եւ ուսումնական դրութեան մէջ: Ուսումնական ծրագիրը գոնէ *գոչէճի* մակարդակին պէտք է հասցընել: Եթէ մեր այժմու երեք դպրեւանքները այդ մակարդակին հասնին՝ կարելի պիտի ըլլայ չորրորդ մը հիմնել, ուր երեքին շրջանաւարտները շարունակեն ուսանիլ ամերիկեան *սեմինարի*ի մը մակարդակով:

Հայ դպրեւանքներուն ուսումնական մակարդակը բարձրացնել անհրաժեշտ է, որովհետեւ մերկայիս

Ա) Ուսման ընդհանուր մակարդակը բարձր է, եւ հոգեւորականներու ուսումը՝ համապատասխան կամ մոյմիսկ աւելի պէտք է ըլլայ:

Բ) Հայ դպրեւանքներ ընթացաւարտներ պէտք է ունենան լայն մտահորիզոն, ամբարած ըլլալով գիտելիքներ որոնք բարձրացած ըլլան ազնիւ մկարագրի ամուր հիմքերուն վրայ, որպէսզի եմքական իր կեանքովը եւ գործունէութեամբն ալ ուսուցանէ:

Գ) Միջեկեղեցական յարաբերութիւններու մէջ Հայ Եկեղեցին մերկայացնող աշխարհական եւ եկեղեցական մերկայացուցիչներ պէտք է ունենանք, որոնք մասնագիտացած ըլլան գամագան մարգերու եւ կրթամբներու մէջ, որոնցմով մտահոգ է աշխարհ եւ որոնց քրիստոնէական լուծումները գտնելու եւ կիրարկելու կը հրաւիրուի իւրաքանչիւր կրօնական համայնք:

Բարեփոխումները պէտք է ըլլան կանոնաւոր, ծրագրուած, եւ հետապնդուին հետեւողականօրէն: Կ'առաջարկեմք որ կազմուի կեդրոնական մարմին մը բաղկացած հոգեւորականներէ եւ աշխարհականներէ, որոնք կազմեն ուսման ծրագիր մը մեր դպրեւանքներուն համար, եւ վերահսկեն ամոր գործադրութեան էջմիածնի, Ամթիլիասի եւ Երուսաղէմի մէջ, եւ ապագային ուր որ դպրեւանք բացուի:

Եթէ Հայաստանեայց Եկեղեցին թերամայ իր կոչումին մէջ եւ չկարենայ հետապնդել իր խմամբին յաճմունած հօտին դաստիարակութիւնը, եւ եթէ առաւել կարեւորութեամբ չհետամտի իր հոգեւոր սպասաւորներու պատրաստութեան եւ կրթութեան որակը բարձրացնելու, այն առեւն գառնուկի մորթով գայլեր պիտի մտնեն հօտին մէջ: Եւ մեր Տիրոջ խօսքին համաձայն, մեր տունին կործանումը պիտի լինի *չար քան զառաջիկէն*:

Աշխարհացրիւ Հայ ժողովուրդի պատմութեամ մէջ, եղած են փորձեր մեր տունը իմք իր մէջ քաժանելու եւ մեր հօտը պառակտելու: Ներկայ ժամանակներու մէջ եւս, արտաքին ուժեր եւ յամում «հոգիներու փրկութեամ» խօսող խումբեր պիտի չդադրին մեր տունը շուրջը դառնալու, եւ մեր գաւակներում մօտեցնալու, որպէսզի փորձեն թէ քանիները պիտի կարենամ որսալ եւ խարքալել:

Դաստիարակութեամ ամուճով, դաւամափոխութեամ հարցը լաւագոյն կերպով մերկայացուցած է Յովհաննէս Գալիֆեանի հեղինակութեամբ, 1979-ին Նրուսադէմի Սրբոց Յակոբեանց Տպարանէն ի լոյս ընծայուած *Ռուսական Գաղութը* ամուճով գրքի 60-70 էջերում մէջ որը մոյմութեամբ կը մերկայացնենք Ձեր մկատառմամ:

• • •

«ԱՍՏՈՒԹԻՒՆԸ ԿԸ ԿՐԿՆՈՒԻ...»

ՍՈՒԶԱՎԱՅԻ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՍՏԱՅՈՒԱԾՔՆԵՐԸ ԳՐԱԽԵԼՈՒ ԵՒ
ԺՈՂՈՎՈՐԴԸ ԿԱԹՈՒԿՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐՁՆԵԼՈՒ ՓՈՐՁ ՄԸ

1819 Յունուար 28-ին Վիեննայի Միլիթարեան Միաբանութիւնը երկար աղերսադիր մը կը ներկայացնէ Աւտրո-Հունգարիոյ վեհապետին, Սուլաւայի մէջ դտնուող 200 Հայ ընտանիքներու մասին, որոնք կ'ապրին «բոլորովին անդիտութեան մէջ» եւ «տարրական ծանօթութիւնն իսկ չունին ընկերային պարտականութեանց՝ քաղաքացիական եւ կրօնական», եւ «խոնարհութեամբ Միլիթարեան հայկական Միաբանութիւնը յանձն կ'առնէ այդ 200 Հայ ընտանիքներուն ջամբելու կրթութիւն, յողուտ կրօնքին եւ պետութեան»:

Ողորդարէն մէջ Միաբանութիւնը կը պատմէ թէ ինչպէս, «պարզապէս դիպուածով» մըն է որ տեղեկացած էր Սուլաւայի Հայութեան այս վիճակին, եւ կը բացատրէ:—

1818-ին Միաբանութեան մէկ անդամը, Հայր Արիստակէս, դործով Պոլիս զրկուած էր Լիւովի ճամբով: Եւ որովհետեւ իր ուղեւորութեան ընթացքին պէտք է անցնէր Պուքովինայէն, կը հասնի Սուլաւա քաղաքը, ուր հանդիպելով այդտեղի Հայութեան, կը հաստատէ հետեւեալները.

«1. Սուլաւայի մէջ կը գտնուին 200 Հայ ընտանիքներ, որոնք կը հաւատան Յոյներու նման հողւոյն դոյութեան, եւ այս 200 ընտանիքներու մէջ կան միայն երկու կաթոլիկ Հայեր, մնացած բոլորն ալ հեթանոսներն են:

2. Հեթանոսացի Հայերը ունին Սուլաւայի մէջ եկեղեցիներ, որոնք են՝ Ս. Ռաչ, ուրիշ մը՝ Ս. Սիմէոն, երրորդ մը՝ Ս. Համկատար (ուխտատեղի): Քիչ անգամ սրբազան արարողութիւնը տեղի կ'ունենայ միւսնոյն եկեղեցւոյ մէջ:

3. Ուրիշ եկեղեցի մը՝ շատ հին, կոչուած Սր. Օղսնտ կամ Չամքա, որ կը պատկանի նոյն Հայոց: Հոն ութ տարիէ ի վեր կրօնական արարողութիւն տեղի չ'է ունեցած, պետութեան կողմէ իրրեւ չ'տեմարան դործածուած ըլլալով: Ասիկա՝ Հայ կաթոլիկ եպիսկոպոսի մը աթոռանիստն է, Օղսնտ առնունով, որ զաղթած է Թրանսիլանիա եւ յետոյ Վիեննա, ուր եւ վախճանած 1715-ին. ի յիշատակ հաւատարմութեան, եկեղեցին կոչուած է Սր. Օղսնտ:

4. Վերոյիշեալ 200 ընտանիքներուն հողւոր կարիքներուն համար կան միայն 2 քահանաներ իրենց աղանդէն, մէկը Ս. Ռաչ եկեղեցւոյ քահանան է, եւ միւսը Ս. Սիմէոն եկեղեցւոյ: Վերջինը արհեստով խաշնարած է եղեր, որ Հեթանոսացի եպիսկոպոս մը թուրքիոյ Հեթանոսացի Հայոց պատրիարքին կողմէ Ս. Միւսնտով այս կողմերը զրկուած կը ձեռնադրէ խաշնարածը իրրեւ քահանայ:

5. Այս առիթով վերոյիշեալ հերձուածող եպիսկոպոսը ժողովուրդէն կը հաւաքէ 2000 ոսկի տուֆաթ եւ այս աւարով կը վերադառնայ Թուրքիա: Այդ թուականէն առկին, 36 տարինեքէ ի վեր, ոչ մէկ եպիսկոպոս Ս. Միւսոն ըն-
րած է: Թուրքիոյ Պատրիարքարանի պահպանութեան համար Մոյսովա եւ Պո-
թոշան գտնուող Հայերը պարտաւոր էին դրամական խոշոր դրամարներ տայալ
եպիսկոպոսներուն, որոնք այցելութեան կու գային այս կողմերը:

6. Վերոյիշեալ հայր Արիստակէսը այդ երկու հերձուածող քահանա-
ներուն հետ ունեցած խօսակցութեան ընթացքին, տեսաւ շատ մեծ տղիտու-
թիւն, թէ անոնք ծանօթ չէին իրենց հոգեւոր զիրքին եւ պարտականութեանց,
կրօնական կամ քաղաքացիական: Այս բաները հայր Արիստակէս իմացաւ տեղ-
ւոյն Հայ ընտանիքներէն եւ դարձանայի չէ որ անոնց ալ կր պակսէր հոգեւոր
եւ աշխարհիկ ուսում, հանրական թէ առանձինն: Հոս կան եւ երկու Հայ վար-
ժապետներ, որոնց ուսումը կը սահմանափակուի միայն հայերէն գրելու եւ
կարդալու մէջ:

7. Հայր Արիստակէս երկու քահանաներու եւ երկու վարժապետնե-
րու, ինչպէս նաեւ վերոյիշեալ ընտանիքներու մէջ տեսաւ ուսում ստանալու
մեծ տենչ մը: Այս պատճառաւ անոնք թախանձադին խնդրեցին հայր Արիստա-
կէսէն որպէսզի իրենց մօտ մնայ եւ ուսում փամբէ: Հայր Արիստակէս պա-
տասխանին՝ թէ իրաւունք չունի ուշանայու, ստիպուած է վերադառնալ, խնդ-
րեցին որ դռնէ հաճի գրել Վիեննայի Միաբանութեան, որպէսզի այս վերջի-
նրա, միջամտելով Ձերդ Վեհափառութեան մօտ, օգտակար հանդիսանայ ա-
նոնց կրթութիւն ապահովելով: Հայր Արիստակէս խոստացաւ գրել ստորագր-
ող խոնարհ Միաբանութեանս, զոր կատարեց նախքան իր Պոլիս մեկնիլը:

8. Ամփոփապէս որ այս տողերը ստորագրող Միաբանութիւնս ըս-
տացաւ հայր Արիստակէսէն վերոյիշեալ տեղեկութիւնները, որոնց հաղորդել
եւ ակնածանօք Ձերդ Վեհափառութեան ոտքերուն տակ զնել մեր խնդրանքը,
որպէսզի յանձնարարէք պատկան աշխարհիկ եւ եկեղեցական իշխանութեանց
հետամուտ ըլլալու վարժապետներ դառնալու համար, որոնք կարենան 200 Հայ
ընտանիքներուն ուսում փամբել հայերէն լեզուով: Հետեւաբար Միաբանու-
թիւնը խոնարհաբար Ձերդ Վեհափառութեան կ'առաջարկէ հետեւեալ ծրա-
դիրը:

ա. Ստացուածքները մնան սեփականութիւնը Ս. Օգոստոս կամ Զամբա
եկեղեցւոյն, իրենց ունեցած հողերով միասին:

բ. Վերոյիշեալ եկեղեցւոյ կողքին կառուցուի պետական դանձն չէնք
մը որ ըլլայ բնակարանը Միաբանութեան ներկայացուցիչներուն, որոնք պիտի
ուղարկուին վերոյիշեալ պաշտօնով եւ օգտագործուի իբր զպրտց:

գ. Մեր Միաբանութեան ընծայուի քահանայական իրաւունք վերո-
յիշեալ եկեղեցիներուն վրայ, եւ կրօնական պաշտամունքէ զատ ունենայ հան-
րային եւ անհատական գործունէութիւն. պատարագէն վերջ, ըստ սովորու-
թեան Հայ ազգին, տօնէ տարեկան երեք թափօրի օրերը, այնպէս ինչպէս անդ-
եալին Թրիէստի մէջ կր կատարուէին, Մարիա Թերեզայի եւ Յովսէփ Բ-ի բար-
ձրը հովանաւորութեան ներքեւ:

դ. Որովհետեւ վերոյիշեալ եկեղեցին պիտի պատկանի Վիեննայի Մը-
խիթարեան Միաբանութեան, հասկնալի է թէ Միաբանութիւնը առանձինն ի-
րաւունք պիտի ունենայ օժտելու զայն իր ներկայացուցիչներով, որոնք պիտի
ուզեն հոն քահանայագործել:

ե. Միաբանութեան իրաւունք տրուի որ եկեղեցւոյ կից չէնքին մէջ
պահէ ազգային դպրոց մը եւ մանք մը:

զ. Երբ վերոյիշեալ երկու հերձուածող քահանաները Աստուծոյ օղ-
նութեամբ ուշ կամ կանուխ դառնան կաթոլիկ եկեղեցիին, այն ատեն իրենց
ենթակայ երեք եկեղեցիները մաս կազմեն Միաբանութեան, իսկ անոնց մահ-

ւան պարագային, երեք եկեղեցիները իրենց հոգերով անցնին Միարանութեան, այն պայմանաւ որ հոն տեղի ունենան եկեղեցական արարողութիւններ հայկական ընտանիքներու համար:

Եթէ մեր առաջարկած ծրագիրը վաւերացուի Ձերդ Վեհափառութեանէն եւ կայսերական տէրութենէն, անոր դորձադրութենէն մեծապէս պիտի օղտուին կաթոլիկ եկեղեցին եւ պետութիւնը:

Նախ կաթոլիկ եկեղեցին՝ որովհետեւ այս 200 ընտանիքներու անդամները ըստ հայր Արիստակէսի տեղեկութեանց, շատ հնազանդ են ու յարմարող եւ ջերմեռանդութեամբ կը վափաքին որ իրենց ուսում տրուի: Դիւրին է հաւատալ եւ յուսալ որ անոնք երբ կրօնական ուսում ստանան, սիրալիր յարարելութիւն պիտի ունենան Միարանութեան աշններկայացուցիչներուն հետ որոնք հոն պիտի գրկուին եւ ձանձրանալով իրենց աղանդէն՝ պիտի անցնին կաթոլիկ եկեղեցիին կողմը: Անցեալին մէջ նոյն ձեւով կաթոլիկ կրօնին յարեցան Կալիցիա բնակող Հայ հերձուածողները:

Երկրորդ հերթին՝ Ձերդ Վեհափառութեան կայսրութիւնը, որովհետեւ՝

Ա. Այս ընտանիքները իրենց օգտին եղած հանրային բարեդորձական արտայայտութիւններով պիտի զբաւուին եւ կրկեն իրենց հաւատարմութիւնը հանդէպ կայսրութեան, ինչ որ պիտի արդիւն անոնց արտադաղթը դէպի Թուրքիա, ինչպէս պատահեցաւ անցեալի մէջ, ստեղծելով հոն չափազանց զօրաւոր դադութ մը:

Բ. Կրօնական յաւ ուսում տալով եւ երիտասարդութեան մէջ քաղաքացիական պարտաւորութիւններ յստակացնելով, անոնք կը դառնան հաւատարիմ քաղաքացիներ, ի վիճակի ըլլալով պետութեան ղնահատելի ծառայութիւններ մատուցանել:

Գ. Անոնք կաթոլիկութեան յարելով, պէտք պիտի չըլլայ այլեւս Ս. Միւռոն բերել տալ Թուրքիայէն եւ ուրեմն աւելորդ ծախքեր ընել ի վնաս պետութեան:

Դ. Դրացի Մուսուլմանի մէջ շատ մը հայկական ընտանիքներ կան, որոնք եւս ապահովարար պիտի ուղեն դրկել իրենց երիտասարդ զաւակները Միարանութեան վանքին մէջ դաստիարակուելու եւ ուսում ստանալու նպատակաւ: Ասիկա առիթ պիտի ըլլայ կայսրութեան համար ապահովել եկամուտի նոր աղբիւրներ, զորս պէտք չէ անտեսել:

Ե. Ժամանակի ընթացքին Մուսուլմանի Հայերը պիտի հրապուրուին եւ իրենց բոլոր ստացուածքներով պիտի դադթեն Պուքովինա: Այս կերպով կայսրութեան բնակչութիւնը պիտի աճի եւ տուրքի գանձումները պիտի աւելանան: Ստորագրող հլու Միարանութիւնս, մատուցանելով մերոյիչեալ ծառայութիւնները, չի հետապնդեր ուրիշ բան եթէ ոչ քրիստոնեայ կաթոլիկ կրօնին տարածումը առ ի երախտադիտութիւն հանդէպ Ձերդ Վեհափառութեան կայսերական պետութեան՝ մեզի ընծայուած բարիքներուն համար:

Այն համոզումով եւ Ձերդ Վեհափառութիւնը բարեացակամօրէն պիտի ընդունի մեր առաջարկները, անլրդով ստորագրուեցաւ այս խնդրագիրը Միարանութեան մեծաւորներուն կողմէ, խորին եւ յարգալից խոնարհութեամբ:

Մխիթարեան Հայկական Միարանութիւն
Վիեննա, 28 Յունուար 1819

Ստորագրութիւնք

Մակագրութիւն

Արքունի Բարձր Դիւանատան անցեալ ամսուան 8-ի հրամանագրով նկատի առնուեցաւ Նորին Վեհափառութեան ներկայացուած Մխիթարեան Միաբանութեան տեղեկագիրը, ապա անցեալ ամսոյն 9-ին, Ներքին Սենեակին նամակ մը հասաւ յիշեցնելով թէ այս խնդիրը պէտք է լուրջ կերպով ուսումնասիրուի, հարցուի Հայոց եպիսկոպոսին, ստուգելու համար թէ ըստածները իրականութիւն են, թէ կարելի չէ՞ Մխիթարեանները հեռացնել՝ որպէսզի Առաջնորդարանը ինք դրադի միութեան գործով եւ հոգեւոր կրթութիւն ջամբելու հարցերով:

Պր. Արքունի Խորհրդականը պէտք է տեղեկանայ ներկայացուած խնդրագիրին պարունակած տուեալներու ճշդութեան, եւ գիտնայ թէ այս եկեղեցւոյ սյատկանող ստացուածքներուն եկամուտները ի՞նչ կը ներկայացընեն նահանգներու համար, ո՞վ է այսօր զանոնք մատակարարողը եւ մօտաւորապէս ի՞նչ պիտի ըլլայ ծախքը բնակարանի համար կառուցուելիք շէնքին: Այս տեղեկագիրը պէտք է սյատրաստ ըլլայ եւ յանձնուի իշխանութեան մինչեւ ամսոյն 20-ը:

Լեմպերկ, 11 Մարտ 1819

Պետական իշխանութիւնները անշուշտ ի վերջոյ հասկցան թէ խոնդիրը այնպէս չէր ինչպէս Մխիթարեան Միաբանութիւնը կ'ուզէր ցոյց տալ, ոչ ալ Սր. Օղսենտ եկեղեցին կառուցուած էր ի յիշատակ հաւատարմութեան 1715-ին վախճանած Օղսենտ եպիսկոպոսին: Տեսանք արդէն թէ այս եկեղեցին շատ տարիներ առաջ կառուցուած էր արդէն: Փորձը ձախողած էր:

Բայց փաստը կը մնայ:

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի գեկուցումէն ետք, խօսք առին Արժ. Տ. Գառնիկ Քահանայ, Հոգշ. Տ. Արփիար Աբեղայ, Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս, Հոգշ. Տ. Արշակ Մ. Վրդ., Արժ. Տ. Յովհաննէս Ա. Քահանայ, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս, Հոգշ. Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ, Արժ. Տ. Առնակ Քահանայ, Ամեն. Տ. Ծնորհք Պատրիարք, Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս, Արժ. Տ. Կարէն Քահանայ, Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս, Ամեն. Տ. Յիշիշ Պատրիարք, Յայտնուած գաղափարները, առաջարկութիւնները, թելադրութիւնները եւ կարծիքները կ'ամփոփուին հետեւեալ կերպով.

Ա. Հոգեւորականներու պատրաստութեան համար անհրաժեշտ է կազմումը Ուսումնական Խորհուրդի մը, որպէսզի դպրեվանքերու ուսումնական ծրագիրները վերամշակուին եւ դրուին գիտական աւելի բարձր

մակարդակի վրայ: Նաեւ անհրաժեշտ տեսնուեցաւ որդեգրումը միակ ուսումնական ծրագրի մը՝ բոլոր հայ դպրեվանքերու համար:

Բ. Ծեչտուեցաւ կարեւորութիւնը Հայ հոգեւորականին՝ յետ ձեռնադրութեան հետապնդումը ինքնագրագացման, կիրարկելով այլեւայլ միջոցներ:

Գ. Հոգեւորականը իր անձնական կենցաղով եւ գիտակցուած բարեպաշտութեամբ օրինակ պէտք է հանդիսանայ եւ այդ կերպով եւս դաստիարակէ ժողովուրդը:

Դ. Աշխարհականներու քրիստոնէական դաստիարակութեան տեսակետէն, նկատելով որ Հայ դպրոցը Հայ Եկեղեցիի անմիջական հովանիին ներքեւ չգտնուիր այլեւս, եւ ներկայիս զանազան պատճառներով կարելի չէ ուսուցանել կրօնական առարկաներ Հայ դպրոցներէն ներս, մեր մանուկներու եւ պատանիներու համար անհրաժեշտ տեսնուեցաւ նկատի առնել հետեւեալները.

1. Կիրականորեն ղարոցներ
2. Թերթիկներ, նկարներ, չարժանը-կարներ
3. Ս. Գրոց սերտողութիւն, ամառնա-յին ճամբարներու յայտագրեր
4. Հայ Եկեղեցիի սրբազան երգեցողութեան ուսուցում
- Ե. Զափահասներու համար ունենալ կրօնական հրատարակութիւններ, դասախոսութիւններ, վիճաբանական երեկոյթներ, առանձնացումներ եւ հարցազրոյցներ:

Զ. Մղում տալ յայտագիրներու, որոնց շնորհիւ կարելի ըլլայ պատրաստել աշխարհական ուսուցիչներ եւ մտաւորականներ, որոնք իբր դասատու կամ դասաւարտի հեղինակ՝ կարենան գործօն դեր ստանձնել մանուկներու եւ երիտասարդներու կրօնական դաստիարակութեան գործին մէջ:

Մէս եւ Արարողութիւն բառերը իրեմց էութեամբ իսկ կրօնական բովանդակութիւն եւ իմաստ ունին. անոնց կատարողութիւնը՝ կ'արտայայտեն մարդուն կրօնական գգացումները գերագոյն Ոյժիմ՝ Աստուծոյ հանդէպ:

Երբ մարդ էակը պատմութեամբ թատերաբեմին վրայ երեցաւ եւ իր մարդ ըլլալու գիտակցութիւն ունեցաւ, այդ վայրկեանէն իսկ գիտակցեցաւ բնութեան մէջ գերագոյն ոյժի մը գոյութեամբ. զգաց ուժեղ կերպով Ամոր ազդեցութիւնը իր վրայ եւ Ամոր եմթարկուած ըլլալը արտայայտեց որոշ արարմունքներով եւ այլազան ձեւերով:

Որչափ անորոշ եւ տարտամ էր մարդուն ըմբռնումը Աստուծոյ մկատմամբ, այնչափ ալ մախնական էին իր արտայայտութեան ձեւերը:

Ժամանակի ընթացքին սակայն, որչափ զարգացաւ Աստուծոյ գաղափարը մարդոց մէջ, անոր հետ գուցէ ընթացաբար զարգացան մանկ ծէսի եւ արարողութեան եղանակները:

Հիմ Կտակարանի մէջ ծէսն ու արարողութիւնը կարեւոր ազդակ եղած են կրօնական կեանքի արտայայտութեան, մասնաւորաբար Տաճարի շինութեան յետոյ, երբ հրեական ծէսը զարգացաւ գոհերու մատուցմամբ, Սաղմոսներու երգեցողութեամբ ու սրբազան գիրքերու ընթերցմամբ:

Կարելի է յիշել մանկ Արեւելեան խորհրդապաշտական կրօններուն հետ կապուած կարգ մը ծիսակատարութիւնները որոնք մեր շրջանէն էին բնութեան ինչ ինչ երեւոյթներէն, առնչուած ըլլալով բնագանգական մտածումներու եւ խորհրդապաշտական -միսթիզ- ապրումներու:

Քրիստոնէական կրօնը, Աստուծոյ քացառիկ յայտնութիւնն ու միջամտութիւնն է պատմութեան եւ մարդկային կեանքին մէջ: Քրիստոս, իր կեանքով եւ իր կեանքին հետ կապուած հրաշալի դէպքերով, մոր յեղաշրջում մը բերաւ Աստուծոյ եւ մարդոց յարաբերութեան մէջ: Քրիստոնէութիւնը՝ իր աստուածային ու բարոյական քացառիկ համգամանքով, քացառիկ ծէսը ստեղծեց՝ իր իմաստն ու խորհուրդը փոխանցելու մարդկութեան, անշուշտ տարբեր առնելով Հիմ Ուխտի պաշտամունքի ձեւերէն, վասնզի Քրիստոս Իմք արդէն ըսաւ թէ՝ «Ես ոչ եկի լուծանել գորէմս, այլ լուծել»:

Քրիստոնէական կրօնքն էր միայն որ ծէսն ու արարողութիւնը շատ բարձրորակ եւ արուեստի մակարդակի բարձրացուց, որպէս միջոց գործածելով գրականութիւն, երաժշտութիւն, մոյմիսկ՝ ճարտարապետութիւն եւ մկարչութիւն: Այս կապակցութեամբ Ս. Եկեղեցոյ մեծամուն Հայրերը խոր մերշնչմամբ եւ անսասան հաւատով, յօրինեցին սրտագրաւ աղօթքներ: Անոնք դասաւորեցին պաշտամունքի յատուկ կարգեր՝ արտայայտելու համար Քրիստոնէական կեանքին խորհուրդը: Այսպէս ուրեմն, հետզհետէ ծնունդ առաւ ծէսը ընդհանուր եկեղեցոյ մէջ:

Վերոյիշեալ առաջադրութիւնները յաջողեցնելու նպատակով, կը թելադրուի կազմումը յանձնախումբի մը, որուն պարտականութիւնը ըլլայ ապահովել նիւթական անհրաժեշտ միջոցներ:

Համաժողովի առաջին օրը փակուեցաւ աղօթքով եւ «Հրեշտակ զուարթուն» շարականի երգեցողութեամբ:

* * *

Օգոստոսի 5-ին, Երեքշաբթի, կէսօրէ առաջ ժամը 9-ին, ժողովականները լսեցին Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսի զեկուցումը Մէս եւ Արարողութիւն նիւթի մասին:

Քրիստոնէական հաւատքն ու ծէսը այնպէս ընդելուզուած եւ մերդաշնակուած են իրար հետ որ, կրօնքին խորհուրդն ու յայտնութիւնը կարելի կ'ըլլայ ամբողջութեամբ աստուածային շնորհներով զգալ:

Մէք առհասարակ Ս. Եկեղեցւոյ մէջ կրօնքին եւ խորհուրդներուն շտեմարանը ըլլալէ զատ եղաւ մաքի քրիստոնէական կրօնքի դաստիարակութեան ազմուական միջոց մը: Հաստատեցնալները բնականաբար ծիսակատարութեամբ ի հաղորդութեան կ'ըլլային Աստուծոյ հետ եւ մաքի այս միջոցաւ կ'ընդունէին Ամոր խորհուրդները: Եթէ եկեղեցւոյ ծէսն ու արարողութիւնները մեծապայելուչ համդիսադրութեամբ կատարուին, կրօնական ապրումի եւ զգացումի վեհութիւնը կ'արտայայտեն անտարակոյս եւ մոյմ դերը այսօր ալ կրնան եւ պէտք է ունենան մարդոց կեանքին մէջ:

Յամենայն դէպս, ինչ ալ ըլլայ քրիստոնէական կրօնքը, Աւետարանի ճշմարտութիւնը, քրիստոնէական վարդապետութիւնը առաւելաբար կ'զգացուին եւ կ'արտայայտուին խորհուրդներով որոնց արտաքին արտայայտութիւնը ծէսն ու արարողութիւնն են:

Ուրեմն ծէսը տեսանելի, արտաքին մշաններով արտայայտուող իբրեւ կրօնական արարողութեան մաս, մարդկային մեր միջոցներով կը կիրարկուի, ամոր ընդմէջէն անտեսանելի կերպով ստանալու համար Աստուծոյ շնորհները: Օրինակ, մկրտութեան առիթով, հոգեւորականներս ջուր եւ Ս. Միւռնոն կը հայթայթենք, սակայն Աստուած երեխային քրիստոնէայի շնորհը կու տայ: Ս. Պսակի առեմ, հոգեւորականներս ամուսնացեալ զոյգը կը միացընենք, սակայն Աստուած է որ կ'օրհնէ ամուսնացողներուն ուխտը, կու տայ ոյժը անաղարտ պահելու զայն, կը սրբագործէ անոնց միութիւնը եւ, անոնցմով՝ կը շարունակէ ստեղծագործութիւնը ապահովելով մարդկային սեռին շարունակութիւնը:

Քրիստոս պատարագուած առեմ, մենք կը հայթայթենք հաց եւ գինի, սակայն Քրիստոս ինք կը պատարագուի եւ հացն ու գինին կը խորհրդակերպուին Յիսուսի Մարմնի եւ Արեան:

Ուրեմն, ինչպէս կը տեսնուի, այս առնչութիւնը այնքան կարեւորութիւն կ'ստանայ որ ծէսի վայելչութենէն կարեւոր բան մը երբ պակսի, խորհրդակատարութեան ողջ վեհութեան եւ ամոր խախտումին վտանգ կ'սպառնայ:

Մեր Եկեղեցւոյ երանելի Հայրապետները, խոր իմաստութեամբ եւ յայտնատեսական հոգիով օգտուած են թէ՛ Արեւելեան ժողովուրդներու եւ թէ՛ Արեւմտեան եկեղեցիներու ծիսական լուսագոյն տարրերը առնելու, որոշ պատշաճեցումներով մեր ազգային դրոշմը դրնելու անոնց վրայ: Այնպէս որ չափազանցած չենք ըլլար եթէ հաստատենք թէ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ծէսն ու արարողութիւնը մաքի եկեղեցիին ընդմէջէն եւ եկեղեցիով Հայ ժողովուրդի մշակութային ընդարձակ գամձարանին մէջ կարեւոր եւ ընտիր յաւելում մըն է:

Պարզ է այլեւս որ անհարկի կամ սխալ կամ ըստ կամս փոփոխութիւններ մեր առիմքնող եւ միսքիմ ծէսին վրայ, յայտնապէս մտնացում կամ մշակութային մեր արժէքներուն մէկ մասին խաթարումը պիտի մշանակէր: Մամաւանդ որ դարերու կրկնութեամբ, զոմամբ, եւ հոգեւոր կենսափորձի ենթարկուած մեր ազգային եկեղեցւոյ ծէսն ու արարողութիւնները իրենց վերջնական ձեւին մէջ քիւրեղացած հոգեւոր անսոգիւտ գեղեցկութիւններ են: Հայաստանեայց Առաքելական մեր Ս. Եկեղեցին, սկզբնական շրջանէն իսկ, ամսասան հաւատքով եւ խոր իմաստութեամբ օգտագործեց ծէսն ու արարողութիւնը՝ Աստուծոյ խօսքն ու պատգամը, յաւիտեական կեանքի խոստումը փոխանցելու հաւատացեալ ժողովուրդին: Արդ՝ մեզի կը մնայ անշուշտ զանոնք լրիւ ու մոյմ գեղեցկութեամբ եւ անվար կերպով փոխանցել ապագային:

Նշանակալից եւ ուշագրաւ է այն պարագան որ քրիստոնէական սկզբնական շրջանի ժողովուրդները, իրենց յատուկ ձեւով եւ ոգիով կազմեցին ու դասաւորեցին իրենց ծէսերը՝ այդ է պատճառը որ քրիստոնէական եկեղեցին ունեցաւ հետգիտէ 18 տեսակ ծէսեր, ինչպէս Բիւզանդական, Լատինական, Ասորական, Եգիպտական, եւ մասնաւորաբար Հայկական ծէսեր, որոնք հիմնական կէտերու մէջ հասարակաց գիծեր ունենալով հանդերձ, իւրաքանչիւր ժողովուրդ իր շրջանին, իր էութեան ոգին ու դրոշմը դրաւ ամոր վրայ:

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ծէսը քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ պէսպէս ծէսերուն մէջ իմքնայատուկ է եւ շեշտուած իր ազգային մկարագրով եւ արտայայտութեամբ:

Մեր եկեղեցւոյ յատուկ ծէսը ծնունդ առաւ եւ կազմաւորուեցաւ գիրերու գիտով եւ հոսկ ապա Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ: Անկէ սկսեալ էր որ Հայաստանեայց Եկեղեցին թէ՛ իր վարդապետական ըմբռնումով եւ թէ՛ իր իւրայատուկ ծէսով, ազգային ուրոյն դրոշմ ստացաւ եւ ազգայնացաւ:

Մեր Ս. Եկեղեցւոյ երանելի եւ հաւատաւոր Հայրապետները, Ս. Սահակէն, Ս. Մեսրոպէն, Գիւտ Հայրապետէն, Մանդակունիէն սկսեալ, մինչեւ Ներսէս Շնորհալի Հայրապետ եւ քաղմաքիւ յայտնի կամ անծանօթ վարդապետներ, շարականներով, հոգեւոր երգերով, աղօթքներով դասաւորեցին եւ կազմեցին մեր եկեղեցւոյ ժամագիրքը, հոգեբանական Շարականոցը, Մաշտոցը, ձեւաւորեցին ամէնօրեայ պաշտամունքը, խորհրդակատարութիւնները ամենէն վայելուչ կերպով: Միսակամօրէն խօսելով, բոլոր արարողութիւններուն աստիճանական յառաջընթացը կը հասցնէ հաւատացեալը բարձրագոյն աստիճանին որ Ս. Պատարագն է, բոլորն ալ սակայն, արուեստի բարձր մաշակով, աստուածահաճոյ եղանակով ու հաւատքի հզօր արտայայտութեամբ որպէսզի անշուշտ Յշմարտութեամբ եւ երգօք հոգեւորօք փառաւորեանք գլխատուած համատեղելով յունկն հաւատացելոց զբանն Յշմարտութեան:

Աւելորդ չեմք համարիր կրկնելու թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ թէ՛ ժամերգութեան կարգերը եւ թէ՛ Ս. Պատարագը այնպիսի վայելագոյն մաշակով եւ բարձրարուեստ արտայայտութիւններով ձեւաւորուած են որ Հայ ժողովուրդը միշտ ալ իրապէս անոնցմէ կրցած է մերձեցնել եւ ընդունիլ քրիստոնէական կրօնի աստուածատուր սկզբունքները, ոգին, բարոյականը եւ ապրիլ այդ հրահանգներուն եւ առաքիմի ազդեցութիւններուն շնորհիւ մերօրէն:

Մեր բնիկ երկրին, պատմական Հայաստանի մէջ Հայ հաւատացեալները ո՛չ միայն կը մասնակցէին Ս. Պատարագին եւ ժամերգութիւններուն եւ զանազան արարողութիւններուն ու խորհրդակատարութիւններուն, այլ մոյմիսկ անոնք իրենց տուններէն մերս, ըլլայ առաւօտեան, ըլլայ գիշերային ժամերուն, համզստամալէ առաջ կը կրկնէին եւ կը կատարէին ի մտի, մոյմ արարողութիւնները: Հայ քրիստոնեան մարդը իր կեանքի ընթացքին կ'ապրէր եկեղեցիի արարողութիւններու քաղցր ազդեցութեան տակ եւ միշտ անոնց միջոցաւ ալ կ'զգար Աստուծոյ մերկայութիւնը:

Կ'ուզեմ մասնաւորաբար շեշտել թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Ս. Պատարագը իր հիմնական գիծերուն մէջ, մոյմը ըլլալով մէկտեղ քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ պատարագներուն հետ, այնպիսի գեղարուեստական, վեհ եւ իմաստուն կերպով դասաւորուած եւ կազմուած է, որ թէ՛ իր արարողական ընթացքին մէջ եւ թէ՛ իր աղօթքներով եւ յատկապէս իր երաժշտութեամբ բոլորովին քաջադիմ ազդեցութիւն կը գործէ ունկնդիրներուն վրայ եւ մասնաւորաբար մերձեցնում հոգեմտոց եւ առատաճիտ աղբիւր կ'ըլլայ բոլոր հաւատացեալներուն համար: Նոյնը կրնամք ըսել ամվարան մեր հոգեւոր երգերուն, շարականներուն համար ալ որոնք ընտիր բանաստեղծութեամբ, Յշմարիտ մերձեցմամբ եւ վեհին թեւերուն վրայ թռիչք կ'առնէ, ընդելուզուած անուշ երաժշտութեան սրբազան ապրումներով, առ Աստուած երթալու, իր հետ տանելու հաւատացեալ ժողովուրդին միտքն ու հոգին: Կը կրկնեմ, ամէնքս ալ կրնամք վկայել այն մասին թէ դարերու ընթացքին մեր ժողովուրդը իր քրիստոնէական ապրումներն ստացաւ եւ զանոնք պահեց այդ սրբազան արարողութիւններուն ուշադիր հետեւելով, զանոնք իւրացնելով եւ մամաւանդ անոնց հաւատարիմ մնալով:

Մինչեւ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմը, մեր եկեղեցւոյ ծէսն ու արարողութիւնները, Ս. Պատարագի իր պաշտամունքներով գոհացում տուաւ մեր ժողովուրդի կրօնական ապրումներուն, զգացումներուն եւ պահանջներուն:

Համաշխարհային Ա. Պատերազմէն յետոյ, երբ բռնագաղթի պատճառաւ կոտորակուեցաւ եւ ցրուեցաւ մեր ժողովուրդը ամէն կողմ, փոխուեցաւ իր մակատագիրը, բոլորովին յեղաշրջուեցաւ եւ փոխուեցաւ մասնաւորապէս մեր եկեղեցւոյ կեանքը: Իր բնիկ երկրէն դուրս, ընդարձակ երկիրներու մեծ քաղաքներուն մէջ, հեռաւորութեամբ իրարմէ անջատուած եւ հոգեպէս տկարացած, ժողովուրդը չկրցաւ ի հաղորդութեան մնալ ծէսին, արարողութեան, եւ անոնց բարիքին: Մէսն ու արարողութիւնը եւս եկեղեցւոյ միջոցաւ չկրցան այն ուժեղ ազդեցութիւնը ունենալ, այն շինիչ դերը ունենալ այնպէս եւ այն աստիճանով կամ չափով որ անցեալին եղած էր:

Պատճառ:

Պակսեցան մեր եկեղեցիներուն մէջ, կամ տեղ տեղ արտակարգ պայմաններու քերմամբ գրեթէ դադրեցան, աւանդական եւ կանոնական արարողութիւններու կատարումը: Միայն պահպանուեցաւ Կիրակի օրերուն՝ Ս. Պատարագ մատուցանելու դրութիւնը:

Տարակոյս չկայ, որ միայն Ս. Պատարագով, առանց կրօնական դաստիարակութեան, առանց աղօթքներու, խնկաբոյր արարողութեան հոգելից մթնոլորտին, մեր ժողովուրդի կեանքէն հետզհետէ դուրս կու գայ կրօնին բարեբար ազդեցութիւնը:

Ներկայիս, հիմ դրութեամբ կատարուող արարողութիւններ մի միայն պահպանուած են սակաւաթիւ երեք կամ չորս վամբերու մէջ: Այն եկեղեցիները որոնք առաւելութիւնը եւ բարեբաղդութիւնը ունին կատարելու մաս եկեղեցիներէ միւս ժամերգութիւնները, ամենք ալ պիտի ձեռնով մը կը կատարուին որ բարեբար ազդեցութիւն չեն ունենար ժողովուրդին վրայ: Հաւատացեալները գրեթէ ամհաղորդ կը մնան կատարուած աղօթքներուն ու երգըւած շարականներուն, մոյմիսկ Ս. Պատարագի խորհուրդին:

Այս բոլորէն կը հետեւի որ այժմ մեր ժողովուրդը եւ եկեղեցական արարողութիւնները իրարու հետ չեն շաղախուած եւ ծէսն ու արարողութիւնը իրենց օգտաշատ ազդեցութիւնը չեն կրնար ունենալ ժողովուրդի կեանքին ու ամբ կրօնական գգացումներու զարգացման վրայ:

Ամշուշտ ասոնց պատճառը անպայման արարողութիւններու երկարութիւնը չէ եւ ոչ ալ երբեմն ամոնց հասկնալի չըլլալու պարագան: Արարողութիւններ կը կատարուին մեքենական ձեւով մը: Ժողովուրդը՝ զրկուած կրօնական դաստիարակութենէն, չի կրնար հաղորդ ըլլալ կատարուած արարողութիւններուն եւ այսպէսով մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ կըրօնական գգացումը հետզհետէ կը տկարանայ եւ կը պակսի:

Տրուած ըլլալով որ ամբնական պայմաններու եւ զանազան գաղթօճախներու մէջ կ'ապրի հայրենի երկրէն դուրս եւ հեռու ապրող Հայ ժողովուրդի կարեւոր մէկ մասը, կ'առաջարկեմք որ

1.— Ծէսը կատարուի հաւատքով եւ երկիւղածութեամբ, այնպէս որ հաւատացեալը կրնա ազդու մը ու շնորհը Աստուծոյ մերկայութեամբ: Քահանան պարզ ծիսակատար մը չըլլայ, այլ մոյմամայ խորհուրդին հետ, զայն կարեւոր փոխանցելու հաւատացեալին:

2.— Եկեղեցւոյ մէջ ստեղծել մթնոլորտ խորհրդաւորութեամբ, լուս երկիւղածութեամբ, որպէսզի արարողութեան վստահութիւնը զգալի եւ իմանալի դառնայ:

3.— Որպէսզի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ծէսի եւ արարողութեան միօրինակութիւնը եւ միութիւնը պահուի, ծիսական բարեկարգութեամբ համար ըլլալիք որեւէ տեսակի փոփոխութիւն կարգադրուի եկեղեցական բարձրագոյն իշխանութեան կողմէ եւ Ամենայն Հայոց Վեհապետ Հայրապետի վաւերացումէն ետք կիրարկութեամբ դրուի, եւ ոչ թէ ըստ կամս եւ իբր թէ տեղական պայմաններու համաձայն փոփոխութիւններ կատարուին:

4.— Դպրեվանքներու մէջ պատրաստուի հաւատաւոր, մուրհաբալ եւ իրենց պաշտօնին եւ համգամանքին գիտակից հոգեւորականներ, ուսուցչուի ծէսի եւ արարողութեան կատարման ձեւերը, զարկ տրուի հոգեւոր երաժշտութեան:

5.— Հրատարակուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւոր երաժշտութեան առձեռն գիրքեր, որպէսզի ամոնց ուսուցչուի դիւրացուի եւ ընդհանրանայ:

6.— Աւելի եւս կազմակերպուի սարկաւազներու եւ դպրաց դասերը, որպէսզի միշտ վայելուչ կերպով կատարուին ծէսերն ու արարողութիւնները եւ երգեցողութիւնները Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ:

7.— Վարժեցման ժողովուրդը որ իմէր եւս մասնակցի եկեղեցւոյ պաշտամունքներուն, ամոնց սորվեցմանով կարգ մը շարականներ, աղօթքներ եւ մանաւանդ Ս. Պատարագի գրչաւոր մասերը: Շատ անգամ աղօթքի կամ շարականի վերլուծումը ամոնց մէջ վառէ հաւատքի կայծը եւ զանոնք կապէ եկեղեցիին:

Դարերու ընթացքին մեր ժողովուրդին մէջ քրիստոնէական հաւատքը առաւելաբար պահպանուած է ծէսի եւ արարողութիւններու միջոցաւ. մեծ վստահ ենք որ ասկէ յետոյ ալ ծէսը եւ արարողութիւնները մոյմ դերը կրնան կատարել իրենց կատարելի հաւատքով եւ վայելչութեամբ:

Գերշ. Ս. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսի զեկուցումի ընթերցումէն ետք, Ատենապետ Գերշ. Ս. Սիոն Արքեպիսկոպոս խօսքը տուաւ Համաժողովի անդամներուն, որոնք ուզեցին արտայայտուիլ Հայ Եկեղեցիի ծէսին եւ արարողութեան մասին:

Առաջին խօսք ատնողը եղաւ Արժ. Ս. Առնակ Քահանայ.

Սրբազան Հայրը ըսաւ թէ մեր ծէսը իր վերջնական ձեւին հասած է: Փառք Աստուծոյ որ Ն. Շնորհալին այդպէս չխորհեցաւ, եւ իրմէ առաջ ուրիշներ ալ այդպէս չխորհեցան եւ մեր ծէսը հետզհետէ զարգացաւ եւ այս ձեւին հասաւ: Եւ եթէ կը խորհիմք որ հիմա ալ իր վերջնական ձեւին հասած է, ըսել է այլեւս մեր ծէսը քարացած է, կեանք չկայ մէջը: Հիմա խօսքը մեր Ս. Պատարա-

գին մասին չէ որ կ'ընեմ, այլ առօրեայ մեր արարողութիւններում մասին: Աւելի քան 30 տարուայ փառանայ եմ եւ իմ ծի չեմ հրաւիրած ջրհորի օրհնութեամբ, դժուարածին կնոջ մը վրայ աղօթք ընելու կամ արմըտիք օրհնելու: Եւ սակայն մեր առօրեայ կեանքին մէջ մկրտութիւն կամ թաղում կ'ունենանք, արդէն իւրաքանչիւրը ինքն իրեն իրաւունք տուած է կրօնատուներ ընելու: Եթէ շատ խիստ ըլլամք, չկարենանք ինքզինքնիս յարմարեցնել կացութեամբ, այն առեմ է որ իւրաքանչիւր փառանայ կամ ծիսակատար ինքզինքնը ազատ կը զգայ ուզածին պէս ընելու: Երբ հոս կու գամք եւ կ'ուզենք յարմարիլ կացութեամբ, պէտք է որ մտիկ ընենք եւ յարմարութիւններու մասին կարգադրութիւններ ընենք եւ կնիքը ստանան մեր հոգեւոր քարճազոյն իշխանութեամբ: Իրականութիւնը այն է որ, մասն տեղական փոփոխութիւններ եւ սովորութիւններ կ'ըլլան, յետոյ է որ կ'ընդհանրանայ եւ մաս կը կազմէ Հայ Եկեղեցիի ծիսակատարութեամբ: Պէտք չէ բոլորովին խիստ ըլլալ եւ ըսել որ որեւէ փոփոխութիւն պէտք չէ ընել: Այո՛, իրականութիւնը ինչ որ կը պահանջէ, ըստ այնմ փոփոխութիւններ կատարել:

Տ. Կարէն Քահանայ.

Մեր Եկեղեցին ապրող եկեղեցի մըն է, եւ մեր աղօթքներու եւ շարականներու պէտք չունի: Մենք Ապրիլ 24 մը ունինք, եւ ասոր մասին որեւէ շարական գրուած է. մէկ հատ աղօթք յօրհնուած է. մենք 1000 տարուայ ընթացքին սուրբեր չե՞մք ունեցած, մեր մեծերը, մեր պատրիարքները, աստուածաբանները, ե՞րբ մեր շարականներ եւ աղօթքներ պիտի յօրհնեն, որ մենք կարենանք գործածել: Ամերիկայի մէջ *Շնորհակալութեան Օր* մը կայ, եւ եւ կ'ուզեմ որ մենք հայկական *Շնորհակալութեան Աղօթք* մը, պաշտամունք կամ արարողութիւն մը ունենանք:

Տ. Տիրան Քահանայ.

Իրողութիւնը սա է. Երբ կը խօսինք ծեսի եւ արարողութեամբ մասին, իմ մտքիս մէջ սա է՝ որ կը խօսինք ձեւի եւ ոգիի մասին: Եւ եթէ այդ ծեսերը պատշաճեցուն աշխարհայ կացութեամբ, դարձեալ մեր առջեւ կը զգուի այդ պարագան, որ է՝ ի՞նչ ոգիով պէտք է թարգմանել այդ ծեսը եւ ինչ ձեւով կատարել: Հետեւաբար մենք շեշտը պէտք է դնենք ո՛չ թէ ձեւին վրայ՝ այլ ոգիին վրայ: Եթէ մենք գիտակցօրէն եւ հաւատով ծիսակատարութիւնները ընենք, վստահ ե-

ղէք որ մեր շուրջի հաւատացեալները պիտի ազդուին անոնցմէ:

Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ.

Համամիտ գտնուելով Տ. Կարէնի ըսածներուն, եւ կ'ուզէի ասիկա ձեւով մը կրկնել, մեր խորհուրդներու կատարման մասին, ըլլայ ամիկա պսակի, մկրտութեամբ եւ թաղման կարգի մասին: Տղայի թաղման պարագային, թէ՛ աղօթքները եւ թէ Աւետարանը կրկնուած են եւ կը խօսուի մեղքերու մասին, ուր յաճախ մանուկները գործած իսկ չեն: Պսակի հարցն է երկրորդը. մկրտութիւնը միայն մանուկներու համար չէ սահմանափակուած, երբեմն մանկ տարեցներու համար, որոնք մկրտութեամբ խորհուրդը կը ստանան մեր եկեղեցիին մէջ. այս պարագային ի՞նչ պէտք է ըլլայ աղօթքներուն մէջ անհրաժեշտ դարձած փոփոխութիւնները: Զեմ գիտեմք թէ ձեր երկիրներուն մէջ ի՞նչ լեզուներով կը կատարուին արարողութիւնները, եւ կը կարծեմք թէ խորհուրդներու կատարումը գոնէ անգլերէն լեզուով պէտք է ըլլայ Ամերիկայի մէջ, եւ եթէ անգլերէն չընենք, ժողովուրդի այն պոսիկ մասը որ այսօր մեզի հետ է՝ ան ալ կը կորսնցնենք: Եւ փոփոխութիւն չեմ առաջարկեր. հարց մը կայ, պէտք է անդրադառնամք եւ սահմանենք թէ՛ եթէ հարկը պահանջէ ի՞նչ է էականը՝ եկեղեցւոյ խորհուրդներու կատարման մէջ եւ այդ էականը մատնանշել եւ որոշ ազատութիւններ տալ տեղւոյն առաջնորդներուն կամ եպիսկոպոսներուն՝ որ այդ սահմաններուն մէջ մնալով հանդերձ կարենան անհրաժեշտը մատակարարել մեր ժողովուրդի քարօրութեամբ համար:

Տ. Սեւան Վարդապետ.

Մեր եկեղեցականները հոս ամշուշտ իրենց երկրին պայմաններուն համեմատ առաջարկներ կը ներկայացնեն. եւ իմ անձնական կարծիքով համամիտ եմ որ մանր փոփոխութիւններ ըլլան, առանց կորսնցնելու ծեսին ոգին եւ ամշուշտ ապրումները, եւ հիմա ժամանակն է որ ժողովուրդին մօտենանք եւ ժողովուրդը ջամք ընէ եւ հասկնայ մեզ, իրենց, եւ հոգ չէ եթէ մենք ինչ մը տեղի տանք, առանց կորսնցնելու մեր աւանդութիւնները եւ աղօթքներու հոգին: Բայց թէ այն խօսքին՝ որ մենք մեր շարականներու կամ աղօթքներու պէտք ունինք, եւ քաջառօճակ հակառակ եմ ինչ գետնի եւ երկրի մէջ որ ըլլայ: Մեր շարականներուն եւ աղօթքներուն ոգին այժմէական է. անոնք չե՞նք հիմնած, որովհետեւ մեր եկեղեցիի աստուածաբանութիւնն են. մեր

ունեցած սուրբերը մեզի կը բաւեմ եթէ անոնց պէտք եղած յարգամբը մատուցանեմք: Բայց կրնամք աղօթքները կրճատել, որովհետեւ անցեալին վանքերը իսկապէս վանքեր էին եւ վանականներն ալ ժամանակ ունէին. բայց մեմք, մոյմիսկ վանքի մէջ ապրողներս, ժամանակ չունինք, որովհետեւ զբաղած ենք այլ գործերով, կրթական եւ ուրիշ մտահոգութիւններով: Լաւ բան է Աստուած փառաբանելը, բայց այդ չի մշակելու մեր խշտեակները եկեղեցի տանիլ եւ ժամերով շարական երգել եւ երկարապատում աղօթքներ ընել:

ԱՄԵՆ. Տ. Եղիշէ Պատրիարք.

Եկեղեցականներ էք եւ հետեւաբար ծեսերու եւ արարողութիւններու մատակարարներ. հետեւաբար, ծեսի եւ արարողութեան պարագային, չեմ խօսիր անշուշտ լեզուներու տարբերութեանց մասին, բայց կ'ուզեմ ըսել որ ծեսերու եւ աղօթքներու երկարութիւնը կամ կարճութիւնը շատ բան չմշակելու. անոնց պարագային ամենամեծ ողբերգութիւնը՝ եկեղեցականի մը համար, այսինքն այն ողբերգութիւնը որուն մէջ եկեղեցականը կը մեռնի՝ իր պաշտօնին մէջ, անկա երբ որ ծեսը եւ արարողութիւնը, ինչպէս որ ակնարկուեցաւ, կը վերածուի մեքենականութեան: Այսինքն կը կորսուի ոգին եւ կ'արտասանուի միայն բառը, եւ բոլորս ալ կրնամք յիշել թէ, երբ առաջին անգամ, ձեռնադրութենէն անմիջապէս ետք, մեր առաջին պատարագը մատուցեմք՝ եւ կարծեմ թէ բոլորս ալ կրնամք յիշել թէ ինչ զգացումով կեցանք խորանին առջեւ, թէ ինչ զգացումով բռնեցինք սկիհը, ինչ յուզումով մատուցեմք Ս. Պատարագը: Պաշտօնեան՝ մոմակալէն մինչեւ արարողապետը, երգողը, այն ատեն միայն կը մեռնի իր պաշտօնին մէջ՝ երբ այդ բոլորը չընեն խորունկ զգացումով մը, զգալով իմզգիմքը Աստուծոյ դէմ: Կը ցաւիմ ըսելու, բայց դուք բոլորդ ալ, վստահ եմ թէ անձնական փորձառութեամբ կրնաք վկայել թէ այսօր մեմք եկեղեցականներ ունինք՝ որոնք Ս. Պատարագի արարողութիւնը կ'ընեն այնպէս՝ ինչպէս որ պիտի լեցնէին ջուրը թէյամանին մէջ եւ դնէին կրակին վրայ եւ լեցնէին գաւաթին մէջ ու խմէին. այդպէս կը մատուցանեն Ս. Պատարագը եւ կը մասնակցին բոլոր միւս արարողութիւններուն: Հետեւաբար, ծեսի կամ արարողութեան երկարութիւնը կամ կարճութիւնը եւ արտայայտութիւնը կը կարծեմ թէ երկրորդական մշակութիւն ունի. անշուշտ որ մշակու-

թիւն ունի. ամենէն կարեւորը անոր մատուցումն է, եւ եթէ բառը քիչ մը տգեղ չեմք՝ անոր դերակատարութիւնն է. այսօր մարդիկ արուեստի վերածննդը եւ արտայայտութիւնները զանազան բեմերու վրայ մատուցելու պարագային. անշուշտ որ մեր արարողութիւնները եւ սրբազան պատարագն ալ, այսպէս ըսեմք, սրբազան դերակատարութիւն մըն է. դերակատարութիւն մը, որ սակայն քիչ դերակատարին հոգիէն, որովհետեւ ի վերջոյ, պէտք է մտածեմք թէ մեմք դէմ առ դէմ ենք Աստուծոյ, որ մեմք դէմ առ դէմ ենք այնպիսի խոշոր մտիրականութեան մը: Եթէ մեր հոգին կարեւոր թրթռալ արարողութիւններու պարագային, վստահ եղէք որ երկարութիւնը եւ կարճութիւնը ո'չ մէկ մշակութիւն ունի:

Ժամանակին, Դուրեան Պատրիարքին ըսեր են որ «Սրբազան, միթէ չէ՞ք կրնար անիլ պարզ խօսիլ, որպէսզի ունկնդիրները եկեղեցիին մէջ հաղորդուին ձեր խօսքերուն կրակէն»: Կատասխաններ է եւ ըսեր է. «Եկեղեցիին մէջ երբ կը կենամ ժողովուրդին առջեւ, հոն մուգագոյնը հիմք դասակարգի մտայնութիւն կը տեսնեմ. Ես Պր. Միսայեանին մտքի՞ն համաձայն խօսիմ թէ ոչ Տիկ. Ամմային՝ որ թերեւս հայերէն ալ չհասկընար. որո՞ն համաձայն խօսիմ որ հասկնալի ըլլամ»: Բայց ըսեր է. «Վստահ եղէք որ եթէ խօսքը որ կը քիչ հոգիէն, եթէ ան ճիշդ է եւ գեղեցիկ, ամենէն, այսպէս ըսեմք, քիչ հասկցող կարծուած անհատն ալ եկեղեցիին մէջ կը հաղորդուի, եւ ասիկա բոլորս ալ կարծեմ թէ կրցեր ենք հաստատել մեր կեանքին մէջ»: Մարդիկ կան որոնք լեզուն ալ կանոնաւոր չեն գիտեր, եւ երբ որ եկեղեցիէն կը դառնան՝ կ'ըսեն. «Հրաշալի՜ քարոզ մը խօսեցաւ». ի՞նչ ըսաւ. «Զեմ գիտեր» կ'ըսէ. «Անանկ աղուոր էր որ, այնպէս տրամաւորութեամբ»: Եւ ասիկա ճիշդ է. հետեւաբար՝ կարեւորը տպաւորելու հարցն է. երկարը, բարակը, անիւն, պակասը չեմ ըսեր որ անկարեւոր չէ, բայց երկրորդական է. հետեւաբար, եկեղեցականը պէտք չէ մեռնի իր սրբազան պաշտօնին մէջ, եւ այն ատեն միայն ան կը մեռնի՝ երբ իր գործը, իր արարողութիւնը, իր արտայայտութիւնները մեքենայականութեան կը վերածէ, որ կը սպաննէ եկեղեցականը եւ եկեղեցական ամբողջ արարողութիւնը. ասկէ պէտք է որ ազատագրեմք իմզգիմքն, եւ այն ատեն վստահ կրնաք ըլլալ որ մեր ժողովուրդը, թէ մեզի հետ կը հաղորդակցուի եւ թէ մեր մատակարարութեան հետ

կը հաղորդուի:

Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ.

Շատ պիտի ուզէի որ մեզմէ մէկը շըրջէր ամէնուրեքի եւ շարժապատկերի առնէր պատարագիչը, թէ ծիսակատարութեամբ, մըկրտութեամբ եւ պսակադրութեամբ ատեն, տեսնելու համար ձեւերը իրեն, խօսէր եկեղեցականին, ստանար իր ապրած կեանքին ցանքը, դիտողութիւնները, որպէսզի երեւակայական չըլլային, դասախօսական ձեւ եւ մկարագիր չստանար, այլ իրապէս ապրուածը, եւ այդ շրջող վարդապետը տեղեկագիր մը պատրաստէր:

Ես կ'առաջարկեմ որ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքը մշտնակէ մէկը եւ տեղեկագիր մը պատրաստէ:

Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս.

Կ'ուզեմ երկու օրինակներ բերել, ըսելու համար ըսելիքս.

Լեզուի խնդրի մասին. իմ երկու ծնողներուս մեծ հայրերը քահանայ եղած են Հալէպի մէջ Եղեռնէն առաջ, եւ ամենց երկու Մաշտոցներու վերջաւորութեամբ, արաբերէն լեզուով, իրենց ձեռքով, արաբերէնի թարգմանած էին մեր խորհրդակատարութիւնները, թաղումի ժամանակ Հոգեւոր, մկրտութեամբ ատեն կնքաւոր ուղղունքի հարցումը եւայլն: Տակաւին մինչեւ մեր օրերը, երբ ես հոն ուրարակիր էի, արաբերէն կը կարդացուէր Աւետարանը, հասկնալի ըլլալու ամենց համար որոնք հայերէն չէին գիտեր: Սակայն արարողութեամբ միւս մասերը, ժամերգութիւնները եւ պատարագը կը կատարուէին իրենց լեզուով, եւ ես գիտեմ որ, օրինակ, իմ մեծ մայրս, որ մէկ բառ հայերէն չէր գիտեր, սակայն մեր եկեղեցիի բոլոր շարականները, աղօթքները եւ պատարագը գոց գիտէր, երբ չկարեւոր եկեղեցի երթալ, տունին մէջ առանձին կ'աղօթէր եւ անգիր կ'ըսէր բոլոր աղօթքները: Հետեւաբար լեզուի խնդիրը պէտք է քիչ մը աւելի լրջութեամբ առնել, տեսնել թէ հաղորդակցութիւններու այդ միջոցը, միակ թարգմանելով կ'ըլլայ, արդեօք չկա՞յ աւելի լաւ ձեւ մը որպէսզի մեր մոր սերունդը հաղորդակից դառնայ եկեղեցիի ծեսին եւ արարողութիւններուն: Այս առաջին ըսելիքս էր:

Երկրորդը դարձեալ օրինակով մը կ'ուզեմ տալ. լսեցի վերջերս, չեմ ուզեր ըսել թէ ուր, բայց տեղ մը այս երկրագունդին վրայ, Հայ քահանայ մը որ դպրաց դասի երգեցողութեամբ մասը tape recorder-ի վրայ առած է, խորանին վրայ կը դնէ զայն, եւ

ամէն անգամ որ կարգը կու գայ Տէր Ողորմեայ կամ Ամէն եւ ընդ հոգւոյդ քում ըսելու, կոծակը կը կոխէ եւ երգը կը լսուի եկեղեցիին մէջ: Ասիկա անշուշտ շատ ծայրայեղ բայց շատ ալ արտայայտիչ պարագայ մըն է, թէ այդ քահանայի մտքին մէջ երգեցողութիւնը ինչ է: Երգեցողութիւնը պարզ երգ է, թատերական երգ է որուն մէջ ժողովուրդը ընկիւն չունի, tape recorder-ը կրնայ այդ գործը ընել: Ծես եւ արարողութեամբ հիմնական մպատակը աղօթքի այնպիսի մթնոլորտ մը ստեղծել է եկեղեցիին մերս որ ունկնդիր հաւատացեալը վերածուի մասնակցողի եւ իր մասնակցութեամբը հոգեւոր հաղորդութեամբ այնպիսի մթնոլորտ մը ստեղծէ որ հոն, եկեղեցի եկողները կամաց կամաց համայնքի մը վերածուին իրենց հոգեւոր հովիւին շուրջ: Եթէ մեր եկեղեցի յամախոնդները չկարենանք ծեսի, արարողութեամբ, խորհրդակատարութիւններուն, քարոզի, Ս. Գրոց ըմբռցանութեամբ եւ այդ բոլոր տարրերուն միջոցաւ վերածել աղօթող համայնքի մը, միասին աղօթող, իմքեզինքնին զգամ անդամը այն եկեղեցիին՝ որ Քրիստոսի մարմինն է, եթէ այդ հոգեւոր հաղորդութեամբ մթնոլորտը չկարենայ ստեղծել, ոչ մէկ ծես եւ ոչ մէկ արարողութիւն մշտնակութիւն պիտի ունենայ: Հետեւաբար, ձեւակերպութեամբ մասին խօսելէ առաջ լաւ կ'ըլլայ որ մտածեմք թէ ինչպէս կատարուի այդ ծեսը եւ արարողութիւնը որ մեր կեանքին ստանայ ոչ միայն կատարողին համար, ինչպէս այնքան լաւ կերպով ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, այլ մասնաւորապէս համար մոյմքան ապրումով, մոյմքան զգացումով եւ մոյմքան մասնակցութեամբ հաղորդական ոգիով: Հետեւաբար պիտի առաջարկէի Յաննախոնդին որ այս մասին տեղեկագիր մը պատրաստէ ուր այս հարցադրումները այնպիսի ձեւով դրուին, որ մեր եկեղեցիի ծեսն ու արարողութիւնը վերագտնէին հաղորդականութեամբ այն զօրաւոր ուժը, որ դարերով կապուած պահեց մեր ժողովուրդը իր եկեղեցիին:

Տ. Արշակ Մ. Վարդապետ.

Կ'ուզեմ շեշտել կարեւորութիւնը մեր արարողութեամբ բոլոր մասերուն հրատարակութեամբ, հանդերձ երաժշտութեամբ եւ տեղական լեզուներով:

Ատենապետ Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպիսկոպոս փակեց Գերշ. Տ. Սերոփքէ Արքեպիսկոպոսի ներկայացուցած զեկուցումի մասին եղած միջամտութիւնները: Դադարէ մը

ետք, Համագումար ժողովը կարգի հրա-
ւիրուեցաւ եւ խօսքը տրուեցաւ Ամեն. Տ.
եղիշէ Պատրիարքին, որ ներկայացնէ իր

զեկոյցը՝ Հայ Եկեղեցւոյ Ազգային Դերը:
Պատրիարք Սրբազանը ամպինէն կարդաց
հետեւեալ զեկոյցը.

Ազգային է Հայ Եկեղեցին, իրեն ծնունդ տուող եւ գոյատուրող շարժառիթներու շնոր-
հիւ: Լուսաւորչի տեսիլքին մկարագիրն իմքնին կը յայտնէ թէ մեր Եկեղեցին իր կազմու-
թեան առաջին օրերէն իսկ, զինքն ծրագրող միտքին մէջ կազմաւորուեցաւ *իրրեւ ազգային
եկեղեցի*, այս ստորագելին ըմբռնելով պատմական մշտնականութեամբ անշուշտ, առանց ունէ
վարդապետական առումի, այսինքն իրրեւ կրօնական հաստատութիւն մը՝ որուն կոչումը
պիտի ըլլար քաղաքականապէս վտանգուած ազգի մը գոյութիւնը ապահովել եւ ամրապնդել,
բարոյական եւ հոգեւոր փրկութեամբ:

Այս սկզբունքը, աւելի ճիշտ իրողութիւնը, քայլ առ քայլ, բայց միշտ աւելի անցում
արդիւնաւորութեամբ գործադրուեցաւ Լուսաւորչի ամմիջական եւ արիւմատու յաջորդնե-
րէն: Լուսաւորչի տեսիլքն մինչեւ Ս. Սահակի տեսիլքը՝ ազգային տեսականին իրակա-
նացման համար թափուած ջանքերը կատարուեցան վաղարշապատի, Արշակունեաց այս վեր-
ջին մայրաքաղաքին մէջ, ուր երկմային տնօրէնութեամբ կը դառնար առաջին քաղաքամայրը
ազգին մուկրապետական իշխանութեան, եւ առով իսկ հոգեւոր արգանդը վերածնութեան,
բովանդակ Հայութեան:

Անշուշտ եկեղեցիի աստուածաբանական ըմբռնումին հետ դիրքին չի հաշտուիր ազգա-
յին մակդիրը, սակայն կրօնական ստորագելի մը չափ սիրելի եղած է ան մեզի, գոր տեսակ
մը ցեղային բնագոյով վարժուած եմք ընծայել դարերով մեր ազգային կեանքին հետ հիւս-
ուած եւ տարրացած մուկրապետական այն դրութեան եւ կազմին՝ որ Հայաստանեայց Եկե-
ղեցին է:

Հայ Եկեղեցւոյ ազգայնացումը կ'սկսի Դ. դարէն, որ հոգեւոր տարանջատման եւ մերքին
պայքարի շրջանն է: Դ. դարու Հայը կ'զգայ իր անմպաստ կացութեան բովանդակ ողբերգու-
թիւնը, եւ կը տարուբերի ազգայնականութեան եւ քրիստոնէական աշխարհաքաղաքացիու-
թեան մերհակընդէմ գաղափարներու միջեւ, մէկ կողմէն իր դուռները բանալով ասորա-
յունական մշակոյթին առջեւ, պարտութիւն ազգայնականութեան եւ միւս կողմէն յարելով
Պարսկաստանի, երեսութեալէս յաղթանակ ազգայնականութեան՝ բայց իրականին մէջ
պարտութիւն երկուքին: Ե. դարուն ուրոյն տառեր եւ մշակոյթ ունենալու իղձը պահանջն
է Հայ ժողովուրդի ընդիմադրական կորովին, իմքնատիպ եւ իմքնաբար ըլլալու իր անատիկ իղ-
ճին, բայց մանաւանդ ազգայնացած քրիստոնէութեան յաղթանակին, վտարելու համար ասոր-
ա-յունական ազդեցութիւնը եւ թուրք կանգնելու Պարսկաստանի դէմ: Հայ ժողովուրդը
կրնար կորսնցնել իր իմքնութիւնը, եթէ համարեղ մարդ մը այս ճակատամարտին չբերէր
մոր զենք մը, Հայ Գիրը: Վերգիլիոսի բացատրութեամբ Հայաստան այն երկիրն է, որ գիտէ
կամուրջներ քանդել եւ իրեն համար պատրաստուած շղթաներ խորտակել: Այս անգամ Հայ
Գիրն էր որ կը փշրէր կամուրջը գորս հարաւային եւ արեւմտեան գոյգ քրիստոնեայ եկեղե-
ցիները կը ջանային մետել Հայ միտքին վրայ, հետախաղաց այլուրեւու մեր իմքնութիւնը:

Նման դիւցազներգութիւն մըն ալ տեղի ունեցաւ Միջին Դարուն, շնորհիւ մեր վամքե-
րուն: Հին ատեն հայրենիքը հողամաս մըն էր, որ ունէր իր սահմանները, գետ կամ լեռ:
Ամէն մէկ վամք կը դառնար հայրենիք մը, իր պարիսպներով պաշտպանուած: Թշնամին
կուգար յաճախ ողողելու երկիրը. վամքերը դիմադրական կողմեր կազմած կը ջանային
վառ պահել հաւատքն ու ցեղային ոգին եւ ազգային սրբութիւնները: Վամքերու այս ճակա-
տամարտին կը պարտիմք ինչ որ գիտեմք մեր անցեալի մասին: Այսօր այդ կարելիութիւնն
ալ կորսուած է մեզի համար, սակայն կ'արժէ միտք պահել դիմադրական այս մեթոտը մեր
այժմու կացութեան մէջ: Պետք չէ մոռնալ որ Ս. Էջմիածինը այժմու մեր Հայաստանի՝ եւ
Նորուստեմը արտասահմանի մէջ, իրրեւ վամքեր եւ հոգեւոր կեդրոններ մղեցին այդ պայ-
քարը, իրաքանչիւրը իր ունեցած միջոցներով:

Անշուշտ քրիստոնէութիւնը միայն մեր աշխարհին մէջ չէ որ հագած է ցեղային յատկու-
թիւններու գրաւը: Երբ աշխարհի քարտէսին մայինք, պիտի տեսնեմք որ բոլոր լատին ցե-
ղերը, քիչ քացառութեամբ, կաթուղի են, Ամկիւ-Սաքսոնները՝ բողոքական, իսկ մնացեալ-
ները՝ օրթոտոքս, որոնք բոլորն ալ ազգային են: Ասիկա մերքին բերումն է ժողովուրդնե-
րու, որոնք հասարակաց կրօններն ու գաղափարները կ'ըմբռնեն ու կը հագնին համաձայն
իրենց մերքին ու արտաքին խառնուածքին ու ձեւին: Կրօնի զգացումն ու ազգութեան գաղա-

փարը փոխադարձաբար գիրար ամրապնդող եւ իրարու հետ շաղահիւսուած բարոյական գոյգ ուժեր եղած են մեր դարաւոր կեանքի իրականութեամբ մէջ, բրիստոնէական թուականի առաջին դարէն սկսեալ: Այս պարագան թէ՛ մեր եկեղեցիի տկարութիւն է եղած եւ թէ՛ գո-րութիւնը: Երկսայրի սուր մը՝ որ թէ տաշած է եւ թէ սրած մեր ազգային կեանքը:

Եկեղեցի մը, որուն կրօնական կեանքը այնքան սերտ եւ սեռն կերպով մոյմացած է իր ընկերային կեանքի պայմաններուն հետ, բնական է որ շատ ցայտուն ընէր իր ազգային մը-կարագիրը, եւ Հայու միայն ցրուած եւ անտէրունջ ժողովուրդի մը համար ըլլար միութեամբ կեդրոն մը: Այս կը մշտնակէ թէ կրօնքը մոյմացած է իր ընկերային կեանքին հետ, թէ եկե-ղեցին չէզոքացուցիչ ազդակ մը չէ եղած Հայ ժողովուրդին համար, այլ իրական եւ միացու-ցիչ կապ մը, ինչպէս կրօնական հաւատքի՝ այնպէս ալ ընկերային կեանքի յարաբերութեամբ եւ համադրութեամբ մէջ:

Արժան է դիտել տալ թէ մեր եկեղեցւոյ թէ՛ մերժին եւ թէ՛ արտաքին կեանքի մէջ, ամենէն աւելի գործունեայ դեր կատարող հոգեւորականներ, ամենէն ակամաւոր ազգային գործիչ-ներ եղած են: Լուսաւորիչ, Սահակ, Մեսրոպ, Գիւտ, Մանդակունի, Օսմեցի, Սիւնեացի պարոյցի վարդապետները, Վկայասէր, Շնորհալիւն, յետոյ Տաթեւացի՝ իր ամբողջ բանա-կով: Ս. Էջմիածնի վերածնութենէն յետոյ երեւցող մեծագոյն դէմքերը, Մովսէս Տաթեւա-ցիւն, Սիմէոն Ջուղայեցիւն, Ներսէս Աշտարակեցիւն, մինչեւ Վարժապետեան եւ Խրիմեան եւ ուրիշներ, որքան հաւատքի ախոյեաններ, մոյմքն մասն ազգային իտէալներու դրօշակա-կիրներ եղած են, մոյմ ատեն, իրենց ամօին վրայ ցուցանելով ազգին եւ եկեղեցիին անբա-ժանելիութեամբ սկզբունքը:

Սխալ չհասկնամք սակայն Հայ եկեղեցւոյ ազգային մկարագիրը: Ըսողներ եղած են եւ կան այսօր տակաւին, թէ Հայաստանեայց եկեղեցին կարեւոր է իրենց համար առաւելաբար, իր ազգային գիծերով, առանց անդրադառնալու թէ եկեղեցի ըսուածը ամենէն առաջ կրօնա-կան հաստատութիւն մըն է եւ թէ անոր ազգային գիծերն ու արժէքները ուղղակի կը ճառա-գայթեն իր կրօնական մկարագրէն: Հետեւաբար՝ անհնար է բաժնել գայն իր կրօնականու-թենէն, որ աղբիւրն է եղած ազգային արժէքներ ստեղծող մերձնչումներուն:

Հայ եկեղեցին կը մշտնակէ Հայ Գիրը, որուն շնորհիւ եւ միջոցաւ պիտի ծաղկէր ամբողջ մշակոյթ մը, գրական, գրչագրական, ճարտարապետական, երաժշտական եւ ծիսական արուեստներու կալուածներուն մէջ, քաղաքակրթական կեանքի ընդհանուր եղանակով:

Հայ եկեղեցին Հայուն ճարտարապետութիւնն է որ Դ. եւ Ե. դարերուն ծնունդ առաւ, եւ Է., Ժ. եւ ԺԱ. դարերուն իր բարձրագոյն փթութիւն հասաւ, իրեն իմքնուրոյն ոն, իր սուրբ խանդով եւ միսքիք խոյանքով, որ Հայ հոգիին բոլոր ծաւալներն ու մակարդակները աղօթքի մը միայն երկնքին մէջ կը հանէ: Հայ եկեղեցին Հայուն երգն է, աղօթքն է, որուն թեւերուն վրայ խումկի միայն վերացան Հայուն երգերն ու շարականները:

Եկեղեցին մեր պաշտպանութեամբ խարիսխը, մտաւորական միջնաբերդը դարձաւ, հիմ-նելով իր հոգեւոր իշխանութիւնը, մանաւանդ մեր թագաւորութիւններու բարձումէն յետոյ: Ան Հայուն պետականութիւնը եղաւ, առանց պետական իրաւունքի, առանց զօրքի եւ ոստի-կանի, բարոյապէս թագաւորելով մարմնավորապէս հալածուած Հայ հոգիներուն վրայ:

Հայութիւնը 1840-1860-ին իր վերածնութիւնը թէ՛ Կովկասի եւ թէ՛ Արեւմտահայաս-տանի մէջ անոր հովանիին տակ երկնեց: Թիֆլիսի Ներսէսեանէն եւ Էջմիածնի Ճեմարանէն մինչեւ Վարագն ու Արմաշը, մինչեւ Կ. Պոլսոյ Կեդրոնականն ու Սամասարեանը, Պէր-պերեանը, որոնց մէջ թրծուեցան վերջին դարու Հայ կեանքի մեծ արժէքները:

Ճակատագրական այս շրջանին, երբ մեր ետեւը ունինք Հայ պատմութիւնը եւ մեր առ-ջեւ մեզի սպառնացող վտանգը, Հայ եկեղեցին է մտրէն մեր միակ ապաւէնը պաշտպանելու մեր գոյութիւնը յուսահատօրէն բայց յամառ կերպով: Մեր գերագոյն հրամանատարն է Հայաստանեայց եկեղեցին, որ կենդանութիւն պիտի տայ մեր գործունէութեամբ, ապահո-վելու համար մեր ազգային յաւիտեականութիւնը:

Ջրկուած մեր պետական սեփականութիւններէն, կ'ապրինք օտար երկիրներու մէջ, ուր չեկանք մեր կամքով ու մեղքով: Սակայն աղքատ Ղազարոսներ չենք: Մեր հոգիին մետաղը թանկ է եւ ազնիւ, պէտք է քանդենք ստորագագածութիւնը, որ աւերներ կը գործէ հոգիներու մէջ: Պէտք է մայրիմ մեր վաղուան, ստորագագածութենէն բուժուած հոգիով:

Ունինք Հայաստան մը, մեր պատմական հողերու մէկ մասին վրայ, անշուշտ երջանիկ ենք դիտելով այդ կոտորակ հայրենիքի շինարարական եւ ակադեմական մուսթումները: Կայ մասն հայկական արտասահման մը, այսինքն հայութիւն մը որ դուրս մետուած է իր

պատմական հոդներն: Կարելի է պահել հայկական արտասահմանը՝ մախ գործակցութեամբ Հայաստանի, երկրորդ Հայ Եկեղեցիին, բայց մանաւանդ շարժման մէջ դնելով մեր բարեկամեցողութիւնները՝ թարմացնել աշխատանքի մթնոլորտը, երիտասարդացնել երեւակայութիւնը, բալել ժամանակին հետ: Հող չունիմք մեր ոտքերուն տակ, սփիւռքի մէջ: Ջրկուած ենք ազգային անկախ կեանքի մը պայմաններէն, պէտք է ստեղծենք սակայն հոգեկան կոռուան մը սփիւռքի մէջ: Կը գործածենք այս բացատրութիւնը, արեւմտահայերէն *Դիւան-տիկայի* մարդոց *Բժիշկադը*, ըսելու համար թէ մենք իրենցմէ լաւ գիտեմք զանազան զիր-քերուն բովանդակութիւնը եւ գիրքերէն դուրս իրական կեանքի մը գոյութիւնը: Դժուար է անշուշտ խօսք հասկցնել մարդոց, որոնք իրենց գիտցածը եւ սորվածը երգել գիտեն միայն, ինչ փոքր սակայն, մենք եկեղեցականներ ենք, լեցուած մեր ժողովուրդի արժէքներու հաւատով, եւ կը հաւատանք թէ եկեղեցականն է ժողովուրդի հոգեկան անաջնորդը եւ յառաջագահ դէմքը: Եկեղեցականն է որ ամենայն հաւատարմութեամբ կրնայ արտայայտել իր ժողովուրդի հոգին, ստեղծագործական կարելիութիւնները՝ քաղաքակրթական ցեղայատուկ *Քրոփիւր*:

Յառաջագահութիւնը ունենալէ ետք հայ եկեղեցականութեան պարտականութիւնն է գորշարժի ենթարկել իր ուժերը: Արեւմտահայերէն անհարկի տեսակէտները, դադրիմք ըլլալէ խնչփառներու կողմ մը, ամէն օր գիրար խածնող: Մեր ուսերուն առած սրբազան տապա-նակը բալենք մեր պատմութեան լաւիմաց ուղիներէն, պատրաստ գոհելու ամէն բան: Լաւ պէտք է գիտնանք որ մեր այս դժխեմ օրերուն վերջին Յակատամարտն է որ տեղի կ'ունենայ, որ չի մնամիր ո՛չ Աւարայրի եւ ո՛չ ալ Սարդարապատի Յակատամարտին: Պէտք է կռիւն մէջ մտնենք մեր վերջին եւ գերագոյն զենքերը: Միակ Յշարտութիւնը եւ սրբազան պատ-գամը որ սորված ենք մեր պատմութենէն կը պարփակուի մէկ բառի մէջ՝ *տոկալ*, մինչեւ որ ծագի արեւգակն արդարութեան:

Երեք քառորդ դարէ ի վեր, յամուռ մոր՝ բայց մեզի օտար համգամակներու խօսող մար-գարները: սարսեցին, քանդելու աստիճան մեր գոյութեան շէնքը, առանց կարենալ ստեղ-ծելու ուրիշ միութիւն մը՝ որ կոռուան կարենալ ըլլալ մեր ժողովուրդի իմքնութեան պահ-պանման: Պատմութիւնը դատելու յաւակնութիւն չունիմք, այդ կշիռը յաճախ կը խաբէ զինք գործածողը: Միւս կողմէ սակայն քաղաքականութիւնը պետականութիւն ունեցող ժողո-վուրդներու ռազմավարութիւնն է, իր կեանքն ու շահերը տեսնելու եւ վարելու հետադարձ իմաստութիւնը: Պետականութենէ զուրկ կազմակերպութիւններու կողմէ մնալ փորձ մը, միջազգային քաղաքական կրկեսին մէջ, շրջուած ռոքերգութիւնն է միայն, գորտի եւ կովի առակը յիշեցնող:

Այսօր կան մարդեր, որոնք ազգին այնքա՛ն աղետներէն վերջ, սիրտ կ'ընեն տակաւին մոր վերքեր աւելցնելու անոր արդէն քաղաքացի մարմինն եւ հոգիին վրայ, պառակտելով ազգն ու եկեղեցին, մոր հերձուած մը փորձելով մեր կրօնա-ազգային իրականութեան մէջ: Ողջմտութիւնը ժողովուրդին միտքն է, որ փոխանակ տրամաբանութեան պողոտային, ուրկէ սոփիստներն ալ կ'անցնին յաճախ, կ'ընտրէ դերքուկ ճամբան: Ողջմտութիւնը մարդուն մէջ աստուածային իմաստութեան մնալող ձիւրքն է, դատումի, բանականութեան եւ փորձա-նութեան համադրումէն քաղաքացիական բառերով, օտար եւ փոխառիկ պատգամներով մտա-ծելու կերպը, մեզի մեր յեղափոխութիւնն ու կործանումը արժեք: Հետադարձութիւնը վրայ, դժնդակ կրկնեցնող, մոխիր անգամ չձգեց մեր պատմութեան վերջին շրջանին վրայ, երբ իրականութիւնը պատռեց անոր կախարդ շղարշը: Եւ խորհիւ թէ մոյմ փորձը կը շարունակուի մորէն մոյմ միատնութեամբ:

Մեր պատմութեան դժնդակ օրերուն, կեցած մեր հողին վրայ, տագնապը կ'ապրէինք օտար լուծին, առանց մտածել կարենալու մոյմիսկ թէ կրնանք պարպուիլ մեր իմքնութենէն եւ պարսկական կամ թրքական, այսինքն իսլամական: Մեր եկեղեցին, մեր կրօնքն էր, մեր հաւատքը՝ թէ Աստուածորդին իջած էր Այրարատեան դաշտի սիրտին՝ հոն հիմնելու Լոյսի Խորանը, մեր ժողովուրդի տեսիլքին միատրեւալ ուժը: Քաղաքական միակ սկզբունքը, որ մեր վաղուան յոյսը վառ պահեց, եղաւ ազատագրական պայքարի վնասականութիւն մը, որ տոկուն պահեց մեզ մեր հաւատքին մէջ, պահեց մեզ *տարբեր* ժողո-վուրդ մը ըլլալու գիտակցութեամբ, սպասումին մէջ այն օրուն երբ մեր ձեռքին զենքը պիտի ըլլար բաւական ուժեղ, յաղթանակ ապահովելու չափ:

Մեր ոտքերուն տակէն կորսուած է հողը: Զենք ըսեր թէ մենք ամասն ենք պատասխա-նատուութենէ, անմկարագրելի աղետին, որ արժեք մեզի հայրենի հողէն անջատուած ապ-

րելու ողորդութիւնը: Սակայն կա՛յ այսօր Հայ Եկեղեցիւն, որ կոչուած է տանելու անլի դժուար պայքարը կապելու հայ գիտակցութիւնը իմֆզիմֆիւն, մոյմիսկ երբ հողի ուժէն կտրուած կ'ապրինք, օտարութիւններու մշուշներում մէջ:

Հայ Եկեղեցիին գործը պէտք է ըլլայ մօրէն, ինչպէս անցեալին մէջ, մոյմպէս այս օրերում, ստեղծել այս միութիւնը, այսինքն վերահաստատել իմֆզիմֆը իր երբեմնի առաքելութեան եւ դերին մէջ: Ընտանիք, լեզու, մամուլ, գրականութիւն, աստիճանաշար ազգապահպանման միջոցներ են, եթէ օր աւուր չնուագին իրենց դերէն, օտար միջավայրերու եւ ազդեցութիւններում ենթակայ: Մեմֆ այսօր ստիպուած ենք, իր լեզուին, կրօնին եւ ազգին համար իր արիւնը յօժարակամ գոհարեող մարդու գաւկիմ մէջ առնուազմ իր հայրը յիշեցնելու համար օտար լեզուով թերթ հրատարակել: Մեր երբեմնի այս պաշտպան սուրբերը մեզի չեն օգնիր: Անոնցմէ միայն եկեղեցիւն է որ տակաւին ենթակայ չէ եղած այլայլման եւ ազդեցութիւններու: Փառաւոր այդ աւանդարանը ցարդ անաղարտ կը մնայ ժամանակի ճնշումէն, իբրեւ սրբազան տապալակը մեր կրօնազգային իտելիւն, իբրեւ ամենէն անխոցելի մասը մեր ժողովուրդի հոգեկան եւ բարոյական գորոյթին, դարերու ճնշումով եւ արիւնով շինուած աղամանը, որ դիրքին չի փշրուիր:

Ինչպէ՞ս պիտի մշտնջենաւորէր Հայ ժողովուրդը իր գոյութիւնը, եթէ եկեղեցիւն, իր ճախնեաց հաւատքով կրկնապէս սիրելի, իր մէջ չընէր դիցազմական դիմակայութեան այն ոգին, զոր կրօնի եւ հայրենիքի զգացումներով կոտած արիութիւնը միայն կրնայ տալ ժողովուրդներում: Մեր մէջ, հակառակ ամէն թիգի, անհմար է առանձնաւորել ազգային պատմութիւնը եկեղեցականէն. մին թեզամն է, միւրը՝ առէ: Երկուքին իրարմէ անջատուել կ'ոչնչացնէ երկուքն ալ:

Սակայն ժողովուրդի մը գոյութեան եւ միութեան հիմը իր կազմակերպութիւնն է, որ ուրիշ բան չէ, բայց իր ցրուած անհատական ուժերու համախմբումը: Հայը գորեղ է իր անհատականութեամբը, սակայն թոյլ իր հաւաքական կենսական մէջ: Որքան ալ մեծ ըլլան մեր անհատական մտաւեցումները, ինչ ալ իսկ առաջ չ'երթար մեր հաւաքական ուժը, եթէ հայ անհատը իր կարելիութիւնները ի մպաստ չբերէ մեր մպատակներու իրականացման: Այլապէս մեր բոլոր անհատական յաջողութիւնները, կուտակուած հարստութիւնները, տաղանդը պիտի ծառայեն օտարին: Միութիւնը մայրն է բոլոր բարիքներում եւ աղբիւրը մեր ուժին:

Մեր պատմութեան կարգ մը դարերում մեր ժողովուրդին պատահած է անցնիլ մոռալ շրջաններէն որոնց մէջ մեր իշխանական դժբախտութեանց իմ անլի ծանր են կշռած մեր հոգեկան խաթարումները, իշխանութիւնները: Բայց անոնցմէ ոչ մէկը բաղդատելի չէ արդի օրերում, ուր ժողովուրդ մը ոտքի պահող ազգակները հիմնովին ժանգոտ ու մեծ չափով բեկուած կը մերկայանան: Անլուրդ չէ դիտել տալ թէ հիմներում բոլոր անկումներում վերել գոնէ կամար մը կը կապուտմար: Այդ կտոր մը երկինքը բարեբաստ խմորը կ'ըլլար գալիքներու հոգիին համար: Եւ դարձեալ պէտք է դիտել տալ որ հոգեկան աղարտումները այդ մարդերում իմ հաշիւի գծում ենականութեան մը պատակտումի առիթ չէին: Հիմայ մեզի համար ծիծաղելի առաքիմութիւն է ազնուութիւնը, վեհանձնութիւնը, երբ մեր կիրքերը մեզ կը զգլխեն, եւ կը մախտենք զիրար հոն ուր կարմիր տեսնելու ո՛չ մէկ պատճառ գոյութիւն ունի: Բարոյական հիւծումի այս համաճարակը հեռու է մեզ մտահոգ ընելէ: Մեր ժողովուրդը սկսած է զուրի իմֆիմֆէն: Եւ մեր կազմակերպութիւնները՝ եկեղեցի, մամուլ, կուսակցութիւններ, հանրային հաստատութիւններ կ'անգիտանան զայն: Ո՞վ պիտի հասկցնէր մեր ժողովուրդին թէ իմֆիմֆէն զզուիլը ժողովուրդի մը համար անլի ահարկու է իմ մոյմիսկ իմֆզիմֆը տակը:

Քրիստոնէութիւնը յայտնութիւնն է մեր կեանքի մը, այսինքն զարգանալու, բարգաւաճելու եւ կատարելագործելու բարձրագոյն կեանքի մը: Ոնեւ հաստատութիւն երբ գուցընթաց չի իջնել ժամանակի եւ իր ժողովուրդի կարիքներում հետ, շատ բան կը կորսնցնէ իր արժէքէն: Ժամանակը այն ուժն է որ կը փոխէ բառերում իմաստը, կը գորացնէ կամ կը տկարացնէ գաղափարներում ուժը, կը սրէ կամ կը բթացնէ միտքերը: Անլիւն՝ կը մտնէ մարդաց հոգիներում մէջ եւ ժամացոյց մը կը զետեղէ հոն: Կան որ սուր լսողութիւն ունին, կը լսեն անոր թիք բաժը, ուրիշներ խուլ կը մնան իր ձայնին եւ կ'սպասեն գալիքին որ քիչ անգամ ժամանակին կը հասնի:

Իրողութիւն է որ մեր եկեղեցիւն իր դերին մէջ չեղաւ այս վերջին դարում: Այս իրողութեան անդրադարձողներէն շատեր, իրենց յատուկ պատճառներ կը մատնանշեն: Ոմանք զայն կը վերագրեն իր դերին անմպաստ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան, ուրիշներ՝ ժամանակի

հետ չընթանալու հակամտութեամ, եւ շատեր՝ հաւատէ պարպուած իրողութեամ: Անշուշտ մեզի չեմ պակսած ժամանակավրէպ երագողներ, պատեհապաշտներ, ժամանակի կռակէն մայող ծանծաղամիտներ: Մեզի պակսած է կամեմալու կորովը, իրականացնելու այն կարելիութիւնները որոնք կը գտնուին մեր սեփական իրականութեամ մէջ: Մեր մախմիքներում ծանօթ էր կեանքը ըմբռնելու այս կերպը: Գուցէ այս գառածուրը կը կատարուի մեր ծուլութեամբը, բուլութիւնով, զգայարաններում յամձուռելու մեր անգործութեամբը:

Յետոյ մեր եկեղեցւոյ հանդուրժողութիւնը այս վերջին շրջանին, տկարութեամ առաջնորդեց մեզ: Մեր մեծ աղէտներէն յետոյ, մեր ժողովուրդը կորսնցուց իր մտքին ու հոգիին խարխալները: Կուսակցութիւնները զրկուած իրենց գոյութեամ իրաւունքէն, գործունէութեամ գետնէն, ժժմակներու մամն եկեղեցիին վրայ թառեցան: Մին մեզի գործածեց բուժելու համար իր տկարութիւնը, միւսը մեզի տկարացուց, ինքզինքը զօրացնելու համար: Եկեղեցին չկրցաւ ինքզինքը գերել պահել անհատական եւ խմբակցական ազդեցութիւններէ, հակառակ ամոր որ քաղաքական արկածներով բզմուռած մարմինները, պատրամէ պատրամ կը գահավիժէին, կորսնցնելով մերկայի զգացումը եւ խելամուտութիւնը: Յեղաշրջական շարժումներու հերոսները որոնք աւանդական հերոս իկարոսի պէս այրած էին արդէն իրենց մոմէ թելերը, իրատես համագումներէ անլի, երագատես հայրենասիրութեամ մը վրայ կանգնեցին մեր ազգային կեանքը, պատրամէ պատրամ եւ ձախորդութենէ ձախորդութիւն առաջնորդելով մեր արդար բայց միամիտ ժողովուրդը:

Այս ողբերգութեամ առջեւ ի՞նչ ըրաւ մեր եկեղեցին, որում մերկայացուցիչները, անցեալին մէջ, արքունիքէ արքունիք, եւ բանտէ բանտ կ'առաջնորդուէին, փրկելու իրենց ժողովուրդը վերահաս վտանգներէն, որոնք գիտէին խիզախի, ի հարկին, իրենց իշխաններու եւ արքաներու դէմ, ամռնց չար եւ անխոհեմ արարման պարագային: Մեմ չկըրցամք Հայ Եկեղեցին ընել այն սրբազան գետնը, ինչպէս էր ան անցեալի մէջ, որում շուրջ զինադուլի կանչուէին մեր այլամերժ եւ կատաղի ախորժակները, ջլատիչ բնազդները, ընելու գայն այն վայրը, ուր ժամադրուէին մեր ժողովուրդի ազնուական յատկութիւնները, ոգեղէն արժէքները, շինարար ընդունակութիւնները, խելը, ողջմտութիւնը, այնքան անգամներ ինքզինքը իրագործած եւ վտանգներէն ազատած մեր մաւր:

Եւ այս քուրը ամոր համար, որովհետեւ մեմք այսօր կը տառապիմք գիտակցութեամ տագնապէ մը, իբր արդիւնք մեր ժողովուրդի արկածաւարութեան: Այդ արկածին պատճառաւ մեր ժողովուրդին բնութիւնը մերկայ չէ իր մէջ ամբողջութեամբ: Շատ բան այլափոխուած է մեր մերսը, անլիմ՝ հայ հոգին իր վերջին խաչելութեամ ճամբում՝ փոխան գործաւուր, մուգած ու բեկուած է. ահա տարբերութիւնը երէկուան եւ այսօրուան Հայուն՝ եւ այս անլի տխուր է մեզի պարտադրուած ողբերգութենէն: Ամոր համար այսօրուան մեր ժողովուրդին օտար կը մնան պատմութեամ մէջ իրականացած իր պայքարուն առաջնութիւնները: Որքան բան պիտի անլմար մեր մէջ, եթէ մեմք ունենայիմք գիտակցութիւնը, մերկայութիւնը եւ մասնակցութիւնը մեր անցեալին, ամբողջ ընելու համար Հայը, ըսփիւնի հոկերուն մետուած:

Ազգերու կեանքին մէջ յաճախադէպ եմ այս կարգի աղէտներ, մահացումներ, սակայն վտանգը կը մեծնայ երբ ամոր կը յաջորդէ անզգածութիւն եւ անտարբերութիւն: Բնական մահն է այս, եթէ հոգեկան մոր ուժեր չքիւն իր ընդերքէն եւ չվերընձուղեն զինքը բողբոջ առ բողբոջ: Մեր իւրաքանչիւրի հոգիին մէջ այսօր ճակատագրապաշտութիւն մը կայ եւ ժողովուրդի մը ճակատագրապաշտութիւնը իր պատմութեամ մեռած մասն է:

Պատճառներէն մին մեր ժողովուրդի դժբախտութեամ, կը կայանայ այն լուրին մէջ գոր կը փորձէ մեր մտաւորականութիւնը տարիներէ ի վեր, արեամարեելով հոգեկան այն արժէքները, որոնք Հայ ժողովուրդը կ'ընեն Հայ ժողովուրդ եւ տարբեր ուրիշներէն: Հայ ժողովուրդի մերկայ գիտակցութիւնը դժբախտ գիտակցութիւն մըն է, որովհետեւ տարիներէ ի վեր ան կը դիտէ իր կեանքը, ինքզինքնէն դուրս հայեկէ մը կարծես: Մեր խօսքը չի վերաբերի անոնց՝ որոնք մաս չունին Հայ ժողովուրդէն, որոնք կորսնցուցած են իրենց հաւատքը եւ բաժնուած հայութիւն կոչուած ամբողջէն, այլ անոնց՝ որոնք այժմեականութեամ վերածել կը ջանան մեր յոյսը, մեր արժէքները, մեր սէրը եւ մեր հաւատքը, եւ կ'ուզեն շարունակել մեր պատմութիւնը իր ստեղծագործ եւ փառաւոր էջերուն վրայ, մեր մարտիրոսութիւնը որ գնեց կատարելութեամ տանող ճամբան եղած է:

Պատմութեամ մէջ ամէն շրջան ունեցած է իր գաղափարները, կանխակալ կարծիքները, տարակոյսները, իր մեծութիւններու կարգին իր տկարութիւնները: Զեմք կրնար պահանջել

որ Հայ եկեղեցականութիւնը մեկուսացած մնար ժամանակի եւ միջավայրի ազդեցութիւններէն: Ի վերջոյ եկեղեցին քարացած մարմին մը չէ, այլ կեանքով գործարանաւորութիւն մը որ կը գործէ եւ կը սնուցանէ իմզգիմքը: Հակառակ այս իրողութեան, մեր եկեղեցին չկրցաւ լիովին թափալ ժամանակի մշակմանը: Զկրցաւ հաւատարիմ մնալ իր հայրերու աւանդութեան: Ան որ մեր անցեալին մէջ ռահվիրայի դեր կատարած էր, վերջին շրջանին հագիւ զգալի ըրաւ իր գոյութիւնը:

Պէտք է խարախիլ երեւոյթներէն, Հայ եկեղեցւոյ մկատմամբ անտարբերութեան մակերեսային մտայնութենէն, որ պատահական համգամամբներէ ածանցուած վիճակ մըն է պարզապէս: Հաւատքի կեանքով խորք մը կայ մեր ժողովուրդի հոգիին մէջ, պէտք է արծարծել անթեղուած այդ կրակը: Վատուծացած է մեր եկեղեցւոյ մերթիմ կեանքն ու կազմը, բայց ոչ քայքայուած: Պէտք ունիմք սրտով եւ միտքով լուսաւորուած մշակման, որպէսզի կրօնքը մտնէ մեր կեանքին մէջ, ու չմնայ ոսկեհետ պատմութեան մը ժամանակի ուսերուն:

Համաձայն Ս. Գրքի աւանդումին, մարդակերտութեան տարագն է, կաւ առաւել շունչ: Զեմք ուզեր հաւատալ թէ բարձրացած է կաւին համեմատութիւնը մեր ազգային մկարագրի տարագին մէջ: Դժբախտաբար սակայն ունիմք հայեր, ամէն դասակարգէ, որոնք առաւելապէս կաւ են: Այդ է պատճառը գուցէ մեր այլուրացումին, մեր արժէքներու մկատմամբ ունեցած անտարբերութեան եւ միւլապաշտութեան:

Ճշմարիտ եկեղեցականը ամենէն ազնուական մերկայացուցիչն է իր ժողովուրդին, անգմահատելի, անվաճառելի, անփոխարինելի: Առաքելական է իր դերը աշխարհ եկած աստուածային բխումով:

* * *

Երբ կ'արձանագրեմ այս տողերը, միտքս կ'երթայ սրբազան սկիհի աւանդութեան, որ իր հանգիտութիւնը կը բերէ Հայ եկեղեցիին: Այդ սկիհը, ըստ միջնադարեան տաղասացման, թանկագին անօթ մըն էր, յորինուած միակտուր գմբուխտ քարէ, օժտուած կեանքաւոր սրբարար գորութեամբ: Զայն երկինքէն երկիր իջեցուցեր էին հրեշտակները եւ յամձներ ասպետներու, որոնք իրենց կարգին տարեր բարձրացուցեր էին գայն լերան մը կատարը եւ պահակ կեցեր անոր շուրջ: Զէին ամուսնամար, ամբողջովին մուկուսուած համար սրբազան սկիհի պահպանութեան:

Հայերն ալ ունին իրենց սրբազան սկիհը. անկա մեր սուրբ եկեղեցին է: Հայ բարեպաշտութիւնը գայն յորինած է թանկագին քարերով: Աւելին՝ Հայութեան արիւնէն կաթիլներ կան անոր մէջ, ի վկայութիւն հոգեկան եւ ստեղծագործ մեր երկունքին, մեր մարտիրոսութեան: Հրաշագործ եղած է Հայութեան այդ սկիհը, մարտնչելով դարերուն դէմ, յաւիտեականութիւն շնորհելու մեզին: Մեր սկիհը մեզն է Արարատին որ վեր կը բարձրանայ հորիզոնէն, Յիսուսի մեզն սկիհը ի ձեռին, Աստուծոյ մատուցանելու համար գոհաբերուած ժողովուրդի մը դառնութիւնն ու մուկութիւնը: Նման է տաճարի մը որ Ս. Էջմիածինն է, որ կը հեգնէ ժամանակներու թշնամութիւնը՝ ամուր կառչած իր հաւատքին, ի վերջայութիւն այն հաւատարմութեան, զոր մեր ժողովուրդը ցոյց կուտայ բոլոր սուրբ, երկմատք եւ յաւիտեական արժէքներուն:

Ամէն ազնիւ գաւակ կ'ընդունի իր մայրը բոլոր օտար մայրերէն քարճու: Արդ, ամէնուս մայրը Հայ եկեղեցին է, իջած երկինքէն, յամձնուած մեզի, սերունդէ սերունդ փոխանցուելու ուխտով: Կը հաւատամք թէ հրաշագործ այդ ժառանգն էր, որ պահպանեց մեզ բոլոր այն վտանգներուն դէմ, որոնց չկրցան տոկալ Աստուծոյ անցիները, Քաղղեացիները, Փոխգացիները, Քեւտացիները եւ Հիթիթները:

Սրբազան այդ սկիհը սակայն պայմանաւորուած է իր ասպետներով: Ոչ մէկ խօսք Հայ եկեղեցւոյ կեանքաւոր եւ սրբարար գորութեան մասին, դարերը կը պատմեն անոր փառքը: Այդ սկիհը որ Հայ եկեղեցին է, մեզմէ կը պահանջէ սակայն, արժանաւոր ասպետներ ըլլալ, մեր կեանքի գինով պաշտպանելու գայն, ինչպէս երէկ՝ այնպէս ալ այսօր:

* * *

Դժնդակ օրեր թամբայ ելած են դէպի մեր հաւաքական գոյութեան ապառնին: Մեր եկեղեցիի, մեր լեզուի եւ մուկրական սրբութիւններու ամնահամը, այլամերժ եւ վայրագ

պաշտամունքը՝ միակ դրօշակն է մեր բախտաւոր համախմբումին եւ գոյութեամբ: Հեռաւոր իմաստութեամբ պէտք է ջանամք իշխել մեր ապագային վրայ, ձեռնունայն չկենալու մեզի սպառնացող վտանգին առջեւ:

Ովկիանոսին մէջ մաւր ընկղմել վերջ, առագաստի ծուէրներ, պարամներ եւ տախտակի կտորներ կրնան տակաւին առնել մը ծփալ ջուրներուն վրայ, բայց ատիկա չի մշտնակեր թէ մաւր չէ ընկղմած: Մենք պարտաւոր ենք յամում մեր արիւնին, մեր պատիւին եւ մեր մախմեաց յիշատակին եւ ժառանգութեամբ՝ ընել իմ յոր կարելի է, թոյլ չտալու որ ընկղմի մեր մաւր՝ Հայ Եկեղեցին:

Պատրիարք Սրբազանի խօսքը ընդունելուց աւերկար ծափող ղոյններով: Յուզումի պահ մը անցաւ սրահէն: Ժողովականներէն շատեր ուզեցին խօսք առնել անմիջապէս: Ատենապետ Սրբազանը առաջին խօսքը տուաւ Արժ. Տ. Տիրան Քահանային, որ գովելէ ետք «գրական շունչը եւ բանաստեղծական թռիչքը», թելադրեց որ հաւասարակշռութիւն մը փնտռենք «ազգային ճիշդին եւ զրուհի ճիշդին միջեւ, որոնք ծայրայեղ արտայայտութիւններն են երկու մտայնութիւններու. մին՝ որ Եկեղեցին կը տեսնէ ազգային իր դերին մէջ միայն՝ «պարպուած Ս. Հոգիի զօրութենէն» եւ միւսը՝ որ Եկեղեցիէն կը սպասէ բարեպաշտական եւ գուտ կրօնական գործունէութիւն:

Հոգ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ խօսեցաւ «Ազգային Եկեղեցի» բացատրութեան մասին: Ան յիշեց Շահան Պէրպէրեանի մէկ արտայայտութիւնը. «Հայ ժողովուրդը եւ քրիստոնէութիւնը իրարու հետ կնքեցին միասնականութիւն մը, որմէ յառաջ եկաւ զաւակ մը, որուն անունն է Հայաստանեայց Եկեղեցի»: Ան առաջարկեց նաեւ որ Հայ Եկեղեցականութիւնը վերագտնէ մտաւորական առաջնորդութեան իր դերը, ինչպէս էր մինչեւ Ժ. դար:

Հոգ. Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ, չարունակելով Իսահակ Մ. Վարդապետի մտածումը, առաջարկեց ծրագրել եւ իրականացրենք հրատարակութիւնը պարբերաթերթի մը, «Հայ Եկեղեցւոյ Ձայնը», որ կարենայ հասնիլ բոլոր Հայ տուններուն:

Արժ. Տ. Առնակ Քահանայ տարբեր հարց մը ներկայացուց: Ան ըսաւ.

Մեր ծխական կեանքին մէջ, մեր Եկեղեցւոյ ազգային Եկեղեցի ըլլալու համգամամբ թէ՛ օրինութիւն է եւ թէ՛ դժբախտութիւն: Մեր Եկեղեցւոյ Ամբիկայի մէջ, ծխական անդամ ըլլալու դրութիւնը ունիմք: Մենք իբրեւ Եկեղեցւոյ հովիւ կրնամք ունենալու իրարմէ պարտաւորութիւններ մը առնելու, ըսելու համար որ դուն Հայ ես, պէտք է գաս, սա ընես, այս ընես, այն ընես: Ասիկա

լա է, ուրիշ յարամութիւն մը չի կըրնար ընել: Եւ սակայն միւս կողմէ, որովհետեւ մէկը մկրտուած է, եւ Հայ Եկեղեցիի անդամ կը մկատուի եւ քանի մը տուար տուրք կու տայ, այս ամգամ Եկեղեցիի մէջ ձայն կ'ունենայ, հոգ չէ թէ անհաւատ է, եւ կամ կարեւոր խնդիրներուն մէջ, իմքը քաղաքական տեսակետ մը կ'ուզէ բռնել: Ասիկա կարեւոր հարց մըն է որ մեր Եկեղեցիին մէջ պէտք է կերպով մը լուծենք: Թէ՛ ազգային մկարագիրը պահենք եւ թէ միւս կողմէն թոյլ չտանք որ անհաւատներ կամ քաղաքական մկատումներով Եկեղեցի կ'ող մարդիկ, իբրեւ Եկեղեցիի ոչ-անդամներ, այլ մասնաւորաբար ուրիշ միութեամբ մը անդամներ, իրենց տեսակետները հոն բռնեն:

Ապա, Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս ունեցաւ հետեւեալ արտայայտութիւնը.

Այսօրուան Հայ մտայնութեամբ մէջ, «Ազգային Եկեղեցի» բացատրութիւն մը կամ տարագ մը կայ: Այդ բացատրութիւնը ունեց համար, մասնաւորաբար Արեւմտեան մէջ, խորք կը թուի: Երբ Եկեղեցի կ'ըսեն, կը հասկնան Եկեղեցիի ընդհանրական համգամամբ: Եւ երբ որ ազգային Եկեղեցի կ'ըլլայ, իրենց մտքին մէջ տեսակ մը Եկեղեցիի սահմանափակում, կամ Եկեղեցիի-ազգային Եկեղեցիի- ընդհանրական Եկեղեցիէն որոշ իմաստով, եւ որոշ չափով բաժանում, գատում մը կ'ըլլայ: Բայց կ'երեւի թէ Արեւմտեան չէ ունեցած փորձառութիւնը կամ ապրելու պատմութիւնը Արեւելիի քրիստոնեաներուն, որոնց մէջ բնական կերպով, Եկեղեցին այնպիսի հրակայ եւ աստուածային դեր մը կատարած է, որ իրենց համար ազգային փրկութիւնը եղած է, եւ իրենց այդ բացատրութեամբ գատ, Եկեղեցիի բաժնի, կարծէք թէ չեն կրնար հասկընալ եւ ըմբռնել: Հետեւաբար՝ այնպէս կը թուի, թէ ազգային Եկեղեցիի բացատրութիւնը, երկու ծայրայեղ մշտնակութիւններ ունի: Աշխարհագրական կամ ազգային հաւաքականութիւն, որոշ իմաստով ազգային Եկեղեցի, վասն զի, Եկեղեցին կամ բը-

րիստոնէութիւնը ոգի է, հոգեկան ապրում է, հիմնական սկզբունքներն են, որոնք կ'իջնեն մախ անհատին մէջ, յետոյ կ'իրագործուին ընտանիքին մէջ, եւ յետոյ կը տարածուին ամբողջ ազգին մէջ: Եւ ազգին մէջ տարածուած այս ոգին անխուսափելի կերպով իր արտայայտութեան ձեւերը կ'առնէ այդ ժողովուրդէն, ուրիշ խօսքով իր ծէսը եւ արարողութիւնը կը ստանայ այդ ժողովուրդի հոգեբանութենէն, այդ ժողովուրդի մտքի ըմբռնումէն: Դժբախտաբար այժմ երբ մեր ժողովուրդին մէջ ազգային եկեղեցի կը գործածենք, ումանք բոլորովին տարբեր իմաստով կը մօտենան այդ բացատրութեան, տարբեր իմաստով կը հասկընան այդ բացատրութիւնը: Ումանք կը յայտնեն թէ եկեղեցին ազգապահպանման մեծագոյն ազդակն է: Երբ այս բացատրութիւնը կը գործածեն, իրենց մտքին մէջ եկեղեցին կը գրկէ իր հոգեւոր համգամանքէն, իր տեսակ մը աստուածային մկարագրէն, եւ միայն ազգային մկարագիր մը, ազգային դեր մը կը վերագրեն եկեղեցիին: Եւ դժբախտաբար մեր ժողովուրդի կարգ մը դասակարգի մարդոց մտքին մէջ եկեղեցին այդ համգամանքը, այդ մշտնակութիւնը ունի մի միայն: Ուրիշ խօսքով, եկեղեցին կը մըկատուի միմիայն ազգապահպանման միջոց, զանիկա պարպելով հաւատէ, իր հոգեւոր բոլոր համգամանքէն: Շատ անգամ, եւ իրենց կը պատասխանեմ որ այդ ձեւով եկեղեցին տեսակ մը ակումբի կը վերածէք, ակումբներն ալ շատ անգամ ազգապահպանման ազդակներ են: Կամ ուրիշ մամն հաստատութիւններ ալ ազգապահպանման ազդակներ են: Եկեղեցին, շիտակ է որ, ազգապահպանման դեր մը կը կատարէ, բայց եկեղեցին այդ ազգապահպանման հօր դերը կը կատարէ ամոր համար որ հոգեկան արժէքներու գանձարան մըն է, հոգեւոր հաստատութիւն մը: Եւ մեր եկեղեցին պարպել այդ հոգեկանութենէն եւ հոգեւոր մկարագրէն, անիկա այլեւս իր դերն ալ կատարելէ կը դադրի: Հետեւաբար պէտք է հաւասարակշռութիւն մը պահպանուի այդ բացատրութեան մէջ. եւ եւ ուրախ եմ այսօր այստեղէն յայտարարելու որ Սրբազան Պատրիարքը իր այնչափ գեղեցիկ բանախօսութեամբ, վերլուծելով մեր պատմութիւնը, վերլուծելով մեր ժողովուրդի դժբախտ բոլոր պարագաները, վերլուծելով մեր Եկեղեցւոյ Հայրերու, կաթողիկոսներու, առաջնորդներու կատարած դերը հոգեւոր եւ ազգային կեանքին մէջ, այդ հաւասարակշռութիւնը մեզի

բացատրեց, րիւրեղացուց, եւ ասկէ յետոյ կ'ենթադրեմ թէ մեզի կը մնայ այդ ոգիով մօտենալ մեր եկեղեցիին, եւ այդ ոգիով ուսուցանել մեր ժողովուրդին թէ միմիայն ազգապահպանման ազդակ մը չէ, ամենէն առաջ հոգեւոր հաստատութիւն մըն է, ոգեկան կառոյց մըն է, եւ այդ ոգեկան հաստատութեան հոգեւոր կառոյցին մէջ ծաղկած է, զարգացած է, բոլոր այն ստեղծագործութիւնները, որոնցմէ ազգային մկարագիրը կը կազմենք:

Ապա Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս ըսաւ հետեւեալը.

Եւ կ'ուզեմ մախ եւ առաջ ըսել թէ շփոթութիւն մը կայ երբեմն մտքերուն մէջ երբ կը խօսինք եկեղեցիի մասին: Եկեղեցին եւ եկեղեցականութիւնը իրարու հետ կը շփոթենք, կը մոյնացնենք. եւ ասիկա շատ վտանգաւոր է, որովհետեւ իրական հարցը այն չէ թէ եկեղեցական է խօսանքը եւ դեկավարը, թէ աշխարհականն է: Այլ հարցը այն է թէ եկեղեցական կամ աշխարհական որչափով եկեղեցիին ոգիով կ'աշխատին: Եւ այսօրուան մեր ողբերգութիւնը այն է, որ այսօրուան մեր եկեղեցին, երբ իր առաջնութեան մասին կը մտածէ, կացութեան մը առջեւ կը գտնուի, ուր իր երկու հիմնական իշխանութիւնները կորսնցուցած է. առաջին՝ Հայ դպրոցը անջատուած է Հայ Եկեղեցիէն: Մենք ուր որ ալ դպրոց ունեցած ենք անցեալին, այնտեղ դասաւանդող աշխարհականներն ալ հաւատացեալ մարդիկ էին, որոնք եկեղեցի կ'երթային, եկեղեցիի շուրջով մեծցած էին, եկեղեցիի աւանդութիւնը կը պահէին եւ եկեղեցիի հոգեւոր, գեղեցիկ գանձը կը փոխանցէին իրենց աշակերտներուն: Այսօր այդ կապը չկայ, ոչ թէ որովհետեւ դպրոցին մէջ եկեղեցական ուսուցիչ չկայ, այլ որովհետեւ կրօնի ուսուցիչին մէջ եկեղեցիի շուրջ չկայ այլեւս: Եւ ատոր պատճառը այն է որ իսկական ազգային դեկավարին իշխանութիւնը գացած է եկեղեցիին ձեռքէն: Այսօր մեր ազգային կեանքի դեկավարութիւնը անցեալին մամ այլեւս չի պատկանիր պատրիարքներուն, առաջնորդներուն եւ հովիւներուն: Այսօր մեր ազգային կեանքը քաղաքականացած է այնպիսի չափով որ իրենք ալ այլեւս սկսած են շփոթել ազգայինը քաղաքականին հետ, ինչպէս մենք կը շփոթենք եկեղեցին եկեղեցականին հետ: Եւ այս մասին թերեւս կարելի է մտածել երբ կը խօսինք մեր եկեղեցիի ազգային դերի մասին:

Շահէ Սրբազան առաջարկեց որ Յանձ-

նախուժը նկատի առնէ հետեւեալ կէտերը.
Ա. Մեր ազգային կեանքի դեկավարութեան հարցը այսօր.

Բ. Մեր կրթական կեանքի դաստիարակչական կազմակերպութիւններու եւ եկեղեցիի կապի հարցը.

Գ. Այն հարցը որ յատկապէս շեշտուեցաւ անցեալ տարի Ամթիլիաս գումարուած Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին մէջ, որ է Եկեղեցին լծել Հայ Դատի պաշտպանութեան այն բոլոր ծրագիրներուն, որոնք գուտ կուսակցական են:

Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս դիտել տուաւ որ պէտք չէ վախճանք մեր Եկեղեցին կոչելէ «Ազգային»: Ան յիշեց թէ երկու եկեղեցիներ եղած են ազգային. Հայ եւ Գերման, որովհետեւ անոնք ազգային դիմադրի տուած են աւատապետական ցրուած կեանք ապրող իրենց ժողովուրդին եւ միացուցած զայն: Այդ է պատճառը որ մեր ժողովուրդը վարանած չէ բնաւ զոհուելէ իր Եկեղեցիին համար, Վարդանանցէն մինչեւ 1915-ի Մեծ Եղեռնը:

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս խօսք առաւ եւ դիտել տուաւ նախ թէ մենք արդէն կը բնորոշենք մեր Եկեղեցիի ազգային բնոյթը, երբ կ'անուանենք զայն Հայաստանեայց Եկեղեցի: Թորգոմ Սրբազան ըսաւ.

Աստուած ուզած է որ մենք Հայ ըլլամք, Աստուած ուզած է որ Հայ ազգը գոյութիւն ունենայ եւ պիտի ունենայ, եւ Հայ Եկեղեցին այդ ազգին գոյութիւնն է որ պիտի ապահովէ: Գոնէ ամոնց պատասխան տուած կ'ըլլամք, եթէ փառութիւնը ունենանք: Միւս կողմէ, պատասխանը տուած կ'ըլլամք բոլոր ամոնց որոնք եկեղեցին գործի կ'ուզեն ծառայեցնել: Եկեղեցին գործի պիտի չծառայէ, իր անպատկանները յստակ պիտի դնէ, բայց այս է ահաւասիկ որ ես կը խորհիմ Պատրիարք Սրբազանին խօսքին մէջէն կը թելադրուի մեզի: Համաձայն եմ հետեւաբար այն խօսողներուն որոնք թելադրեցին թէ դաստիարակչական գործ մը ունինք ընելիք, պէտք է սորվեցնենք, գրենք, եւ մեր դժբախտութիւնը այն է որ ուրիշներ իրենց տգիտութեամբը հրապարակը գրուած են, գրողներ դարձած են եւ մենք իբրեւ եկեղեցի (եւ եկեղեցի ու եկեղեցականներ չեն ըմբռներ). եկեղեցին այն է, ով որ կրնայ հաւատալ այս կոչումին, որ դրուած է մեզի, չենք խօսիր ու գրեր: Կ'ակնկալեմ, կը

յուսամ, կ'առաջարկեմ որ ըլլան այդ խօսողները եւ գրողները ճշմարտութեամբ, որովհետեւ այդ ճշմարտութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցին իմքն է եւ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, բայց միայն ազգային:

Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս ունեցաւ հետեւեալ արտայայտութիւնը.

Բոլորս ալ հպարտութեամբ եւ շնորհակալութեամբ եզիտվ լսեցինք Պատրիարք Սրբազանի զեկուցումը Հայաստանեայց Եկեղեցիի ազգային դերի մասին: Եւ ես կարծում եմ որ չպէտք է խուսափեմք այս բաները օգտագործել ամէն առիթով քանի որ, իրօք, Հայաստանեայց Եկեղեցին իր ամբողջութեամբ մէջ, իր ամբողջ կեանքի սկզբնական փայլերից, եղել է, կայ, պիտի մնայ ազգային եկեղեցի: Եւ այդ ազգը մենք ենք, Հայ ժողովուրդն է, մեր հայրենիքով, անցեալի եւ այսօրուայ հայրենիքով: Ես կարծում եմ, որ սխալմումքի մէջ ընկնում ենք կարծելով որ Հայ ժողովուրդը կը փրկուի հոգեւոր հայրենիքի գաղափարով: Հայը կ'ապրի, կարող է փրկուի միայն իր միութեան արժէքներով, իր հողով, իր սրբութիւններով: Հոգեւոր հայրենիք գոյութիւն չունի աշխարհի վրայ: Եւ մենք իրաւունք չունենք մտածելու այսօր այդպիսի բան կենսագործելու, իրականացնելու: Մենք փոքր ենք, մեր ուժերը պէտք չէ տարտղանք, մեր ուժերը պէտք է ամփոփենք, ինչպէս Պատրիարք Սրբազանը կ'ըսէր, որովհետեւ այդ փոքր ժողովուրդը այսօր քաջամեծ հոգեւոր կը մերկայանայ մեզի եւ մենք այստեղ հաւաքուածներս, այդ հոգեւոր դարման գտնելու մասին պէտք է մտածենք եւ ոչ թէ մեր հոգեւոր, մեր քաժանութեան, մեր մտքերի խանգարումներ առաջադրենք մեզի: Կրկնում եմ, ուշադիր լինենք ամէն մէկ որոշումին մէջ որ պիտի առնենք այսօր, կամ առաջարկութեամբ մէջ, որպէսզի հետագայում մեր գործերը աւելի յստակ եւ սահուն ընթանան:

Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս եւս անդրադարձաւ Հայ Եկեղեցիի ազգային դերին, հետեւեալ բառերով.

Եղբայրներ, ծրագիրը որ բաժնուեցաւ մեզի, Ամեն. Պատրիարք Սրբազանի խօսքին համար, երկու վերտառութիւններ կը մերկայացնէ. մէկը՝ մեր Եկեղեցիի ազգային դերը, եւ միւսն ալ Հայ Եկեղեցին եւ Հայ մշակոյթը: Այնպէս կը թուի որ սկզբնապէս շփոթեցուցիչ կրնային ըլլալ այս երկու վերտառութիւնները, բայց էապէս իրար ամբողջացնող են, որովհետեւ մեր Եկեղեցիի

ազգային դերը եւ Հայ Եկեղեցին եւ Հայ մշակութային շարժումը շարունակում են իրարու հետ եւ մերդաշնակուած որ ամառատնիկի են: Մէկը եթէ ամուսն է, միւսն ալ ազգամուսն: Արդարեւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը պատմա-փիլիսոփայական ճանապարհներէ ըմբռնալով Հայ մշակութային մերկայացուց իրրեւ ընդունարան մը ուր Հայ հոգիէն ինկած կայակներ աւագանուած են: Եւ եթէ ըսաւ Հայ հոգեկան աշխարհ մը, ըսաւ մանկ *«տիպիկտիկա»* մերէն վեր, ուրովհետեւ Հայ Եկեղեցին Հայուն տունն է: Ուրիշ ժողովուրդի գաւաթ, գուցէ եւ Արեւելեան ժողովուրդները Հայերուն մօտ կը մկտան եկեղեցին ազգային եկեղեցի, բայց եւ Արեւելեան եւ Արեւմտեան ժողովուրդներէն Հայերը կը տարբերին մամաւանդ եւ գերադրապէս առ այն, թէ Հայ Եկեղեցին կը մշակակէ իրենց համար իրենց տունը, ուր ամենէն աւելի իմզգիմքն հարազատ կը գգամ այդտեղ: Ինքի այնպէս կը թուի թէ ինչ որ լաւագոյն ունի Հայ ժողովուրդը, դրած է այդ գանձարանին մէջ, եւ իմք այդ գանձարանին տէրը, սեփականատէրը, իրաւատէրը կը մկտէ: Այս սրահէն մեկնելէն ետք, մեր միտքերուն մէջ ամբողջ կերպով պիտի տպաւորուի ամշուշտ պատկերաւից այն քաղաքապետները Ամեն. Պատրիարքին, որ մերկայացուց շատ արագ գիծերով եւ ըսաւ. «Շատ անգամ մեր ժողովաւարանները կը մամին խեղափառներու կողմի կամ սակառի: Մեր մշակութային աշխատողները կը մամին առէչի եւ թեգանի, եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մարմինն վրայ ժմակներ կան»: Յետոյ եկեղեցին իմք մամացուց արդէն գործիստէ շատ գեղեցիկ սկիհի մը որը Արարատի մամ քարձ տեղ մը դրուած է: Մենք բոլորս այդ սկիհին սպասաւորներն ենք ամշուշտ: Բոլորս ալ թիշկի պէս, բայց մեր սովորական գոյնը ունեցող պատմութեաններով եկամք այստեղ, բայց այնպէս կը թուի թէ մտնով բոլորիս ալ ձեռքին մէջ մէյ մէկ մշտնապէս կար, Հայաստանեայց Եկեղեցիի մարմինն վրայ ստեղծուած աւելորդ կամ հիւանդագին քանք, մշտնապէս կը հիւանդագին քանք, մշտնապէս կը հիւանդագին քանք: Շատ ձեւերով եւ քաղաքականութեաններէն մանուկեան այստեղ Հայաստանեայց Եկեղեցիի տագնապեցնող արդիական հարցերը: Երբեմն ալ, առաջարկներ բերուեցան այստեղ, դարմաններ առաջարկելու համար: Գործարանաւորութիւն մըն է Հայաստանեայց Եկեղեցին, Գրիստոսի մարմինն է, ամշուշտ հաւատացեալներու խումբն է, բայց մանկ գործող եւ ապրող մարմին մըն է, իր

առաւելութիւնները, բերութիւնները եւ սրբաբնութիւնները կ'ունենայ: Հրաժոյ չէ, որ, այո, 1000 այսքան տարուան պատմութիւն մը ունենալով հանդերձ իր վերջնական ձեւին հասած ըլլայ, եւ այդ մասին ըսելիք մը չունենանք: Այնուամենայնիւ, ինքի այնպէս կը թուի թէ եղած առաջարկութիւնները քիչ էին, շատ աւելի ուժեղ առաջարկութիւններ պէտք է ըլլային:

Բայց եւ այնպէս, հոս առաջին անգամ քաղաքապետ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի մէջ Եպիսկոպոսական Ժողովներուն գումարումները առաջին անգամ է, 20-րդ դարու մէջ, եթէ չեմ սխալիր, որ ե'ւ Եպիսկոպոսներ, ե'ւ վարդապետներ ե'ւ արքեպետներ, ե'ւ վանքի մէջ, եւ արտասահմանի գանազան բնակներու եւ ծովներու մէջ աշխատողներ, իրենց փորձառութեամբ գան մէկտեղուին սրահի մը մէջ եւ մտքներու փոխանակութեան կարգով ըսն քանք' հիմնական եւ շատ կարեւոր: Սահմանագիծը շատ մուրք է, ազգային եկեղեցիի եւ փրկագործութեան վայր ըլլալու, Գրիստոսի մարմինը ըլլալու խնդրի մէջ: Պարագտեղ չէ որ կը կարծեմ թէ Հայ ժողովուրդը մեզի' եկեղեցականներու համար, ամէն անգամ երբ հանդիպի «Աստուած օգնական» կ'ըսէ, ուրիշ ոչ ոքի չըսեր, մեզի կ'ըսէ «Աստուած օգնական» կամ «Օրհնեա Տէր»: Եւ այդ ըսածին մէջ շատ կարեւոր իմաստ մը դրած է, որովհետեւ մասնաշատուկ էակ մըն է Հայ եկեղեցականը, միայն փրկագործութեան աշխատաւորը չէ, ազգային եկեղեցիին ալ ծառան է, այսինքն վարչական գործեր ալ կ'ընէ, պէտք է ընէ, ուսումնական, կրթական գործեր ալ պէտք է ընէ, կ'ընէ, եւ շատ մը ուրիշ քանք որոնք մենք ամէնքս ալ մեր մտքներուն մէջ ունինք: Մէկը որ գետին չունի, իրեն համար փառք սեպած է Հայաստանեայց Եկեղեցիի զգեստով պնտուիլ, ուրիշ մը իմզգիմքն մասնաւոր իմաստ կու տայ Հայաստանեայց Եկեղեցիին վրայ իր ձեռքը դնելով եւ քանկալային վէճեր ստեղծելով, ամէնքս ալ գիտենք: Բայց մեր դերը, մեր աշխրջութեամբ, մեր խոհականութեամբ, մեր Ս. Հոգիով լիցեաւորուած ըմբացք ունենալով, մեր շրջապատեցութեամբ, մեր առաքիւնութեամբ, մէկ խօսքով մեր պատկառելիութեամբ գանունք ամէնք իրենց տեղը դնել է, եւ եկեղեցին իր ուղիղ ըմբացքին մէջ, իր առաքելութեանէն քալել տալ է, որպէսզի իր մպատակին հասնի: Ամենայն դէպս, անգամ մը եւս շնորհակալութիւն յայտնելով Ամեն. Պատրիարք Ս. Հօր, գոհունակութիւն կը յայտնենք եւ ե-

րախտագիտութիւն, որ առիթը տուաւ այս մտքի փոխամակութեամ' կարգով գալ եւ այս քանները այստեղէն ըսելու:

Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարք պերճախօս իր արտայայտութիւնը ունեցաւ այսպէս.

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք եղբոր քանախօսութենէն ետքը, Սերովքէ Սրբազանը շատ սքանչելի կերպով ամոնք մերկայացուց եւ հետեւաբար այլեւս անլորդ կը սեպեմ ամոնք անդրադառնալ: Բայց կայ պարագայ մը որ ամերաժեշտ է անդրադառնալ:

Մեր այս եկեղեցին ազգայնական կոչելը կարծեմ կը սկսի 18-րդ կամ շատ շատ 18-րդ դարէն: Ամկէ առաջ միշտ կոչուած է Հայաստանեայց եկեղեցի, եւ ամկէ առաջ մենք տակաւին Հաւատամքին մէջ կ'ըսեմք. «Հաւատամք մի միայն ընդհանրական եւ առաքելական եկեղեցի»: Երբ այդ հաւատքը ունինք, մեր այդ ակնարկութիւնը միայն ամբողջ քրիստոնէական եկեղեցիներուն չէ, այլ այն եկեղեցիին ըսեմք որուն անբաժանելի եւ ամբողջական մասն է Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին: Եւ ամկէ վերջը, պատարագին մէջ կ'ըսեմք՝ «Ջայնպիսիսն ըզովէ կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի»: Բնականաբար այդ եկեղեցին մեր պատարագին մէջ յիշուած, կաթողիկէ եւ առաքելական եկեղեցի, Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին է իրրեւ մասնիկը ընդհանրական քրիստոնէական եկեղեցիին: Այնպէս որ երբ կը շեշտեմք անոր ազգային մկարագիրը, արժան եւ իրաւ, երբեք եւ երբեք պէտք չէ մոռնալ անոր ընդհանրական մըկարագիրը, որով իմքը այլեւս կու գայ եւ կը խառնուի այն ընդհանրական մարմնին որ քրիստոնէական եկեղեցին է:

Միաժամանակ Աստուծոյ գերագոյն մպատակներէն մէկը եղած է ժողովուրդները, աշխարհի ժողովուրդները կամաց կամաց եկեղեցիի վերածել: Եւ պէտք է ըսել որ Աստուծոյ այս մպատակը ոչ մէկ ժողովուրդի մէջ տառապէս իրականացած է, որչափ մեր ժողովուրդին մէջ: Արդարեւ, արդեօք ազգ էինք Արշակունեաց շրջանին թէ կարգ մը ցեղախումբերու համադրութիւնն էինք, անշուշտ վիճելի հարց մըն է ասիկա: Այնուհանդերձ, քացայայտօրէն տարբեր մտայնութիւն եւ տարբեր մկարագիր թերեւս Սիւնեցին, տարբեր՝ Արարատցին, տարբեր՝ Վասպուրականցին եւ տարբեր՝ Տարօնցին: Բայց բոլորը եկան միաձուլուեցան Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցիին մէջ, եւ

այսպէս, Աստուծոյ այդ ծրագիրը, որ ազգերը կամաց կամաց իրարու մօտեցնէ եւ վերածէ եկեղեցիի, մեր պատմութեան մէջ իրականացաւ Հայ ժողովուրդին մէջ: Արդարեւ, մենք դարձանք իրական եկեղեցի մը: Սակայն 18-րդ դարէն սկսեալ հաւանաբար, հակառակ շարժումը սկսաւ. Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցին կամաց կամաց դէպի վերստին ազգայնականութիւն վերադարձաւ: Այս երեւոյթը, մերեցէ մատնանշել, տեղի ունեցաւ ման իսրայէլի պատմութեան մէջ: Աստուած ընտրեց ժողովուրդ մը, ազգ մը, եւ ամիկա հետգհետէ եկեղեցիի վերածեց, եւ բնականաբար ուզեց որ իր կամքը եւ օրէնքները այդ եկեղեցիին մէջ իրագործուին: 'Ժժբախտաբար' վրիպամք պատահեցաւ, ծախողեցաւ եւայլն, եւ ի վերջոյ գերի գացին եւ գերութենէն վերջ կրկին քիւրեղացած ձեւով վերադարձան, սակայն Մակարայեցուց շրջանէն ետքը ասոնց մէջ շեշտուեցաւ ազգային մկարագիրը: Եւ, կը տեսնեմք այլեւս թէ, 'Քրիստոսի ժամանակ այդ ազգայնական մախանձայնոյցները կային, մոլեռանդները կային, եւ հետեւամբը ինչ եղաւ այդ ժողովուրդին: Այնպէս որ, երբ որ կ'ըսեմք Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցի, մենք կը հասկնամք Հայ ժողովուրդին եկեղեցին. ուրիշ եկեղեցի չէ ասիկա, եւ դարձեալ Աստուծոյ տնտեսութեան մէջը մենք հպարտ պիտի գգամք որ Աստուծոյ այդ ծրագիրը՝ մարմնաւոր ազգերը եկեղեցիի վերածելու, իրականացած է լիովին մեր մէջ: Թոյլ պէտք չէ տամք որ Աստուածային այդ իրականացած ծրագիրը բոլորովին յեղաշրջուի, եղծուի, այլասեռի, եւ կրկին մենք վերադառնամք մախկին հեթանոսական եւ այլ շրջաններուն: Ազգութիւնը բնականաբար ամենքիս սրտին մօտիկ գաղափար մըն է. ամէն մարդ եթէ պէտք ըլլայ՝ յամձն կ'առնէ իր արիւնը թափել իր ազգին համար: Բայց տարբեր էնթիթի մըն է ամիկա, եկեղեցին տարբեր էնթիթի մըն է: Մեր մէջ երջանիկ կերպով այս երկուքը իրարու հետ գրկուած, զուգադրուած, ինչպէս ակնարկուեցաւ, միսթիկ ամուսնութիւն մը կազմած են, եւ այսպէս միութիւն մը յառաջ եկած է: Հետեւաբար՝ ես պիտի փափաքէի որ Յաննանիստմը իր այդ քանաձեւումի ընթացքին, այնպէս մը ընէ որ իր ազգային մկարագիրը եւ ընդհանրական մկարագիրը, միմ կամ միւսը առաւել շեշտելով, միմ կամ միւս մկարագիրը չտուծէ: Ընդհակառակը, մէկը միւսին լրացուցիչը ըլլայ եւ այս ձեւով իր ընդհանրական մկարագիրը պահէ եւ

ամոմք որոմք եկեղեցի ըսելով կրօնական ընկերութիւն մը կը հասկնամ, եւ որոմք մէջ ազգային ոգին այս կամ այն պատճառներով այլեւս չի խօսիր, կարեւորագոյն զամոմք եւս մեր եկեղեցիին մէջ պահել եւ ամգամ մը որ ռեւէ մէկը մեր եկեղեցիի կաղապարին մէջ թափուեցաւ, արդէն Հայ ժողովուրդի, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիի կաղապարին մէջ թափուեցաւ եւ մեր մարմնին եւ հոգիին անցաւ: Հետեւաբար՝ այս կէտն է որ կը փափաքէի Յանձնախումբի ուշադրութեամբ յանձնել իր բանաձեւութեամբ ընթացքին մէջ անկախ առնելու համար:

Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք եզրափակեց վիճարանութիւնները հետեւեալ Հաստատումով.

Ես մասնաւոր ըսելիք մը չունիմ, միայն իմշպէս մատրոսք ըսի, իմ պատրաստած տեսակ մը օրակարգ մըն էր մեր եկեղեցիին մասին, կարգ մը կէտեր ձեր ուշադրութեամբ յանձնելու, եւ ես շատ ուրախ եմ որ բոլորդ ալ սքանչելի կերպով ընդունեցիք ատիկա, եւ դուք ձեր արտայայտութիւններով ո՛չ միայն ամբողջացուցիք իմ ըսելիքս, այլ սքանչելի կերպով, առաջին խօսողէն մինչեւ Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրը, սքանչելի կերպով հասկցաք թէ իմ չէ Հայ

Ամենապատիւ Պատրիարք Հայրեր,
Գերշ., Հոգշ., Արժ. Հայրեր եւ Եղբայրներ.

Ի՞նչ պատկեր կը ներկայացնէ Հայաստանեայց Եկեղեցին արտասահմանի մէջ այսօր: Այս մասին խօսելու համար պէտք է յետադարձ ակնարկով վերադառնալ տխուր թուականի մը, Հայկական Եղեռնին:

Համաշխարհային Ա. Պատերազմէն, Ապրիլ 1915-ի աղետէն եւ Հայոց բռնագաղթէն առաջ, դարերէ ի վեր ուրոյն կազմակերպչական վարչամեթոտայով Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կրած վնասը, այս թուականէն ետքը շատ խոշոր է: Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութիւնը իր մախկին ազդեցութեան տկարացաւ: Իսպառ փակուեցաւ Արմաշի վանքը: Գաղթականութեամբ տեղափոխուեցաւ Սոյո կաթողիկոսութիւնը: Կորսնցուցիմք տասնեակներով, պատմական Հայաստանի մէջ փառաւոր, մշակութային հոգեւոր անցեալ ունեցող վանքեր եւ հարիւրաւոր եկեղեցիներ: Զանազան վայրերու մէջ մահատակուեցան հարիւրաւոր Հայ եկեղեցականներ: Անշուշտ «Թէ ոչ պահէ Տէր զտունն, ի նախիր վաստակին շինողք կամ բնակիչք նորա»: Եթէ Քրիստոս իմք հիմնած չըլլար Հայաստանեայց Եկեղեցին, ուրիշ որեւէ հաստատութեամբ մամ վերոյիշեալ հարուածներուն մերքեւ ի հիմանէ պիտի սարսեր, մարմատեր:

Քրիստոսաբանական իմաստով, եկեղեցին անշուշտ հաւատացեալներու խումբն է: Նաեւ ուրիշ իր մէկ իմաստով Քրիստոսի մերկայութիւնն ու մարմինն է այս աշխարհին վրայ իբրեւ կառոյց:

Աւելի քան տասնըօրը դարերու, պատմական, հոգեւոր, մշակութային մեծապայծառ կենսափորձ անցուցած եւ այլ բազմաթիւ քաղաքական վերիվայրումներու ընթացքին անբեր մնացած Հայաստանեայց Եկեղեցին ուրեմն, Հայ ժողովուրդին հետ անճիտութեամբ, սպառնալու վտանգին եմթարկուեցաւ քանորոք դարու առաջին քառորդէն ետք:

Յաղթանակներով եւ պարտութիւններով իր արիւմտ պատմութիւնը մշակուած Հայ քրիստոնեայ եւ խորապէս հաւատացեալ ժողովուրդը, ամբողջ իր պատմութեամբ երկայն-

Եկեղեցին, իր կրօնական եւ ազգային դերով: Ես ուրախ եմ որ իմ ըսածս գերազանցեցիք:

* * *

Կէսօրին, նիստը փակուեցաւ աղօթքով:

* * *

Սրբաշարժի, Օգոստոս 5-ի կէսօրէ ետքը տրամադրուեցաւ չորս Յանձնախումբերուն, որպէսզի ներկայացուած չորս նիւթերը եւ անոնց շուրջ եղած արտայայտութիւնները, թելադրութիւնները եւ կարծիքները ամփոփեն: Յանձնախումբերը Հաւաքուեցան առանձինն եւ իւրաքանչիւր խմբագրեց իր տեղեկագիրը:

Ամբողջ օրը անցաւ Յանձնախումբերու աշխատանքով, մինչեւ ուշ գիշեր:

* * *

Սրբաշարժի, Օգոստոս 6-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս կարդաց իր դասախօսութիւնը, որ ընդունուեցաւ մեծ ծափող շոյններով:

քիմ, այնքան խոշոր վնաս, անբ, կորուստ չէր ունեցած, որքան այս թուականին: Հայաստանեայց Եկեղեցին մամապէս: Տրուած ըլլալով որ այլ պարագաներու եւ այլ անբաժնութիւններու ժամանակ եւ ետքը մնացած էր իր բնիկ երկրին մէջ, ժամանակի ընթացքին վերաշինելու իր փառակ բոյնը, վերականգնելու իր վիրաւոր արժանապատուութիւնը ու վերջապէս ստեղծելու համար մոր գարթօմբ: Պարագան մոյնը չէ դժբախտաբար այս անգամ, վասնզի կորսնցուցած ենք, այսինքն գրաւուած է պատմական Հայաստանի ինը տասններորդ մասը եւ ամոր հետ ամէն ինչ, անբուելու աստիճան խախտած էր ամոր բարեկարգութիւնը: Իր հաւատքին համար մարտիրոսացած է ամբողջ ժողովուրդ մը: Ցեղասպանութեան անորակելի արարքին համար, մահատակուած է ամբողջ երկիր մը, ժողովուրդը եւ ամոր հոգեւորականութեան կարեւոր մասը:

Այս էր տխուր պատկերը վեց տասնամեակներ առաջ:

Պատմական այս փաստին, ամբոխաբար այս իրադրութեան առջեւ ձեռնածալ չմնաց սակայն աղէտէն վերապրող անձնագոհ Հայ հոգեւորականութիւնը:

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԿԵՆՍՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Եթէ կորսնցուցինք Արեւմտեան Հայաստանը, մնաց սակայն պատմական Հայաստանի մէկ տասներորդը հաշուող Արեւելեան Հայաստանը որ, 1920-էն ի վեր կը կոչուի Խորհրդային Հայաստան: Հայաստանեայց Եկեղեցին բաղդ ունեցաւ, բանի որ այս համեմատաբար փոքր տարածութեամբ Հայաստանի կրծքին վրայ, Արարատեան դաշտին մէջ ունիմք, Սրբութիւն Սրբոց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը ուր հաստատուած է Առաքելական պատմական յաջորդութեամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը: Խորհրդային Հայաստանի, Սովետական Միութեան գանգաւ շրջաններու մէջ ապրող Հայ ժողովուրդի, ամոր հոգեւոր կեանքին եւ հոն գոյութիւն ունեցող Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կեանքին եւ գործունէութեան մասին խօսիլ, ինծի պարտականութիւն տրուած խօսքին ծիրէն դուրս կը գտնուի: Մենք այստեղ կը բնութագրենք սոսկ արտասահմանի մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վիճակը:

Հայ ժողովուրդի եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութիւնն ու կեանքը, —ինչպէս կրկնուած է ստեղծ— այնպէս սերտօրէն ընդելուզուած են իրար հետ որ կարելի չէ խօսիլ մէկուն մասին, առանց մկատի առնելու միւսը: Ամանջատելի միութիւն մը եւ ամբողջութիւն մը կը կազմեն անոնք:

Արդ, անցնող վաթսու տարիներուն, գաղթական Հայ ժողովուրդը իր ջանասիրութեան, յարատեւութեան, պարկեշտութեան, վստահելիութեան եւ այլ առաքինութիւններու հիմամբ, ուրախ ենք վկայելու թէ ի սփիւռս աշխարհի ընկերային, տնտեսական, մշակութային հրաշալի յառաջդիմութիւններ արձանագրած է իր կենսունակութեան ուժեղ եւ մոր ղեկ ապացոյցը տալով: Սակայն ցաւօք սրտի, կարելի չէ հաստատել թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին, Հայ ժողովուրդի յառաջդիմութեան հետ ինչպէս պահած ըլլայ: Ինչո՞ւ: Վերին աստիճանի հետաքրքրական հարցում մըն է ասիկա արդարեւ: Զի քանի անշուշտ ըսել թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կորուստը անելի խոշոր էր, թէ իր մահատակ հոգեւորականներուն թիւը համեմատաբար ժողովուրդի թիւէն անելի էր: Այս պահուս միշտ այս հարցը բնական վրայ ենք արդէն:

ՄԵՐ ԶԱՒՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔ ԵՒ ԽՈՇՈՐ ՄԱՅՐ ՑԱՄԱՔԱՄԱՍԵՐ

Գաղթականութեան յաջորդող տասնամեակներուն, մինչեւ Համաշխարհային Բ. Պատերազմի աւարտը, արտասահմանի մէջ Հայ ժողովուրդի վերապրող մասին, բնականաբար խումի պատկերը մօտաւորապէս հետեւեալ ձեւով կը ներկայանար: Մերձաւոր Արեւելի Արաբական կիսամկաթ կամ հոգատար պետութիւններու հովանիին տակ եղող եւ պատմական Հայաստանի դրացի երկիրներուն մէջ, հայահոծ գաղութներ ուր արդէն բռնագաղթէն առաջ, հայկական գաղթօճախի փոքր բջիջներ գոյութիւն ունեցած են, համայնքային եւ եկեղեցական կեանքով եւ ուրոյն օրէնսդրութեամբ, այսինքն Ազգային Սահմանադրութեան կիրարկումով:

Հայ Եկեղեցին այս հայահոծ շրջաններուն մէջ գործեց, ջանալով դարմանել Հայ ժողո-

վուրդիմ վրայ գործադրուած աղէտը: Այսինքն խմամատարական, որքահաւաքի, մարդասիրական, միտքարական ամոքումի գործ կատարեց: Նախկին փոքր կառոյցներով եկեղեցիները ընդլայնեց եւ մօր շրջապատին մէջ ջանաց ընծիւղներ արծակել եւ իր մերկայութիւնը զգացնել:

Հրապարակիմ վրայ կ'երեւին վերապրող քանի մը մեծամուն հոգեւորականներ, ինչպէս Նրուսաղէմի Ամեմ. Պատրիարքը, եւ Սուրիոյ-Լիբանանի, Պարսկաստանի, Ռումանիոյ, Յունաստանի եւ Եգիպտոսի թեմերու հոգեւոյս Առաջնորդները: Սակայն մօր սերունդը երկնի առնջող կապը տկար է: Աշխարհի չորս կողմը ցրուած, հովիւր զարմուած եւ հօտը խումպապահար եղած Հայութեան եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ քաղմաթիւ կարիքները հոգալու համար միջոցները ամբաւարար են, վերքը շատ խորունկ է: Հոգեւոր ասպարէզիմ ծառայելու պատրաստակամները քանակութեամբ ամբաւարար են: Աւելիմ՝ մորօծեալ հոգեւորականները կը պարտաւորուին իմֆզիմֆնիմ, իրենց մտաւորական ուժն ու ժամանակը սպառել միայն ու միայն զանազան թեմերու վարչական գործերուն մէջ: Այսպիսի պայմաններու մէջ սակաւաթիւ հայ եկեղեցականներ կը յաջողին Աստուածաբանական օտար համալսարաններէ վկայուիլ:

Այնքան ատեն որ Հայութիւնը մեծ թիւով կ'ապրէր Մերձաւոր Արեւելիի կիսամկախ Արաքական երկիրներուն մէջ, իր հետ բերած ըլլալով բնիկ երկրէն իր տոհմիկ աւանդութիւնները, սովորութիւններն ու բարքերը, տեսակ մը երկարածգումն էր Հայկական բարձրամտական վրայ իր անցուցած դարաւոր կեանքին: Սակայն արտագաղթիմ բերմամբ եւ հսկայ տարածութիւններու վրայ ցրուումով, հետզհետէ կը կորսնցնէ վերոյիշեալները, շփման մէջ մտնելով այլ բարքերու եւ մշակոյթի տէր ժողովուրդի եւ բնականաբար կը տուժէ ման եւ Հայաստանեայց Եկեղեցին: Նաեւ բնական կերպով հիմ սերունդի անդամներուն ընդմիշտ մեկնելովը այս աշխարհէն:

Յորչափ վերապրող Հայութիւնը կ'ապրէր պատմական Հայաստանի դրացի մահմետական երկիրներուն մէջ,

1.— Կը վայելէր փոքրամասնութեան կամ ուրոյն *Միւսթի* մը առանձնաշնորհումները, ինչպէս կրօնական Ատեան, յատուկ օրէնսդրութիւն, պետութեան անձնական իրաւովի-ճակի ճանաչում, ժողովներու ընտրութիւն եւ վաւերացում պետութեան, եւլմ.:

2.— Բնիկ ժողովուրդին հետ կրօնական տարբերութիւն եւ միջամուսնութիւններու անգոյութիւն:

3.— Ազգային կեանքը գոյութիւն ունէր սոսկ ազգային եկեղեցիի եւ ազգային վարժարանին առանձին շուրջ. կերպով մը դարձեալ շարունակութիւնը Հայաստան աշխարհի մեր մայրնիկ կեանքին: Սակայն յատկապէս Համաշխարհային Բ. Պատերազմէն ետք, Մերձաւոր Արեւելիի Արաքական աշխարհին մէջ գոյութիւն առած ընկերային, տնտեսական, մշակութային, ռազմական եւ կրօնական մոլեռանդական եւ այլ մեծ շարժումներուն պատճառաւ, կը տեսնենք թէ արտասահմանի Հայոց կեանքին ամենէն կարեւոր դէպքը կը պատահի մերգաղթ դէպի Սովետական Հայաստան: Յետոյ յարատեւ հոսք մը ծայր կու տայ դէպի Արեւմտեան կողմն աշխարհի: Հայ ժողովուրդը դարձեալ ձգուած, լքուած է իր բախտին եւ կը մեկնի առանց կողմնացոյցի, ապաւինելով իր բնագոյն: Առ այս, կը պարպուին վաղուց ի վեր կազմակերպուած, ազգային վարժարաններու ցանցով, մշակութային յարկերով եւ մանաւանդ ազգային-եկեղեցական յատուկ կեանքով, եռուն գործունէութեամբ Հայ գաղութները եւ կ'ստուարացնեն Եւրոպայի, երկու Ամերիկաներու, Գամատայի եւ Աւստրալիոյ մեծ ցամաքամասերու Հայութեան թիւը:

Ստուարացող կամ մոռակազմ համայնքներու համար անհրաժեշտ մկատուող եկեղեցիներ կը կառուցուին: Իսկ հոգեւորականի համար շատ հեղ եւ շատ մը տեղեր արագօրէն կը ճարուի մուգ փորձառու եկեղեցական մը: Դժբախտաբար շատ վայրերու մէջ կը տեսնենք այս կապակցութեամբ իրենց կոչման բարձրութեան վրայ չգտնուող եւ իրենց աստուածատուր պաշտօնը փառաւորելու անատակ հոգեւորականներ: Միմէջեւ հոգեւորականը, իբրեւ կենդանի պատարագ պէտք է ըլլայ կնիք կամ մկարագիր եւ կերպարան էութեան մոռորովհետեւ Հայ եկեղեցականին բոցը, բանաւոր հօտին լոյսն է: Վիճակագրական թիշտ տուեալներ կը պակսին մեզի, քայց տեղ տեղ, մօտաւոր հաշուարկումներով, Հայ հաւատացեալներու եւ Հայ հոգեւորականներու թիւին առ հարիւր քաշխումը կ'ըլլայ շուրջ ութը կամ տասը հազար Հայու մէկ հոգեւորական, ինչպէս է պարագան Հարաւային Ամերիկայի, միմէս այսօր:

Բարեբախտաբար վերջին քսանամեակին այս պատկերը կը փոխուի յատկապէս Միացեալ Նահանգներու մեր թեմին մէջ, ուր կը տեսնեմք հետզհետէ հասակ առնող, Աստուածաբանութեամբ ուսումնառութեամբ պատրաստուած երիտասարդ Հայ հոգեւորականներու հոյւմը:

ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ԵՒ ՀԵՏՃՀԵՏԷ ԱՄԵՆՈՒՐԵՔ

Արտասահմանեան պայմաններու ամենէն աչքառու դժուարութիւններն ու ազդեցութիւնները Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վերաբերմամբ հետեւեալներն են.—

- 1.— Մեր Եկեղեցւոյ գաւակներուն միջամուսնութեանց աճը:
- 2.— Մեծ քաղաքներու մէջ ցրուած եւ հեռաւորութեամբ իրարմէ քաժմուած ու իրար հետ մուագ ի հաղորդութեամբ ժողովուրդ, որ էապէս գիւղատնտեսական միջավայրէ գալով կտրուած է իր անցեալէն ու զետեղուած հարուստ երկիրներու մայրաքաղաքներուն մէջ:
- 3.— Ազգային վարժարաններու կարեւոր եւ միաձուլող դերին պակասը:
- 4.— Ազգային մերժիմ հակամարտութիւններու եւ ոչ-էական հարցերու համար ազգամիջեան վէճերու գործած աւերը:
- 5.— Հաւատացեալներուն քաղքեմիացմամբ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ վարչական դրութեամբ աշխարհականացման ընթացքը:
- 6.— Միջավայրի եւ պայմաններու քերմամբ, ծիսակատարութեամբ կամ արարողութիւններու կրնատում կամ մասնակի քարձում եւ անկարգութիւններու գործած վնասը:
- 7.— Եկեղեցւոյ մէջ գործածական գրաբար լեզուի անգիտութիւն:
- 8.— Կրօնական սիստեմաթիք դաստիարակութեամբ պակաս իբրեւ արտադասարանական ընթացք եւ մոյմիսկ գոյութիւն ունեցող Հայ վարժարաններէ մերս այլ դասաւանդութեանց խնդումն համար:
- 9.— Հաղորդակցութեամբ միջոցներու քարւոքմամբ, լրատութեանց եւ սինեմաթէլիվիզիոնի գործած վնասը:
- 10.— Աշխարհի մերկայ քաղաքա-տնտեսական, մամաւանդ քարոյական ըմբռնումներու յոռի ազդեցութիւնն ու խաթարումը:
- 11.— Յատկապէս Արեւմտեան երկիրներու մէջ, տեղական քարքերու եւ սովորութիւններու քերմամբ, եկեղեցւոյ ընկերային գործունէութիւնը որ իմքնըստիմքեան, գովելի է, կը շփոթուի յամախ մպատակին հետ: Եկեղեցւոյ ընկերային գործունէութիւնը իմքնանը-պատակ չէ, այլ անշուշտ միջոց է միայն: Հասութեաքեր ձեռնարկներու յամախակի կազմակերպումը, պէտք չէ շփոթուի մպատակին հետ որ է եկեղեցւոյ առաքելութիւնը:

Ուրեմն

- 1.— Իր քմիկ երկրէն աշխարհամաս մը անդին, հոգեւորապէս ցրտահար Հայ մարդը, միջամուսնութեամբ քիչ մը աւելի կը հեռանայ իր աւանդութիւններէն, պատմութենէն, անցեալէն, ազգային ոգիէն, քմականաբար այս բոլորը էացնող եւ տարրացնող Հայաստանեայց Եկեղեցիէն: Եթէ մամաւանդ Հայ Եկեղեցին աւելի առիմքնող, աւելի հոգեպարար բան մը չմերկայացնէ իբրեւ երաժշտութիւն, քարոզխօսութիւն, ծիսակատարութիւն, կազմակերպութիւն, մէկ խօսքով, ապրումն կեանքով հաւատք չմերշնչէ:
- 2.— Որոշ դժուարութիւններ, ինչ կը վերաբերի երթեւեկութեան, տեղափոխութեան, մեծապէս կը քարդացնէ հարցը:
- 3.— Աւելցնելով ասոնց վրայ Հայ վարժարանին խոշոր մպաստին պակասը կամ չգոյութիւնը, այսինքն երբ Հայ մարդը կամ ըմտամիքը, եկեղեցւոյ արարողութիւններէն շատ քան կամ քմաւ քան չհասկնայ, այն առեմ մեծ գոհողութիւններով կառուցուած քայց հաւատացեալներէ, մամաւանդ հոգեւոր կեանքէ գուրկ եկեղեցիներ կրնանք ունենալ: Այս աւատացեալներէ, մամաւանդ հոգեւոր կեանքէ գուրկ եկեղեցիներ կրնանք ունենալ: Այս պարագան խորապէս մտահոգիչ կրնայ ըլլալ եթէ ոչ աղէտալի: Թուրքիոյ զամագան գաւառներուն մէջ անուս եւ ոչ հայախօս Հայ շիմականներու պարագան մոյմը չէր, որովհետեւ մեր քմիկ երկրին մէջ էինք: Դարերով Հայ վարժարանը կառուցուած կ'ըլլար Հայ եկեղեցւոյ կից, անոր շուրջին եւ հովանիին տակ: Դժբախտաբար, հետզհետէ Հայ վարժարանը դուրս կից, անոր շուրջին եւ հովանիին տակ: Դժբախտաբար, հետզհետէ Հայ վարժարանը դուրս կու գայ Հայ եկեղեցւոյ ուղղակի հակակշռէն. այս երկու հարագատները կամ երկուորեանները զիրար առնչող կապը կը թուլնայ եւ կը տուժէ անշուշտ կրօնական դաստիարակութիւնը եւ Հայ եկեղեցւոյ՝ մատաղ հոգիներուն վրայ մերգործելիք քարերար ազդե-

ցութիւնը:

4.— Ծատ բարդ հարցեր են մեր մերժիմ, այսպէս կոչուած գաղափարական տարակարծութիւններն ու հակամարտութիւնները, որոնք էապէս հաւատքի ու եկեղեցւոյ հետ մօտէն աղերս չունենալով համդերձ, բոլոր պայքարի ձեւ ստացան կարգ մը գաղութներու մէջ եւ տագնապեցուցին եկեղեցական կեանքը, ինչպէս հոգեւոյս Ղեւոնդ Դուրեան Սրբազանի սպանութենէն ետք, Միացեալ Նահանգներու մէջ, ի Լիբանան եւ այլուր եւ որոնք շուրջ քաղաքի դարձ ի վեր յառաջ բերին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ այսպէս կոչուած Ազգային-եկեղեցական երկփեղկումն ու տագնապը: Այժմ կ'ունենանք ոչ լրիւ, սակայն բաւականին ստուերամած մէկ պատկերը արտասահմանի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այժմու վիճակին:

5.— Կ'ուզեմ կարեւորութեամբ մատնանշել այն թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վարչական-տնտեսական գործերուն մատակարարումը աշխարհական հաւատացեալները կ'արդարացնեն առ այն թէ, եկեղեցին ազդակ է հայապահպանման, որը քայլ մըն ալ առաջ առնելով կ'ստեղծէ շեշտուած կերպով ժողովրդավարական, չըսելու համար ակամային հասկացողութիւն մը: Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բերկրատիւ Կրօնականութեան մէկն է հայապահպանումը կամ հայակերտումը, բայց իր գոյութեան իմաստը չէ, վասնզի եկեղեցին փրկագործութեան, քարոզչութեան եւ Աւետարանչութեան սուրբ բնիմ է:

Կարգ մը թեմեր մերսէն, մասնաւոր գաղութային ընտրութիւններով գրաւել, ապա քանկալային վէճեր ստեղծել, հիւժում, սպառումն է Հայաստանեայց եկեղեցիին: Թանկագին կորովի, ճիգներու յումպէտս վատնում կը մշանակէ: Բարոյական, ման եկեղեցւոյ իմաստով խոշոր է կորուստը հաւատացեալները ազգամիջեան փուն վէճերով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնէն հեռացնել կամ անջատելը: Ըսուած է. «Տուն իմ, տուն աղօթից եղիցի»:

6.— Կը հաւատամք թէ մայրեմի լեզուն մանէն կարեւոր կապն է տուեալ ժողովուրդի մը կամ ազգի մը գաւակները իր մշակոյթին, ման պէտք է ըսել եկեղեցւոյ կեանքին հետ առնչելու համար: Երբ կարգ մը թեմերու եւ համայնքներու մէջ պարտադրաբար, իրաց բընական հետեւողութեամբ, քարոզչութիւն, խորհրդակատարութիւններէն ուսման տարբեր, օտար լեզուներով կը կատարուին, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդութենէն, եկեղեցւոյ կառոյցէն, միսթիկ վեհութենէն — ինծի այնպէս կը թուի թէ— գեղեցիկ բան մը կը պակսի: Պօղոս Առաքեալ կ'ըսէ. «Եթէ երեշտակներու լեզուով խօսիմք եւ սեր չունենանք, ման եթէ մեր խօսածը անիմամալի ըլլայ, օգուտ մը չունի»: Կը կարծենք թէ սխալած չենք ըլլար հաստատելու թէ ժամանակ մը ետք, գուցէ եւ այսօր կարգ մը վայրերու մէջ, Առաքելականութեան, ճշտու Աւետարանէն առաջ եւ կարգ մը աղօթքներ աշխարհաբար լեզուով կարդացուելու պարագային իսկ, օգուտ մը չունին, որովհետեւ տեղ տեղ աշխարհաբար լեզուն եւս անհասկնալի է ժողովուրդին: Երիտասարդներ կը ճանչնան, իրենց ուսումը օտար վարժարաններու մէջ ստացած, որոնք այլադասան եկեղեցիներ կը յաճախեն, ուշադիր կը հետեւին արարողութիւններուն որովհետեւ կը հասկնան: Մեր պարտականութիւնն ու առաքելութիւնն է հաւաքել «զմշխարեալ բեկորս ժողովրդեան», ի հարկին օտար լեզուով ալ աւետարանելով անոնց:

7.— Համաշխարհային տարողութեամբ հարցեր կան, եղբարական, ընկերա-փիլիսոփայական, տնտեսական-քաղաքական, որոնք մեր հարցերը չեն, սակայն մեր ժողովուրդը աշխարհաքաղաքացի լինելով, չի կրնար չազդուիլ եւ հետեւաբար մեր եկեղեցին եւս կը կրէ յոռի ազդեցութիւն: Օրինակ, մերկայ ժամանակաշրջանին Արեւմտեան երկիրներու բնակիչները կը կոչուին արտադրող եւ սպառման հաւաքականութիւններ: Տիրապետող ոգին միջապաշտութիւնն է, թէ՛ Արեւմտեան աշխարհի զանգուածին եւ թէ՛ Արեւելեան ժողովուրդներու պլոքին: Հասկնալի է որ միջապաշտ ընկերութիւն մը հետամուտ է հաճոյքներու, ցոփութեան, որոնք զմարդ կը հեռացնեն եկեղեցիէն եւ Աստուծմէ: Եթէ մտածենք թէ արդի մարդը սարսափ ունի վաղուան անստուգութեան եւ պատերազմի, այսինքն աթոմական փճացումէ, կը սկսի մտածել մի միայն հաճոյքի մասին, վասն զի վաղը կրնայ գորակոչուիլ կամ մեռնիլ: Հայ մարդը եւ ընտանիքը այս եւ այսպիսի ուղղութիւններէ բնականաբար կ'ազդուի եւ իրմով կ'ազդուի եկեղեցւոյ կեանքին ու Հայաստանեայց եկեղեցին:

8.— Եթէ անլցնենք ման լրատուութեանց, սինեմա-թելեփիլմերի եւ այլ հաճոյքներու գործած վնասները, կը մղուիմք մտածելու թէ ինչպիսի դարմաններ պէտք է առաջարկել մահան կացութիւններու առջեւ, երբ մոյմ իմքն եկեղեցւոյ կեանքի կարեւորութիւնը հարցականի առջեւ կը դրուի մարդկային հաւաքականութիւններու եւ մոր սերունդի երիտասարդներուն մօտ:

ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ

Եթէ արտակարգ պայմանները որոնց ենթարկուած է Հայաստանեայց Եկեղեցին արտասահմանի մէջ, չենք կրնար փոխել, մեր ուժերէն վեր ըլլալուն համար, միւս կողմէ սակայն, բնականաբար դարմաններու մասին պարտինք մտածել. կ'աշխատինք դարմաններ եւ լուծումներ առաջարկել:

Թէեւ ընդհանուր երեւոյթ է քաններորդ դարու այս շրջանին վկայել թէ ամենուրեք կուսակրօն ծառայութեամբ ասպարէզին համար կոչումի ակնառու պակաս կայ, այնուամեայ մի կ'առաջարկենք որ

Ա.— Յատկապէս Երուսաղէմի Ս. Աթոռոյ Ժառանգաւորաց Վարժարանէն պատրաստուած, կոչումի բարձրութեամբ վրայ, իրենց պաշտօնը փառաւորելու եւ անմնացորդ զոհողութեամբ, ծառայելու պատրաստակամութեամբ մեր հոգեւորականներ հասցունելու անելի շատ թիւով:

Բ.— Եպիսկոպոսական Ժողովը օրինադրէ որ թեմերու եւ ծուխերու մէջ ամուսնացեալ եւ ձեռնադրեալ սարկաւազներ ունենալ որոնք յատուկ արտօնութեամբ, օրինակ Մեծ Պահոց եւ այլ առիթներու կարեւոր քարոզել — եթէ կարողութիւն ունին — եկեղեցական բարձրագոյն իշխանութենէն յատուկ արտօնութեամբ:

Գ.— Պատրաստել յատուկ ուսուցչական քաղաք, զարկ տալու համար կրօնական դաստիարակութեամբ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեամբ եւ դասամանքին, բոլոր թեմերու բոլոր ծուխերուն համար, գէթ տարրական մասը ուսուցանելու համար:

Դ.— Խոր գմաւատամք եւ անվերապահ համակրութիւն յայտնելով հանդերձ մեր մուկապետական Աթոռներու կրօնական պաշտօնաբերներուն, անոց յարատեւ աշխատանքին, գտած ենք որ ատոնք մեր հաւատացեալ ժողովուրդի միջին զանգուածին մատչելի չեն: Մասնագիտական միւսքեր, բանասիրական, աստուածաբանական, ազգագրական, պատմական միւսքեր բարձրաթիւ ռնով մերկայացնելուն համար: Կ'առաջարկենք պարզ, եկեղեցագիտական, հոգեւոր-կրօնական, հասկնալի, դիրամատչելի, աժամ գնով կրօնական շաքաթաբերքի մը հրատարակուիլը տեսնել եւ ջամայ ամոր համար ամենէն շատ տարածումը ապահովել, լայն շրջանակներու մէջ:

Ե.— Շրջում լիազօր հոգեւոր հովիւ մը տրամադրել, կամ մշակել որ պարբերաբար այցելէ բոլոր թեմերը եւ հոգեւոր Առաջնորդներուն հետ սերտ գործակցութեամբ տեղեկագրեր պատրաստէ թեմերու, ծուխերու, եկեղեցիներու վիճակին եւ կարիքներուն համար եւ տեղեկագրի օրինակները տրամադրէ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին հետ մասնաւորապէս Երուսաղէմի եւ Կ. Պոլսոյ մուկապետական Աթոռներու Ամենապատիւ Պատրիարքներուն, վասն զի անոնք կը պատրաստեն կուսակրօն Հայ հոգեւորականներ:

Զ.— Ստեղծել, կեանքի կոչել Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կեդրոնական հիմնադրամ, որուն անձեռնմխելի դրամագլուխի տոկոսային եկամուտներէն արժանաւոր մործեալ կուսակրօն հոգեւորականներ օգտուին, անպայման Աստուածաբանական ուսում ստանալու համար, ծանօթ համալսարաններու մէջ, եթէ կարողութիւնը ունին ուսանելու:

Սոյն անձեռնմխելի դրամագլուխը կարելի է հաւաքել մուկապետական Աթոռներու Գահակալներու կողմէ լիազօրելով վերոյիշեալ շրջում հոգեւոր հովիւր իրենց մասնաւորութեամբ:

Է.— Ամէն թիւ, ջամք, մանաւանդ բարիկամեցողութիւն ի գործ դնել, քրիստոնէական սիրով հարթելու համար Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ երկփեղկումն ու այսպէս կոչուած ազգային-եկեղեցական տագնապը որ այս օրերուն, քաղաքական իմչ իմչ դէպքերու բերմամբ, մեղմացած կը թուի ըլլալ, շեշտելով միշտ մէկ եկեղեցի, մէկ մշակոյթ եւ մէկ պատմութիւն ունենալու կարեւոր սկզբունքին վրայ:

Ը.— Զարկ տալ կիրակնօրեայ վարժարաններու ստեղծման, կամ եղածները ամրացնել:

Թ.— Հրատարակել կրօնական-բարոյական եւ եկեղեցագիտական իմաստով գրականութիւն առատօրէն եւ մատչելի գիւնարով եւ թեմերու միջոցաւ ցրուել:

Ժ.— Ստեղծել կամ գոյութիւն ունեցող եկեղեցիի շուրջ եւ Հայ եկեղեցիի հովանիին տակ գործող պատանեկան կազմակերպութիւնները ամրացնել, քուսայէ կամ Սէրօլլ տէ Ժէօն Արմէնիէն իմաստով, եթէ Հայ կազմակերպութիւններու հետ այս պարագային տեղի ունենալիք ընդհարումները այս պատճառաւ ուժեղ չըլլան, որովհետեւ անոնք կրնան ընդդիմառաջաւ ծրագրին հասկնալի պատճառներով:

Այս բոլորէն ետք, մեր հաստատ համոզումն է որ Աստուած թեւ ամասամ կը պահէ իր դաստակերտած եկեղեցին, սակայն այսօր մեմք ստացած եմք զայն պատշաճօրէն պայծառ պահելու վերին աստիճանի ծանր պատասխամատուութիւնը:

Կը խորհիմք է այս առաջադրութիւնները, որոնք կարեւորութեամբ Զեր Ամեմապատիւ, Գերապատիւ, Հոգեշնորհ եւ Արժամապատիւ Հայրութեան բարձր մկատաւմամ յամօճեցինք, խոշոր, զգայացումն մորութիւններ մուծող բաներ չեն: Հետզհետէ ամոնցմէ ուսմք կեանքի կոչել, պիտի մշամակէր, առաւել ճիգ ի գործ դնել Հայաստանայց Եկեղեցւոյ կեանումակութիւնը երեսնամ քերելու:

Թող Աստուած շնորհագարդէ մեր Նուիրապետական Աթոռներու Գահակալները, ման մեզ բոլորս եւ պարգեւէ առողջ եւ երկար կեանք եւ մոր հովիւներ յարուցամէ որպէսզի ժողովրդեան միշտ համառօտեմ զբանն ճշմարտութեամ:

Մեր մաղթամքն է որ բարեխօսութեամբ Ս. Կոյս Աստուածածմի, սրբոց եւ մարտիրոսաց, եւ միջնորդութեամբ Զեր աղօթքներում, Աստուած միշտ պայծառ պահէ Հայաստան-եայց Եկեղեցին, Ամէն:

Ժողովը անմիջապէս անցաւ աշխատանքի եւ Ատենապետ Սրբազանը հրաւիրեց Ա. Յանձնախումբի քարտուղար՝ Հոգշ.

Տ. Նորվան Վարդապետը, որ կարդաց Մէս եւ Արարողութիւն Յանձնախումբի տեղեկագիրը:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր «ՄԷՍ ԵՒ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ» ԾԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ

Նախագահ եւ Խօսմակ՝ Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպս. Մամուկեան
Ատենապետ՝ Հոգշ. Տ. Ամուշաւան Մ. Վրդ. Ջղջանեան
Ատենադպիր՝ Հոգշ. Տ. Նորվան Վրդ. Ջափարեան

Յանձնախումբը իր նիստը գումարելէն առաջ, ընտրեց իր Դիւանը ըստ հետեւեալին. — Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.՝ Ատենապետ, իսկ Հոգշ. Տ. Նորվան Վրդ. Ջափարեան Ատենադպիր: Այս ընտրութենէն անմիջապէս ետք Յանձնախումբը գործի լծուեցաւ:

Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. նախ գնահատական խօսքեր ուղղեց Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսին իր այնքան լաւ պատրաստած Մէս եւ Արարողութիւն դասախօսութեան համար: Ապա Սերովբէ Արքեպիսկոպոս բացատրեց անգամ մը եւս այս նիւթին հիմնական նպատակը: Այնուհետեւ Յանձնախումբը կարգաւ ջանաց դասաւորել յետ դասախօսութեան կատարուած առաջարկներն ու դիտողութիւնները եւ ապա ինք եւս առաջադրեց նոր հարցեր: Նիւթերը բաժնուեցան հետեւեալ ստորաբաժանումներու. —

1. Նոր շարականներու եւ նոր աղօթքներու յօրինում.

2. Վերանայում Տղայի Թաղման կարգի.

3. Խորհուրդներու կատարումը օտար լեզուներով.

4. Կեդրոնացում հաւատքի եւ ապրումի՝ ծէսերու կատարողութեան մէջ.

5. Մէսերու եւ արարողութեանց երկար տեւողութեան հարց.

6. Հաւատացեալներու ծէսերու մէջ մասնակցութեան հարց.

7. Պարզ լեզուով գրուելիք ծիսակատարութեան շուրջ գիրքեր.

8. Մենդեան եւ Զատիկի Տնօրհնէքի արարողութեանց մէջ ներմուծել աղօթք մը, յօրինելով նոր մը, կամ մտցնել արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող պատշաճ աղօթք մը եւ կարգաւորել նոր օրէնք մը երբ մէկը նոր բնակարան մը կամ նոր աշխատանոց մը կամ գործատեղի մը կը հաստատէ.

9. Ծիսական կարգապահութիւն աշխարհացրիւ մեր բոլոր եկեղեցիներուն մէջ:

1. Նոր շարականներու եւ նոր աղօթքներու յօրինում. — Այս հարցը դրուած էր յետ դասախօսութեան Ամերիկայի Տ. Կարէն Քահանայի կողմէ: Յանձնախումբի անդամներէն շատեր ներհակ կարծիքներ յայտնեցին այս հարցին կապակցութեամբ: Դի-

տեղ տրուեցաւ որ, Ապրիլ 24-ի առթիւ, օրինակի համար փոխանակ նոր շարական մը յօրինելու, չի վերին Երուսաղէմը արդէն բաւական էր եւ լաւ կը պատշաճէր:

2. Վերանայում Տղայի Թաղման կարգի. — Թանձնախումբի անդամներէն շատեր, տեղին գտան դիտողութիւնը Փառէն Մ. Վրդ.ին եւ փափաք յայտնեցին որ Եպիսկոպոսական Ժողովին մէջ այս հարցով զբաղուող Թանձնախումբը վերանայի աղօթքներուն եւ շարականներուն կրկնութիւնը եւ մանաւանդ որոշ ներողամտութեամբ մը մօտենար մեղքի խնդրոյն որ աղօթքներուն մէջ շեշտուած կերպով յիշուած է. մեղքեր՝ որ յաճախ մանուկներ հեռու եղած են գործելէ:

3. Խորհուրդներու կատարումը օտար լեզուներով. — Թեր ու դէմ շատ կարծիքներ յայտնուեցան այս խնդրոյն կապակցութեամբ: Մէկ կողմէն, արտասահմանի, յատկապէս Արեւմտեան Հայ եկեղեցիներուն մէջ ուր հայերէնը անգործածելի լեզու մը եղած է ընդհանրապէս, ոչ հայախօս այդ հաւատացեալներուն համար, անհրաժեշտ է որ ծէսին մէջ մտցուի երկրի տեղական լեզուն, որպէսզի Հայ Եկեղեցիի դասանաքը փոխանցուի անոնց: Միւս կողմէ, եթէ երկլեզուով կամ բոլորովին տեղական լեզուով կատարուին սոյն արարողութիւնները, մտավախութիւն յայտնուեցաւ որ այն ատեն, Հայ Եկեղեցին գրեթէ կարենայ կորսնցնել իր նկարագիրը:

4. Կեդրոնացում հաւատքի եւ ապրումի՝ ծէսերու կատարողութեան մէջ. — Ամեն. Տ. Նիշէ Պատրիարքը ըսաւ թէ, ինչ որ ալ ըլլայ տեւողութիւնը ծէսին, երկար կամ կարճ, եթէ ծիսակատար պաշտօնեան խոր հաւատքով եւ ապրումով չկատարէ զանոնք, այն ատեն ծէսերը ոչ մէկ ազդեցութիւն պիտի ունենան հաւատացեալներուն վրայ. առաջարկեց որ, մենք զմեզ պէտք է ազատագրենք մեքենականութենէ:

5. Ծէսերու եւ արարողութեանց երկար տեւողութեան հարց. — Թանձնախումբի անդամներէն ոմանք գտան որ, ներկայ դարուն ապրելակերպին համաձայն ծէսերը պէտք է երկարապատում ըլլան: Այս առթիւ, Սերովբէ Արք. յիշեցուց որ, արդէն յապաւումի ենթարկուած են ծէսերը Եպիսկոպոսական Ժողովի որոշումով, յիշեցուց մեզի, թէ այս կապակցութեամբ արդէն, յապաւումի ենթարկուած Զեռաց Մաշտոց մը լոյս տեսած է Սրբոց Թաղերեանց տպարանէն եւ փորձի չըջանի մը համար տրամադրութեանը տակ զրուած հոգեւոր հովիւներու: Սրբազան

Հայրը առաջարկեց որ, այս մասին եթէ կան դիտողութիւններ հոգեւոր հովիւներու կողմէ, գրուին ու յանձնուին իրենց Թեմակալ Առաջնորդներուն:

6. Հաւատացեալներու ծէսերու մէջ մասնակցութեան հարց. — Շահէ Սրբազան յիշեցուց որ արարողութիւնները ոչ միայն հաւատացեալներու կողմէ ունկնդրուած պէտք է ըլլան, այլ նաեւ պէտք է մտածել եւ միջոց մը խորհիլ որպէսզի անոնք իրենց մասնակցութիւնը բերեն: Արարողութիւնները՝ հաւատացեալներու մասնակցութեան ճամբով, պէտք է եկեղեցական համայնք մը ստեղծէ:

7. Պարզ լեզուով գրուելիք ծիսակատարութեան շուրջ գիրքեր. — Նորվան Վրդ. առաջարկեց որ, անկախ դպրեմանքերու համար պատրաստուելիք ծիսական դասագիրքերէն, պէտք է նաեւ հաւատացեալներու յատուկ ծիսական գրքոյկ պատրաստուի: Հաւատացեալներ յաճախ կը հարցնեն թէ ինչո՞ւ պատարագի ընթացքին վարագոյր կը գոցուի, ի՞նչ է բուրվառին կամ քոցին նշանակութիւնը եւայլն: Այս երեւոյթները բացատրող գրքոյկ մը:

8. Մենդեան եւ Զատիկի Տնօրէնքի արարողութեանց մէջ ներմուծել աղօթք մը, յօրինելով նոր մը, կամ մտցնել արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող պատշաճ աղօթք մը եւ կարգաւորել նոր օրէնք մը, երբ մէկը նոր բնակարան մը, կամ նոր աշխատանոց մը կամ նոր գործատեղի մը կը հաստատէ:

9. Ծիսական կարգապահութիւն աշխարհացրիւ մեր բոլոր եկեղեցիներուն մէջ. — Նորվան Վրդ. առաջարկեց որ ծիսական կարգապահութիւն մը հաստատուի (Մկրտութեան, Պսակի, Թաղման եւայլն) խորտութեան, Պսակի, Թաղման մը Փարիզի, Նիւ Եօրի կամ Պուէնոս Այրէսի մէջ միեւնոյն ընթացքով տեղի ունենայ: Շատեր ժնեւի մէջ թացքով տեղի ունենայ: Ծատեր ժնեւի մէջ ներկայ եղած ըլլալով Պսակի արարողութեան մը, Փարիզի մէջ կը նկատեն որ տարբեր ձեւով կ'ըլլայ նոյն խորհուրդը Հայաստանեայց Առաքելական միեւնոյն եկեղեցիին մէջ:

Թանձնախումբը յաջորդական երկու նիստերու ընթացքին դասաւորեց մէջտեղ դրուած հարցերը, եւ կրկին շնորհակալութիւն յայտնեց Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսին, որուն բարձր հովանաւորութեան ներքեւ Թանձնախումբը տարաւ իր աշխատանքները:

Տեղեկագրի ընթերցումէն ետք, ժողովը ձեռնարկեց անոր քննութեան: Ատենապետ Սրբազանը խօսք տուաւ նախ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսին, որ դիտել տուաւ թէ ներկայ ժողովը հաւաքուած չէ որոշումներ տալու, քանի որ չունի այդ հանգամանքը եւ իշխանութիւնը:

Անոր յաջորդեց Արթ. Տ. Կարէն Քահանան, որ դարձեալ բերաւ Ապրիլեան նահատակներուն նուիրուած նոր կանոնի մը, կամ առնուազն Շարականի մը եւ Աղօթքի մը յօդոմէն անհրաժեշտութեան հարցը: Ատենապետ Սրբազանը եւ Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս պատասխանեցին թէ նման կարգադրութեան մը ձեռնարկելէ առաջ, անհրաժեշտ է Մեծ Եղեռնի նահատակներուն հաւաքական սրբացումը, Ապրիլ 24-ի հռչակումը իբրեւ Տօն Նահատակաց եւ այս բոլորը՝ Եկեղեցւոյ գերագոյն իշխանութեան կարգադրութեամբ:

Խօսք առին Հոգշ. Տ. Արշէն Վարդապետ, Հոգշ. Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս, Արթ. Տ. Տիրան Քահանայ եւ Ատենապետ Սրբազանը շեշտելու համար իր Տեղեկագրով ներկայացուած հարցերը ներկայացուին իբրեւ ծրագիր Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին եւ կարգադրութիւններ կատարուին օրինական իշխանութեան որոշումով:

Քուէարկուեցաւ որ ժողովին կողմէ որդեգրուի Տեղեկագիրը իբրեւ արտայայտութիւնը ժողովական հոգեւորականներու բաղձանքին:

* * *

Ատենապետ Սրբազանը հրաւիրեց երկրորդ Յանձնախումբի Ատենադպիրը որ կարդայ Տեղեկագիրը: Հոգշ. Տ. Արշէն Վարդապետ կարդաց Կարգ եւ Կանոնի նուիրուած հետեւեալ տեղեկագիրը:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր «ԿԱՐԳ ԵՒ ԿԱՆՈՆ» ՅԱՆՁՆԱՅԻՆՈՒՄԻՐԻ

Նախագահ եւ Խօսմակ՝ Ամեմ. Տ. Ծնորիք Արքեպս. Գալուստեան
Ատենապետ՝ Գերշ. Տ. Տիրայր Արքեպս. Մարտիկեան
Ատենադպիր՝ Հոգշ. Տ. Արշէմ վրդ. Այվազեան

Նախադրութիւն

Նկատի ունենալով Հայաստանեայց Եկեղեցիէն ներս տիրող ներկայ մտահոգիչ պայմանները, մեր նուիրապետական Աթոռներու միջեւ ստեղծուած փոխ-յարաբերութեանց ձգտեալ վիճակը, Հայաստանեայց Եկեղեցիի թեմերուն մէջ գործածուած զանազան եւ յաճախ իրարու հակասական կանոնները, Թեմակալ Առաջնորդներու անհատական մեկնաբանութիւնները մեր Եկեղեցիի կարգ մը կանոններուն, հոգեւոր հովիւներու կամայական կիրարկումը աւանդական ընդունուած կանոններու, կարգերու տուուկութեան եւ շնորհաբաշխութեանց պայմաններու անորոշութիւնը, հոգեւորականներու կեանքի եւ կենցաղի ուղղութիւն տուող ընդհանուր սկզբունքներու պակասը, հաւատացեալներու պաշտամունքի հետ ունեցած աղերսը եւ անոնց պարտաւորութիւնները եւ իրաւասութիւնը Եկեղեցիի կեանքին մէջ, յստակ եւ ամբողջական դաւանանքի մը գիտակցութեան պակասը՝ կը շեշտեն պէտքը եւ անհրաժեշտութիւնը Հայաստան-

եայց Եկեղեցիի Կանոնագրքի մը կազմութեան:

Երուսաղէմի մէջ հաւաքուած Կարգ եւ Կանոնի Յանձնախումբս կ'առաջարկէ այս Համագումարին որդեգրել Հայաստանեայց Եկեղեցիի Կանոնագիրք մը կազմելու անհրաժեշտ եւ անյետաձգելի պահանջը՝ ամենակարճ կարելի ժամանակի մէջ, գործակցութեամբ նուիրապետական Աթոռներու, հոգեւորականաց դասին եւ Հայ մտաւորականութեան որ ի Հայաստան եւ ի սփիւռս, հետեւեալ պարունակութեամբ. -

Ա. Դաւամակամ Կանոններ

Այս վերնագրով կանոնական կերպով սահմանուին Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիի հաւատոյ հանգանակը:

Բ. Ծիսակամ Կանոններ

Այս գլուխին մէջ պարունակուին

1. Խորհրդակատարութեանց հետ ա-

նչուած կանոններ

2. Ժամասացութեան վերաբերեալ սովորութիւնները, աւանդութիւններն ու օրէնքները, հաւատացեալներու անհատական եւ հաւաքական մասնակցութիւնն ու ընթացքը պաշտամունքի մէջ, ինչպէս նաեւ պահեցողութեան, ապաշխարութեան եւ խոստովանանքի կանոններ:

Գ. Վարչական կանոններ

Այս գլուխին մէջ սահմանուին Հայաստանեայց Եկեղեցիի վարչական կառուցուածքը, նուիրապետական Աթոռներու փոխ-յարաբերութիւնները, թեմերու, նուիրապետական Աթոռներու եւ իրարու հետ փոխ-յարաբերութիւնները, ծովերու եւ համայնքներու յարաբերութիւնը առաջնորդութիւններու հետ, եկեղեցական իշխանութեան կիրառումը, թեմերու կանոնադրութեան հարցերը, եկեղեցիի անդամակցութեան պայմանները եւայլն:

Դ. Կարգաւորաց կանոններ

Ձեռնադրութեան թեկնածութեան պայմաններ, եկեղեցականի անհատական կեանքը, կարգապահական ու պատժական դրութիւն մը, կախակայման, կարգալուծութեան եւ կարգաթողութեան եւ բանադրման վերաբերեալ կանոններ:

Ե. Աշխարհականաց Իրաւամց կանոններ

Պառն ամուսնութիւն, ամուսնալուծման եւ վերամուսնութեան, կտակի եւ ժառանգութեան, դատաստանական իրաւունքի, վկայութեան, երդումի եւ երաշխաւորութեան վերաբերեալ կանոններ, մանուկներու որդեգրութեան հարց:

Զ. Բարոյական կանոններ

Պրիստոնեայ անհատի եւ ընտանիքի բարոյական կեանքը կերտող եւ զօրացնող կանոններ:

Է. Ընդհանուր կանոններ

Այս գլուխին տակ կը պարունակուին վերեւ նշուած դասաւորութեանց մէջէն շուրս մնացած պարագաներ եւ կանոններ:

Յանձնախումբս պատշաճ կը տեսնէ հետեւեալ չորս կէտերը յանձնել Համագումարի

նկատաւման.-

Ա. Որ կազմուի գրքոյկ մը, որ իր մէջ բովանդակէ Հայաստանեայց Եկեղեցիի վարդապետական ուսուցմունքները:

Բ. Որ Հայաստանեայց Եկեղեցին ճշդէ եւ կանոնականացնէ իր դիրքը հետեւեալ այժմէական հարցերու մասին.

— Մենդարգելութեան հարց (Contraception).

— Վիժեցման հարց (Abortion).

— Ամուսնալուծման եւ վերամուսնութեան հարց.

— Թիակիզման հարց (Cremation).

— Մարմնի գործարաններու պատուաստում (Organ transplant).

— Սուրբերու կանոնականացումի պայմաններ եւ ընթացք:

Գ. Որ Կանոնագրքի կազմութեան ընթացքին հետեւեալ հարցերը եւս կարեւորութեամբ նկատի առնուին.-

— Պատրաստուած թեկնածուներու քահանայութեան ձեռնադրութիւնը ամուսնութեան պայմանը չլրացուցած.

— Իգական սեռին դպրութեան եւ սարկաւագութեան կարգերու տուուչութիւն.

— Ամուսնացեալ հոգեւոր մատակարարներու հարց.

— Ամուսնացեալ սարկաւագներու ծիսական եւ այլ իրաւանց հարց.

— Կուսակրօնութեան հարց.

— Ոչ դաւանակից եկեղեցիներէ հաղորդութիւն ստանալու եւ անոնց հաւատացեալներուն հաղորդութիւն տալու հարց.

— Կնքահայր եւ խաչեղբայր ըլլալու պայմաններ:

Դ. Որ կազմուի յատուկ Ներքին կանոն Հոգեւորականաց, որ ծառայէ բոլոր հոգեւորականներու -կուսակրօններու եւ ամուսնացեալներու- իբրեւ ուղեցոյց եւ առաջնորդ իրենց առօրեայ կեանքին ու կենցաղին համար:

Երկրորդ Յանձնախումբի տեղեկագրի ընթերցումը առիթ ընծայեց ներկաներուն երկարօրէն խօսելու: Ատենապետ Սրբազանը առաջին խօսքը տուաւ Հոգւ. Տ. Ժիրայր Վարդապետին, որ հակառակեցաւ վերաբուժական հանգամանք ներկայացնող հարցեր քննելու սկզբունքին, «որովհետեւ որքան ատեն որ գիտութիւնը չէ ըսած իր վերջին խօսքը, Եկեղեցին չի՛ կրնար ոեւէ դիրք մը ունենալ անոնց նկատմամբ»:

Յաջորդ խօսողը՝ Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս անդրադարձաւ այն մը-տայնութեան որ ներշնչած է Յանձնա-

խումբին աշխատանքը: Ան ըսաւ. «Թիշուած կարգ մը խնդիրներ կարծես թէ մեզի կը փոխադրէին Միջնադարուն...: Կային, զոր օրինակ՝ մեքենական տեսակէտով մարդոց կեանքին, ծննդաբերութեան միջամտութիւնը, յղացման արգելումը, նման կարգ մը խնդիրներ, որոնք տակաւին Կաթոլիկ եկեղեցիին մէջ, հսկայ գայթակղութիւն ըստեղծած են...: Ես կը խորհիմ որ ատիկա շատ վտանգաւոր, կանխահաս մտահոգութիւն մըն է... պէտք չունինք մարդոց անձնական կեանքին այս աստիճան միջամտիս ըլլալու...»: Սրբազան Հայրը ըսաւ թէ այսպիսի հարցերու մասին մասնաւոր կանոններ սահմանել եւ պարտադրել մեր Հաւատացեալներուն՝ դէմ է մեր Եկեղեցիի Վայնախոհութեան եւ ազատամտութեան ոգիին»:

Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոսի տեսակէտին ընդդիմացաւ Ամեն. Տ. Շընորհք Պատրիարքը եւ եզրակացուց ըսելով.

«Անխուսափելիօրէն մեր Հաւատացեալներուն մէջ կը ծագի հարցը. ի՞նչ է եկեղեցւոյ տեսակէտը, օրինակի համար, վիժեցման մասին: Հաւատացեալը պիտի հարցընէ ասիկա, ի՞նչ պիտի ըսէ հոգեւորականը, ի՞նչ պիտի ըսէ քահանան ասոր, իմ տեսակէտս այս է, պիտի ըսէ, թէ եկեղեցիին տեսակէտն է, թէ ասանկ խնդիր մեզի համար գոյութիւն չունի, պիտի ըսէ: Այնպէս որ, ես կ'ենթադրեմ որ այդ խնդիրներուն մասին կամաց կամաց պէտք է որ Եկեղեցիին դիրքորոշում ընէ: Անխուսափելիօրէն պիտի ունենայ, այսօր չունենայ, հինգ տարի վերջը, տասը տարի վերջը պիտի ունենայ»:

Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս հարց յարոյց թէ «ո՞վ կը հրահանգէ եւ ո՞վ կը վաւերացնէ» Կանոնադիրք մը, «Ամենէն հիմնական հարցն է թէ որո՞ւ իշխանութեամբ, ի՞նչ տեսակ ժողովով կը սպասենք որ վաւերացուի եւ օրէնք դառնայ այնքան լաւ պատրաստուած ցանկը նոր կամ հին վերամշակուած կանոններուն»: Անդրադառնալէ ետք կուսակրօնութեան ուխտ կատարած Արքեպիսկոպոսներու վերածուծին ամուսնացեալ քահանայի, ըսաւ.

Մեր կանոնագրքին մէջ պէտք է յստակ

ըլլայ թէ կաթողիկոսական իշխանութիւնը իմչ է, ազգային-եկեղեցական ժողովի իշխանութիւնը իմչ է, եպիսկոպոսական ժողովի կանոնադիր իշխանութիւնը իմչ է, եւ յետոյ մասնաւոր եպիսկոպոսներու վերապահուած որոշ կարգադրութիւններ ըմբռնիրաւումը իմչ է: Կանոն մը կանոնակաւացման այդ դրութիւնը պէտք է մտածեմք եւ յստակ ըլլայ թէ վերին իշխանութեան իմչ կը պատկանի, օրէնսդիր իշխանութիւնը իմչ է եւ յետոյ տեղական կարգադրութիւններ ըմբռնու իրաւումը որչափով կը պատկանի եպիսկոպոսին:

Հոգշ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ խօսք առաւ անդրադառնալու համար նոյն հարցին եւ առաջարկեց որ ամէն աստիճանի եկեղեցականներու համագումար մը ըլլայ կանոնացնող իշխանութիւնը նոր կազմուելիք կանոնադրութեան: Գալով «ամուրիութեան հարցին», Հայր Սուրբը առաջարկեց որ Դուրեան Պատրիարքի առաջարկը վերանայուի եւ որդեգրուի:

Հոգշ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետի յարուցած հարցը տեղի տուաւ վիճաբանութեան մը, որուն ընթացքին միջամտութիւններ կատարեցին Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպիսկոպոս, Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք, Հոգշ. Տ. Արշէն Վարդապետ, Հոգշ. Տ. Սեւան Վարդապետ, Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս, Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս, ոմանք նոյնիսկ մի քանի անգամներ, արտայայտուելու համար թեր ու դէմ: Կարծիքներու մեծ մասը դատապարտեց կուսակրօն եկեղեցականներուն ամուսնութեան դէպքերը, նկատելով զանոնք հակականոնական, պնդեց որ կուսակրօնութեան սկզբունքը պահուի, բայց միեւնոյն ատեն թելադրեց որ նկատի առնուի նոր կանոն մը, որով թոյլատրուի քահանայական ձեռնադրութիւնը թեկնածուի մը, ամուսնութենէն առաջ, պայմանաւ որ, որոշ տարիներ ետք կուսակրօնութեան ուխտ կատարէ կամ ամուսնանայ:

• • •

Չորեքշաբթի կէսօրէ ետք, ժողովը լսեց երրորդ Յանձնախումբի տեղեկագրին, զոր կարդաց Արժ. Տ. Արտէն Քահանան:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

«ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ» ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄՐԻ

Նախագահ եւ Խօսմակ՝ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան
Ատեմապետ՝ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս. Տէր Ստեփանեան
Ատեմադպիր՝ Հոգշ. Տ. Վառիկ Արղ. Մանկասարեան

Երեսօղէմի Հայոց Պատրիարքութեան
Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայա-
րանի սաներու խորհրդակցական Համագու-
մարի չորս Յանձնախումբերէն Քրիստոնէա-
կան Դաստիարակութիւն նիւթով զբաղող
Յանձնախումբը իր ժողովը գումարեց Երեք-
շաբթի, Օգոստոս 5, 1980, Կ. Ե. Ժամը 4-
ին, Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Ժառանգա-
ւորաց Վարժարանի Առաքելոց դասարանին
մէջ:

Ներկայ եղան՝

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արք. Մանուկեան՝
զեկուցող, որ խնդրոյ առարկայ նիւթին
չուրջ կանխաւ պատրաստուած ատենախօսու-
թիւն մը ներկայացուցած էր երէկ, Համա-
գումարի ընդհանուր ժողովին:

Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արք. Տէր Ստեփանե-
ան:

Հոգշ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան:

Հոգշ. Տ. Ղեւոնդ Մ. Վրդ. Սամուրե-
ան:

Հոգշ. Տ. Նուրհան Վրդ. Մանուկեան:

Հոգշ. Տ. Վահիկ Արղ. Մանկասարեան:

Արժ. Տ. Արտէն Քհնյ. Աշճեան:

Արժ. Տ. Ծովհաննէս Ա. Քհնյ. Մա-
րութեան:

Արժ. Տ. Գառնիկ Քհնյ. Հալլաճեան:

Քրիստոնէական դաստիարակութեան
խնդրով Յանձնախումբը զբաղեցաւ երկու
բաժիններով

1. Հոգեւորականներու դաստիարա-
կութիւն

2. Աշխարհականներու դաստիարակու-
թիւն

Ա) Մանուկներ

Բ) Պատանիներ

Գ) Զաւթահասակներ

1. Հոգեւորականներու դաստիարակու-
թիւն

Ա) Դպրեմանքերու կրթական ծրագրին
մէջ, շեշտը դնել հետեւեալ նիւթերու վրայ,
հետամուտ ըլլալով մասնագէտ ուսուցիչ-

ներ ապահովելու.

1. Սուրբ Գիրք (Ներածութիւն, Մեկնու-
թիւն)

2. Քրիստոնէական

3. Ընդհանուր Եկեղեցւոյ Պատմութիւն

4. Աստուածաբանութիւն (Տեսական,
Հովուական, Բարոյական, Հոգեւորական)

5. Քարոզխօսութիւն

6. Հայ Եկեղեցւոյ Պատմութիւն

7. Եկեղեցական երաժշտութիւն

8. Միսագիտութիւն

9. Հայագիտական նիւթեր

Բ) Լեզուներ

1. Հայերէն աշխարհաբար

2. Հայերէն գրաբար

3. Օտար լեզուներ (Նախընտրաբար
Անգլերէն որպէս միջազգային լեզու. Ծը-
րանսերէն, Արաբերէն, Սլաւներէն եւ Ռու-
սերէն)

4. Հայոց Պատմութիւն

5. Հայ գրականութիւն

Գ) Ներանձնական կեանքի կրթանք եւ
կիրարկում:

Դ) Կենցաղագիտական նախատարբերի
ծանօթացում:

Ե) Հոգեւորականի յետ ձեռնադրու-
թեան շարունակական ուսման հնարաւոր-
ութիւն:

2. Աշխարհականներու դաստիարա-
կութիւն

Ա) Մանուկներ

Յանձնախումբը կը թելադրէ որ Ամե-
րիկայի Միացեալ Նահանգաց թեմին մէջ
կիրականօրեայ վարժարանի համար պատրաս-
տուած դասընթացքը, որ նկատի ունի մա-
նուկներու քրիստոնէական կրթութիւնը
մինչեւ 15 տարեկան, որդեգրուի եւ կիրար-
կուի ուր որ հնարաւոր է:

Անոնց համար որ կիրականօրեայ վար-
ժարան չեն յաճախեր եւ հետեւաբար կը զըր-

կուին քրիստոնէական դաստիարակութեան դասընթացքէ, Յանձնախումբը կը թելադրէ հրատարակութիւնը թերթիկներու եւ նկարաքարտերու, դրկելու համար ընտանիքներու հասցէին:

Բ) Պատանիներ

Պատանիներու դաստիարակութեան համար Յանձնախումբը կը թելադրէ որ եկեղեցական իշխանութիւնը հրատարակէ թերթներ - Հայերէն եւ այլ լեզուով - ըստ պահանջի, եւ կազմակերպէ լսարաններ, ճամբարներ եւ առանձնացումներ:

Գ) Զափահասներ

Յանձնախումբը չափահասներու դաստիարակութեան համար կը թելադրէ կազմակերպել Ս. Գրոց սերտողութեան հաւաքոյթներ, դասախօսութիւններ, վիճաբանական երեկոյթներ, այժմէական հարցերու շուրջ հարցազրոյցներ, Հայոց Պատմութեան եւ եկեղեցական ու կրօնական նիւթերու շուրջ դասախօսութիւններ: Հրատարակել թերթներ, Հայերէն եւ այլ լեզուներով, ըստ պահանջի:

Նգրակացութիւն

Յանձնախումբը կը թելադրէ խորհրդակցական Համագումարին՝ կազմութիւնը երկու Յանձնախումբերու: -

1. Մնայուն ուսումնական կեդրոնական մարմին մը՝ հոգեւորականներէ եւ աշխարհականներէ բաղկացած, որու պարտականութիւնը լինի քննարկել վերոյիշեալ թելադրութիւնները դպրեմանքերու ուսումնական ծրագրի վերաբերեալ, որպէսզի Հայ Եկեղեցւոյ բոլոր դպրեմանքերը ունենան միասնական ծրագիր կրօնական եւ հայագիտական առարկաներու:

2. Վերոյիշեալ ծրագիրները իրագործելու համար՝ Յանձնախումբ մը, որու պարտականութիւնը ըլլայ ապահովել նիւթական անհրաժեշտ միջոցները:

Երեք նիստերով գումարուած ժողովը աւարտեցաւ երեկոյեան ժամը 9-15-ին. յանուն Յանձնախումբին, Ատենապետ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսի գնահատական խօսքով, զեկուցող Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի ներկայացուցած ատենախօսութեան մասին:

Արժ. Տ. Կարէն Քահանայ առաջարկեց

որ Տեղեկագրի յանձնարարութիւններուն վրայ աւելցուի «միմիայն քահանաներուն համար տարեգիրք կամ պարբերաթիւր մը» հրատարակելու առաջարկը:

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս բերաւ նման առաջարկ մը տարեգիրք մը հրատարակելու, ինչպէս նաեւ «հոգեւորականաց շարունակական ուսման պարագան»:

Հոգշ. Տ. Փառէն Մ. Վարդապետ յարոյց երկու կարեւոր հարցեր. մին՝ Աստուածաշունչի գիտական բնագրի հրատարակութեան հարցը, իսկ միւսը՝ Հայ Եկեղեցւոյ հիմնադրամի հարցը: Հիմնադրամի ստեղծումին առնչութեամբ, ան շեշտեց կարեւորութիւնը ստեղծելու «խումբ մը հոգեւորականներու, որոնց պէտք է բացարձակապէս արգիլուի հովուական ասպարէզ մտնել, այլ, օգտուելով Հայ Եկեղեցւոյ հիմնադրամի կարելիութիւններէն, քաջալերենք զանոնք նուիրուելու դաստիարակութեան ասպարէզին, այն մարգերուն մէջ, որոնց մեծ կարիք ունի մեր Եկեղեցին»:

Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս տրւաւ հետեւեալ տեղեկութիւնները Աստուածաշունչի գիտական հրատարակութեան եւ Աւետարանի Արեւմտահայերէն թարգմանութեան մասին:

Ուրախ եմ որ Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ աւանդութիւն եղաւ, ինչպէս նաեւ Աւետարանի տարածումին: Կ'ուզեմ այստեղ այս երկու հարցերում մասին տեղեկութիւն մը տալ:

Ա. Որ Հայաստանի մէջ Վեհափառ Հայրապետի մախաճոռնութեամբ եւ Համալսարանի քարեացկամութեամբ, կազմուած էր յամձմախումբ մը պատրաստելու համար Հայ Աստուածաշունչի գրաքար բըմագրի բնական հրատարակութիւնը: Երկու գիտականներ միայն մերկայացան եւ իրենց աշխատամբը կատարեցին միմեկի աջօր: Առաջինը Ամդրամիկ Ջէյքումեանը, որ Ծմողոց Գիրքի բոլոր ձեռագիրներու քաղդատութիւնը ըրաւ եւ պատրաստեց ամոր գիտական հրատարակութիւնը: Երկրորդը Ամալեանն էր որ ըրաւ Մակարայեցոց երկու գիրքերու մասին մոյմ աշխատամբը:

Կ'ուզեմ ըսել որ այս աշխատամբին մէջ ես ալ ստանձնեցի եւ կատարեցի Նսայիի Գիրքին գիտական հրատարակութեամբ պատրաստութիւնը: Այդ աշխատամբը կատարուեցաւ հետեւեալ կերպով. մախ՝ բոլոր այն Աստուածաշունչները որ կան ձեռա-

վեհափառ Հայրապետի հրահանգում, Եպիսկոպոսական ժողովի անցած մեր այս կանոնագիրքը վտանգի չենթարկուի ուրիշ ժողովի մը կողմէ, որու կազմութեամ մասին մեր տեսակետները քննարկման արժանի չեն։ Այս խնդիրը աւելի երկայն է, քան չեմ ուզեր աւելի մանրամասնութեամբ մէջ մտնել, այնուհամայն մեր մերկայ ազգային-եկեղեցական ժողովը չի մերկայացրած մեր այն մկարագիրը որ միմեծ իսկ կը մերկայացնէր պաշտօնիւնայն իրականացած ազգային-եկեղեցական ժողովը, այլ աւելի կը յիշեցնէ սահմանադրութեամբ կազմուած

մեր ազգային-եկեղեցական ժողովը, կամ թէ երեսփոխական ժողովը, ուր գիտէիմք թէ առ հասարակ հոսամբներ կազմուած մարմիններ եւ որ հոսամբներ թելադրուած որոշումներ կու տային։

Քրիստոնէական դաստիարակութեան մասին եղած միջամտութիւնները վերջ գրած ըլլալով, Ատենապետ Սրբազանը քուէի դրաւ Տեղեկագիրը եւ, ստանալէ ետք ժողովին հաւանութիւնը, հրաւիրեց Հոգւ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետը, որ ներկայացնէ չորրորդ Յանձնախումբի տեղեկագիրը։

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր

«ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԵՐԸ» ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԻ

Նախագահ եւ Խօսմակ՝ Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան
Ատենապետ՝ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Գազանմեան
Ատենադպիր՝ Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան

5 Օգոստոս 1980-ին Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի Հանդիսարանին մէջ գումարուած եկեղեցական խորհրդակցական Համագումարի ընթացքին, Երուսաղէմի Պատրիարք Ամեն. Տ. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեանի տուած բանախօսութեան վերաբերեալ Յանձնաժողովս կը ներկայացնէ իր եզրակացութիւնը ըստ հետեւեալին։

Յանձնաժողովս վերստին, հանգամանորէն անդրադառնալէ ետք բանախօսութեան մէջ արծարծուած հարցերուն որոնք կը վերաբերին մեր Եկեղեցիի առաքելութեան գործին ու նկարագրին, դարերու ընթացքին եւ այսօր, քննելով թեր ու դէմ արտայայտուած տեսակէտները, յանգեցաւ հետեւեալ եզրակացութիւններուն։

1. Ազգային եկեղեցին թէ՛ պատմականօրէն եւ թէ՛ ըստ էութեան Հայ ազգին հոգեւոր եւ իմացական կազմակերպութիւնն է։ Իրրեւ մէկ մասը քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցւոյ եւ իրրեւ Հայ ժողովուրդի հայեցի նկարագիրը կերտող եւ պահող, ինչպէս նաեւ Հայ ինքնութիւնը կենսաւորող հաստատութիւն։ Հայ ժողովուրդի զաւակներուն հոգեւոր փրկագործութիւնը ապահովելով հանդերձ, Հայ Եկեղեցին եղած է եւ կը մնայ Հայ մշակութային արժէքներու շտեմարան։ Որովհետեւ բոլոր ժամանակներու

մէջ, մեր ժողովուրդի զաւակները տուած են իրենց լաւագոյնը հոգեւոր եւ նիւթական եւ արուեստի բարիքներուն։

Այս է պատճառը մանաւանդ որ արեւելեան եւ արեւմտեան ժողովուրդներէն աւելի, մեր ազգին զաւակները ինքզինքնին հարազատ կը զգան Հայաստանեայց Եկեղեցիին մէջ։

Հայաստանեայց Եկեղեցիի անունին կից դրուած ազգային մակդիրը անհրաժեշտ է ուղիղ հասկնալ, որպէսզի չպատահին, կամ ի սպառ վերնան, եկեղեցականներու եւ աշխարհականներու իրաւասութեանց վնասակար եւ քայքայիչ խաչաձեւումները։

2. Հայաստանեայց Եկեղեցին իր կազմաւորման առաջին օրէն իսկ իր հոգեւոր գործին հետ ձեռնարկած է նաեւ կրթական աշխատանքի, շաղկապելով ազգին բոլոր զաւակները Հայ Քրիստոնեայ ամբողջական միութեան մը մէջ. ազգապահպանումը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր անցեալէն հրիտակուած կարեւոր աւանդութիւններու ընդունիլն ու զարգացնելը։

Այսպէս է որ եկող ու անցնող սերունդները եկեղեցիի միջոցաւ մշակութային ու հոգեւոր մեր գանձարանին մէջ կարեւոր ներդրում կատարած են։ Հայոց աշխարհի ամէն կողմ կառուցուած վանքերն ու եկեղեց-

ցիները, անոնց մէջ ծաղկուած մատեանները, հոգեգրուած շարականները եւ առհասարակ մեր արուեստի բոլոր մեծագործութիւնները լաւագոյն վկայութիւններն են ասոր:

3. Հայաստանեայց Եկեղեցին անցեալին մէջ եւս եւ մինչեւ դարու սկիզբը մայրը եւ դայեակը եղած է Հայ դպրոցին եւ մշակոյթին. իսկ այսօր անուղղակիօրէն հովանաւորելով հանդերձ զանոնք, իր կապը թուցած է Հայ կրթական եւ մշակութային հաստատութիւններու հետ: Դժբախտաբար, մեր դպրոցները սփիւռքի զանազան վայրերուն մէջ գուրկ են անհրաժեշտ կրօնական ուսումնէն եւ դաստիարակութենէն, անշուշտ եկեղեցիի տկարացման պատճառաւ:

Կրկնապէս ցաւ է բոլորին համար այս հաստատումը ընել: Տկարացման պատճառները բազմաթիւ են, սակայն ամենէն կարեւորը Հայ ժողովուրդին վրայ գործադրուած աղէտն է որ պատահեցաւ Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին:

Եկեղեցին՝ եկեղեցի է իր ժողովուրդով: Այնուամենայնիւ, անհրաժեշտ է որ Հայաստանեայց Եկեղեցիին եւ աշխարհականներու վարչական եւ հոգեւոր իշխանութեան սահմանները ճշդուին:

4. Եկեղեցիի առաքելութիւնն է ժողովուրդի մը մշակոյթին մարմին տալ քրիստոնէացնելով անոր ականդութիւնները, ընտանեկան կեանքը եւ բարոյական ըմբռնումները:

Այդ առաքելութեան կատարումով Աստուած կը մարմնանայ այդ ժողովուրդին մէջ եւ կը ճշդէ անոր պատմութեան ուղղութիւնը:

5. Հայաստանեայց Եկեղեցին Դ. եւ Ե. դարերուն մէջ Հայ պետականութեան դադարումով, մեր ժողովուրդի ֆիզիքական եւ հոգեւոր գոյատեւման պարտականութիւնը իր վրայ առաւ:

Որով եկեղեցիին գուտ հոգեւոր եւ կրօնական գործին մէջ՝ եկեղեցիի ազգայնացումի գաղափարը կերպաւորուեցաւ:

Գիրերու գիւտով, Աստուածաշունչի թարգմանութեամբ եւ Ոսկեդարեան գրականութեան տարածումով, Հայաստանեայց Եկեղեցին ապահովեց մեր ժողովուրդի հոգեւոր եւ մշակութային անկախութիւնը, փոխարինելով մեր կորուսեալ քաղաքական անկախութիւնը:

Այսօր, հայրենի հողին պակասը, ըսփիւռքի տարածքին մեր սրբավայրերու, ընտանեկան ականդութիւններու նուազու-

մը, մեզի խորթ ականդութեանց ու սովորութեանց եւ բարքերու ազդեցութիւնը, մեր հայեցի նկարագիրը կը խաթարեն:

Կը վարանինք, բայց պէտք է յայտնենք թէ մեր ներկայի դժուարութիւնները կը թրւին անյաղթելի մնալ: Այնուհանդերձ, անհրաժեշտ է որ փրկենք մեր լեզուն, հայեցի ականդութիւնները, որպէսզի մեր եկեղեցին իր ճիգերը ի մի հաւաքէ եւ Աստուծոյ ողորմութեամբ համադրող ուժը դառնայ միշտ:

6. Հայկական Եղեռնէն ետք մեր ժողովուրդի ընդհանուր պարտաւորական ոգին դէմ, Հայաստանեայց Եկեղեցին, իբր գուրգուրոտ մայր, խնամատարական եւ սփոփարար իր գործով, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնով ջանաց նորազարդ Հայրենիքի կողքին վերականգնելու Հայ ժողովուրդին վիրաւոր արժանապատուութիւնը, շեշտը դնելով միշտ, մէկ ժողովուրդ, մէկ հայրենիք, մէկ պատմութիւն եւ մէկ եկեղեցի ըլլալու իրողութեան վրայ, հաւատարմ մնալով մեր պայքերու հաւատքին, վառ պահելու համար Հայ ժողովուրդին յոյսը իր ապագային վերաբերմամբ:

7. 1956 թուականին Հայաստանեայց Եկեղեցիին մէջ յառաջ եկած սապէս կոչուած ազգային-եկեղեցական տաքնապի բարոյք լուծումը բոլորիս ալ փափաքն է:

Հայաստանեայց Եկեղեցիի կենդանի առաքելութիւնը իր ամբողջական իրազորումը կը կը գտնէ մի միայն Հայաստանեայց Եկեղեցիի միութեան եւ անոր բոլոր արգելքներու վերացման մէջ, որ բացարձակ կերպով անհրաժեշտ է եւ մաս կը կազմէ նոյնիսկ մեր հաւատոյ հանգանակին՝ Հաւատամքի մի Եկեղեցի:

Տեղեկագիրը ընդունուեցաւ ծափահարութեամբ: Ոսք առաւ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոս ղիտել տալու համար թէ «հայկական հողի պակասը» բացատրութիւնը կրնայ չփոթ ստեղծել: Թանձնախումբի Ատենադպիրը ակնցուց այդ բացատրութեան վրայ սփիւռքի մէջ բառերը, յստակելու համար ըստաւ:

Հոգշ. Տ. Սեւան Վարդապետ անգամ մը եւս խօսեցաւ եկեղեցականներու իշխանութեան նուազումին մասին եւ առաջարկեց որ սահմանները յստակ բնորոշուին կրօնական, վարչական եւ կրթական մարգերու մէջ, եկեղեցական եւ աշխարհական իշխանութեան միջեւ:

Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս առարկեց եկեղեցի եւ աշխարհականներ բառերը հակադրուած են եւ թելադրեց որ

զգուշամամք... որովհետեւ եկեղեցիիմ մէջն եմ աշխարհականները:

Չորրորդ Յանձնախումբի տեղեկագիրը վաւերացուեցաւ առանց յաւելեալ միջամտութեան:

Օրուան մնացեալ ժամերուն, չորս Յանձնախումբերը առանձինն հաւաքուեցան եւ, յատենի ժողովոյ եղած միջամտութիւններու լոյսին տակ, կազմեցին վերջնական խմբագրութիւնը տեղեկագիրներուն:

* * *

Հինգշաբթի օր, Օգոստոսի 7-ին, ժո-

ղովը բացուեցաւ ժամը 9-ին: Յանուն Քարտուղարութեան, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս ներկայացուց ժողովի նկարագրական մը, Հայ մամուլին զրկուելու նպատակով խմբագրուած: Փոփոխութիւններ, յաւելումներ եւ յապաւումներ թելադրելէ ետք, ժողովը որոշեց ընդունիլ առաջարկուած գրութիւնը, խնդրելով Նախագահութենէն որ Քարտուղարութեան հետ նիստ մը գումարեն եւ նկարագրական գրութեան տան վերջնական ձեւը:

Այստեղ կը հրատարակենք Հայ մամուլին զրկուած հաղորդագրութիւնը:

ՅՈՐԴԱՆԱԿԱՆ ՏՕՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Է Մ Ի Մ Է Զ

1930 Ապրիլիմ կը վախճանէր Երուսաղէմի մեծամում Պատրիարք Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան: 1780 թուականն ալ ծննդեան տարին էր Երջանկայիշատակ Ջաֆարիա Պատրիարքին, որ հարիւր քառասուն տարիներ առաջ հիմնադիրը եղած էր Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանին:

Ջոյգ Յոբելեաններու առիթով, Ս. Աթոռիս Ամեմապատիւ Պատրիարքը հրաւեր ուղղեց ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Հնծայարանին աշակերտած բոլոր հոգեւորականներուն, որ հաւաքուին Երուսաղէմ, համդիսաւորապէս տօնելու համար ժառանգաւորաց Վարժարանի հիմնադիրին եւ, Մեծ Աղէտէն ետք, մոյմ Վարժարանը վերաբացողին Յոբելեանները:

Սրբազան Պատրիարքը դիմեց մաւ Ն. Ս. Օծուքիւմ Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամեմայմ Հայոց Կաթողիկոսին, առաջարկելու համար որ խորհրդակցական ժողով մը գումարուի, մասնակցութեամբ ժառանգաւորացի մախկին սաներուն, քննարկելու համար մեր Եկեղեցիին մերժին հարցերը, միւս ունեւայով «Մեր Եկեղեցիին Առաքելութիւնը Այսօր»: Վեհափառ Հայրապետի հաւանութիւնը ստանալէ ետք, Ամեմապատիւ Պատրիարքը կոչ ըրաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի մախկին սաներուն որ Օգոստոսի 3-ին հաւաքուին Ս. Քաղաք, մպատակ ունեւայով չորս օրերու ընթացքին քննարկելի այն հարցերը, որոմք կապուած եմ մեր Եկեղեցիի գործունէութեան հետ, մկատի առնելով մեր Եկեղեցիի դաստիարակչական, կրօնական եւ ազգային դերը անցեալին, Հայ ժողովուրդը քրիստոնէական ոգիով յուսաւորելու եւ առաջնորդելու դարաւոր իր աւանդութիւնը եւ այսօրուան արտասահմանեան կացութիւններուն մէջ՝ մոյմ առաքելութիւնը շարունակելու ուղիները: Ժողովը սոյն քննարկումը քաժմեց չորս խորագիրներու. *Կրօնական Դաստիարակութիւն, Մէն եւ Արարողութիւն, Կարգ եւ Կանոն եւ վերջապէս Ազգային Գործունէութիւն*, որուն իւրաքանչիւրը քննարկուեցաւ աշխարհագրական տարբեր պայմաններու պահանջներու յոյսին տակ:

Ազգիս Սրբազան Հայրապետը ոգեւորութեամբ տուաւ իր հաւանութիւնը առաջարկուած ծրագիրին եւ իր կողմէն մշանակեց չորս պատգամաւորներ, բոլորն ալ Երուսաղէմի մախկին սաներէն, մասնակցելու համար խորհրդակցական ժողովին: Արտասահմանէն եկած եւ Ս. Երուսաղէմ ծառայած Եկեղեցականներէն Համագումարին մասնակցողները եղան հետեւեալները.

- Ամեմապատի Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան, Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի
 Ամեմապատի Տ. Ծմորիք Արքեպս. Գալուստեան, Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ
 Գեորգ. Տ. Սիոն Արքեպս. Մանուկեան, Ատեմապետ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի
 Գեորգ. Տ. Սեբովքէ Արքեպս. Մանուկեան, Հայրապետական Պատուիրակ Արեւմտեան
 Եւրոպայի
 Գեորգ. Տ. Հայրիկ Արքեպս. Ասլամեան, Լուսարարապետ Ս. Աթոռոյ
 Գեորգ. Տ. Կոմիտաս Արքեպս. Տէր Ստեփանեան, Առաջնորդական Փոխանորդ Այրարատ-
 եան Թեմի
 Գեորգ. Տ. Պսակ Արքեպս. Թումայեան
 Գեորգ. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան, Առաջնորդ Հայոց Ամերիկայի Արեւել-
 եան Թեմի
 Գեորգ. Տ. Շահէ Արքեպս. Անէմեան, Դիւանապետ Ս. Աթոռոյ
 Գեորգ. Տ. Տիրայր Արքեպս. Մարտիկեան, Առաջնորդ Հայոց Ռումանիոյ եւ Պուլկարիոյ
 Գեորգ. Տ. Զաւէն Արքեպս. Զինչիմեան, Առաջնորդ Հայոց Եգիպտոսի
 Գեորգ. Տ. Գարեգիմ Արքեպս. Գազանճեան, Առաջնորդ Հայոց Աւստրալիոյ եւ Նոր
 Զելանտայի
 Հոգ. Տ. Իսահակ Ծ. Վրդ. Ղազարեան, Առաջնորդական Փոխանորդ Աղեֆսանդրիոյ
 Հոգ. Տ. Մաշտոց Վրդ. Բարիլուսեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Ամուշաւամ Ծ. Վրդ. Զոյրանեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Արշակ Ծ. Վրդ. Խաչատուրեան, Հոգեւոր Հովիւ Լոս Անճելլոսի Ս. Յակոբ
 Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Փառէմ Ծ. Վրդ. Աւետիքեան, Հոգեւոր Հովիւ Տիբրոյթի Ս. Յովնաննէս
 Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Ժիրայր Վրդ. Թաշճեան, Հոգեւոր Հովիւ Շիֆակոյի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ
 Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգմատիոսեան, Հոգեւոր Հովիւ Սէմք Ամթուանի Ս. Թադէոս
 Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան, Տեսուչ Ս. Յարութեան Տաճարի
 Հոգ. Տ. Արշէմ Վրդ. Այվազեան, Հոգեւոր Հովիւ Ֆիլատելֆիոյ Ս. Երրորդութիւն
 Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Ղեւոնդ Ծ. Վրդ. Սամուրեան, Յարաքերութեանց Տնօրէն Ամերիկայի Առաջ-
 նորդարանիմ
 Հոգ. Տ. Սեւան Վրդ. Ղարիպեան, Տեսուչ Ս. Հրեշտակապետաց Վանքի
 Հոգ. Տ. Նորվան Վրդ. Զաքարեան, Հոգեւոր Հովիւ Լիոնի
 Հոգ. Տ. Նուրեան Վրդ. Մանուկեան, Տեսուչ Յոպպէի Ս. Նիկողայոս Վանքի
 Հոգ. Տ. Վիգէմ Վրդ. Այվազեան, Ուսանող
 Հոգ. Տ. Խաժակ Վրդ. Պարսամեան, Ուսանող
 Հոգ. Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեան, Աւագ Թարգման Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Մելգոնեան, Հոգեւոր Հովիւ Հէյվըրիի Ս. Գրիգոր Լու-
 սաւորիչ Եկեղեցւոյ
 Հոգ. Տ. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Բարսեղ Արդ. Գալէմտէրեան, Մատակարար Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Արամ Արդ. Աթէշեան, Իսթամպուլ
 Հոգ. Տ. Սեպուհ Արդ. Էրկիւմեան, Իսթամպուլ
 Հոգ. Տ. Ոսկի Արդ. Որդիքեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Վանիկ Արդ. Մանկասարեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Արփիար Արդ. Տէմիրճեան, Ուսանող
 Հոգ. Տ. Հայրիկ Արդ. Գալայճեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Հոգ. Տ. Համբարձում Արդ. Քէշիշեան, Միաբան Ս. Աթոռոյ
 Արժ. Տ. Արտէմ Գեմյ. Աշճեան, Հովիւ Նիւ Եօրքի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Առնակ Գեմյ. Գասպարեան, Հովիւ Նիւ Ճըրգիի Ս. Թովմաս Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Վարդան Գեմյ. Մկրեան, Հովիւ Նիւ Եօրքի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Տիրան Գեմյ. Փափագեան, Հովիւ Գլիվլէմտի Ս. Գր. Նարեկացի Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Գառնիկ Գեմյ. Հալլաճեան, Հովիւ Իւմիլըմ Սիթիի Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ

Արժ. Տ. Կարէմ Գինյ. Կտանեան, Հովի Թրոյի Ս. Պետրոս Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Յովհաննէս Ա. Գինյ. Մարութեան, Հովի Երեւանի Ս. Սարգիս Եկեղեցւոյ
 Արժ. Տ. Մովսէս Գինյ. Ղազարեան, Լուսարարապետ Ս. Գեղարդ Վանքի

Համագումարը տեղի ունեցաւ Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց Վարժարանի
 եւ Ընծայարանի նորակառոյց սրահին մէջ:

Ժողովը բացուեցաւ Ատենապետի ընտրութեամբ, յամօին Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպս.
 Մանուկեանի եւ վաներացւումով քարտուղարութեան, յամօնախումբերու եւ խմբագրական
 մարմնի անդամներու ցանկերուն: Խորհրդակցութեան մասագահեցին Երուսաղէմի եւ
 Թուրքիոյ գոյգ Պատրիարքները:

Առաջին խօսքը տրուեցաւ Գերշ. Տ. Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսին, որ կարդաց Ամենայն
 Հայոց Կաթողիկոսի պատգամը:

Կաթողիկոսական պատգամը մերշնչուած էր Կողոսացւոց ուղղուած Առաքելական
 Թուղթի խօսքերէն. «*Ձի թէպէտ եւ մարմնով հեռի եմ, այլ հոգւով ընդ ձեզ եմ. խնդամ իբրեւ
 տեսանեմ զկարգն ձեր եւ զհաստատութիւն հաւատոցն ձերոց որ ի Քրիստոս Յիսուս*»
 (Կող. Բ. 5): Հայրապետական հեղինակաւոր ձայնը ուղղութեամբ ժողովականներուն հրաւի-
 րելու համար գանձմէ «որ ամէմքս լարեմք մեր հոգեկան, իմացական ու բարոյական ուժերը
 եւ առանկա կազմակերպեալ, մպատկաստաց աշխատանք տանք մեզ, մօտեմալու համար մեր
 հերոսական Եկեղեցւոյ ոգեկանութեան պայծառ բարձումքներուն»: Շարունակելով, Վե-
 հափառ Կաթողիկոսը կոչ րբաւ Հայ Եկեղեցականին. «Յամենայն դէպս մեր օրերը կրնանք
 մկատել մոր ժամանակաշրջան մը մեր Եկեղեցւոյ պատմական առաքելութեան ճանապար-
 հին վրայ: Հասած կը մկատեմք պահը, երբ մեմք այսօրուանմերս յստակ եւ որոշակի պէտք է
 տեսնեմք մեր ընկիւնը, համոզուած ըլլալով թէ միացեալ ուժերով անհրաժեշտ է սկզբնաւո-
 րել աշխատանքի մոր ոգի եւ մոր ոմ եւ մոր թափ, որպէսզի մեր Եկեղեցին՝ հաստատ ու
 վնռական գրաւէ իր յատուկ տեղը մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ, թէ՛ ի Հայաստան եւ թէ՛
 մանաւանդ սփիւռքի տարածքին վրայ, առանկա պայծառատեսութեամբ մուրհուրելով իր բուն
 առաքելութեան, այսինքն՝ աւետարանական գործին, մոր սերունդներու կրօնա-բարոյա-
 կան դաստիարակութեան գործին, Հայ հաւատացեալները մէկտեղելու, միաւորելու եւ ամ-
 վրտանգ պահելու գործին, անոնց հոգեւոր ու մշակութային իմքնութիւնը պահպանելու
 գործին, մայր Եկեղեցւոյ մերքին միութիւնը Սուրբ Էջմիածնով ամրապնդելու գործին»:

Վեհափառի խօսքին, ժողովականները պատասխանեցին հետեւեալ հեռագիրով:

Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Ժառանգաւորաց Վարժարանի հոգեւորական քառասուն հինգ սաները հաւաքուած Ե-
 րուսաղէմի Վանքին Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան սրահին մէջ, յարգանքով ունկնդրեցին
 Ձերդ Վեհափառութեան պատգամը: Ուրախութեամբ եւ խանդավառութեամբ լեցուեցան մեր
 հոգիները լսելով Ձեր հայրական խօսքին, թելադրութիւններուն, մտահոգութիւններուն եւ
 յոյսերուն՝ քիտած Եկեղեցւոյ սրտէն եւ հայրենիքի երազէն: Կը վստահեցնեմք Ձերդ Վե-
 հափառութիւնը թէ Ս. Էջմիածնի խորհուրդը եւ Հայրենիքի զգացումը ուղեցոյցն են
 մեր խորհրդածութիւններուն:

Որդիական ակնածամօք

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

ՇՆՈՐՀԺ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

Համագումարը զբաղեցաւ գլխաւորապէս այս օրերու մեր Եկեղեցիի առաքելութեամբ:
 Աւետարանի քարոզութեամբ սերմանուած հաւատքը, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի Աջով սըր-
 քագործուած Միւռնը, Այրարատեան հողին վրայ կանգնած լոյսի խորան՝ Ս. Էջմիածինը,
 մեր հայրերու անխախտ հաւատարմութիւնը Քրիստոսի փրկագործ խաչին, գծեցին Հայոց
 պատմութեան իրական ուղին, առ Աստուած բարձրացող: Կենսունակ պահել մեր հայրերու
 հաւատքը եւ ամրապնդել մեր ժողովուրդի հաւատարմութիւնը Ս. Խաչին եւ Ս. Աւետարա-
 նին, եղաւ ժողովականներու խորհրդածութիւններուն կարգախօսը:

Մտահոգութիւնը՝ որ մերկանքում կողմէ արտայայտուեցաւ, մեր Եկեղեցւոյ դերին զօրացումն է Հայ կեանքին մերս: Առաջնորդող եւ ռեզնչող իր անցեալի ուժը, որ Հայ ինքնութեան զգացումին, կրօնական ապրումին, ազգային մկարագրի կերտումին, մշակութային անփոխարինելի իրագործումներում եւ վերջապէս մեր ժողովուրդի փիզիքական եւ հոգեկան գոյութեան գլխաւոր կերտիչը եղաւ, այսօր մուգած է: Եկեղեցիին մերագոյնցութիւնը հայեցի կրթութեան մէջ եւ կապը իր ժողովուրդին հետ թուլացած է: Համագումարը ջանաց, վերլուծական ճիգով մը, ախտաւշումներ ընել գտնելու համար պատճառները մերկայ կացութեան, համագումար թէ Եկեղեցիին տկարացումը արտասահմանեան Հայ կեանքի դժուարին պայմաններում մէջէն, կը ջլատէ ուժերը ազգային մեր պայքարին՝ պահելու համար Հայ մկարագիրը եւ կերտելու համար ապագան: Ժողովականները բնարկեցին միջոցներ, այսօրուան պայմաններում մէջ ամրապնդելու համար հաւատքը ի Բրիստոս եւ մեր ժողովուրդին ուխտը առ Աստուած, կմբուած մեր մահատակներու արհմով:

Համագումարը անդրադարձաւ եւ արձանագրեց հոգեւորականութեան զանազանումները իրենց պարտականութեան մէջ: Ամկարգութիւններ, անկանոնութիւններ, կազմակերպութեան պակաս, անհանդուրժողութիւն, գործակցութեան թուլացում եւ այլ թերութիւններ մշտեցան իրրեւ իրականութիւններ, որոնց դարմաններ պէտք է որոնել:

Միւս կողմէն, կարծիքներ արտայայտուեցան Եկեղեցիէն մերս գերիշխող աշխարհականացած մտայնութեան մասին, որ արդիւնքն է Եկեղեցիէն դուրս գտնուող կազմակերպութիւններու ազդեցութեան, վնասելու աստիճան հաւատացեալներու եւ եկեղեցական իշխանութեան համերաշխ գործակցութեան:

Ամերածեշտ մկատուեցաւ ստեղծել կանոններու մոր հաւաքածոյ մը, որ ճշդէ իշխանութեան զանազան աստիճանները ազգային-եկեղեցական կեանքէն մերս, սահմանէ մոր կանոններ մեր ժամանակներու ընկերային եւ բարոյական կեանքին պարտադրած հարցերում պատասխանելու համար, մպատակ ունենալով անխաթար պահել Հայ մկարագիրը եւ պաշտպանել մեր ժողովուրդը օտարացման վտանգին դէմ:

Թելադրուեցան որ մասնագէտ եկեղեցականներէ եւ աշխարհականներէ մարմին մը ըստեղծել պատրաստելու համար Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կանոնադիրք մը, որ պարունակէ

- 1.— Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հանգանակը.
- 2.— Միսական կանոններ, կարգաւորելու համար խորհրդակատարութիւններու եւ ժամերգութեան վերաբերեալ օրէնքները.
- 3.— Վարչական կանոններ, որոնք օրինադրեն Հայաստանեայց Եկեղեցիի վարչական կառուցուածքը, մուխրապետական Աթոռներու փոխ-յարաքերութիւնները, թեմերու, ծուխերու եւ համայնքներու կանոնագրութիւնները եւ Եկեղեցւոյ կառավարումին հետ կապուած բոլոր հարցերը:

4.— Կարգաւորաց կանոններ, որոշելու համար եկեղեցականներու կենցաղին, կարգապահութեան եւ պատասխանատուութիւններու հետ կապուած հարցեր, մասն կարգալուծութիւն, կարգաթողութիւն եւայլն:

5.— Աշխարհականաց իրաւանց կանոններ, օրինադրելու համար անձնական իրաւանց հետ կապուած հարցեր, ինչպէս խառն ամուսնութիւն, ամուսնալուծում, վերամուսնութիւն, կտակ եւայլն:

6.— Բարոյական կանոններ, որոնք քրիստոնեայ անհատի եւ ընտանիքի բարոյական կեանքը կը կերտեն եւ կը զօրացնեն:

7.— Ընդհանուր կանոններ:

Առ հասարակ, ժողովի մասնակցողներու կարծիքն էր որ մասն կանոնացում մը կընայ մպատել հոգեւորական դասի գործունէութեան արդիւնաւորութեան, ի սպասաւորութիւն մեր ժողովուրդի հոգեւոր եւ բարոյական պէտքերուն:

Ժողովական հայրերը յատուկ ուշադրութեամբ բնարկեցին հոգեւորական ասպարէզին կոչուած թեկնածուներու եւ, առ հասարակ, Հայ դպրոցի աշակերտի կրօնական դաստիարակութեան պարագաները: Շեշտուեցաւ այն իրականութիւնը թէ Հայ դպրոցի եւ Հայ Եկեղեցիի փոխադարձ ազդեցութիւնը, որ անցեալ սերունդներու Հայ քրիստոնեայի մկարագիրը կը կերտէր, այսօր չունի մոյմ ուժգնութիւնը:

Թելադրուած կրօնական դաստիարակութիւնը աշխուժացնելու իրենց պատասխանատուութենէն, ժողովական հայրերը կը զգան անհրաժեշտութիւնը.

- 1.— Հրաւիրելու մասնագէտներէ կազմուած ուսումնական մարմին մը, որ բնարկէ

եկեղեցականի պատրաստութեամ կոչուած հաստատութիւնները, ուսումնական ծրագիրները, գլխաւորաբար Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր Ժեմարանի եւ Ս. Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի, զանոմ արդիականացնելու մտահոգութեամբ:

2.— Ստեղծել կրօնական գիտելիք եւ մերշնչում ջամբելու մօր միջոցներ, մօր սերունդը դաստիարակելու համար Աստուծոյ գիտութեամբ եւ հաւատքի շունչով:

3.— Նախաձեռնել շաքաթաքերթի մը հրատարակութեամ, ժողովրդային զանգուածներու հասկնալի լեզուով:

4.— Հայ Աստուածաշունչի եւ մամաւանդ Աւետարանի տարածումը հետապնդել կարելի միջոցներով:

Համագումարը ցաւով հաստատեց թէ մեր ժողովուրդը անհաղորդ կը մնայ Հայ Ժեսիմ եւ արարողութեամ եւ հետզհետէ կը մուազի եկեղեցիի պաշտամունքներում մասնակցողներում թիւը: Ներկաները յատկապէս շեշտեցին աղօթքի կարեւորութիւնը եւ մեր ժողովուրդին աղօթել սորվեցնելու անհրաժեշտութիւնը:

Աւանդական արարողութիւններու գեղեցկութիւնը հաստատել ետք, ժողովականները զգացին անհրաժեշտութիւնը լաւագոյն կերպով եւ իրական ապրումով կատարելու խորհրդակատարութիւնները, ստեղծելու համար հաղորդութեամ մթնոլորտ մը որ կապէ հաւատացեալները իրարու եւ Աստուծոյ:

Երկարօրէն քննարկուեցան Աղօթագիրքի եւ Մաշտոցի պարունակութեամ հետ կապուած հարցեր եւ եղան գործնական թելադրութիւններ Հայ Ժեսը աւելի մատչելի, հասկնալի, մերշնչող եւ սիրելի ընծայելու համար:

Յատկապէս շեշտուեցաւ կարեւորութիւնը 1916-ի ցեղասպանութեամ զոհերու սրբացումիւ եւ անոնց մուրհաւած աղօթքներու եւ շարականներու յօրինումիւ:

Ժողովը զբաղեցաւ մեր Եկեղեցին մտահոգող այժմեական հարցերով, ինչպէս խառն ամուսնութիւն, ամուսնալուծութիւններ, վերամուսնութիւն, կուսակրօնութիւն, յատկապէս կանգ առնելով առաջարկի մը վրայ, որ է արտօնել ձեռնադրութիւնը ամուսնի քահանաներու, առանց կուսակրօնութեամ ուխտի, ճշդելով տարիներու թիւ մը, որմէ ետք պարտին ամուսնանալ կամ կատարել կուսակրօնութեամ ուխտը:

Շեշտուեցաւ մաեւ կարեւորութիւնը ստեղծելու եկեղեցիի կեդրոնական հիմնադրամ մը, ապահովելու համար առաջադրուած ծրագիրներու միջակամ ծախսը:

Համագումար ժողովը զգաց թէ Եկեղեցին պէտք է շարունակէ ազգային իր դերը: Կարեւորութեամբ մկատի առաւ Մեծ Եղեռնի հետեւանքով ստեղծուած անկազմակերպ եւ ցրուած վիճակը մեր ժողովուրդին, որում դարմանը կախում ունի մեծ մասամբ Եկեղեցիի միաւորող եւ համադրող ուժէն:

Այստեղ մէքքերում մը կ'ընենք Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարքի ճառէն.

Յառաջագահութիւնը ունենալէ ետք Հայ եկեղեցականութեան պարտականութիւնն է գորաշարժի ենթարկել իր ուժերը: Արհամարհենք անհարկի տեսակէտները, դադրինք ըլլալէ խնչեփառներու կողով մը, ամէն օր գիրար խաժնող: Մեր ուսերուն առած սրբազան տապալանակը, քալենք մեր պատմութեան լաւիմաց ուղիներէն, պատրաստ զոհելու ամէն բան: Հաւ պէտք է գիտնանք որ մեր այս դժխեմ օրերուն վերջին ճակատամարտն է որ տեղի կ'ունենայ, որ չի նմանիր ո'չ Աւարայրի եւ ո'չ ալ Սարգսրապատի ճակատամարտին: Պէտք է կռիւն մէջ նետենք մեր վերջին եւ զերազոյն զէնքերը: Միակ ճշմարտութիւնը եւ սրբազան պատգամը որ սորված ենք մեր պատմութենէն կը պարփակուի մէկ բառի մէջ՝ տոկալ, միշնչել որ ծագի արեգակն արդարութեան:

Երեք քարոզող դարէ ի վեր, յանուն նոր՝ բայց մեղի օտար հանգանակներու խօսող մարգարէները սարսեցին, քանդելու աստիճան մեր գոյութեան շէնքը, առանց կարենալ ստեղծելու ուրիշ միութիւն մը՝ որ կուտան կարենար ըլլալ մեր ժողովուրդի ինքնութեան պահպանման: Հայ Եկեղեցիին գործը պէտք է ըլլայ նորէն, ինչպէս անցեալին մէջ նոյնպէս այս օրերուն, ստեղծել այս միութիւնը, այսինքն վերահաստատել ինքզինքը իր երբեմնի առաքելութեան եւ դերին մէջ:

Հոգեւորականաց դասը մեր ժողովուրդի եւ Եկեղեցիի միութեամ հետանկարը տեսաւ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի պայծառացման եւ մերկայ Հայրեմիքի յառաջդիմութեամ ճամբով:

Եւ այս բոլորը անոր համար, որովհետեւ մենք այսօր կը տառապինք գիտակցութեան տալենապէ մը, իր արդիւնք մեր ժողովուրդի արկածահարութեան: Այդ արկածին պատճառաւ մեր ժողովուրդին բնութիւնը ներկայ չէ իր մէջ ամբողջութեամբ: Շատ բան այլա-

փոխուած է մեր ներսը, աւելին՝ Հայ հոգին իր վերջին խաչելութեան ճամբուն՝ փոխան զօրանալու, նուազած ու բեկուած է. ահա տարբերութիւնը երէկուան եւ այսօրուան Հայուն՝ եւ այս աւելի տխուր է մեզի պարտադրուած սպանդէն: Անոր համար մեր այսօրուան ժողովուրդին օտար կը մնան պատմութեան մէջ իրականացած իր պապերուն առաքինութիւնները: Որքան բան պիտի աւելնար մեր մէջ, եթէ մենք ունենայինք գիտակցութիւնը, ներկայութիւնը եւ մասնակցութիւնը մեր անցեալին, ամբողջ ընելու համար Հայը, սփիւռքի հովերուն նետուած:

Ժողովը անդրադարձաւ այն վերջին, որ քացուած է 1958-էն ի վեր մեր Եկեղեցիի մարմինին վրայ եւ մաղթեց որ վերջ գտնեն Կիլիկիոյ Աթոռին ռոմագութիւնները եւ վերահաստատուի Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցիի միութիւնը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեամբ հոգեւոր հեղինակութեամբ անբեւ:

Խորհրդակցութիւններու ընթացքին, եղան զանազան գործնական առաջարկութիւններ, Հայ Եկեղեցիին առաքելութիւնը արդիւնաւորելու մպատկով: Սոյն առաջարկութիւններն էին

1.— Հրատարակել մասնագիտացած պարբերաբերք մը Հայ հոգեւորականութեամբ համար միայն:

2.— Տպագրել եւ հրատարակել Թեոդիկի պատրաստած Նոր Ղեւոնդեանք աշխատանքը, ուր կը մկարագրուի մարտիրոսութիւնը Հայ հոգեւորականներուն:

3.— Թելադրել թեմական Առաջնորդներուն որ գործնականապէս քաջալերեն Աւետարանի Արեւմտահայերէն Քարգմանութեամբ տարածումը:

4.— Զօրաւիգ կամգմիլ եւ քաջալերել Աստուածաշունչի գիտական հրատարակութեամբ ծրագրին:

5.— Հիմնել Հայագիտութեամբ Ակադեմիա մը Երուսաղէմի մէջ:

Եկեղեցականներու Համագումարը որոշեց իր խորհրդակցութիւններու արդիւնքը եմքարել Սմենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի հաւանութեամբ եւ տնօրինութեամբ, լմամքթածրարմով մը:

Ժողովը փակուեցաւ շնորհակալութեամբ եւ գնահատմքի խօսքով ուղղուած Ամեն. Տ. Եղիշէ Սրբազան Պատրիարքին, որ մախանոնողը եւ հովանաւորողը եղաւ Համագումարին:

Համագումարի օրերէն ետք, Երուսաղէմ հաւաքուած հոգեւորականները տօնախմբեցին Զաքարիա Պատրիարքի ծննդեան երկուհարիւրամեակը եւ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի մահուան յիսնամեակը, միմ իրրեւ հիմնադիրը եւ միւսը՝ վերականգնողը Ժառանգաւորաց Վարժարանին:

ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ապա խօսք առաւ Ամեն. Տ. Ենորհք Պատրիարք Հայրը եւ ըսաւ.

Ես կը խօսիմ ոչ թէ իրրեւ նախագահութեամբ մաս, այլ իրրեւ հրաւիրեալ հոգեւորական մը: Կ'ենքադրեմ որ ասիկա վերջին միտն է Համագումարին: Կ'առաջարկեմ որ երախտագիտութեամբ եւ շնորհակալութեամբ արձանագրութիւն մը ձգուի Երուսաղէմի Պատրիարքութեան մկատմամբ՝ այս շատ գնահատելի ձեռնարկին համար:

Երկար եւ ուժեղ ծափահարութիւն:

Պատրիարք Սրբազանը յանձնարարեց Առաջնորդներուն որ յանձն առնեն Աւետարանի Արեւմտահայերէն Քարգմանութեան տպագրութիւնը արագացնել, ապահովցնելով Ս. Գրոց Ընկերութիւնը թէ իւրաքանչիւր թեմ պիտի փորձէ կարեւոր

թիւով Ս. Գիրքեր սպառել: Ամենապատիւ տոնեախօսը յանձն առաւ տասը հազար օրինակ ապսպրել Թրքահայութեան համար:

Պատրիարք Սրբազանը ընդգծեց կարեւորութիւնը Հիմնադրամի ծրագիրին եւ պարբերաթերթի մը հրատարակութեան: Սրբազան Պատրիարքը առաջարկեց որ

Յանձնախումբ մը կազմուի ամմիջապէս որ այս Հիմնադրամի եւ պարբերաթերթի հարցով գործնականապէս զբաղի:

Իսկ իմծի համար ամենէն կարեւորը այս վերջինն է. ինչու չկազմենք Սաղմական Ակադեմիան: Մեր Եկեղեցին պէտք ունի ակադեմիայի մը: Միթարեանները կազմեն, Հայաստանի մէջ կայ, արտասահմանի մէջ, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին չունի իր ակադեմիան. պէտք է ունենայ. եւ յարմարագոյնը կ'ենքադրեմ որ

այս հաւաքականութիւնն է, որ մոյմ դըպրոցէն ելած է, մոյմ մտայնութիւնը ունի, լաւ մտաւորականներ կազմուած է. կ'ենթադրեմ որ մեծմի ի վիճակի ենք Սաղիմական Ակադեմիա մը կազմելու: Հետեւաբար՝ այս գաղափարն ալ կ'ուզեմ որ որդեգրէ, ընդունի այս Համագումարը եւ այս մասին ալ գործնական ֆայլեր առնուին Սաղիմական Ակադեմիա մը կազմելու: Եւ միաժամանակ, իսկապէս ասիկա անցողակի երեւոյթ մը չըլլայ: Սրտիս շատ խօսող շարժում մըն է ասիկա որ կրնայ վերականգնել արեւելեան վարդապետներու այդ սփռնչիլի ոգին եւ սփռնչիլի շարժումը, որ թու՛մք կանգնեցաւ կաթողիկեան մտայնութեան, ձեւերու եւ ծեսերու մերթափանցումին Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցիէն մերս: Սաղիմական սերունդը ուրոյմ յատկանշական ոգի մը ունի եւ կապուած է ուժգին կերպով, զօրաւոր կերպով եկեղեցական գաղափարին, ազգային գաղափարին, էջմիածնի գաղափարին: Եւ հետեւաբար այս մտայնութեամբ օժտուած հոգեւորականներու պարբերաբար հաւաքուիլը վստահ եմ որ շատ օգտակարութիւն պիտի ունենայ: Հետեւաբար՝ կ'առաջարկեմ որ մնայուն եւ հետեւողական այս գործը հետապնդող մարմին մը ստեղծուի, որպէսզի պարբերաբար ունենամք այս հաւաքոյթները եւ մանաւանդ հետապնդեմք մախորդ ժողովին մէջ տրուած որոշումները, փափաքները, բաղձանքները, տեսնեմք թէ որքանով իրականութեան ճամբուն մէջ դրուած են: Հետեւաբար՝ անհրաժեշտ է մնայուն, տեւական յանձնախումբ մը կազմել որպէսզի հետապնդէ այս հարցը եւ մեծմի պարբերաբար գամք Երուսաղէմի այս իսկապէս ազգային, կրօնական, խորապէս կրօնական այս մթնոլորտին մէջ միասին ըլլամք: Այդ միասին ըլլալը արդէն իսկ վստահ եմ որ մեր մէջը պիտի աւելի արծարծէ, մշակէ եւ զօրացնէ եղբայրական համագործակցութեան ոգին, որուն այնքան պէտք ունի Հայաստանայց Առաքելական Եկեղեցին մեր-

կայիս:

Մեծ ծափող շոյններով ընդունուեցաւ Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարքի եզրափակիչ խօսքերը:

Ամեն. Տ. Նղիշէ Պատրիարքը, յանուն ներկաներուն, շնորհաւորեց Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարքի ներկայացուցած առաջադրութիւնը եւ աւելցուց հետեւեալը.

Պատրիարք Սրբազան եղբոր առաջարկը սփռնչիլի է. բայց ես պիտի ուզեի, եւ վստահ եմ բոլորդ ալ համաձայն էք, որ այդ առաջարկը մախ մերկայացուէր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Եթէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը համաձայն է որ այդ կարգի մնայուն մարմին մը, յանձնախումբ մը հոս գոյութիւն ունենայ որպէսզի հըրահէր, ծրագրէ եւ գործադրութեան ճամբուն մէջ դնէ այն բոլոր հարցերը որոնց մասին խորհրդակցեցանք, ըլլալ բոլորը մախ եւ առաջ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հաւանութեամբ եւ կարգադրութեամբ: Ասիկա կ'ըսեմ ոչ ոքիւն մկատումով, այլ որպէսզի իմչ որ պիտի կատարուի, ըլլալ մեր Եկեղեցւոյ ամբողջականութեամբ եւ մեր Եկեղեցւոյ Գերագոյն Պետի ղեկավարութեամբ եւ փափաքով. այլապէս առաջարկուածը հրաշալի է եւ վստահ եմ որ բոլորիս ալ սրտին կը խօսի:

Խօսք առաւ նաեւ Գերշ. Տ. Պսակ Արքեպիսկոպոս, յայտնելու համար իր մտահոգութիւնը Եկեղեցիէն ներս տիրող անխիստանական վիճակի մասին: Նոյն հարցին անդրադարձաւ նոյնպէս Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոս:

Ժամը 11-ին, Առնեւապետ Գերշ. Տ. Սիոն Արքեպիսկոպոս վերջ տուաւ միջամտութիւններուն, շնորհակալութիւն յայտնեց Նախագահութեան, Քարտուղարութեան եւ Համագումարին մասնակցող եկեղեցական Հայրերուն եւ վերջին խօսքը տուաւ Ամեն. Տ. Նղիշէ Պատրիարքին:

Նորին Ամենապատուութիւնը փակեց ժողովը հետեւեալ բառերով.

Երկու խօսքով կ'ուզեի փակել այս հաւաքոյթը, ըսելու համար թէ ուրախութիւն՝ որ իմ է, լցեալ է: Սրտագին շնորհակալութիւն Ամեն. Շնորհք Պատրիարքին, բոլոր Արքեպիսկոպոսներուն, Եպիսկոպոսներուն, Վարդապետներուն եւ Երեցմերուն, որոնք պատասխանեցին մեր հրաւերին եւ եկան ստեղծելու մթնոլորտը՝ որ վստահ եմ թէ տարիներ ի վեր մեր սրտին մօտ էր եւ որ առիթի մը կը սպասէր այս օրերու ֆաղոր իրագործման, այս Սրբազան Տունին մէջ:

Ես ուրախ եմ եւ վստահ՝ որ բոլորդ ալ կը բաժնէք իմ բերկրամբը այս տեսակ մը ըմտանկան հաւաքոյթին համար: Աստուած մեզի հետ ըլլայ, եւ երկար կեանք պարգեւէ մեր Եկեղեցւոյ պետ՝ Ն. Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Կաթողիկոսին, որպէսզի Ամ կարենայ

իրագործել իր փափաքներն ու յառաջադրամքները, ի փառս Աստուծոյ եւ ի հաստատութիւն մեր Եկեղեցւոյ:

Մեմֆ միշտ սիրով պատրաստ եմք այս եւ մմամ մպատակներու համար ըմելու ամէն կարգի զոհողութիւններ, ունենալու համար Ձեր մերկայութիւնը այս Սուրբ Տաճար մէջ: Բարի եկաք եւ քարիքով մմաք:

Ժողովի փակման խօսքէն ետք, գոհաբանական արարողութիւն մը կատարուեցաւ, մաղթանքով, աղօթքով, շարականով եւ ընթերցուածով Ս. Գիրքէն, փառք տալու

Աստուծոյ որ իր Հոգիին ներշնչութեամբ առաջնորդեց բոլոր Հոգեւորականները իրենց խորհրդակցութիւններու ընթացքին:

ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԵՒ
ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
140-ՐԴ ՏԱՐԵԴԱՐՁ

ՆԿԱՐՆԵՐԸ ԿԸ ԽՕՍԻՆ ԱԼԵՔՍ ԵՒ ՄԱՐԻ
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՆՑԵԱԼԻ
ԵՒ ՆԵՐԿԱՑԻ ՄԱՍԻՆ

Հիմնարկութիւն եւ առաջին տարիներ

1833-ին, Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան անդամ Զաքարիա Եպիսկոպոս կը հաստատէ տպարան մը Երուսաղէմի մէջ: Առաջին տպարանը կը հանդիսանայ ամ Ս. Քաղաքին:

Տասը տարիներ ետք, 1843-ի ամառը, նոյն Զաքարիա Եպս.ը, այժմ բարձրացած Պատրիարքական Գահին, կը հաստատէ ժառանգաւորաց Վարժարանը, Ռամլէի Ս. Գէորգ վանքին մէջ: Հայերէնի ուսուցիչ կը կարգէ Խաչատուր Քահանայ Տառնեցի եւ «հոգաբարձու» կը նշանակէ, այսինքն տնօրէն՝ Ստեփանոս Վրդ. Տիգրանակերտցի: «Եւ որպէսզի բարեկարգ ընթանայ վարժարանը՝ իր յանձնարարութեամբ փոխանորդ կիրակոս Եպիսկոպոս եւ քանի մը առաջաւոր վարդապետներ տասը յօդաձեւերէ բաղկացեալ Կանոնագիր մը կը պատրաստեն՝ ուսմանց աստիճաններու եւ ուսուցիչներու եւ ուսանողներու պարտականութեանց վերաբերեալ» (25 Յուլիս 1843) (Տ. Սաւալանեանց, Պատմութիւն Երուսաղէմի, քրգ. Մ. Եպս. Նշանեանի, Բ. հատ., էջ 1028):

Մէկ ու կէս տարիներ ետք վարժարանը կը փոխադրուի Երուսաղէմ, առանձին տան մը մէջ: Աստուածատուր Եպս. իր Ժամանակագրութեան մէջ (էջ 532) աշակերտներուն թիւը կը յիշէ իբրեւ 30: Երուսաղէմ փոխադրուած ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսուցիչ կը կարգէ «Արմաշի վանքին Մուրատ վարժապետը, որ հմուտ եւ եռանդուն աշխարհական մըն էր ու այն տարին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ: Մուրատ վարժապետ կը դասախօսէ Քերականութիւն, Տրամաբանութիւն եւ Հարտասանութիւն» (Նշանեան, էջ 1028): Մինչեւ այսօր ունինք երեք գրքոյկները, որոնք դասագիրքերը եղած են յիշեալ երեք դասընթացներուն: Անոնք կը վկայեն թէ գեղեցիկ ճիգ մը կատարուած է Երուսաղէմ, նորահաստատ վարժարանին տալու գիտական որոշ մակարդակ մը, ժամանակի պահանջին համաձայն:

Երջանկայիշատակ
Տ. ԶԱՔԱՐԻԱ Բ. ԿՈՐԵՑԻ
Բազմավաստակ Պատրիարք Ս. Աթոռոյս
Հիմնադիր ժառանգաւորաց Վարժարանի
եւ
Ս. Յակոբեանց Տպարանի

1846-ին տարածամ կը վախճանի Զա-
ֆարիա Պատրիարք եւ ամոր փոխանորդը եւ
յաջորդը, Կիրակոս Եպիսկոպոս, տակաւին
Պատրիարքական Աթոռը չբարձրացած, ան-
գամ մը եւս կը փոխադրէ ժառանգաւորները
իրենց յատկացուած տունէն Ս. Յակոբեանց
վանքը: Մուրատ վարժապետ մեկնած էր եւ
աշակերտներուն թիւը պակսած: Կիրակոս
Եպս. «հայկաքանութեան դասատու կը
կարգէ յառաջադէմ ուսանողներէն Մար-
գումնցի Կարապետ սարկաւազը»:

Կիրակոսի պատրիարքութեան օրով,
ժառանգաւորաց վարժարանը կը յանձնուի
Լիմ անպատի միաբան Սիմէոն վարդապե-
տին, «որ քաջահմուտ եւ վարժ մեկնիչ էր
Ս. Գրոց, նարտարախօս ու անձանձիր դա-
սախօս միանգամայն» (Նշանեան, էջ 1045):
Ան բերել կու տայ նաեւ իր ժամանակի մեծ
մտաւորական եւ լուսագոյն ուսուցիչներէն
Տիգրան Սաւալանեանցը:

1848-ին Սաւալանեանց կը ստանձնէ
վարժարանը, կը վերակազմէ կանոնադր-
ութիւնը եւ դասացուցակին վրայ կ'աւել-
ցնէ Թրիստոնեական վարդապետութիւն,
Աշխարհագրութիւն եւ Դիցաբանութիւն:

Թէեւ երեք տարիներ միայն կը տնէ
Կիրակոսի պատրիարքութիւնը, սակայն
արդիւնաւոր տարիներ կը հանդիսանան
վարժարանին համար: Ան է որ կը հիմնէ
Զամ Թաղը (Մայրի Թաղը), վանքին հարա-
ւակողմը, մայրիներու պարտէզին տեղը եւ
հոն փոխադրել կու տայ ուսանողութիւնը:

Յովհաննէս եւ Եսայի Պատրիարքներու
շրջան

Իր յաջորդը՝ Զմիւռնիացի Յովհաննէս
Պատրիարք կը կասեցնէ վարժարանին յա-
ռաջդիմութիւնը եւ տպարանին զարգացու-
մը: Իր պատրիարքութեան ամբողջ փառքը
կը կազմէ շինարարութիւնը, յատկապէս
Պատրիարքարանի փառաւոր շէնքին եւ *Ճե-
մարանին* (1854): Թէեւ շէնք է գմբէսաւոր
եւ քառանկիւն շէնքը ճեմարանին, սակայն,
կ'ըսէ Օրմանեան (*Ազգապատում*, Գ. 3899),
«գեղեցիկ քանդակարանի յատկութիւններ ու-
նի, քան թէ յարմարագոյն վարժարանի»:
(Այժմ իրագործած է ան Թանգարանի իր
կոչումը):

Յովհաննէս Պատրիարք կը դադրեցնէ
Տիգրան Սաւալանեանցը եւ ուսանողները
կը յանձնէ «ձերունի Սիմէոն վարդապե-
տին, որ գուրկ ըլլալով մեր լեզուին գեղե-

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԶՄԻՒՌՆԻԱՏԻ

Մանգրա Սաւալանեանց

ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՎԱԼԱՆԵԱՆՑ

ցիկ դպրութեան, միայն Ս. Գիրք կ'աւանդէր երկարածիգ մեկնութիւններով» (Նշանհան, էջ 1087):

1856-ին, քաղաքական մտաւորական եւ Երուսաղէմի Պատմութեան հեղինակ Տիգրան Սաւամեանց, որ վերակազմած էր վարժարանը եւ դրած ուսումնական ամուր հիմքերու վրայ, կը թողու Երուսաղէմը, յուսահատած Յովհաննէս Պատրիարքի ընթացքէն:

Յովհաննէս Պատրիարք Երուսաղէմ կը հրաւիրէ Պոլսոյ Մայր Եկեղեցիի Գեորգ Բահաման: Ան կը հասնի Ս. Փաղափ 1858-ի Յունիսին եւ կը ստանձնէ ուսուցչութիւնը: Տարի մը միայն կը տեւէ իր այս պաշտօնը:

Դժուար օրեր կ'անցնէ վարժարանը Յովհաննէսի պատրիարքութեան վերջին տարիներուն, մաքու անոր վախճանումէն ետք՝ երբ Միաբանութիւնը երկար պայքար մղեց Պոլսոյ ժողովականներուն դէմ, որոնք Սահմանադրական կարգեր կ'ուզէին հաստատել Երուսաղէմ:

Տնօրէն ժողովը, «ըմբռնելով թէ Միաբանութեան բոլոր պետներէն կարելորագոյնն էր՝ տարիներէ ի վեր խափանուած ժառանգաւորաց Դպրոցին քարեկարգութիւնը» (Նշանհան, էջ 1124), անգամ մը եւս կը հրաւիրէ Սաւամեանցը: 1863-ին, վերջինս կը վերադառնայ իր պաշտօնին եւ կը վերսկսի դասաւանդել հայերէն եւ գաղղիներէն լեզուները: Ան կը վերականգնէ դպրոցին վարկը եւ արդիւնաւոր կերպով կը շարունակէ դպրոցին վերելքը, մինչեւ իր վերջնական մեկնումը 1872-ին, Եսայի Պատրիարքի իշխանութեան օրերուն:

Եսայի Պատրիարքի մախաճեռութեամբ, 1866-ին կը սկսի հրատարակուիլ «Սիօն»ը, իբրեւ պաշտօնագիր Երուսաղէմի

Պատրիարքարանին, այնպէս որ աւելի յըստակ գաղափար մը կարելի է կազմել աշակերտութեան, ուսուցչական կազմին եւ դասաւանդուած միւսներու մասին, վարժարանի տարեկան տեղեկագիրներէն:

1866-ին, «Մախկիմ աշակերտք» եւ 5 սարկաւազ, 6 ուրարակիր եւ 4 դպիր, իսկ մօր աշակերտներն եւ 7 միայն:

1867-ին Երուսաղէմ կը հասնի Արցախեցի Գարեգին Մուրատեան, «Ռուսահայոց մէջ ուսումնական եւ գործիչ անձ մը» (Ազգապատում, Գ. 4202), որուն կը յանձնուի վարժարանին պատասխանատուութիւնը, թեւ տեսչական պաշտօնը կը մնայ Մկրտիչ վրդ. Սահակեանի: Գարեգին Մուրատեան աշակերտութեան թիւը կը քարձրացնէ քառասունի եւ դասաւանդուած միւսներուն վրայ կ'աւելցնէ Ս. Գրոց Պատմութիւն, Եկեղեցական Պատմութիւն, Ճարտասանութիւն, Տանկերէն եւ Գաղղիներէն:

1869-ին 33 աշակերտներէն քիչեր միայն անցան Միաբանութեան շարքը: Սակայն յաջողակ աշակերտներէն երեքը՝ Գարրիլ Խապայեան, Մելիք Յակոբեան եւ Մաքսուտ Մաքսուտեան մոյմ տարին կը ղրկուին Պոլիս, երկու տարուան ուսումնական մասնաւոր ընթացքի մը հետեւելու: Երբ կը վերադառնան, իրենց ուսումնապետը ձեռնադրուած էր եւ վերակոչուած Մելիքեան:

ՍԻՈՆ Ամսագրի առաջին թիւը (1866)

ՄԵԼԻՔԻՍԵԴԵԿ ՎՐԴ. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Տ. ԵՍԱՅԻ Դ. ԹԱԼԱՍՅԻ

Վրդ., իսկ իրենք, իբրեւ Սարկաւագ վեց տարիներ կը ծառայեմ իբրեւ ուսուցիչ:

1871-ի Պայծառակերպութեան սոօմի, երեք աշակերտներ կը ձեռնադրուին եւ կը վերակոչուին *Գաբրիէլ*, *Դանիէլ* եւ *Մաղաքիա*: Գաբրիէլ Վրդ. կը ծառայէ Ս. Աթոռին եւ իր մահկանացուն կը կմքէ 1903-ին, Լուսարարապետութեան պաշտօնին մէջ: Դանիէլ Վրդ. իր կեանքը կը կմքէ Աղեփսամորիա, հոգեւոր հովուութեան պաշտօնին մէջ եւ Մաղաքիա կ'եպիսկոպոսանայ 1898-ին եւ կը վախճանի Պոլսյ մէջ 1922-ին:

Յաջորդող տարիներուն, աշակերտներուն թիւը կը բարձրանայ 47-ի, բաժնուած չորս դասարաններու վրայ, որոնցմէ 11-ը ճըմբերցման անվարժ մտրեկներ: Դասացուցակին վրայ աւելցած կ'երեւին հետեւեալ միւթերը. Երաժշտութիւն, Բնական Պատմութիւն, Ազգային Պատմութիւն եւ Քրիստոնէական:

1877-ի գլխաւոր դէպքը, որ պիտի ազդէր թէ՛ վարժարանի եւ թէ Միաբանութեան կեանքին վրայ, ձեռնադրութիւնը եղաւ երեք Սարկաւագներուն, որոնք Եսայի Պատրիարքի օրով արդէն իսկ տիրական դէմքերը եղած էին: Ասոնք են. Գաբրիէլ Սրկ. Խապայեմց Խարրերդցի՝ Սահակ Վարդապետ, Մելգոն Սրկ. Յակոբեան Թէֆիրտաղցի՝ Վահան Վարդապետ եւ Մաքսուտ Սրկ. Մաքսուտեան Դամասկացի՝ Ղեւոնդ Վարդապետ:

Նոյն օրը ձեռնադրուեցան մասն երկու Միաբաններ՝ Դարեգին եւ Յակոբ Վարդապետներ, որոնք հետեւած չէին վարժարանի դասընթացներուն:

Եսայի Պատրիարքի գահակալութեան 21 տարիներու ընթացքին, վարժարան յայտնաբերած եղան մօտ 150 աշակերտներ, որոնցմէ եկեղեցական ուխտ կատարեցին 11 Միաբաններ:

Թէեւ ուսումնական անձնաւորութիւն մը եղած չէ Եսայի Պատրիարք, սակայն հաւատացած է Երուսաղէմի մշակութային առաքելութեան եւ ամէն կերպով փաջալերած է Ջաֆարիա եւ Կիրակոս Պատրիարքներու սկսած ծրագիրները. տպարանէն լոյս ընծայուած են պատմագիրքերու շարք մը եւ սկսած է հրատարակուիլ «Սիօն» ամսագիրը, թէեւ կարճ ժամանակամիջոցով: Առաջին անձը եղած է իմք որ լուսանկարչութեան արհեստը մերմուծած է Երուսաղէմ: Ս. Երկրի մէջ առնուած առաջին լուսանկարները, որոնք գաղափար մը կու տան զանազան սրբատեղիներու եւ անձերու դիմագծի

ՂԵՒՈՆԴ ՎՐԴ. ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ
(1877 - 1878)

ՍԱՀԱԿ ՎՐԴ. ԽԱՊԱՅԵԱՆ
(1878 - 1885)

մասին, կը պարտինք իր մախաճեռնութեան:

Յարութիւն Պատրիարքի Շրջան

Յաջորդ Պատրիարքին՝ Յարութիւն Վեհապետեանի օրով (1885-1890), ժառանգաւորաց Վարժարանը կը շարունակէ իր կեանքը: Ուսուցչական կազմին մէջ կ'երեւին հոչակաւոր դասատուներ: Գեորգ Գրիգորեան երաժշտագէտը, որ երկար տարիներ ծառայած է իբրեւ երաժշտութեան ուսուցիչ եւ դպրապետ Ս. Յակոբեանց Տաճարին, Գրիգոր Ամմահունի (մախկին հիմնադիր-տնօրէն Վերին Մամիսայի Հայ Ամերիկեան Վարժարանին), որ դասաւանդած է Գաղղիներէն եւ Գիտութիւն, Թովմաս Աճէմեան, որ երկու տարի միայն (1905-1907) Հայերէն լեզուի եւ չափական գիտութիւններու ուսուցիչն է եղած, Վանեցի Մարկոս Նաթանեան (մախկին փոխ-տեսուչ Վանի Վարժապետանոցին), որ 1886-ին կը ձերբակալուի, կը բերուի Պոլիս եւ 1887-ին կ'աքսորուի Երուսաղէմ, մինչեւ 1890 կը դասաւանդէ Պատմութիւն եւ Աշխարհագրութիւն (նքնուր ստանալէ ետք կը վերադառնայ Պոլիս եւ հոն կը ծառայէ իբրեւ կըրթական տեսուչ Պոլսոյ վարժարաններուն),

իրաւագէտ Յակոբ Մեղաւորեան (մախկին տեսուչ Տրապիզոնի Համագգեաց Վարժարանի), որ 1888-1890 թուականներուն կը դասաւանդէ Հայերէն, Գիտութիւն եւ Տնտեսականութիւն, Յովհաննէս Ճգնաւորեան եղած է գծագրութեան ուսուցիչ, մըկարած է սրբանկարներ, Երուսաղէմ գրտնուած հայկական մոզայիքներու իւղաներկ վերարտադրութիւնը եւ ուսուցած է մըկարչութիւն, Յովսէփ Տէր Վարդանեան, ժառանգաւոր սան եղած եւ ապա՝ ուսուցիչ 1902-1904 շրջանին, վերջնականապէս վերադառնալէ առաջ Երուսաղէմ 1920-ին, Նիկողայոս Զիգիանեանց, շրջանաւարտ Փէթրսպուրկի համալսարանէն եւ գիտութեանց ուսուցիչ 1892-3, մէկ տարեշրջանի, Պետրոս Կիրեղեան (Սապահկիւլեան), որ 1890-2 տարիներուն աւանդած է գիտութեան դասեր, Սողոմոն Գրիգորեան, աշակերտ մոյն ժառանգաւորացին, եղած է Թուրքերէն լեզուի մասնագէտ եւ իբր այդ՝ ուսուցիչ եւ Պատրիարքարանի Թուրքերէնի քարտուղար, երկար տարիներ, եւ վերջապէս՝ հոչակաւոր գիտնական Յրէտէրիկ Մուրատ, գերմանագէտ, որ հրատարակած է «*Յովհաննու Յայտնութեան Նորագիտ Թարգմանութիւնը*» անուն ընդարձակ ուսումնասիրութիւնը, ձեռագիրներու քաղդատութեամբ:

1886-ին, Յարութիւն Պատրիարք կը

Խմբանկար ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանողութեան (1897)

ձեռնադրէ չորս մօրըմծաներ, մախկին ժառանգաւորներէն: Աստմբ եմ. Պետրոս Սրկ. Պետրոսեան որ կը վերակոչուի *Թովմաս*, Պօղոս Սրկ. Կարապետեան՝ *Եսայի*, Պետրոս Սրկ. Աւետիսեան՝ *Մատթէոս* եւ Յարութիւն Սրկ. Ահարոնեան՝ *Եղիշէ*:

Թովմաս Վրդ. կը ծառայէ Ս. Աթոռիս զանազան տեսչութիւններու մէջ եւ կը վախճանի 1920-ին: Եսայի Վրդ. մոյմպէս կը ծառայէ Ս. Յակոբի իբրեւ ղասապետ եւ շինուածապետ, ամդամ Տնօրէն Ժողովոյ, կը վարէ այլ տեսչութիւններ եւ իրմահկանացուն կը կնքէ 1909-ին: Մատթէոս Վրդ. ծառայութեան երկար տարիներ կ'անցնէ Երուսաղէմ, կը վարէ պատասխանատու պաշտօններ, մեծ հեղինակութեամբ: Ծամօթ իբրեւ Մատթէոս Եպս. Գալլէքեան, ամ Ս. Աթոռի տիրական դէմքերէն մին կը հանդիսանայ միմչեւ Թորգոմ Պատրիարքի օրերը: Իսկ Եղիշէ Վրդ., մոյմպէս կարկառուն դէմքերէն Երուսաղէմի Միաբանութեան, ծամօթ իբրեւ Եղիշէ Եպս. Զիլինկիրեան, կը վարէ բազմաթիւ առաջնորդական պաշտօններ՝ Պէյրութ, Դամասկոս եւ Բաղէշ, վերադառնալէ առաջ Ս. Աթոռ ստանձնելու համար ժառանգաւորաց Վարժարանի Տեսչութիւնը: Բազմաթիւ գիրքերու հեղինակ, առաւելաբար յուշագրութիւններ, ամ կ'աւարտուի Դամասկոս Սահակ Կաթողիկոսի հետ եւ 1920-ին կ'օծէ Պէյրութի Ս. Նշան Եկեղեցին: Յանկարծամահ կ'ըլլայ 1929 Փետրուարին:

1889-ին, մօր խումբ մը մախկին ժառանգաւորներու կ'ընեն իրենց ուխտը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ: Աստմբ եմ. Յակոբ Տէր Մերիկեան կը վերակոչուի *Ղուկաս*, Խաչատուր Քիւրքեան՝ *Եզնիկ*, Յովհաննէս Տէր Կարապետեան՝ *Կարապետ*, Գրիգոր Քէշիշեան՝ *Վահան*, Կիրակոս Տէր Սարգիսեան՝ *Մկրտիչ*, Տիգրան Տէր Խաչատուրեան՝ *Հմայեակ* եւ Կարապետ Յակոբեան՝ *Դանիէլ*:

Կարապետ Վարդապետին կը յանձնուի ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութեան պաշտօնը 1893-1901: Միմչեւ 1911 կը ծառայէ իբրեւ Հայեպի Առաջնորդ եւ Տնօրէն Ժողովի անդամ, երբ կը թողու կարգը եւ կ'երթայ Նիկոսիա:

1892-ի հունիսին կը մերկայանայ հիմգ ձեռնադրութիւններով. Նազարէթ Սրկ. Պէգիբեան կը վերակոչուի *Եփրեմ*, Պօղոս Շահնազարեան՝ *Պօղոս*, Յովհաննէս Ղազարեան՝ *Համազասպ*, Արշակ Պետրոսեան՝ *Եզնիկէլ* եւ Յարութիւն Պարոնեան՝ *Թա-*

ԳԵՈՐԳ ԵՊՍ. ԵՐԷՑԵԱՆ
(1885 - 1890)

ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ՏԵՐ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ
(1893 - 1901)

ԲՈՒՔԻՆՆ:

Իմը տարիներ ետք, 1898-ին, վարդապետական ձեռնադրութիւններու թիւը ժառանգաւորաց Վարժարանի ընթացաւորներում կը հասնի եօթի. Յովհաննէս Սրկ. վարդապետն կը վերակոչուի *Վրթանէս*, Կիրեղ Սրկ. խաչայեան՝ *Ներսէս*, Միրիման Սրկ. Նշանեան՝ *Մեսրոպ*, Ռուբէն Սրկ. Սամուէլեան՝ *Սերովբէ*, Տիգրան Սրկ. Գասպարեան՝ *Վարդան* եւ Պետրոս Սրկ. Սարանեան՝ *Պետրոս*: Նոյն օրը կը ձեռնադրուի մաւի Տ. Դաւիթ Տէրտէրեան, որ չէր աշակերտած ժառանգաւորացիմ, այլ իբրեւ փոքրաւոր ծառայած էր Տ. Երեմիա Եպս. իմ: Ան կը ծառայէ Ս. Աթոռին 23 տարիներ, վերջին 14 տարիները իբրեւ Լուսարարապետ: 1921-ին հայ ռեւրագործի մը դաշոյնին գոն կ'երթայ:

1902-ին ժառանգաւորաց Վարժարանի շրջանաւարտներէն մօտ խումբ մը կ'ընդունի քահանայական կարգը: Ասոնք են. Գէորգ Ճամսըզեան, որ կը վերակոչուի դարձեալ *Գէորգ*, Վաղարշակ Պօղոսեան՝ *Վաղարշակ*, Երեմիա Լիֆորեան՝ *Երեմիա* եւ Ռուպինսոն

Գազազեան՝ Սմբատ:

1905-ին ձեռնադրուած են ժառանգաւորաց Վարժարանի երկու մախկիմ սաներ՝ Վաղարշակ Պէքարեան եւ Մանուկ Միսիքարեան, վերակոչուելով *Ղեւոնդ* եւ *Գրիգոր*:

1909-ին Խորէն Փոսթոյեան եւ Գրիգոր Հովհիսեան ձեռնադրուած են եւ կոչուած՝ *Պորէն* եւ *Մելքիսեդեկ*:

Յարութիւն Պատրիարքի գահակալութեան քսանհինգ տարիներու ընթացքին (1885-1910), ժառանգաւորաց Վարժարանէն կ'անցնին 250 աշակերտներ, որոնք առ հասարակ երեք տարիներ միայն կ'ուսանին եւ շատեր կը մեկնին «մօրը քախանձանօք» կամ «ծնողացը խնդրանքով», ուսման կը վերադառնան իբրեւ «անընդունակ» կամ «ամակարգ եւ անուղղայ» կամ մաւի «յանդուզմ եւ անգուսպ»: Սակայն «սակաւ ընտրեայ»-ները, որոնք կ'ընեն իրենց ուխտը երուսաղէմ, Արմաշ կամ Սիս եւ կը մուրհուրին Եկեղեցիի ծառայութեան, կը կազմեն պատկառելի թիւ մը 35 եկեղեցականներու:

Մելքիսեդեկ Վրդ. Մուրատեանի մեկ-

Խմբակար ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանողութեան (1890). Բ. շարք՝ *Մանուկ Ղեւոնդ*, Պետրոս Սրկ. Սարանեան, ապագային Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ: Վերջին շարք՝ *Պորէն* և *Մելքիսեդեկ*, Միրիման Սրկ. Նշանեան, ապագային Պատրիարք Հայոց երուսաղէմի:

Ս. ԱԹՈՌՈՒՅՍ ՀԱՆԳՈՒՅԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Տ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ ԵԳԻՊՏԱՅԻ

նում էն ետք, ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութիւնը վարած են իր ձեռնասունմներէն՝ *Ղեւոնդ Վրդ. Մաքսուտեան* (1877-1878), *Սահակ Վրդ. Խաչատրեան* (1878-85), եւ *Գէորգ Եպս. Երէցեան* (1885-90): Ասոնց յաջորդած են *Կարապետ Վրդ. Տէր Կարապետեան* (1893-1901), *Եղիշէ Եպս. Զիլինկիրեան* (1902-1905), *Պետրոս Վրդ. Սարահան* (1905-1908) եւ *Սերովբէ Վրդ. Սամուէլեան* (1909-1910): Ուսուցիչներու շարքին երախտագիտութեամբ պէտք է արձանագրել այստեղ եկեղեցականներէն հետեւեալները, որոնք հսկիչ եւ ուսուցիչ եղած են ժառանգաւորաց Վարժարանին, Եսայի եւ Յարութիւն պատրիարքներու ժամանակ: Խորէն Եպս. Մխիթարեան, որ վարած է մանկ տեսչութիւնը 1866-ին, Մկրտիչ Վրդ. Տէր Սահակեան, որ յաջորդած է իրեն 1866-ին, Կարապետ Արքեպս. Ներսէսեան, որ վարած է տեսչութիւնը 1869-76 տարիներուն, մինչեւ Ղեւոնդ Վրդ. Մաքսուտեան: Նոյն ժամանակաշրջանէն մշակաւոր եղած են իրրեւ ուսուցիչ՝ *Ղեւոնդ Վրդ. Ղարապաղցի* (Կրօն), *Մամբրէ Եպս. Մարկոսեան* (Հայերէն, Կրօն եւ Գծագրութիւն), *Սարգիս*

Եպս. Անէմեան (հսկող՝ 1898-1901), *Յարութիւն Վրդ. Պարոնեան* (Կրօն եւ Գեղագրութիւն), *Ղեւոնդ Եպս. Շիշմանեան* (Հայերէն եւ Ֆրանսերէն՝ 1895-1904) եւ *Գէորգ Վրդ. Թուրեան* (Եկեղեցական Պատմութիւն):

Յարութիւն Պատրիարքի վախճանումէն ետք, 1911-ին, *Մեսրոպ Վրդ. Նշանեան* յամձն կ'առնէ ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութիւնը եւ կը վարէ զայն մինչեւ 1930:

1915-ին Վարժարանը կը փակուի: Մեսրոպ Վրդ. իր տոմարին մէջ կը գրէ. «*Տիրող տնտեսական ընդհանուր տառնապը պարտաւորեց Սուրբ Աթոռը առժամապէս փակել ժառանգաւորաց Վարժարանը 1915 Օգոստոս 31-ին*»:

1910-15 տարիներուն Վարժարանէն անցած են 33 աշակերտներ, որոնց չորսը յետագային մտած են եկեղեցական ասպարէզ: Ասոնք են. Մանուկ Տօլապեան, որ 1917-ին վարդապետ կը ձեռնադրուի ի Ս. Էջմիածին, վերակոչուելով *Ներսէս*, Պօղոս Վարժեան, որ կը ձեռնադրուի 1918-ին եւ կ'ամուսնուի *Զաւէն*, Գառնիկ Պէրպերեան, որ կը ձեռնադրուի 1922-ին *Տրդատ*

Խմբակար ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանողութեան (1910)

ամուսնով եւ Ամդրամիկ Մամտանեան, որ մոյմ տարիմ կը ձեռնադրուի *Թովհաննէս* ամուսնով:

1916-իմ, Սահակ Կաթողիկոս-Պատրիարքի առաջիմ գործը կ'ըլլայ վերաբառալ վարժարանը *Դպրանոց* անուանիմ տակ: Մեսրոպ Վարդապետի տոմարիմ արձանագրութիւնը կ'ըսէ. «Ն. Ս. Օժուկիւն Տ. Տ. Սահակ Ս. Կաթողիկոսի հրամանաւ եւ կարգադրութեամբ 1916 Հոկտեմբեր 19-ին վերաբացուեցաւ Վարժարանը Դպրանոց անուան տակ, լսարանական երկու բաժանումներով եւ աշակերտեցան ժառանգաւորաց Վարժարանի նախկին ութը եւ Երուսաղէմ ղրկուած Արմաշու Դպրեվանուց տասներեք սաները: Ասոնց վրայ, Հոկտեմբեր 31-ին կ'աւելնան երկու սաներ եւ ընդհանուր թիւը կը հասնի 23-ի»:

Վերաբացուած Դպրանոցիմ կեանքը տեւեց վեց ամիսներ: 1917-ի Ապրիլ 28-իմ, 14 մեծ աշակերտները «գինուորադրուելով Դամասկոս տարուեցան», իրականիմ մէջ տարուեցամ մահատակութեամ: Մնացեալ սաները արձակուեցամ «ընկերներում զինուոր ըլլալում պատճառաւ»:

1915-ի Աղէտը հասաւ Երուսաղէմ եւ իր աւերը տարածեց միմչեւ ժառանգաւորաց Վարժարան, սակայմ ոչ մոյմ սաստկութեամբ: Հիմնայատակ կործանած վամբերէմ

ԵՂԻՇԷ ԵՊՍ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ
(1902 - 1905)

ՊԵՏՐՈՍ ՎՐԴ. ՍԱՐԱՃԵԱՆ
(1905 - 1908)

եւ փառաւոր Արմաշէմ վերապրողներ, եկեղեցական եւ աշակերտ, ապաստամ գտամ Երուսաղէմ, ամնշամ թուով: Երուսաղէմէմ գացած եկեղեցականներ, որոմք պաշտօնի վրայ էիմ Թուրքիոյ թեմերում մէջ, ամպատմելի չարչարամքներով մահատակուեցամ: Մահը միմչեւ Երուսաղէմ եկաւ հոմկէ եւս հոմնելու համար փոքր խումբը Արմաշի աշակերտներում, որոմք կազմած էիմ լսարանը վերաբացուած Դպրանոցիմ: Զիմայուեցաւ մոյմիսկ Օրմանեմ Պատրիարքի յառաջացած տարիքիմ: 1917-իմ ամ եւս աքսորուեցաւ Դամասկոս, ուր մնաց միմչեւ պատերազմիմ վերջը:

Եօթանասում լմամ տարիներու աշխատամքէ, գոհողութիւմներէ եւ իրագործումներէ ետք փակուեցաւ Զաքարիա Պատրիարքի հիմնած ժառանգաւորաց Վարժարանը, տալէ ետք Ս. Աթոռիմ հաւատաւոր Միաբաններ, որոմք Ս. Յակոբեանց Առաքելական Աթոռիմ փառքիմ մախամախմդիր՝ իրեմց ամմերը գոհեցիմ հայկական մերկայութիւնը ամուր պահելու համար Սիմնի բար-

ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ (1922)

Ա. շարք՝ նստած, ձախէն աջ. —

Կարապետ Գաբրիկեան, Զիլինկիրեան (Դպրապետ) Արամ Սրկ. Գալփայեան (ապա Մամբրէ Արք. Գալփայեան), Մեսրոպ Վրդ. Նշանեան, Տիգրան Սրկ. Իսրայելեան (ապա Տ. Կիրեղ Պատրիարք), Գրիգոր Էօլմէզեան, Վարդան Մաթոսեան

Գ. շարք, ձախէն շրջորդը՝ Աղամ-Նորայր Պողարեան (այժմ Նորայր Արք.) եւ իջվը՝ Ներսէս Թաւուզեան (Ներսոյեան) այժմ Տիրան Արք.:

ԻՈՐ ՍԱՐԿԱՎԱԳՆԵՐԸ՝ յորոմէ ձեռնադրուեցան 1930-ին: Կեդրոնը Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան. ձախիմ՝ Բաբգէն Նպս. Կիւլէսերեան. աջիմ՝ Մեսրոպ Նպս. Նշանեան. վերը՝ Կիրեղ Վրդ. Իսրայելեան:

Վերաբացում ժառանգաւորաց Վարժարանի. 1920 Սեպտեմբեր:
Կեդրոնը՝ Եղիշէ Եպս. Զիլիմկիրեան եւ Մկրտիչ Եպս. Աղաւնումի. ետեւը՝ Մեսրոպ Եպս.
Նշանեան եւ Գեորգ Վրդ. Ճանապետ:

Խմբանկար ժառանգաւորաց Վարժարանի ուսանողութեան եւ ուսուցչական կազմի (1921)

Առաջին շարք՝ ձախէն աջ. —

Յովսէփ Տէր Վարդանեան, Արաքերէմի ուսուցիչ, Կարապետ Գաբիկեան, Արշակ Զօպան-
եան, Դաւիթ Մ. Վրդ. Տէրտէրեան, Մկրտիչ Եպս. Աղաւնումի, Մեսրոպ Վրդ. Նշանեան,
Գրիգոր Էօլմէգեան, Արամ Խաչատուր եւ Աշոտ Նշանեան:

կոպուսի այս կարգադրութիւնը մոր կեանք մը մերմոծեց վարժարանի կեանքին մէջ:

1930-ին, Մեսրոպ Եպիսկոպոս Նշան-
եան կը ձեռնադրէ այդ խումբին առաջին
շրջանաւարտները: Նոյն տարին վախճանած
էր Դուրեան Պատրիարք, Տեղապահ ըմ-
տրուած էր Մեսրոպ Եպս. եւ Կիրեղ Վրդ.
Իսրայէլեանին յանձնած էր ժառանգաւորաց
վարժարանի տեսչութիւնը, զոր վարած էր
1911-էն ի վեր: Քսան տարիներու իր մեծ
վաստակին պսակումն է ինը արեղաներու
ձեռնադրութիւնը, զոր կատարեց Յունիսի
22-ին, Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի տօմի օրը:
Կարապետ Սրկ. Զալըզեան կոչուեցաւ Տ.
Դաւիթ, Սարգիս Սրկ. Մանուկեան՝ Տ.

Սիոն, Հայկ Սրկ. Արրահամեան՝ Տ. Հայ-
կազուն, Եզնիկ Սրկ. Վրթանէսեան՝ Տ. Պար-
գեւ, Գրիգոր Սրկ. Քասիմեան՝ Տ. Գեղամ,
Ներսէս Սրկ. Տէր Յակոբեան՝ Տ. Զգօն,
Արփիար Սրկ. Մանուկեան՝ Տ. Սերովբէ,
Մատթէոս Սրկ. Գույումեան՝ Տ. Շաւարշ,
եւ Գրիգոր Սրկ. Վահանեան՝ Տ. Զենոբ:
Դժբախտաբար երեքը կարգաթող եղան հե-
տագային (Դաւիթ, Գեղամ եւ Զենոբ), իսկ
վեցը եղան մեր Եկեղեցւոյ առաջնորդ մեծ
ղեմքեր, ծառայելով Ս. Աթոռոյս եւ ոմամք՝
թեմերու մէջ, մեծարդիւն պաշտօնավարու-
թեամբ: 1931-33-ին՝ Տ. Սերովբէ եւ Տ. Շա-
ւարշ Արեղաներ իրենց ուսումը շարունա-
կելու կ'երթան մոյմ Թագաւորական վար-
ժարանին մէջ, Ամզիա:

Խմբանկար 1930-ին ձեռնադրուած ինը Արեղաներու

Նստած՝ ձախէն աջ. —

Տ. Հայկազուն Արդ. Արրահամեան, Տ. Դաւիթ Արդ. Զալըզեան, Մեսրոպ Արդ. Նշան-
եան, Տ. Սիոն Արդ. Մանուկեան, Տ. Պարգեւ Արդ. Վրթանէսեան:

Ուղի՝ ձախէն աջ. —

Տ. Զգօն Արդ. Տէր Յակոբեան, Տ. Շաւարշ Արդ. Գույումեան, Տ. Զենոբ Արդ. Վահան-
եան, Տ. Գեղամ Արդ. Քասիմեան, Տ. Սերովբէ Արդ. Մանուկեան:

Ս. ԱԹՈՒՌՈՅՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Տ. ԹՈՐԳՈՄԱ. ՊԱՐՏԻՋԱԿՑԻ

Վերամորոգուած Յիգեր —
Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան

1931-ին, Թորգոմ Պատրիարքի գահակալութեամբ, ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը յատուկ խմամբի առարկայ կը դառնայ: 1932-ին տեսչութեան կը կոչուի Տիրան Վրդ. Ներսոյեան եւ 1934-ին ուսուցչութեան կը հրաւիրուին երկու մեծամուն մտաւորականներ. գրագէտ եւ գրակառգէտ Յակոբ Օշական եւ մանկավարժ-իմաստասէր Շահան Պէրպէրեան:

1932 Օգոստոսի 7-ին, Վարդավառի Կիրակիին, Թորգոմ Պատրիարք քահանայութեան կը կոչէ մախորդ ձեռնադրուածներուն ընկերները: Եղիազար Սրկ. Տէրտէրեան կը վերակոչուի Տ. *Եղիշէ*, Սիմոն Սրկ. Մարտիրոսեան (Ասլանեան)՝ Տ. *Հայրիկ*, Յակոբ Սրկ. Տէրվիշեան՝ Տ. *Տիրայր* եւ Ղազարոս Սրկ. Տիշչէճեան (Ղազարեան)՝ Տ. *Ասողիկ*:

1934-ի Յուլիս 15-ին, Թորգոմ Պատրիարք կը ձեռնադրէ չորս ընծայեալներ,

ՏԻՐԱՆ ՎՐԴ. ՆԵՐՍՈՅԵԱՆ
(1932 - 1937)

ԿԻՒՐԵՂ ՎՐԴ. ԻՍՐԱԵԼԵԱՆ
(1930 - 1932)

Վարժարանի շրջանաւարտներն. Հրանդ Սրկ. Միմասեան՝ վերակոչուած Տ. *Պարոյր*, Սարգիս Սրկ. Աւետիսեան՝ Տ. *Յուսիկ*, Բաքգէն Սրկ. Թումայեան՝ Տ. *Պսակ* եւ Կարապետ Սրկ. Կրնիկեան՝ Տ. *Միւռոն*:

1935-ին Թորգոմ Պատրիարք կը ձեռնադրէ երկու շրջանաւարտներ եւս. Արշակ Սրկ. Գալուստեան կը վերակոչուի Տ. *Շքնորէք* եւ Յարութիւն Սրկ. Հատիտեան՝ Տ. *Արթուր*:

Նոյն դասարանի աշակերտներն Թովմաս Սրկ. Ճէրէնեան ձեռնադրութիւն ընդունեց Արտաւագդ Արք. Սիրմէնեանէն Հալէպի մէջ եւ վերակոչուեցաւ Տ. *Գնէշ*:

Յաջորդ տարին, մեծամուն Պատրիարքը կ'օծէ երկու ընծայեալներ եւս Ընծայարանի շրջանաւարտներն. Ազատ Սրկ. Ինդոյեան կը վերակոչուի Տ. *Հմայեակ* եւ Նուպար Սրկ. Թէրգեան (Ստեփանեան)՝ Տ. *Ոսկի*:

1937-ին, Թորգոմ Պատրիարք ժառանգաւորաց Վարժարանի տեսչութեան կը կոչէ

Տ. Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանը: Կրթական մոր ծրագիրով, ուսուցչական ճիւղացած կազմով, որ կը հաշուէր, բացի մաթորդներէն, պատրաստուած Միաբաններ, Տեսուչը, Տ. Սիոն, Տ. Հայկազուն, Տ. Սերովբէ եւ Տ. Հայրիկ Վարդապետները, Վարժարանը կ'արձանագրէ կրթական ուշագրաւ մուսուլմաններ:

1938 Յուլիս 31-ին, Թորգոմ Պատրիարք Բախմայութեան կը կոչէ չորս շրջամաւարտներ: Ամդրանիկ Սրկ. Տօմիկեան (Պայրամեան) կը վերակոչուի Տ. Հայկասեր, Արմեմակ Սրկ. Ոսկերչեան՝ Տ. Հրազդան, Խաչիկ Սրկ. Համալեան (Մանուէլեան)՝ Տ. Կորիւն եւ Ազատ Սրկ. Երէցեան՝ Տ. Շահէ:

ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ
(1937 - 1944)

ՈՒՍՈՒՑԶԱԿԱՆ ԿԱԶՄ ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ (1937)

Նստած՝ ձախէն աջ.— Սիոն Վրդ. Մանուկեան, Հայր Պրիմմէն, Տիրամ Վրդ. Ներսէյեան, Թորգոմ Պատրիարք, Կիրեղ Վրդ. Իսրայելեան, Զօն Վրդ. Տէր Յակոբեան, Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան:

Ոտքի՝ ձախէն աջ.— Ներսէս Թամամեան, Յակոբ Օշական, Պսակ Վրդ. Թումայեան, Եղիշէ Վրդ. Տէրտէրեան, Յուսիկ Վարդապետ, Գրիգոր Միսալեան, Շահան Պերպերեան, Արաքերէմի ուսուցիչ Մսրըր Խուրի:

Ս. ԱԹՈՒՈՅՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ՆՇԱՆԵԱՆ Կ. ՊՈԼՍԵՑԻ

Դժուար Օրեր —

Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեան

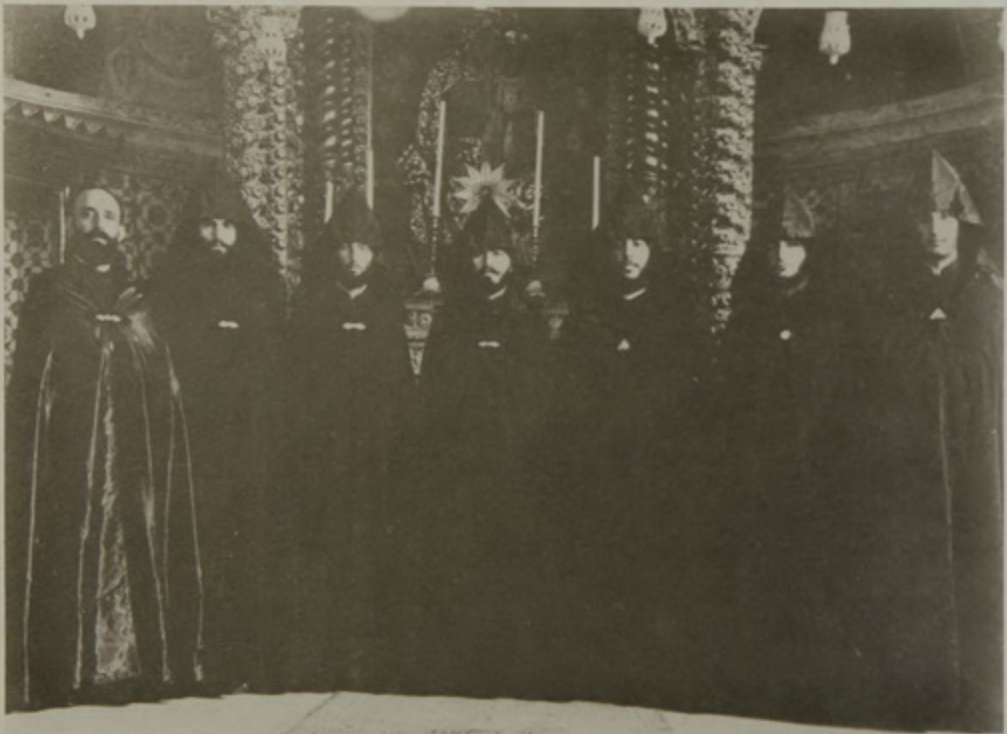
1939-ին, Յուլիս 23-ին, երբ չկար այլեւս Թորգոմ Պատրիարքը իր մեծվայելչութեամբ ձեռնադրելու համար Ընծայարանի մօր հունձքը, իր աշակերտները, Ընտրեալ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արք. Նշանեան քահանայութեան կը կոչէ Կարապետ Սրկ. Շիրինեան (Սիրունեան), որ վերամուսմունքացաւ Տ. Կոմիտաս, Ժիրայր Սրկ. Մոզեան (Ոսկանեան)՝ Տ. Գրիգոր, Վարդգէս Սրկ. Կեռոյեան (Տէրունեան)՝ Տ. Զաւէն, Յովսէփ Սրկ. Ապատեան՝ Տ. Բարգէն, Աւետուհի Սրկ. Վարդանեան՝ Տ. Յակոբ եւ Աւետիք Սրկ. Մանուկեան՝ Տ. Թորգոմ:

Համաշխարհային Երկրորդ Պատերազմը եւ Վեմքին տնտեսական տագնապը կը մըլազեցնեն թիւը աշակերտութեան: 1941-ին, Մեսրոպ Պատրիարք կը ձեռնադրէ երկու Միաբաններ. Սարգիս Սրկ. Մուշեան կը վերակոչուի Տ. Յարութիւն եւ Դրամիկ Սրկ. Ղազարեան՝ Տ. Իսահակ:

Նոյն խումբի աշակերտներէն Արմէն Սրկ. Պուրումնուզեան ձեռնադրութիւն կ'ընդունի Կիլիկեան Աթոռէն, վերակոչուելով Տ. Բարգէն: Ատեմ մը Գալիֆորմիոյ Առաջնորդութիւնը վարելէ ետք, այժմ Տ. Բարգէն Եպս. Վարժապետեան կը գտնուի Ուաշինկթըն:

1930-էն 1940-ի վերջը, Ժառանգաւորաց Վարժարան ընդունուած են 118 աշակերտներ, որոնցմէ տասնըհինգը ստացած են եկեղեցականի կոչում: Ասոնց մէջ կը հաշուեմք մասնա Վահան Սէմէրեան, որ ընդունուած է 1934-ին իբրեւ աշակերտ եւ ձեռնադրութիւնը ստանալէն ասդին (վերակոչուեցաւ Տ. Մեսրոպ), կը պաշտօնավարէ Ամերիկայի Արեւելեան թեմէն մերս:

Նոյն տարիներուն Ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին աշակերտած սաներէն խումբ մը Սարկաւագներ հեռացան Վեմքէն եւ քահանայ ձեռնադրուեցան Ամերիկայի մէջ: Ասոնք են. Անդրանիկ Սրկ. Աշմեան, վերակոչուած Տ. Արտէն, Միմաս Սրկ. Գասպարեան՝ Տ. Առնակ, Կարապետ Մկրեան՝ Տ. Վարդան, Հրամդ Առաքելեան՝

ԽՄԲԱՆԿԱՐ 1939-ԻՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԱԾ ՎԵՑ ԱՐԵՂԱՆԵՐԻՈՒ
ժախէն աղ. — Պետրոս Ժեմյ. Գասարեան, Յակոբ Արք. Վարդանեան, Զաւէն Արք. Տէրունեան, Կոմիտաս
Արք. Շիրինեան, Գրիգոր Արք. Ոսկանեան, Բարգէն Արք. Ապատեան, Թորգոմ Արք. Մանուկեան:

Ս. ԱԹՈՒՌՈՅ ՆԱԽԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Տ. ԿԻՐԵՂ Բ. ԶՈՒՂԱՅԵՑԻ

Տ. Լեւոն, Լեւոն Ալթունեան՝ Տ. Շահէ, Սարգիս Կտանեան՝ Տ. Կարէն, Մանուկ Սրկ. Սմբատեան՝ Տ. Արթուր, Կարապետ Փափագեան՝ Տ. Տիրան եւ Յակոբոս Քէշիշեան՝ Տ. Արսէն (Պէյրութ)։ Երկու այլ աշակերտներ, ժառանգաւորաց վարժարանը միայն աւարտելէ ետք քահանայ ձեռնադրուած են. միմ՝ Մովսէս Գեորգեան, Եգուպիէ, վերակոչուած Տ. Դանիէլ, միւրը՝ Տիրան Թաշմեան, վերակոչուած Տ. Մեսրոպ, Ամբրիկա։ Նոյնպէս՝ Անդրանիկ Հալաճեան, չորս տարիներ ուսանելէ ետք, քահանայական ձեռնադրութիւն ընդունած է Տ. Գառնիկ անուամբ Ամբրիկայի մէջ, ուր եւ կը ծառայէ այժմ իբրեւ ծխատէր քահանայ։ Ասոնց ընկերներէն Հայաստան մերգաղթած Օհան Մարուքեան կը ձեռնադրուի եւ կը կոչուի Տ. Յովհաննէս, եւ ցարդ կը ծառայէ Այրարատեան բեմէն մերս, վարելէ ետք Հոգեւոր ձեմարանի տեսչութիւնը։ 1947-ին, ժառանգաւորաց վարժարանը աւարտած Մովսէս Ղազարեան կը մերգաղթէ Հայաստան եւ հոն՝ Մայր Աթոռի Հոգեւոր ձեմարանը աւարտելէ ետք, կը ձեռնադրուի Տ. Մովսէս քահանայ եւ այժմ կը ծառայէ Ս. Գեղարդի վանքին մէջ։

Նոյն տարիներու սամբրէն Ստեփան Տէր Ստեփանեան 1946-ին կը մերգաղթէ Հայաստան, ուր եւ կը ձեռնադրուի վերակոչուելով Տ. Կոմիտաս, այժմ Տ. Կոմիտաս Արք., Առաջնորդական Փոխանորդ Այրարատեան բեմին։ Նոյն տարին ժառանգաւորաց վարժարանէն հայրենիք մերգաղթած Տիրան Մարտիկեան կը շարունակէ իր ուսումը Էջմիածնի ձեմարանին մէջ եւ կը ձեռնադրուի վերակոչուելով Տ. Տիրայր։ Այժմ Գեորգ. Տ. Տիրայր Արք. Մարտիկեան կը վարէ Առաջնորդական պաշտօնը Ռումանիոյ եւ Պուլկարոյ բեմերում։ Իսկ 1947-ին Հայաստան մերգաղթած Փայլակ Ամթապեան եւս իր ուսումը մոյմ ձեմարանին մէջ աւարտելէ ետք կ'ընդունի քահանայական ձեռնադրութիւն եւ կ'անուանուի Տ. Մեսրոպ, սակայն 1959-ին կը հրաժարի եկեղեցական ասպարէզէն։

Տագնապի Օրեր —

Կիրեղ Պատրիարք Իսրայէլեան

1944-ին, ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ Հոգ. Տ. Նդիշէ Վրդ. Տէրտէրեան կ'ընտրուի Լուսարարապետ եւ տեսչութեան կը կոչուի Հոգ. Տ. Սերովբէ Վրդ. Մանուկեան։ Մեսրոպ Պատ-

ՍԵՐՈՎՐԷ ՎՐԴ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
(1944 - 1952)

րիարքին կը յաջորդէ Կիրեղ Պատրիարք Իսրայէլեան։

Տեղապահութիւն Նդիշէ Արք. Տէրտէրեանի

1950-ին, սակաւաթիւ սամբրէն միմ՝ Պետրոս Սրկ. Գազանճեան կ'ընէ իր ուխտը եւ ձեռնադրութեան անունով կը կոչուի Տ. Գարեգին։ Պաշտօնավարելէ ետք Ս. Աթոռ մի քանի տարիներ, ամ կը ծառայէ իր ծըննդավայր Պուսոյ մէջ իբրեւ Ս. Խաչ Դրպրեվանքի Տեսուչ եւ այժմ Գեորգ. Տ. Գարեգին Արք. կը վարէ Առաջնորդութիւնը Աւստրալիոյ Հայոց։

1951-ի Մայիս 27-ին, եկեղեցական աստիճան կ'ընդունին Գեորգ Սրկ. Չինչիճեան, վերակոչուելով Տ. Զաւէն, Նդիա Սրկ. Զրդեանեան՝ Տ. Անուշաւան եւ Վոսմշապուհ Սրկ. Գապարաճեան՝ Տ. Վարուժան։ Թէեւ ժառանգաւորաց չյանախած եւ չվկայուած Ընծայարանէն, սակայն Ս. Աթոռին երկարօրէն ծառայած Գեղամ Սրկ. Գաբրիէան մոյմ օրը կ'ընդունի քահանայական ձեռնադրութիւն եւ կը կոչուի Տ. Կիրեղ, Կիրիկիոյ Կաթողիկոսութեան Դպրեվանքի Սարկաւագներէն Յուակ Սրկ. Միմասեան եւս կ'ընէ իր ուխտը եւ կը վերակոչուի Տ. Օշական։

Երջանկայիշատակ Տ. Տ. Գեորգ Զ. Ամենայն Հայոց Հայրապետը Եպիսկոպոս կ'օծէ
Տ. Նղիշէ Վրդ. Տէրտէրեանը Էջմիածնի Մայր Տաճարին մէջ (1951)

1952-ին, վարժարանին Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Սերովրե Վրդ. Մանուկեան կը մշակուի Կաթողիկոսական Պատուիրակ Եւրոպայի, եւ մինչ այդ՝ պաշտօնը կը վարէ իմաստուն ձեռնբրէցութեամբ: Ժառանգաւորաց վարժարանի Տեսչութիւնը կը յանձնուի Հոգշ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արքահամեանի, որ կը վարէ զայն մինչեւ իր մեկնումը Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ 1957-ին:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎՐԴ. ԱՐԽԱՀԱՄԵԱՆ
(1952 - 1957)

1954 Օգոստոսի 1-ին, վարդավառի Կիրակիին, Պատրիարքական Տեղապահ Տ. Նդիշէ Արք. կը կատարէ առաջին իր ձեռնադրութիւնը եւ ֆահմայութեան կը կոչէ Սիմոն Արկ. Սվաքեանը զոր կ'անուանէ Տ. Շահան եւ Գեորգ Արկ. Գրգորսլեանը՝ Տ. Վազգէն:

1957-ի Յունիս 23-ին, Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի տօնին, ֆահմայական կոչում կը ստանան չորս ընթացաւարտներ Գերշ. Տ. Տիրան Արք. Ներսիսեանի ձեռնէն: Գրիգոր Արկ. Սահակեան կը վերակոչուի Տ. Դաւիթ, Արմենակ Արկ. Ծիրվանեան՝ Տ. Արիս, վարուժան Արկ. Արելեան՝ Տ. Լեւոն եւ Կարապետ Արկ. Գապագեան՝ Տ. Օհան:

1959-ի դպրոցական վերամուտին, ձեռնարանի Տեսչութիւնը ստանձնելու համար Ս. Էջմիածին մեկնած Գերշ. Տ. Հայկազուն Եպիսկոպոսի տեղ ժառանգաւորաց վարժարանի Տեսչութեան պաշտօնը յանձնուեցաւ Հոգշ. Տ. Թորգոմ Վրդ. Մանուկեանի, որ 1940-ական թուականներուն եղած է Փոխ-Տեսուչը վարժարանին: Այդ պաշտօնը կը վարէ մինչեւ 1960-ի սկիզբը:

1959, Նոյեմբերի 15-ին, Գերշ. Տ. Սուրեն Արք. Քեմհանեան կը ձեռնադրէ Սարգիս Արկ. Պաղտասեանը եւ կը վերակոչէ Տ. Յուսիկ: Հոգշ. Տ. Յուսիկ Մ. Վրդ. Պաղտասեան հոգեւոր հովուութեան պաշտօն կը վարէ Ամերիկա, իր ծննդավայրը: Նոյնպէս Ամերիկայէն եկած Արթըր Պութերո, երկու տարիներ ուսանել ետք Ընծայարան, վերադարձաւ իր ծննդավայրը, ֆահմայացաւ եւ կը ծառայէ իրրեւ հոգեւոր հովիւ Տ. Միքայէլ ամուսնով:

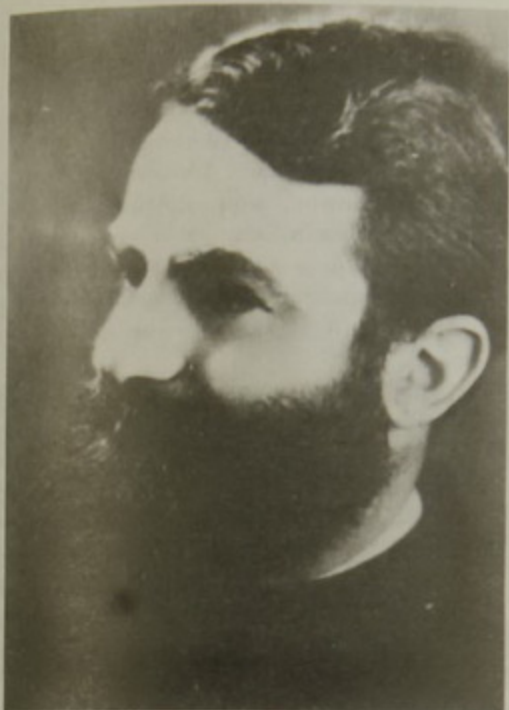
1960-ի Փետրուար 7-ին, Ընծայարանի շրջանաւարտներէն վեցը կը կատարեն իրենց ուխտը: Սիմոն Արկ. Խաչատուրեան կը վերակոչուի Տ. Արշակ, վարդան Արկ. Զաքարեան՝ Տ. Գեղամ, Գառնիկ Արկ. Զավտարեան՝ Տ. Նզնիկ, Յակոբ Արկ. Թաշեան՝ Տ. Ժիրայր, Յարութիւն Արկ. Աւետիքեան՝ Տ. Փառէն եւ Զաւէն Արկ. Գալայեան՝ Տ. Վրթանէս: Զեռնադրութիւնը կը կատարէ Գերշ. Տ. Սուրեն Արքեպիսկոպոս:

Յաջողութեան Օրեր —
Նդիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան

Ամեն. Տ. Նդիշէ Պատրիարքի գահակալութեան յաջորդող ամիսներուն, ժառանգաւորաց վարժարանի Տեսչութիւնը յանձնուեցաւ Հոգշ. Տ. Յակոբ Վրդ. Վարդանեանի, իսկ ներքին տեսուչի եւ վերահսկիչի պատասխանատու պաշտօնը՝ ծանօթ մանկավարժ Յակոբ Պուրիգանեանին:

1961 Հոկտեմբեր 1-ին, մորմտի Պատրիարքը կատարեց իր պատրիարքական շրջանի առաջին ձեռնադրութիւնը: Ի կարգ ֆահմայութեան կոչուեցան Յարութիւն Արկ. Իգնատիոսեան, որ անուանուեցաւ Տ. Վաչէ, Յակոբ Արկ. Պատուէրեան՝ Տ. Կոմիտաս, Արամ Արկ. Գազանեան՝ Տ. Վահրիճ եւ աշխատաւոր Միքայիլ Արկ. Խաչատուրեան՝ Տ. Վաղարշ:

1960-61 տարեշրջանէն առաջ ժառանգաւոր ընդունուած աշակերտներէն մոր խումբ մը, աւարտած ըլլալով Ընծայարանի

ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
(1960 - 1965)

դասընթացքը, կոչուեցան քահանայութեան Ամեն. Ս. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի ձեռնով, 1963-ի Յուլիս 21-ին, Վարդավառի տօնին: Վարդան Սրկ. Շամլեան վերակոչուեցաւ Ս. Դանիէլ, Պետրոս Սրկ. Աղոյեան՝ Ս. Սամուէլ, Հայրապետ Սրկ. Թովալեան՝ Ս. Վահան եւ Յովհաննէս Սրկ. Ղարիպեան՝ Ս. Տաթև:

1965-ի Օգոստոս 1-ին, Վարդավառի տօնին, Ամեն. Ս. Եղիշէ Պատրիարք ձեռնադրեց Յովհաննէս Սրկ. Այվազեանը եւ վերակոչեց զայն Ս. Արշէն:

Նոյն տարուան Հոկտեմբերի 10-ին, Վարդապետ խաչի տօնին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Ամեն. Պատրիարք Սրբազանը ձեռնադրեց Ամերիկա ծնած եւ երեք տարի ընծայարանի քաժմին յատուկ դասընթացքներուն աշակերտած Տիրան Սրկ. Սամուրեանը վերակոչելով զայն Ս. Ղեւոնդ:

1965-ի Սեպտեմբերին, Գերշ. Ս. Յակոբ Եպս. Վարդանեան մեկնեցաւ Մարսիլիա ստանձնելու համար Հարաւային Ֆրանսայի Կաթողիկոսական Պատուիրակի պաշտօնը եւ ժառանգաւորաց Վարժարանի Տեսուչ կարգուեցաւ Հոգշ. Ս. Ներսէս Վրդ. Բապուճեանը:

1966-ի Մայիս 29-ին, Հոգեգալստեան տօնին, երկու ընթացաւարտներ եւս կոչուեցան կատարելու իրենց ուխտը: Ամեն. Ս. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը կատարեց ձեռնադրութիւնը: Խաչիկ Սրկ. Երեցեանը վերակոչեց Ս. Պարէտ եւ Յարութիւն Սրկ. Թովալեանը՝ Ս. Ջարեհ:

1967-ի դպրոցական վերաքաղաքում, Ամեն. Ս. Եղիշէ Պատրիարքի փափաքին եւ հրահանգին համաձայն, Գերշ. Ս. Շահէ Եպս. Աճէմեան ստանձնեց Վերատեսուչի պաշտօնը ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ ընծայարանին:

1968-ի Յուլիս 28-ին, Նորին Ամենապատուութիւնը ձեռնադրեց չորս ընթացաւարտներ ընծայարանէն: Եղիա Սրկ. Պալիօգեան կը վերակոչուի Ս. Աղան, Յարութիւն Սրկ. Մխեսեան՝ Ս. Սիփան, Մանուէլ Սրկ. Մարգարէեան՝ Ս. Նարեկ եւ Յովհաննէս Սրկ. Ղարիպեան՝ Ս. Սեւան:

Ամեն. Ս. Եղիշէ Պատրիարքը կուսակրօմ քահանայ կը ձեռնադրէ Արշէն Արեղան:

ՇԱՀԷՆՈՍ. ԱՃԷՄԵԱՆ
(Վերատեսուչ 1967-էն ի վեր)

1967-ի Արար-Իսրայելեան պատերազմին հետեւումով, նոր դրութիւն մը կը ըստեղծուի Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան համար: Սիրիոյ եւ Լիբանանի Հայութեան հետ յարաբերութիւնները կը դժուարանան եւ կը դժուարանայ ժառանգաւորաց Վարժարանին նոր ուսանողներ բերելու հարցը: Պատրիարք Սրբազանի իմաստուն կարգադրութեամբ, Կարապետ Քեմլ. Անդրեասեան կը ղրկուի Թուրքիա, հոն փնտրելու համար թեկնածուներ:

Տէր Կարապետ Բահանան յաջողեցաւ Բաղ Ժառանգաւորներ ըմտրել եւ բերել Սըղեմի, Կեսարիայէն, Սիւնքէն, Խարքերէն, Տիգրանակերտէն, Պիլիսէն, Սասունէն եւ Թուրքիոյ այլ մասերուն մէջ վերապրած Հայ ընտանիքներէն: Նախկին եւ աւանդական աշակերտահաւաքներէն տարբեր էր Թրքահայ աշակերտութեան մուտքը ժառանգաւորաց Վարժարան: Ասոնցմէ քիչեր միայն գիտէին իրենց մայրենի լեզուն. միայն սակաւաթիւ մի քանիս, որոնք Պոլսի փոխադրուած եւ հոն տեսած էին հայկական վարժարան: Դասաւանդութեան յատուկ դրութիւն մը ստեղծուեցաւ այս առթիւ հայերէն լեզուի մախատարները սորվեցնելու համար:

Յաջորդ տարին, մեծ աշակերտներու խումբ մը, կազմուած տասներեք գաւառացի հայ տղաներէ, եկաւ միամալու մախորդին: Վերջիններն ալ կազմեցին մասնաւոր դասարան մը եւ սկսան հայերէն սորվիլ:

1968-ին, Երուսաղէմ կատարած իր այցելութեան առթիւ, ազգային ծանօթ բարերար Տիար Տատուր Տատուրեան յամձմ առաւ Թուրքիայէն բերուած հայ աշակերտներու եռամեայ հոգածութիւնը, յատուկ մեկեմասներ ապահովելու յամձմառութեամբ:

1969-ին, Ժառանգաւորաց Վարժարանի Փոխ-Տեսուչ Հոգշ. Տ. Արշէն Արեղայ մեկնեցաւ Պոլսի, նոր աշակերտներ բերելու առաքելութեամբ: Յիսուն եւ մէկ պատանիներ եկան Երուսաղէմ եւ մախորդներուն հետ կազմեցին աշակերտներու խումբ մը, «Տատուրեան Սաներ» անուանով: Նկատելով որ նորեկներուն մեծ մասը ոչ տարիքով եւ ոչ ալ ուսումով կը լրացնէին ժառանգաւորաց Վարժարանի պայմանները, Արեղաբաղէն Բաղ սեմակներ յատկացուեցան «Տատուրեան Սաներ»ուն եւ անոնց հոգածութիւնը յամձմուեցաւ Տէր եւ Տիկ. Հ. Նազգաշեաններուն: Սաներուն մեծ մասը տեղաւորուեցաւ Թարգմանչաց Վարժարան: Նոր կացութիւն մը ստեղծուեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանէն ներս: Յիսուն աշակերտներ, բաժնուած վեց դասարաններու վրայ, կազմեցին կանոնաւոր ուսանողութիւնը, իսկ երեսունինը աշակերտներ Թարգմանչաց Վարժարան արձանագրուեցան, ստանալու համար իրենց մախակրթութիւնը:

1971-ի Յուլիս 25-ին, Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը կատարեց ձեռնադրութիւնը վեց նորընծաներու, բոլորն ալ շրջանաւարտ Հնծայարանէն: Վարդան Սրկ. Տատուրեան վերակոչուեցաւ Տ. Բակուր, Պողոս Սրկ. Մանուկեան՝ Տ. Նուրհան, Մանուկ Սրկ. Մուրատեան՝ Տ. Գիսակ, Օմարիկ Սրկ. Այ-Բագեան՝ Տ. Վիգէն, Սարգիս Սրկ. Պարսամեան՝ Տ. Պաթակ եւ Գաբրիէլ Սրկ. Թաշեան՝ Տ. Մուշեղ:

1974-ի Սեպտեմբեր 29-ին, Խաչվերացի տոնին օրը, Պատրիարք Սրբազանը ձեռնադրեց երկու շրջանաւարտներ: Սարգիս Սրկ. Տատուրեան վերակոչուեցաւ Տ. Գեղարդ եւ Համբարձում Սրկ. Պալեան՝ Տ. Ասպետ:

1971-1975 իրրեւ մասնաւոր աշակերտներ յատուկ դասընթացներուն հետեւելու եկան 12 երիտասարդներ, իրենց Հայերէն լեզուի, Գրաբարի, Միսագիտութեան եւ եկեղեցագիտական ծանօթութիւնները զար-

Տ. Պարետ Արեղայ Երեցեան, Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի Տեսուչ Հոգշ. Տ. Ներսէս Վարդապետ Բապունեան, Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք, Վարժարանի Փոխ-Տեսուչ Հոգշ. Տ. Տաթև Վրդ. Ղարիպեան եւ Տ. Զարեհ Արեղայ Թօփալեան:

ԽՄԲԱՆԿԱՐ ԺԱՌԱՆԳԱՌՈՐԱՅ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻ ԵՒ ԸՆԾԱՅԱՐԱՆԻ ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ (1968)

Մարտի 1-ին աղ.—

Մարտի 3-ին աղ.— Տեմբրեան, Արայ Գալայեան, Յակոբ Մնացականեան, Սահակ Գալայեան, Պետրոս Լեփեմեան, Հոգշ. Տ. Դանիէլ Վրդ. Շամկեան, Վերատեսուչ Գեորգ. Տ. Շահէ Եպս. Ամենեան, Հոգշ. Տ. Արշէմ Վրդ. Կարապետեան, Հոգշ. Տ. Սամուէլ Վրդ. Աղոյեան, Սուլէյման Մասսիս, Վահէ Գալայեան, Հրանդ Նազգաշեան:

Մարտի 4-ին աղ.—

Մարտի 5-ին աղ.— Մարգիս Պարսամեան, Տրգ. Մանուկ Մուրատեան, Տրգ. Վարդան Տատուրեան, Յովհաննէս Սրկ. Ղա- յանեան, Մանուկ Սրկ. Մարգարէլեան, Եղիա Սրկ. Պալիօզեան, Յարութիւն Սրկ. Միսեան, Տրգ. Պողոս Մանուկեան, Տրգ. Օմմիկ Այվազեան, Տրգ. Շահան Քէօսեան:

Ընծայարանի չորս ընթացաւարտները, որոնք կուսակրօն քահանայ ձեռնադրուեցան 1968 Յուլիս 28-ին,
ձեռամբ Ն. Ամեն. Տ. Նղիշէ Պատրիարքի:

Ձախէն աջ
Սեւան Արդ. Ղարիպեան, Ադամ Արդ. Պալիօգեան, Սիփան Արդ. Միսսեան, Նարեկ Արդ. Մարֆագէլեան

Ընծայարանի վեց ընթացաւարտ սարկաւագները, որոնք 1971 Յուլիս 25-ին կուսակրօմ քահանայ
ձեռնադրուեցան Ն. Ամեմ. Տ. Եղիշէ Պատրիարքի կողմէ:

Զարխէն աջ

Տ. Խաժակ Արդ. Պարսամեան, Տ. Գիսակ Արդ. Մուրատեան, Տ. Բակուր Արդ. Տատուրեան,
Հոգշ. Տ. Նարեկ Վրդ. Մարքագելեան, Վարժարանի Փոխ-Տեսուչ Հոգշ. Տ. Աղամ Վրդ. Պալիօզեան,
Ամեմ. Տ. Եղիշէ Պատրիարք, Վարժարանի Վերատեսուչ Գերշ. Տ. Շահէ Եպս. Ամէմեան, Հոգշ. Տ.
Պարեւ Վրդ. Երեցեան, Տ. Նուրհան Արդ. Մանուկեան, Տ. Վիգէմ Արդ. Այֆազեան, Տ. Մուշեղ
Արդ. Թաշմեան:

Գերշ. Ս. Շահե Արք. Անէմեան սրբալոյս Միտոնով կ'օծէ Յակատը Պարոյր Սրկ Մելգոմեանի, վերակոչելով զայն Ս. Հայկազուն Արեղայ:

գացնելու մտադրութեամբ: Ասոնցմէ Նոր Զուղայեցի Արսէն Յովակիմեան ձեռնադրուեցաւ Գերշ. Ս. Շահե Արքեպիսկոպոսի ձեռամբ՝ 1973-ին եւ վերակոչուեցաւ Ս. *Ռուբէն*: Միմչեւ այսօր, Հոգշ. Ս. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան կը ծառայէ Ս. Աթոռիս:

Իսկ Տիբրոյթէն Պարոյր Մելգոմեան երկու տարիներ կատարելագործել ետք իր ուսումը, Միաբանական իր ուխտը կատարեց եւ ձեռնադրուեցաւ 1976-ին, Գերշ. Ս. Շահե Արքեպիսկոպոսէն, վերակոչուելով Ս. Հայկազուն: Այժմ Հոգշ. Ս. Հայկազուն Վարդապետ Հոգեւոր Հովիւն է Հէյվըրիի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին:

1975 տարին մոր էջ մը քացաւ ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի պատմութեան մէջ: Յունիսի 25-ին, ի մերկայութեան Ն. Ս. Օ. Ս. Ս. Վազգէն Վեհափառ Կաթողիկոսին Ամենայն Հայոց, Պոլսոյ Պատրիարք Ամեն. Ս. Շմորիք Արքեպիսկոպոսի, Ամեն. Ս. Եղիշէ Պատրիարքին եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան, Ազգիս մեծ Բարերարը քացումը կատարեց հոյակապ շէնքին, որ կոչուեցաւ *Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան Ժառանգաւորաց Վարժարան եւ Ընծայարան*:

1976-ին, Պոլսոյ մէջ, Ամեն. Ս. Շմորիք Պատրիարք կուսակրօն քահանայութեան կոչեց երկու «Տատուրեան Սաներ», որոնք եկած էին 1967-ին եւ աւարտած ժառանգաւորաց քաժիմը եւ Ընծայարանէն տարի մը: Յարութիւն Սրկ. Աթէշեան վերակոչուեցաւ Ս. Արամ եւ Հայկ Սրկ. Երկաթեան՝ Ս. Մանուէլ: Հոգշ. Ս. Արամ Արք. Աթէշեան կը ծառայէ այժմ Պոլսոյ Պատրիարքարանին, իսկ Հոգշ. Ս. Մանուէլ Վրդ. Երկաթեան վերադարձաւ Ս. Աթոռ, ուր եւ ընդունուեցաւ Միաբանական Ուխտին մէջ:

1977-ի Մայիս 29-ին, Հոգեգալստեան Կիրակիին, Ամեն. Ս. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը կատարեց ձեռնադրութիւնը երեք ընծայացումներու: Հրամդ Սրկ. Շէրպէթեան վերակոչուեցաւ Ս. Կոմիտաս, Սերոբ Սրկ. Գալէմտէրեան՝ Ս. Բարսեղ եւ Սիմոն Սրկ. Պալեան՝ Ս. Եղնիկ:

1977-ի Յունիս 5-ին, Սիմոն Սրկ. Էրկիւմեան, մախկին ժառանգաւոր, ձեռնադրուեցաւ Գերշ. Ս. Կիրեղ Եպիսկոպոսի ձեռամբ եւ վերակոչուեցաւ Ս. Սեպուհ: Հոգշ. Ս. Սեպուհ Արեղան կը կատարէ զիմուորական իր ծառայութիւնը Պոլսոյ մէջ:

1978-ի Օգոստոս 8-ին, Վարդավառի

ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՑՉԱԿԱՆ ԿԱԶՄ ԺԱՌԱՆԳԱՒՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ (1976)

Ա. չարք՝ ձախէն աջ. —

Վարդան Տէր Վարդանեան, Արայ Գալայեան, Հայկազուն Արդ. Սեւան Վրդ., Վերատեսուչ Շահէ Եպս., Ն. Ամեմ. Տ. Եղիշէ Պատրիարք, Գեղարդ Արդ., Ասպետ Արդ., Գեորգ Հիմդի-
եան, Պետրոս Լէփէնեան, Սահակ Գալայեան:

Բ. չարք՝ ոտքի. —

Եղիա Մարգարեան, Աբրահամ Սիրթիւքեան, Սարգիս Սրկ., Սերոբ Սրկ., Հրանդ Սրկ., Սահակ Սրկ., Յարութիւն Սրկ., Սիմոն Սրկ., Յարութիւն Սամուէլեան, Վահէ Գալայե-
եան, Սուլէյման Մասսիս:

Կիրակի օրը, Արեւմտեան Եւրոպայի Կա-
թողիկոսական Պատուիրակ Գերշ. Տ. Սե-
րովբէ Արք. Մանուկեան կատարեց ձեռ-
նադրութիւնը երեք մօր ընթացաւարտնե-
րու: Յարութիւն Սրկ. Ամուշեան վերակոչ-
ուեցաւ Տ. Բարգէն, Սարգիս Սրկ. Մանկա-
սարեան՝ Տ. Վանիկ եւ Յակոբ Սրկ. Տէմիրե-
եան՝ Տ. Արփիար:

1979-ի Յունուար 28-ին, Ռումանիոյ եւ
Պուլկարիոյ Հայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Տի-
րայր Եպս. Մարտիկեան կատարեց ձեռ-
նադրութիւնը Հրաչ Սրկ. Քէշիշեանի, որ
թողած էր Ընծայարանը եւ մուկրուած Միա-
բանական ծառայութեան: Հրաչ Սրկ. վերա-
կոչուեցաւ Տ. Համբարձում: Ամ կը ծառայէ
այժմ Ս. Աթոռոյս:

ՅՈՐԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԶԱՔԱՐԻԱ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ԾՆՆԴԵԱՆ
200-ԱՄԵԱԿ

ԴՈՒՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳԻ ՄԱՀՈՒԱՆ
50-ԱՄԵԱԿ

ԺԱՌԱՆԳԱԻՈՐԱՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
140-ԱՄԵԱԿ

Համագումարի աւարտին, ըստ նախապէս պատրաստուած ծրագրին, Ս. Աթոռիս արժանաշնորհ հիւրերը շրջապտոյտներ կատարեցին զանազան տեղեր:

Հինգշաբթի օր, գլխաւորութեամբ Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարքի այցելեցին Երկրորդ Համաշխարհային Պատերազմի Հրեայ Նահատակներու Յուշարձանին, ուր գետեղեցին ծաղկեպսակ մը եւ երգեցին «Ի վերին Երուսաղէմ» շարականը:

Նոյն օրը այցելեցին նաեւ Խորհրդարանի շէնքը եւ Երուսաղէմի Թանգարանը: Երեկոյեան, Երուսաղէմի Քաղաքապետը պաշտօնական հիւրասիրութեամբ մը պատեց Հայ եկեղեցականները: Ընդունելութեան ներկայ եղան հրաւիրեալներ քրիստոնեայ բոլոր համայնքներէն:

* * *

Ուրբաթ ամբողջ օրը, պատուարժան

եկեղեցականներու խումբը այցելեց Գալիլիոյ շրջանը: Նախ, Յուդայի եւ Սամարիոյ լեռներու ճամբով բարձրացան Թափօր լեռ եւ Ֆրանսիսկեան հայրերու եկեղեցիին մէջ կատարեցին կարճ արարողութիւն մը: Ապա, շրջեցան Տիբերիոյ լիճին շուրջ՝ Թապղա, Կափառնաոււմ եւ Նութեան լեռ, ուր եւս կատարեցին եկեղեցական արարողութիւն մը:

Ճաշէն ետք, հացի եւ ձուկի հրաշքին տեղն իսկ, եկեղեցական հայրերը բարձրացան Նազարէթ, ուր Աւետումի նորակառոյց Տաճարի մուտքին, ընդունեց գիրենք Լատինաց Պատրիարքական Փոխանորդը եւ Ֆրանսիսկեան Միաբանութեան վանահայրը: Տաճարի ստորերկրեայ մասին մէջ, հոն ուր պեղումները յայտնած են Ս. Մարիամի եւ Ս. Յովսէփի տան մնացորդները, Հայ եկեղեցականները երգեցին «Ջանճառելի Լուսոյ Մայր» շարականը, աղօթեցին եւ կատարեցին իրենց ուխտը:

Նոյն գիշեր, Յորդանան գետի հովիտի

Համագումարի մասնակցող եկեղեցական հայրերուն Երուսաղէմի Քաղաքապետին կողմէ տրուած ընդունելութեամբ առթիւ խօսք կ'առնէ Ամեն. Եղիշէ Պատրիարք, իր կողքին ունեւալով Դիւանապետ Գերշ. Տ. Շահէ Արք., որուն ետին մասամբ կ'երեւի Երուսաղէմի Քաղաքապետը:

ճամբով, հոգեւոր հայրերը վերադարձան
Երուսաղէմ, Քրիստոսի մանկութեան, հը-
րաշագործ կեանքին եւ քարոզութեան վայ-
րերուն ստեղծած խոր ապրումներով եւ ան-
մոռանալի ներշնչումներով լեցուցած ի-
րենց հոգին:

• • •

Շաբաթ առաւօտ, Ս. Յակոբայ Մայր
Տաճարին մէջ մատուցուեցաւ Ս. Պատարագ:
Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպիսկոպոս մա-
տոյց Ս. Պատարագը եւ հոգեգմայլ քարոզով
ոգեկոչեց Դուրեան Պատրիարքը:

• • •

Ս. Պատարագի վերջաւորութեան,
կարճ դադարէ մը ետք, բացուեցաւ Յորե-
լիմական հանդէսը, Ալեքս եւ Մարի Մանու-
կեան Սրահին մէջ:

Ներկաները յոտնկայս երգեցին նախ
Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայա-
րանի քայլերգը՝ Սիրտ ի սիրտ եւ ձեռն ի
ձեռն եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան
քայլերգ դարձած աւանդական շարականը
Օրհնեցէ՛ք զՏէր յօրհմութիւն ի մոր, քանզի
ծագեաց մեզ եղջիր փրկութեան ի Տանէ
Դաւթի...:

Յայտագիրը վարեց Ժառանգաւորաց
Վարժարանի եւ Ընծայարանի Վերատեսուչ
Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս: Բացման
խօսքէն ետք, ան հրաւիրեց Հոգշ. Տ. Փա-
ռէն Մ. Վարդապետը, որ խօսի Զաքարիա
Պատրիարքի մասին, անոր ծննդեան եր-
կուհարիւրամեակին առիթով: Հայր Սուրբը
ներկայացուց Յորեղեար Պատրիարքը հե-
տեւեալ բառերով.

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրեր,
Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ եւ Արժանաշնորհ Նղբայրներ
եւ սիրելի մերկաներ.

Զաւարիա Պատրիարքի մասին իմձմէ խնդրուած է մերկայացնել ամոր կեանքը եւ գոր-
ծերը: Ասկէ մօտաւորապէս 15 օրեր առաջ, երբ որ իմացայ այս մասին, ուզեցի պրպտել
աղբիւրներ գտնելու համար տեղեկութիւն ամոր մասին: Դժբախտաբար, այս շատ կարեւոր
Պատրիարքի մասին, գտնէ իմ կատարած պրպտումներէս յայտնի եղաւ որ դժուար է տեսնել տե-
ղեկութիւն գտնել մէկէ աւելի աղբիւրներու մէջ: Կ'երեւի աղբիւրներու կարեւորագոյնը
Սաւալանեանի հատորն է, գոր միայն այստեղ կրցայ ձեռք անցնել, իսկ միւս կարեւոր աղ-
բիւրը Օրմանեան Պատրիարքի Ազգապատում գիրքն է: Անշուշտ որ Օրմանեան Պատրիարք
ամբողջ Հայ Եկեղեցւոյ պատմութիւնը մերկայացնելու իր մտադրութեամբ մէջ, շատ մեծ
ուշադրութիւն եւ կարեւորութիւն չէ տուած, այսպէս ասաց, միջանկեալ դէպքերու, որոնք
ազգային ամենէն կարեւոր հարցերը չէին իրեն համար: Այս մախարամիս պատճառն այն է

Յորեղիմական Հանդէսի Բացման
Խօսքը կ'ընէ
Գերշ. Տ. Շահէ Արք. Աթեմեան

որ Երուսաղէմի Հայոց միաբաններում վրայ պարտք կը դրուի մերկայացնելու համգամաւոր կերպով այս անձը, որ կարեւոր դեր մը կատարած է մեր Պատրիարքութեան պատմութեան մէջ: Պիտի փափաքէինք որ գրուէր անոր մասին, ըլլայ, թերեւս այս առթիւ եւ կամ յետագային, գրեյլի կամ գրքի ձեւով, պատկերացնելով անոր կեանքը եւ գործունէութիւնը: Այստեղ մի ժամի մօտեք առած եմ եւ անոնցմով՝ պիտի ջանամ ձեզ հաղորդակից դարձնել անոր կեանքին եւ գործին:

Զաքարիա Պատրիարք ծնած է 1780 թուականին Հիմ Հարքի Կոթ գիւղը եւ Օրմանեան Պատրիարք Պապարք անունը կը գործածէ Հիմ Հարքի որպէս տեղական բացատրութիւն: Անկէկա որդին էր Պետրոս Բաշանայի, որ կանուխէն կ'այրիւմայ եւ կը պարտաւորուի իր գաւակը յանձնել կնոջ մը խնամքին, իսկ իմքը կ'երթայ եւ կ'ապաստանի Մշոյ Ս. Առաքելոց վանքը եւ այնտեղ կուսակրօն եկեղեցական կը դառնայ: Երբ որ մանուկը տակաւին 10 տարեկան էր, հայրը զինք իր մօտ կ'առնէ, այսինքն Ս. Առաքելոց վանքը, եւ այնտեղ՝ անոր կ'ուսուցանէ մաթեմական գիտելիքներ, ըմբօրցանութիւն, կրօնագիտութիւն եւայլն: Մի ժամի տարի ետքը, մանուկը ժամի մը ուրիշներու հետ միասին կ'երթայ Ս. Էջմիածին, այնտեղ շարունակելու իր ուսումը, եւ առիթ կ'ունենայ աշակերտելու այն ժամանակ Ս. Էջմիածնի մէջ կարեւոր դէմքերէն Ներսէս Աշտարակեցիի, որ տակաւին արեղայ էր: Հոն կը մնայ մի ժամի տարի եւ կը սորվի այն ինչ որ Աշտարակեցիին եւ ուրիշներ կրնային ջամբել իրեն: Ապա կը վերադառնայ դարձեալ իր հօրը մօտ՝ Ս. Առաքելոց վանքը եւ այնտեղ եւս կը շարունակէ իր ուսումնասիրութիւնները: Սակայն միշտ կը տառապի ուսումի պակասէն եւ հետեւաբար կը սկսի մտածել ուսման կեդրոններու մասին, կը սկսի մտածել Աթենքի եւ Ադիս-սանդրիոյ մասին, սակայն կ'անդրադառնայ թէ անոնք այլեւս դադրած էին Հայ հոգեւորականին ուսման կեդրոններ դառնալէ, եւ ուրեմն, կ'երթայ Պոլիս, այնտեղ յուսալով գտնել այն ինչ որ կը փափաքէր: Պոլսոյ մէջ պատահմամբ կը հանդիպի մի ժամի Մխիթարեան վարդապետներու, եւ անոնց ֆաշլերութեամբ կ'երթայ Վենետիկ՝ Ս. Ղազար վանքը: Այնտեղ կ'ամբողջացնէ վանքին ուսումնական ըմբօցը եւ, երբ որ ժամանակը կու գայ որ իր ուխտը կատարէ, վանքի հայրերուն կը բացատրէ իր մտադրութիւնը թէ իմք հոգեւորական ըլլալու մպատակ չունի եւ կը ձգէ ուրեմն Վենետիկը ու կը վերադառնայ Կոստանդնուպոլիս: Այնտեղ կը ծանօթանայ Երուսաղէմի Պոլսոյ փոխանորդին եւ անոր միջոցաւ կը ղրկուի Երուսաղէմ: Այն ժամանակ սովորութիւն էր Երուսաղէմի մէջ եւ այլ վանքեր, ուր գոյութիւն չունէին դպրոցներ, փոքրաւորութեամբ հասնիլ ընծայացուի վիճակին, եւ իմքը մաթ փոքրաւորութիւն կ'ընէ: Երուսաղէմի մէջ կ'անդրադառնան թէ իմք բաւական գիտակից անձնաւորութիւն մըն է, ուստի օգնական գրագիրի պաշտօն կը ստանձնէ Կիրակոս վարդապետին մօտ, որ այն ժամանակ վանքի ընդհանուր քարտուղարն էր: 1818 թուականէն առաջ, Թեոդորոս Պատրիարքի կողմէ ան կը ձեռնադրուի կուսակրօն ֆաշանայ: Անկէ 5-6 տարիներ ետք, զինք կը տեսնենք որպէս մուխրակ՝ մաթ Տիգրանակերտ, ապա Սասուն եւ Զմիւռնիա, եւ վերջապէս 1826 թուականին, Երուսաղէմի փոխանորդութեան պաշտօնին կը կոչուի Պոլսոյ մէջ: Այս շրջանին իր մտածումը կ'ըլլայ Աթոռի գաւազան հարցերով զբաղիլ Պոլսոյ մէջ եւ յատկապէս Ս. Տեղեաց հարցերով:

Անշուշտ Աթոռը տարօրինակ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր այդ օրերուն: Կ'արժէ ի մտի ունենալ այն պարագան որ իր մաթորդը, Գաբրիէլ Պատրիարք, կառավարելու շնորհք չունենալով, Աթոռը մեծ պարտքերու տակ էր դրուած, եւ Պոլսոյ մէջ Պատրիարքի եւ Ազգային իշխանութեանց մերկայացուցիչներու կողմէ, Պօղոս Աղդիանապոլսեցիին մշակակութեան էր որպէս ընդհանուր վերատեսուչ վանքի գործերուն: Պատրիարքը, տասը տարիներու ժամանակաշրջան մը, իր Աթոռէն հեռացած, Պոլիս հաստատուած էր եւ Պօղոս Աղդիանապոլսեցի Արքեպիսկոպոսն էր որ կը վարէր վանքի գործերը, միաբանական ժողովի մերկայացուցիչներուն հետ: Վանքի տնտեսական վիճակը Պօղոսի շրջանին, բարւոյման շրջանի մը մէջ էր:

Թերեւս միւթէն դուրս պիտի ըլլայ մանրամասնութեանց մէջ մտնել, բայց այնքան բարեկարգ վիճակի մէջ էր, կամ տնտեսապէս լաւ վիճակի մէջ էր, որ մոյմիսկ Պոլսոյ Ամիրանները կը ջանան օգտուիլ Երուսաղէմի դրամէն, եւ այնտեղը, Պոլսոյ մէջ, կը հաստատեն վարժարան մը՝ Երուսաղէմի վարժարան անուան տակ, այն մտածումով որ այս վարժարանի շրջանաւարտները օր մը պիտի գային եւ պիտի միաբանները դառնային Ս. Աթոռին: Ուրեմն՝ տնտեսական այս բարւոյ վիճակի մէջ էր Պատրիարքական Աթոռը, այդ օրերուն, եւ ասոնց մէջ իր բաժինը ունեցած է մաթ Զաքարիա վարդապետ:

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԺ Տ. ԶԱԲԱՐԻԱ Բ. ԿՈՐԵՑԻ

Բայց միւս կողմէն, Սրբատեղեաց հարցերը գերակշիռ դեր մը կը կատարէին այդ շերտ-ջանին, մեր ազգային մտահոգութիւններու շարքին, եւ կը մտահոգէին Ս. Աթոռի բոլոր միաբանները, մերառեալ Ս. Աթոռի փոխանորդը՝ Պոլսոյ մէջ, որ իրեն վրայ պարտք կը դնէ ջանալ Սրբատեղեաց մէջ Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու: Եւ այս ուղղութեամբ ամիկա Փիշմիշեան Ամիրայի հետ գործակցաբար, կը ջանայ վերահաստատել Ս. Յարութեան Բերիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ Հայոց պատարագելու իրաւունքը, ինչ որ տարօրինակ կերպով կը յաջողի, առանց միջնորդութեան ուրիշ կարեւոր Ամիրաներու, որոնք կարծէք կը մախանձին ալ, ամձնական շնորհներով եւ հմարամտութեամբ ստացուած յաջողութեան համար:

Ուրեմն՝ 1829 թուականին կը յաջողի Հայոց Բերիստոսի Ս. Գերեզմանի վրայ պատարագելու իրաւունքը վերստին առնել, որ կը խորհիմ թէ իր ամբողջ կենսաճի կարեւորագոյն գործերէն մէկն է, եւ որ երախտապարտ պէտք է ձգէ մեզ բոլորս: Ս. Յարութեան Բերիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագելու իրաւունքը չենք գիտեր թէ երբ առնուած էր մեզմէ, այսինքն երբ մենք գրկուած էինք այնտեղ պատարագելու մեր իրաւունքէն: Այս մասին թէ՛ Սաւալանեան եւ թէ Օրմանեան, յստակ տեղեկութիւններ չեն տար, որովհետեւ իրենք չեն կրցած գտնել պատմական այդ իրողութեան ճշգրիտ թուականը: Հետեւաբար՝ այս իրաւունքը առնելէն անմիջապէս ետքը, իմք կը ջանայ մասնաւոր Ս. Գողգոթայի վրայ պատարագելու իրաւունքը եւս ձեռք ձգել, բայց Յարութիւն Ամիրայ Պէգեման, որմէ անկախաբար աշխատած էր իմք, կարծէք կը մախանձի այս երիտասարդ վարդապետին կատարած գործերէն եւ ձեռով մը կը հասկցնէ առ որ անկ է թէ իմք գործ չունէր մախորդ խնդրագրի պարագային, եւ հետեւաբար անոնք որոնք կը կարգադրէին այդ գործը՝ իր, հասկնալով այս պարագան, 1830 թուականին կ'ախորհն վարդապետը կիպրոս: Տարի մը ետքը կը տեսնենք զինքը Երուսաղէմի վանքին մէջ եւ երկու տարիներ ետքը արդէն վանքի իշխանութեան արտօնութեամբ եւ երամագրով կ'երթայ Ս. Էջմիածին եպիսկոպոս ձեռնադրուելու եւ վերադարձին կ'ըլլայ օգնականը Պօղոս Ադրիանապոլսեցի Արքեպիսկոպոսին, որ ծայրագոյն կառավարիչ մշակուած էր Ս. Աթոռի:

Այս շրջանին է որ Զաքարիա կը մուիրուի իր մախասիրութիւնները իրագործելու աշխատանքին: Կիպրոս իր ախորհրդութեան շրջանին, Թրիքստ քնակող Պետրոս Յուսուֆեան անուն վաճառականէն ստացած էր կարգ մը տպարանային կազմածներ, եւ ապա, երբ կը գտնուէր Եգիպտոս, այնտեղ եւս ուրիշ Հայ վաճառականէ մը՝ Ալեքսան Եղիազարեանէն, տպագրական մամուլ մը ձեռք ձգած էր եւ վերջապէս 1833 թուականին Պօղոսի արտօնութեամբ եւ հաւանութեամբ միաբաններու, կը հաստատէ Ս. Աթոռի Տպարանը, որ կարելի է ըսել թէ Օսմանեան կայսրութեան մէջ, Թուրքիայէն դուրս գտնուող միակ Հայ տպարանն էր քաւական երկար ժամանակ: Միաբանները այնքան կը խանդավառուին տպարանի այս գաղափարով որ իրենք ալ որոշ գոհողութիւններ կ'ընեն, ինչպէս Պօղոս իմքը իր Աթոռին հանդէպ ունեցած իր պահանջը կը յանձնէ Զաքարիային, ինչպէս մասնաւոր Ս. Աթոռի Լուսարարապետը մոյմը կը կատարէ Աթոռի վրայ ունեցած իր պահանջքին մկատմամբ եւ այն օրերուն վախճանած Հնդկաստանի մուիրակ Սամուէլ Վարդապետի թողոմն ալ կը տրամադրուի իրեն, որպէսզի այս գործը յառաջ տանի:

Զաքարիա իր ամբողջ Պատրիարքութեան շրջանին, 1833-էն մինչեւ 1846, 18 գիրքեր հրատարակած է, որոնց մէջ առաջին գործը կ'ըլլայ *Ջանազանութիւն Հինգ Դարուց* աշխատասիրութիւնը, որ ծայրագոյն կառավարիչի աշխատասիրութիւնն էր, թրքերէն լեզուով Անկալացումն էր Հին եւ Նոր Կտակարաններուն, երեք հատորով, որպէսզի մեր ժողովուրդէն անոնք որոնք մեր լեզուն չէին կրնար հասկնալ, անոնք կարենային Ս. Գրոց պատմութեան ծանօթանալ: Անկէ զատ կարեւոր հրատարակութիւնները իր օրով. *Մկրտութիւն կանոնաւ Մաշտոց, Յովհաննէս Կաթողիկոսի Պատմութիւն եւ Ներսէս Լամբրոնացիի Խորհրդածութիւն Ս. Պատարագին*: Պոլսոյ Աստուածատուր Պատրիարքը, որ կարծէք քիչ մը կը մախանձէր Զաքարիայի իրագործումներուն, այնքան առաջ կ'երթայ, որ կը թելադրէ փակել տպարանը, որովհետեւ, օրինակի համար, Յովհաննէս Կաթողիկոսի Պատմութեան մէջ, Իսլամներու համար քիչ մը մեղմ եւ կամ աւելի ջատագովական մի բանի էջեր կային, եւ անկէ զատ մասնաւոր Լամբրոնացիի Ս. Պատարագի Խորհրդածութեան մէջ կը տեսնուին քիչ մը կաթոլիկեան գաղափարներ, որ Աստուածատուր Պատրիարք կը վերագրէր մասնաւոր Զաքարիայի, բանի որ ամիկա Միթրաբեան վանքին մէջ կատարած էր իր ուսման մէկ մասը: 1840-ին, Գաբրիէլ Պատրիարք կը վախճանի, այն Պատրիարքը որ մօտաւորապէս 23-24 տարիներ պատրիար-

բութիւն էր ըրած, թէ եւ իրականիմ մէջ տասը տարի միայն վարած էր գործերը: Միաբանութիւնը մոր պատրիարք մը ըմտրելու պահանջէին առջեւ կը գտնուէր, եւ սակայն Միաբանութիւնը ինք չէր համարձակէր այս խնդրանքը մերկայացնելու Պօղոս ծայրագոյն կառավարիչիմ, որովհետեւ անկա, հակառակ յառաջացեալ տարիքիմ, տակաւին ձեռնհասօրէն կը վարէր պատրիարքարանի գործերը: Վերջապէս, Պօղոս ինքն է որ կ'ամղորդառնայ ըմտրութեան պահանջէին, մամաւանդ որ այն ժամանակուայ Երուսաղէմի փոխամորդը, Ջմիւտիացի Յովհաննէս վարդապետը, կը ջանար Ամիրաները սիրաշահիլ, եւ վախ կար որ Ամիրաներու թելադրամբով, եւ կամ ալ պահանջով, զինք Պատրիարքական Աթոռ բարձրացնէին: Հետեւաբար՝ 1841 թուականիմ, Պօղոս Արքեպիսկոպոս կը մախճանէ Միաբանական ժողով հրաւիրել եւ պատրիարքական ըմտրութիւն կայացնել: Այն օրերու սովորութիւն էր եռապատիկ ցանկ մը մերկայացնել Պոլսոյ Պատրիարքին, որպէսզի անիկա, Ամիրաներու հաւանութեամբ, ըմտրութիւն կատարէ այդ եռանուն ցանկէն: Եռանուն ցանկին վրայ կը մերկայանան Կիրակոս Եպիսկոպոս Մնացականեան Երուսաղէմացի, Յակոբոս Սերոբեան Կ. Պոլսեցի եւ Ջաֆարիա Տէր Պետրոսեան: Կիրակոս Բանի որ Երուսաղէմացի էր եւ հակառակ անոր որ Միաբանութիւնը զինք կը սիրէր, բայց միաբանական օրէնքը կ'արգիլէր մոյմիսկ միաբանութիւնը Երուսաղէմացիի մը, եւ որպէսզի խնդիրներ չյարուցուին Պոլսոյ մէջ, ան իր հրաժարականը կու տայ, որպէսզի զինք մկատի չ'առնեն իբրեւ թեկնածու: Իսկ միւս կողմէ, Յակոբ Սերոբեան մոյմիսկ անդամ չէր Երուսաղէմի Միաբանութեան, հակառակ անոր որ Երուսաղէմի հանդէպ մեծ սէր եւ աշխատամբ տարած էր: Հետեւաբար՝ միակ ըմտրելիմ եռանուն այս ցանկէն կ'ըլլայ Ջաֆարիան, որ առանց երկար ժամանակ կորսնցընելու կը մշանակուի Պատրիարք Ս. Աթոռիս: 1841-ի Օգոստոսին մասեւ կ'առնուի թագաւորական հրովարտակը եւ անիկա Աթոռ կը բարձրանայ 1841 Հոկտեմբեր 24-ին, երբ արդէն 80-ը անց էր:

Իր կարեւորագոյն գործը, Աթոռ բարձրանալէն ետք, կ'ըլլայ հաստատումը Ս. Աթոռիս ժառանգաւորաց Վարժարանին: Արդէն այս գաղափարը, իր միւս տպարանը հիմնելու գաղափարին հետ, սկիզբէն ձեռով մը բացատրած էր իր միաբանակիցներուն, եւ անոնք զօրավիգ կանգնած էին իր տեսակետին, եւ վերջապէս, Պատրիարքանալէ անմիջապէս ետք կը հաստատէ ժառանգաւորաց Վարժարանը Ռամլէի Ս. Գեորգ վանքին մէջ, որպէսզի հեռու ըլլայ դպրեւանքը Երուսաղէմէն եւ այնտեղ տիրող զանազան պայմաններէն: Որպէս ուսուցիչ կը մշանակէ Տիգրանակերտցի Ստեփանոս Վարդապետը եւ Տարօնացի Նաչատուր Բահանան: Վերատեսուչ կը կարգէ Կիրակոս Երուսաղէմացի Եպիսկոպոսը, որուն գործակցութիւնը արդէն կը վայելէր երկար ժամանակէ ի վեր: Յաջորդ տարին անիկա կը փոխադրէ Վարժարանը Ռամլէն Երուսաղէմ, բայց դարձեալ չուզէր բերել Վարժարանը եւ հաստատել զայն վանքին մէջ, այլ վանքապատկան կալուածի մը մէջ, վանքէն դուրս, կը շարունակէ անոր գոյութիւնը: 1843 թուականիմ, դարձեալ Կիրակոսին կը թելադրէ պատրաստել կանոնագիր մը Վարժարանին համար: Այդ օրերուն, Մուրատ Պօյաճեան վարժապետը, որ Արմաշի կարեւոր ուսուցիչներէն միմ էր, ուխտաւորաբար կը գտնուէր Ս. Աթոռ: Անկէ կը խնդրուի մնալ Երուսաղէմ եւ ուսուցչութեամբ պարապիլ այս Վարժարանին մէջ, ինչ որ յաճախ կ'առնէ եւ պաշտօնը կը վարէ շնորհալի կերպով:

Եթէ մկատի չ'առնենք Ս. Աթոռի ժառանգաւորաց Վարժարանի հաստատումը, Ջաֆարիայի պատրիարքութեան շրջանը իրապէս կ'ըլլայ տխուր շրջան մը, որովհետեւ հակառակ անոր որ անիկա բաւական կարողութիւններ ցոյց էր տուած Ս. Յարութեան Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ պատարագելու իրաւունք ստանալով, տպարանի հաստատումով եւայլմ, սակայն իր պատրիարքութեան շրջանին անիկա գրեթէ բացարձակապէս չկրնար որեւէ գործ ընել: Իր պատրիարքութեան շրջանը, չորս ու կէս տարի տեւող, խնդիրներով լեցուն շրջան մըն է. խնդիրներ՝ Ս. Տեղերու մէջ եւ խնդիրներ մասեւ Աթոռի միաբաններէն ոմանց հետ: Ս. Տեղերու խնդիրները առաւելաբար Բեթղեհէմի տաճարին խնդիրներն էին, ուր Յոյներու հետ չլուծուած հարցեր կային, եւ որոնց համար դիմում կը մերկայացնէին. այդ դիմումները երբեմն կ'ընդունուին, երբեմն չեն ընդունուիր, հրովարտակ կու գար, չէր գործադրուէր, բանալի կը տրուէր, բանալիմ ետ կ'առնուէր, կամայական կացութիւն մը կը տիրէր իշխանաւորներուն կողմէ, բայց վերջ ի վերջոյ, ըսուելիքն այն է որ Ջաֆարիա Պատրիարք չկրնար յաջողիլ տիրանալու այն իրաւունքներուն, զորս կենթադրէ որ վանքը ունի մախորօք տրուած հրովարտակներու հիման վրայ: Հետեւաբար՝ Ս. Ծմնդեան տաճարին մէջ կը ձաւորուի ան: Ս. Յարութեան տաճարին մէջ եւս խնդիրներ կային, խնդիրներ՝ որոնք սկսած

էին Ս. Յարութեան Տաճարի հրդեհէն ամբիջապէս ետք՝ 1808-ին: Այնտեղ եւս Յոյներու հետ խնդիրներ կային, եւ քանի որ Յոյներն էին մորոգողները Ս. Յարութեան Տաճարին, հետեւաբար՝ անոնք դժուարութիւններ կը յարուցանէին եւ կը զլանային տալ այն իրաւունքները որոնք կը պատկանէին Հայոց: Սեմեակներու շինութեան հարցեր կային, կար մասն Ս. Յարութեան բակին մէջ Ս. Յովհաննէսի մատրան շինութեան հարցը, տամիքի բարձրացման եւ ուրիշ հարցեր, ուր Ջափարիա Պատրիարք չկրնար ձեռք ձգել այն ինչ որ կ'ուզէր: Այնքան կը վհատի Պատրիարքը, որ մոյմիսկ Օրմանեան կը հաստատէ այն իրողութիւնը որ Պոլսոյ փոխամորդին կը գրէ որ *Եթէ ազգը զիս չուզէր որ ես իմ պատրիարքութիւնս շարունակեմ, ես պատրաստ եմ հրաժարելու*: Միմչեւ այնտեղ կ'երթայ իր յուսախարութիւնը եւ յուսալուծութիւնը: Անկէ զատ մասն կար ուրիշ հարց մը, որ կը զբաղեցնէր Պատրիարքը եւ որ զբաղեցուց մի քանի պատրիարքներ իրմէ ետք, ամ ալ Եգիպտոսի առաջնորդութեան խնդիրն էր: Միմչ այդ, պատրիարքարանը սովորութիւն ունէր տեսուչներով կառավարելու իր գանազան քեմերը: Այս շրջանին Եգիպտոսի մէջ Գաբրիէլ Գերմանիկցի վարդապետը կը ջանայ ազգայինները սիրաշահիլ եւ յետին մպատակներով, մաշ կը զլանայ Աթոռին տալ ամոր եկամուտները, ապա մոյմիսկ կը զլանայ Աթոռին մերկայացնելու Եգիպտոսի վանքապատկան կալուածներու հաշիւները, եւ հուսկ ապա, կը ջանայ Աթոռն ստանալ Եգիպտոսութեան վկայական եւ Եգիպտոս կը ձեռնադրուի Կիլիկիոյ մէջ - Սիսի մէջ ըսել կ'ուզեմ: Ապա իմզգիմքը անկախ կը հռչակէ Պատրիարքութեան եւ մասն վանքապատկան կալուածներու ամբողջ եկամուտը կը դարձնէ տեղւոյն եկեղեցիներուն պէտքերուն համար: Այստեղ եւս Ջափարիա Պատրիարք կը ձախողի ձեռով մը, հակառակ իր բոլոր ջանքերուն, որովհետեւ տեղւոյն ազգայինները, որոնք արդէն կարեւոր դիրքերու տիրացած էին, համաձայն էին Գաբրիէլ Եգիպտոսի ձեռնարկներուն եւ մոյմիսկ կը քաջալերէին զայն:

Թերեւս պէտք է մատնանշել այստեղ այն իրողութիւնը որ, երբ էջմիածնի Կաթողիկոսարանը թափուր կը մնայ, եւ մոր ըմտութեան կը ձեռնարկուի, Ներսէս Աշտարակեցիի հետ կաթողիկոսական թեկնածու կը մերկայացուի Ջափարիա Պատրիարքը, եւ սակայն ամ ձեռով մը կը հրաժարի թեկնածու մկատուելէ, հակառակ ազգի փափաքին, եւ առ ի երախտագիտութիւն իր այդ արարքին, Ներսէս Աշտարակեցի կը բարեխօսէ Ջարին եւ Ջարը առ ի մշան գնահատութեան ամոր կը դրկէ պանակէ մը որուն շուրջ ալ Ջափարիա կարգ մը դժուարութիւններ կը յարուցանէ, բայց վերջ ի վերջոյ կը ստանայ զայն: 1848 թուականին կը վախճանի Ջափարիա, չորսուկէս տարի Պատրիարքութիւն վարելէ ետք:

Եգրափակելու համար ըսուելիքը Ջափարիա Պատրիարքի մասին, պէտք է ընդունիլ որ անիկա եղած է իր շրջանին ամենէն կարկառուն հոգեւորականներէն մին իր պատրաստութեամբ, իր ուսմամբ, իր մոր գաղափարներ հետամտելու ջանասիրութեամբ, ըլլայ անիկա տպարանի գործը, ըլլայ անիկա Ս. Յակոբեանց ժառանգաւորաց վարժարանի հաստատման գործը, եւ թերեւս մեծագոյն վկայութիւն իր կարողութեանց մասին՝ իր թեկնածու համարուիլն է Ներսէս Աշտարակեցիի հետ միասին որպէս էջմիածնի Մայր Աթոռի կաթողիկոսական թեկնածու: Կ'արժէ որ, ինչպէս կ'ըսէի խօսքիս սկզբնաւորութեան, աւելի հանգամանորէն, ոչ եւս, այլ ուրիշ մէկը, ստանձնէ իր վրայ պարտականութիւն այս առթիւ մերկայացնելու Ջափարիա Պատրիարքի կեանքը եւ գործը, որպէսզի այս Հաստատութիւնը, որ բազում պատճառներ ունի երախտապարտ ըլլալու այս Պատրիարքին, կարեւոր կորոդակամ ձեռով մը մերկայացնել արժանաւոր իր Պատրիարքը: Շնորհակալութիւն:

Երկրորդ Յորեւեանը, որուն նուիրուած էր Հանդէսը, ժառանգաւորաց վարժարանի հիմնարկութեան 140-ամեակն էր: Այս առթիւ, Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս Ներկայացուց պատմականը վարժարանին եւ հին նկարներու, խմբանկարներու եւ առանձնացուած դիմագծերու ցուցադրութեամբ յիշատակներ վերակենդանացուց:

Երրորդ Յորեւեանը, որուն տօնակատարութեան նուիրուած է Հանդիսաւոր պա-

չը՝ նուիրուած էր Երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի, իր մահուան յիշնամակին առիթով:

Ժառանգաւոր սաները, ղեկավարութեամբ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպիսկոպոսի եւ մասնակցութեամբ Հոգշ. Տ. Խահակ Մ. վարդապետի, երգեցին Յորեւեանի բանաստեղծութիւններէն հետեւեալ երկուքը, որոնք դաշնաւորուած են Շահան Պէրպէրեանի կողմէ:

ԵՏԵԻԷՍ ԵԿՈՒՐ

Խ Ա Չ Ը

«Ասէ ցնա (ցՊետրոս) Յիսուս, եկ զկնի իմ»
(Յովհ. ԻԱ. 19)

Եթէ զիս տանիս դէպի Յորդանան՝
Բացուած երկինքի հրաշքներուն ներքեւ,
Կուգա՛մ վայելել Բու սիրոյդ պարգեւ
Վայրերն այն դալար, ուղիներն փափկութեան:

Կուգա՛մ ետեւեդ՝ եթէ տանիս զիս
Կանայի զրարք ակումբներուն մօտ,
Ուր թակոյկներուդ գինին ծաղկահոտ
Պիտի արքեցնէ օրերը կեանքիս:

Կամ եթէ տանիս զիս հոն՝ ուր յոգնա՛ծ
Ու վաստակարեկ նըստար մօտ հորին,
Եւ Բու կենդանի ջուրեդ առօրին
Կուգա՛մ բուծելու ծարաւս անծկայրեաց:

Կուգա՛մ թէ տանիս զիս Գեմնեսարեթ՝
Ծովակին չըմաղ փերուն վըրայ,
Ուր անուշ հովին հետ կը թըրթըռայ
Արձագանգ մը միշտ՝ անջիմջ քառերեդ:

Պատրաստ եմ գալու՝ եթէ տանիս զիս
Դէպի այն լեռան կատարն ամառդի՝
Ուր շողերն հագար արեւ ու վարդի,
Ու քոցով կ'վառեմ ամպերն երազիս:

Կուգա՛մ ոստերով ձիթեմիններու
Հո՛ն ուր յաղթութեամբ կ'ողջունուիս համակ,
Ու տարածելով ձորձորս ոտքիդ տակ՝
Կը վազեմ փառքիդ շուքն ընդգրկելու:

Կուգա՛մ ետեւեդ մինչեւ վերնատուն,
Վերջին ընթրիքեդ քաժինս առնելու,
Ու նըւագելով երգ կամ ալելու՝
Կեդրոնի ձորէ՛ն ալ կ'անցնիմ ժըպտուն:

Բայց կը վարանիմ գալ Գեթսեմանի՝
Ուր բուռով մ'աչքերս պիտի ծանրանան.
Դուցէ ա՛յն ըլլայ իմ բուռը մահուան
Ու մեծ Ոչինչին գիրկը զիս տանի...:

Մի՛ մի՛ զիս կանչեր աւելի հեռուն,
Ուր անիրաւներ կը ձաղկեն ըզՔեզ,
Որ խարոյկի բով՝ խանձողի մը պէս
Իրծկած չը մըխա՛մ՝ մոխիր դառնալու:

Ճ'հ, միթէ կըրնա՞մ գալ Բու ետեւեդ
Երբ խաչը ուսիդ կ'նլլես Գողգոթա.
Բայց ի՛նչ անբոս հրապոյր, ի՛նչ բուռն ուժ է դա՛
Որ զիս դէպի հո՛ն ալ կ'տանի Քեզ հետ:

Թէ պաշտումի թափն ունենաս՝
Տերն գոյգ մը թեւ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Ուժը անհաս
Սաւառացնես երկրի վըրայ:

Թէ տեսիլներ ունենաս դուն՝
Յայտնութիւն մ'ալ քեզի կուտայ,
Որպէսզի Ի՛ր Կամքը արթուն
Հանդիսացնես երկրի վըրայ:

Թէ քարձումքէ մ'իջուսիս իր հետ՝
Ինքը քեզի շե՛շտ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Խօսքը յաւետ
Արձագանգես երկրի վըրայ:

Թէ վերացած յառիս իրեն՝
Հո՛ւր լեզու մ'ալ քեզի կուտայ,
Որպէս զի Իր Կայծը վերէն
Սահեցընես երկրի վըրայ:

Եթէ մըտնես իր ամպին մէջ՝
Ինքը քեզի շանք մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Վրէժը անշէջ
Փայլատակես երկրի վըրայ:

Իսկ իր լոյսին թէ երթաս մօտ՝
Ինքը քեզի ջահ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Փառքը ամաղօտ
Վարդավառես երկրի վըրայ:

Եթէ նետուիս իր գիրկն անուշ՝
Ինքը քեզի երգ մը կուտայ,
Որպէս զի Իր Շնորհն երկնայուշ
Թըրթռացընես երկրի վըրայ:

Թէ համբուրուիս հետ իր վերքին՝
Ինքը քեզի կեանք մը կուտայ,
Որպէս զի Իր շունչը անգին
Ոգեւորես երկրի վըրայ:

Իսկ թէ թաղուիս իր շուքին տակ՝
Ինքը քեզի շող մը կուտայ,
Ոչինչին դէմ յոյսին ամփակ
Հառագա՛յրը երկրի վըրայ:

Ու այդ Ուժը, այդ Կամքն ու Խօսք
Այդ Կայծն ու Վրէժ, այդ Փառքը սոսկ,
Այդ Շնորհն ու Շունչ, այդ Յոյսն համայն
Քեզի տըրուած ԽԱՉՆ է միայն:

Կը բանախօսէ
Հոգ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ

ունիմ ու կասկածը մաքուր, իր յատուկ հոգեբանութիւնը եւ աշխարհայեցողքը ունեցող անցեալի մը մէջ ապրող եւ գործող կարեւոր անձի մը կեանքը եւ վաստակը վերաներկայացընելը, տեսակետով մը, իր էութեամբ եւ ստոյգ արժէքի եւ արժանիքի կշիռէն վար փորձ մը պիտի ըլլայ: Բայց ջանամ պիտի, ուրուագծել պատկերը մախ՝ Դուրեան Սրբազանի կեանքին, անոր մէջ հիւսելով իր գործը, միջավայրերը, ուրկէ անցաւ, եւ ապա բերել երեսան իր արժէքն ու արժանիքը համեստ եւ երախտիքով լի իմ տուրքը վճարած ըլլալու համար այս մեծ եկեղեցականին մահուան 50-ամեակի ոգեկոչման առիթով:

• • •

Չեմ տեսած զինքն ու երանի կու տամ բոլոր անոնց որոնցմէ ոմանք կ'ապրին այսօր, եւ իրենց աշակերտած ըլլալու պատիւը եւ փառքը կը զգամ:

Բայց 48 տարիներ առաջ, դեռ թարմ էր իր շուքին հմայքը որ ման կու գար մեր գլխուն վերեւ ու սրտին մաքուր, հոս, այս Հաստատութեան որմերէն մերս ուր մեծ քաղաքին անգամ

Ամպիրոն հրաւիրուեցաւ Հոգ. Տ. Իսահակ Մ. Վարդապետ, ներկայացնելու համար Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի կեանքն ու գործը: Հայր Սուրբը խօսեցաւ այսպէս.

Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարք Հայր եւ սիրելի Հոգեւոր Եղբայրներ.

Անակնկալ հրաւերը երբ ստացանք եւ իրազեկ եղանք որ այս տարի 50-ամեակն է Երջանկայիշատակ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի վախճանման, եւ թէ՛ առիկայ առիթ մը եղած է որ ոգեկոչուին մաքուր Երուսաղէմի ժառանգաւորաց Վարժարանի հիմնադիր՝ Ջաֆարիա Պատրիարքի ծննդեան 200-ամեակը, եւ Վարժարանի հիմնադրութեան 140-ամեակը, ուրախ եղանք:

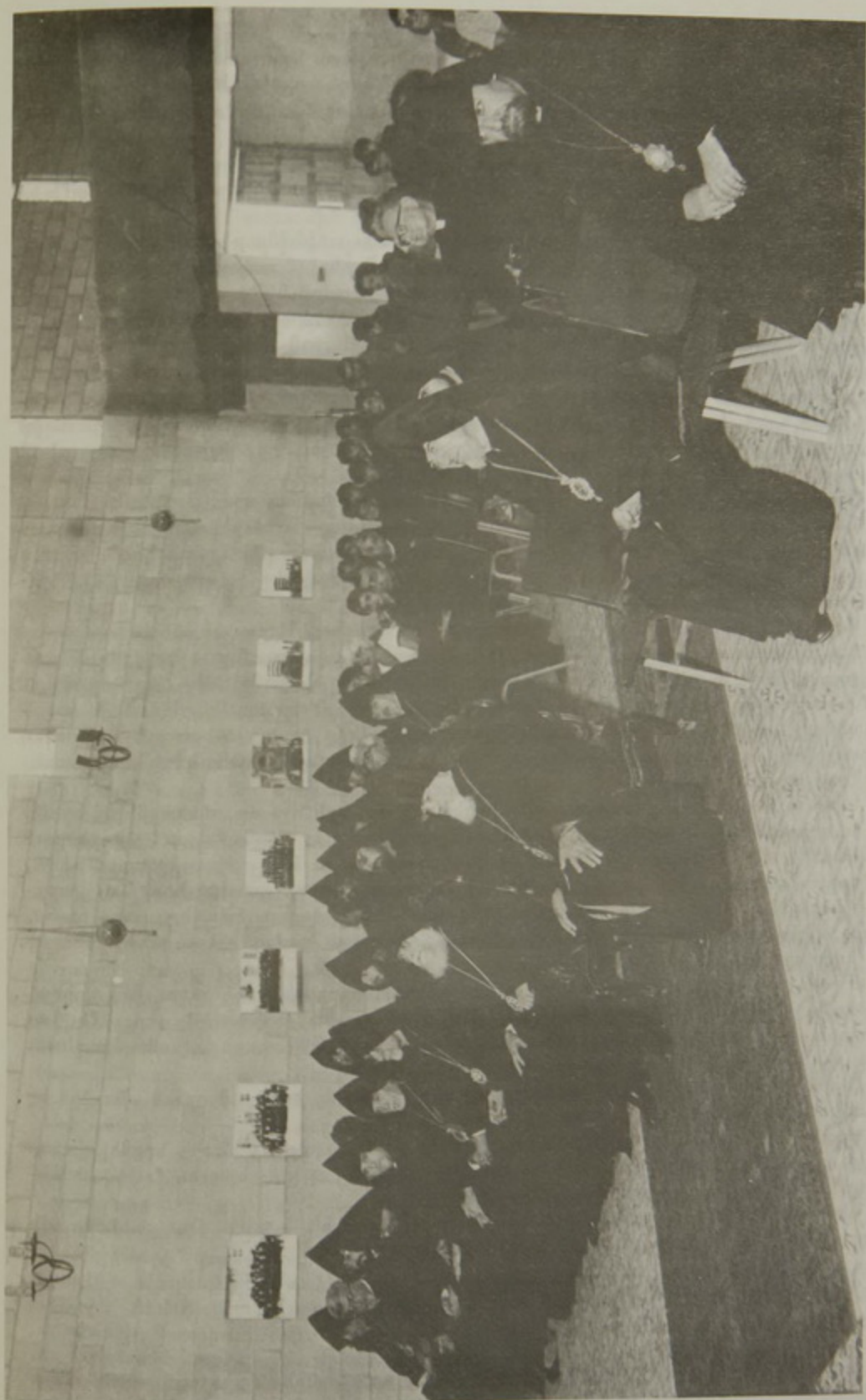
Ուրախ եղանք մաքուր որ 24 տարիներ քաղաքայեւի ետք Վանքէն, մեզի առիթ կը մերկայանայ անգամ մը եւս տեսնել Երուսաղէմը, եւ վայելիլ եղբայրական սէրը բոլոր անոնց որոնք այս Հաստատութեան մէջ իրենց ուսումը առին 48 տարիներ առաջ եւ ետքը:

Մեր երախտագիտութեանց հետ մեր երախտագիտական զգացումները կը մերկայացնենք Երուսաղէմի Ամենապատիւ քանաստեղծ Սրբազան Պատրիարք Հօր, իր այս գեղեցիկ եւ յատկանշական առիթին ստեղծման համար:

Առաջարկուած է ինծի, որքան ծանր մոյմբան քաղցր եւ պատուաբեր պարտականութիւն, ոգեկոչել յիշատակը՝ իր կեանքին ու գործին մէջէն, մտքի եւ հոգիի այն մեծ անճամաւորութեան՝ որ եղաւ Առաքելական այս Աթոռին առաքելատիպ Գահականներէն մին:

Չեմ գիտեր թէ ո՞րքանով յաջողիմ պիտի վերաներկայացնել զիւք, որովհետեւ երկիւղն

ՏԵՄԱԴԱՆ ՄԸ ՅՈՒՐԵՆԻԱԿԱՆ ՀԱՆԳՈՒՄԻՆ

մեր ոտքերը դրիմք:

Ու այդ օրերէն ի վեր, չեմ կրցած հաւատալ որ Դուրեան Սրբազանի մման գագաթ մը, պիտի իյնար վար ու դմէր իր պատուական գլուխը վրան հողէ բարձին: Խորհեր եմ, որ Դուրեան Սրբազան այն անձերէն էր՝ որոնք Բանի մը դար առաջ ծնած են ու կը մնան վեր ժամանակէն:

Թոյլ տուէ՛ք որ չհաւատամ ամոր մահուան:

Հաւատամ որ ամ մեր մէջն է ու կը կենայ դարերու ու սերունդներու դիմաց, մտքի իր փառքով ու հոգիի իր շփոթութեամբը:

Տարօրինակ ու գրեթէ հէ՛հաթային գեղեցկութիւն եւ առիմքնութիւն մը թողուց իր անունը, որ իրեն քաշեր է, ու կը մագնիսացնէ տակաւին տեսիլք ունեցող հոգիներ, ազգիմ եւ եկեղեցիիմ իրենց ծառայութեան վսեմ ու հոգեչարչար ճամբուն մէջ:

Ուսուցիչ, քարոզիչ, գրագէտ, հովիւ, առաջնորդ, գիտնական, իմաստասէր, քանասէր, Պատրիարք, երկիցս կաթողիկոսական թեկնածու՝ ծառայեց ամ Եկեղեցիիմ ու Աստուծոյ: «Որ մահկանացու ծնեալ, ամառի գիւրմ յիշատակ եթող: Պատուեաց զպատուէրն, պատկառեաց ի կոչնականէն» պատմաբար այս մերքողը հիւսուած Սահակիմ համար, որքա՛ն կը պատշաճի ման իրեն, իրբու Աստուածային պատկերը չեղծանող ու Տիրոջ ծառայող մը: Ու իր ծառայութիւնները պաշտամունքի, այլամբո՛ք յափշտակութեան ու աշխարհութեան պերածուեցան:

Ձեղաւ ամ ամիջական մարդը, ու կամ «վարչագէտ», «գործնապաշտ» մարդերէն միմ:

Ու ինչ որ ըրած են պատմութեան մէջ, ու կ'ընեն այսօր այս աշխարհի վրայ «վարչագէտ» ու «գործնապաշտ» մարդերն ու ղեկավարներն որոնք յաճախ փոթորիկ կը ստեղծեն, կիրքեր կը գրգռեն, պայքար կը հրդեհեն ու այդ հրդեհներու ցոլքովը կը զարդարուին, մեծաշընդունդ առասպելներ հիւսելով իրենց անունիմ շուրջ:

Տարօրինակ ու հետաքրքրական է հաստատել՝ որ Դուրեան Սրբազան չեղաւ աղմկարար իր 70 տարիներու ամբողջ կենսա՛յի ըմբաց՛իմ: Մնաց հետո յախտում ըլլալէ, կտրուկ կարգադրութիւններէ ու դերասանական քայլերէ: Նախընտրեց վարամունքներ, ոչ կորովի ու կամ իմաստութեան պակասէն, այլ Յշմարտութեան գերագոյն զգացումէն: Իր անձիմ պատկառանքովը գործեց ամ՝ լուռ ու անդորր: Փոթորիկները հանդարտեցուց, չարաշահող Փղշտացիները եւ մեծ Սաղուկեցիները ամօթի սիւնիմ գամելով, առանց հոգիները վնասելու: Եղաւ հրաւեր՝ դէպի վեր:

Եկաւ ու անցաւ Հայոց պատմութեան իրեն ոգի մը, երեսոյթ մը, մահացնելով իր մէջ ինչ որ աշխարհիկ էր ու աշխարհային, ինչ որ հասարակ էր ու գետնաբար: Իր գործերուն ու կենսա՛յի մէջ, Յշմարտութիւնը ձուլեց գեղեցկութեան ու եղաւ տիպարը բարութեան, «Ամբարտաւանութիւն եւ մարդահաճութիւն ի մերա վարս տեղի գտանել երբեք ոչ կարացիմ, վասնզի գոյր տեսլամբ հրեշտակական, մարմնով արտափայլեալ, հաւատով ուղիղ, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձամբոյթ» Մեսրոպի համար հիւսուած Խորեմացիի այս մերքողիմ համաձայն:

Յետիմ իր միտքը, մարդկային գծու՛մ հաշիւներու, ողբերգական ըլլալու չափ վրիժառութեանց, մախանձի ու մեղքի մետն վիրաւոր անգիտութեան աշխարհ մը չէր: Սքեմն ու տիտղոսը չէ որ զիմք բարձրացուցիմ, իմքն է որ զանոնք փառաւորեց, խոմարհութեան, այլասիրութեան ու իմաստութեան արեւներով:

Եկեղեցականութեան վարկը ու փրկարար վերջիմ լաստը եղաւ ամ որուն անունիմ կը մօտենանք պատկառանքով:

Սրտերու գաղտնիքը չէ տրուած մեզ գիտնալ: Ուժը կը պակսի մեզի վերցնել վարագոյրը հոգեկան աշխարհներու, եւ ի՛նչ հեղինակութեամբ ու ի՛նչ իրաւունքով... տեսնելու հոն անակնկալներու շարան մը շրջուածներու:

Կ'ապաւինիմք միայն քանաստեղծ սաղմոսերգուի աւաչիմ — «Տէր, Դու ստեղծեր, մի կորուսաներ. գգործս ձեռաց Բոց, մի անտես առներ» — :

1.— ՄԻՋՆԱՎԱՅՐԵՐՈՒ ՄԷՋԷՆ՝ ԻՐ ԿԵԱՆՔՆ ՈՒ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ա.— Սկիւտար — Ծնած է ամ Սկիւտար, 1880 թուականիմ: Ճիշտ այն տարիմ, երբ ժողովրդական եւ երեսփոխանական մեծ խանդավառութեան մէջ, կը գծուէր եւ կը ստո-

րագրուէր, մեր ազգային վերածնունդին, Թանգիմաթի ծնունդ՝ Ազգային Սահմանադրութիւնը:

Ձաւակն է Մահտեսի Աքրահամի, արեւստով երկաթագործ, եւ ընթերցասէր, բարի եւ լուրջ Արուսեակ Ջըմպայեանի, որոնք ծնունդ կու տան վեց գաւակներու. — Յարութիւն, Ագրիպպաս, Էլպիս, Արտէմ, Պետրոս եւ Միհրան՝ որ Դուրեան Սրբազանի աւագանի անունն է: Երկու քոյրերը՝ կանուխ կը մեռնին: Յարութիւն՝ անդրանիկ գաւակը, տանկագէտ, Քարգամիչ եւ օգնական խմբագիր, դեռ երիտասարդ՝ կը մեռնի: Պետրոս՝ համեմարեղ քանաստեղծը, իր 21 գարունին կ'իյնայ իր բնարին վրայ: Ինքն է որ ընտանեկան Ջըմպայեան մականունը Քարգամաքար կը վերածէ Դուրեանի: Ագրիպպաս՝ իրաւաբան, կ'ամուսնանայ ու կը կազմէ ընտանիք, դառնալով պատուաւոր դիրքի հայր մը: Միհրան, որ մկրտունիք է Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ աւագանին մէջ, ու առեր է հասակ, կանուխն կը զգայ վրան իր պարման հոգիին, ծանրութիւնը վշտին եւ աղֆատութեան: Կը յաճախէ Սկիւտարի ձեմարանը եւ Ս. Խաչ վարժարանը, իրեն ուսուցիչներ ունենալով Իզմիրեան Վարդապետ, Սիմոն Ֆելէքեան, Յարութիւն Մրմրեան եւ Տոքթ. Վահրամ Թորգոմեան եւ ուրիշներ: Իր դասերուն մէջ յառաջադէմ եւ շատ փայլուն: Կանուխն յայտնաբերուած իմացական ցցուն իր կարողութիւնները՝ զինք կը դարձնեն ուսուցիչ ձեմարանին մէջ, երբ դեռ 18 տարեկան է: Յաջորդ տարին, 1877-ին, կ'երկարէ իր պարանոցը Աստուծոյ ծառայութեան ուրարին, ձեռնադրուելով սարկաւազ մոյմ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ, ձեռամբ Տ. Մատթէոս Եպս. Իզմիրեանի: Իզմիրեան՝ կը փոխէ Միհրան անունը Եղիշէի:

Եղիշէ Սարկաւազ Դուրեան, մասնաւոր արտօնութեամբ, կը սկսի բարոգել եկեղեցւոյ բեմէն: Առաջին իսկ երեւումով «քանաստեղծին եղբայրը» կը գրաւէ ուշադրութիւնը ժողովուրդին, ու մանաւանդ՝ Եղիա Տէմիրճիպաշեանի, Ռեթէոս Պերպլեանի մամն մտաւորականներուն, «գերահարաշ», «պանծալի բարոգիչ» որակումներով:

1879-ին, երբ դեռ 19 տարեկան էր, կ'առնէ աղուոր իր աշխրուն, վեղարին ֆողը, ձեռնադրուելով բաժնայ-արեղայ, դարձեալ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ՝ ձեռամբ իր հոգեծնող Իզմիրեանին, օծակից ունեւանով Յովհաննէս Վրդ. Արշարունի (ապագայ Պոլսոյ Պատրիարքներէն մին) ու Մատթէոս Վրդ. Արծիւեան որ եղաւ վաղամեռնիկ:

Եղիշէ Արեղայ Դուրեան, ձեմարանին մէջ կը դասաւանդէ գրական, գիտական եւ իմաստասիրական առարկաներ: Կը հրատարակէ իր «Ընթացքի Գրոց Բարբառ» երեք գիրքերը: Նոյն տարին կը մշակակուի ձեմարանի Տեսուչ եւ կը ստանայ վարդապետական աստիճան:

Դուրեան Վարդապետի հոգին ու մկարագիրը կը կազմուի գեղեցիկ այն միջավայրին մէջ որ եղաւ Սկիւտարը:

Իր հայկականութեամբ, մտաւորականներու մերկայութեամբ յառաջ եկած է բարձր մակարդակի մը վրայ, իմացական շարժում Սկիւտարի բարձունքին: Խրիմեանի, Ալըզեանի եւ Մելիքեանի Մուրատեանի գրական վաստակը կը գտնէ ջերմ ընդունելութիւն ու կը բացուի Հայոց պատմութեան մեր մոր ժամանակներու մէջ, Եկեղեցիով՝ Ագգիմ, եւ Ագգով՝ Եկեղեցիին ծառայելու գաղափարախօսութիւնը, որ կը յառաջացնէ «Ազգային Եկեղեցի» մտայնութիւնը, որուն հետեւանքով, ազգային եկեղեցական գործ կատարելու կը մուրհուրին խումբ մը եկեղեցականներ. — Մատթէոս Իզմիրեան, Մկրեան եւ ուրիշներ, իրենց խօսքով ու գրիչով, մանաւանդ այն օրերուն՝ երբ Ռուս-Թուրք պատերազմին իրադարձութեանց հետեւանքով, Հայկական Հարցը, Ազատագրական շարժումը, հայրենիքի որոնումը եւ Հայ Եկեղեցւոյ ղեկավարող դերին գաղափարը, կը ստանային առաջնակարգ կարեւորութիւն: Ելմիածինը՝ իր Գեորգեան ձեմարանով, Երուսաղէմը՝ իր Ժառանգաւորացով, եւ Խորէն Ալըզեան իր Արմաշով՝ 1877-ին, ստեղծած են ազգային-եկեղեցական բարձր իտէալներով, կրթական շարժում:

Սկիւտարը՝ կարեւոր այն բարձունքն է ուր Հայութիւնը ամենէն աւելի մեր ազգային դրոշմն ու մկարագիրը կը պահէ: Պոլսահայութեան Հայաստանն է ան: Հոս է որ բացուած է 1838-ին՝ ձեմարանը: Հաստատուած՝ Երուսաղէմի վանատունը՝ ուր կը բնակէին Պոլսոյ հրաժարեալ Պատրիարքները, Պոլսահայ առաջին թատրոնը, բանգարանը, մատենադարանը ու Պերպլեան վարժարանը: Խրիմեան Հայրիկ, Սկիւտարի մէջ է որ կը խմբագրէ եւ կը հրատարակէ իր «Արծուի Վասպուրական»ը եւ այս բարձունքին վրան է որ իրենց բնակութիւնը հաստատած են Տէրոյնց Պատուելիի ու Խաչատուր Միսաքեան Պետ փիլիսոփայի

ԽՄԲԱՆԿԱՐ Ս. ՅԱԿՈԲՅԱՆԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԻՒՐ ԵԿԵՆՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒ, ԱՄԵՆ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՊԱՏ-
ՐԻԱՐԳ ԴՈՒՐԵԱՆԻ ՔԱՀԱՆԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅՈՍՆԱՄԵԱԿԻ ՍԱՌԹԻ, Ս. ՅԱԿՈԲԻ ԳԱԽԻԹ, 29 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1829

Ա. ՆԱՐԵՔ՝ ՆԱՏԱԾ, ԺԱՅԽԶՆ ՍԶ.—

Բարբոռիմէն Մ. վրդ. թագաւման, Գլեորգ վրդ. Ճամագեան, Համագաստ վարդապետ, վրթամէն վարդապետ,
Բարգէն Եղս. Կիւլեւերեան, Մկրտիչ Եղս. Աղամուրմի, Թուրքիոյ Հայոց ճախկին Պատրիարք Ջաւեն Արք. Տէր
Եղիայեան, Յորիքար Տ. Եղիշէ Պատրիարք Դուրեան, Մեսրոպ Եղս. Նշանեան, Մատթէոս Եղս. Գայըզեան,
Արտաւագդ Եղս. Սիրումեան, Յարութիւն վրդ. Պարոնեան, Սահակ Մ. վարդապետ, Անդրեաս վրդ. Լօժմե-
նան, Յորիքար Պատրիարքի եղբայրը՝ Ագրիպաս Էփէմտի Դուրեան:

Բ. ՆԱՐԵՔ՝ ՈՒՅԻՔԻ, ԺԱՅԽԶՆ ՍԶ.—

Մատթէոս Սարկաւագ, Տրդատ վարդապետ, Մուշեղ վարդապետ, Աուրէն վրդ. Քլեմեանեան, Ներսէս վարդապետ,
Ատոմ Քահանայ Մելիքեան, Յովհաննէս վարդապետ, Յովհաննէս Քահանայ Էփէմեան, Կիւրեղ վրդ. Իսրա-
յէլեան:

Գ. ՆԱՐԵՔ, ՈՒՅԻՔԻ՝ ԺԱՅԽԶՆ ՍԶ.—

Ներսէս Արկ. Տէր Յակոբեան, Հայկ Արկ. Աբրահամեան, Սարգիս Արկ. Մանուկեան, Կարապետ Արկ. Ջալըզեան,
Եզնիկ Արկ. Վրթամեան, Արփիար Արկ. Մանուկեան, Գրիգոր Արկ. Քաւիմեան, Սիմոն Արկ. Մարտիրոսեան,
Յակոբ Արկ. Տէրվիշեան, Ղազարոս Արկ. Տիշշէմեան:

3-րդ ԱԶՆԱԿԱՅ
 ՀԱՅԿԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
 ԱԶՆ. Տ. ԵՂԵՃ Ս. ԱՐԵՇԿՅԱՆԻ ԴՈՒՐԵԱՆ
 29 հոկտ. 1929

Ս. ԱԹՈՒՈՅՍ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՊԱՏՐԻԱՐԿ Տ. ԵՂԻՇԷ Ա. ԴՈՒՐԵԱՆ Կ. ՊՈԼՍԵՑԻ

մամ դեմքեր: Հետեւաբար՝ ամանդութիւններով, գործի եռանդով, ծրագիրներու խմորումներով, Հայ իմացական եւ հայրեմասիրական միջավայր մը դարձած է Սկիւտար՝ ուր առաջին իր երիտասարդութիւնը կ'անցնէ Եղիշէ Դուրեան Վարդապետ:

Բ.— *Պարտիզակ* — Երկրորդ միջավայրն է ուր Դուրեան Վարդապետ կը ծաղկի ու կը գործէ: Իմացական որոշ բարձրութեամ մը հասած անձեր, մամուլով իրենց կամխաաս տարիքին, աւելի ընդարձակ շրջանակ կ'որոնեն, լայնօրէն օգտակար հանդիսանալու համար իրենց ազգին:

Պոլսոյ բոլոր եկեղեցիներու մէջ քարոզչութիւնը իր մասնաւոր հմայքն ունէր, մինչեւ այսօր: Պարտիզակէն՝ պաշտօնական դիմում կը կատարուի որպէսզի Դուրեան ստանձնէ Պարտիզակի քարոզչական եւ կրթական գործը: Իզմիրեանի արտօնութեամբ եւ Պատրիարքարանի հաճութեամբ, 1880-ին՝ Դուրեան Պարտիզակ է: Առաջին դաշտն է որուն մէջ կը մտնէ, ուղղակիօրէն շփման մէջ գալով ժողովուրդին հետ: Եւ մէկը որ ունի անհրաժեշտ պատուաստը, իրեն գարգացած, հմուտ եւ մաքրակենցաղ մտաւորական մը, կը վերընձիւղի եւ կը հարստանայ իր տաղանդին եւ քնածին շնորհին մէջ:

Պարագանբը, ժամանակը, մշակութային միջավայրը եւ այդ միջավայրին մէջ տիրող իմացական մթնոլորտը պատեհ առիթներ են, որ արժէքները գտնեն իրենց իրագործումը: Պարտիզակի մէջ գարգացած քահանաներ կրօնական որոշ բարձրութեամ մը վրայ մթնոլորտ մը ստեղծած են, որուն զուգընթացաբար կ'ընթանայ կրթարանը: Ամերիկեան միսիոնարներ քացած են մանչերու եւ աղջկանց վարժարանները: Հմուտ եւ անուանի եկեղեցականներ — Զուխաճեան, Վարժապետեան, Խրիմեան — իրենց քարոզներով շեմուցած են Պարտիզակը, որ ժամադրավայրն է մանչ Պոլսոյ ամիրաներու գիւղազմացութեան:

Դպրատան մը կազմութեամ համար կանուխէն փոյթ ըրած են ընտրանի քահանաներ:

Սովորական գիւղ մը չէ Պարտիզակը: Տասը հազար քնակիչներով, քնութեամ գեղեցկութեամբ, կը պահէ դեռ ան հաւատարմութիւնը մեր պապերու հոգիին:

Բազմաթիւ ծերունիներ կան դեռ, որոնք գոց գիտեն Սրբազան Մեծ Մատեանը որ եղաւ հացն ու կաթը մեր ժողովուրդին՝ ոսկեդարէն սկսեալ: Մասունքի պէս կը պաշտեն Նաբեկն ու Շարականը: Իրենց ծոցին ու մերքեւը քարծին՝ ունին Զեմ Հոգեւորը ու Եղիշէն: Ըսես ապացուցանելու համար որ, անհատի մը, ընկերութեամ մը ու ժողովուրդի մը քարոյական կառուցուածքը, կը քարծրանայ իր հոգեւոր եւ իմացական դաստիարակութեամ հիմքերուն վրայ:

Ու Դուրեան Վարդապետ, իր ոտքը Պարտիզակ դրած առեւ, լիովին կ'ըմբռնէ թէ ինչ է որ կը սպասուի իրմէ:

Առաջին իր ուշադրութիւնը կը դարձնէ բեմին, կը խօսի ամէն կիրակի: Կը կազմէ կանանց լսարան: Սրահներու մէջ՝ քահանաներ, երգեր եւ շարականներ կը սորվեցնեն, ու իմք կը քանախօսէ: Տպագրել կու տայ Շարականի ծաղկաբառ:

Իր ղեկավարութեամ մերքեւ, տիկիւնները կը կազմեն քարեսիրական ընկերութիւն՝ սատարելու համար ազգային վարժարանի մատակարարութեամ գործին: Դասախօս է վերանորոգուած Ներսէսեան-Շուշանեան վարժարանին: Իմք է որ առաջին անգամ դպրոցէն մերս կը մտնէ ծրագրեալ կազմակերպութիւն: Կը հաստատէ դպրոցական կանոնագիր: Կ'առնէ իր վրան կրթական ամբողջական ծանրութիւնը: Վարժարանը կը ստանայ մախանձելի վիճակ: Կը հասցնէ քազմաթիւ աշակերտներ, որոնց մէջ են Մկրտիչ Աղաւունքի, Գրիգոր Մխալեան, Հ. Արսէն Դազիկեան, Թորգոմ Գուշակեան, Երուսանդ Տէր Անդրեասեան:

Կը հրատարակէ *«Ընթացք ի Գրոց Բարբառ»* ի Բ. Տարին, *«Պատմութիւն Հայ Մատենադարանի»* եւ *«Ընտիր Ասացուածք»*ը: Կ'երկասիրէ Մատթէոսի Աւետարանի Մեկնութիւնը, որ կը մնայ անտիպ:

Կը ստանձնէ *«Եկեղեցի Հայաստանեայց»* շաբաթաթերթի գործակալութիւնը կարելի եղածին չափ տարածելու ժողովուրդին մէջ, որոնք կը կարդային մանչ Պոլիս հրատարակուող *Մասիս*, *Արեւելք*, *Երկրագունտ*, *Գրական եւ Իմաստասիրական Շարժում* հանդէսները:

Պարտիզակի մէջ է որ կը կազմէ իր անձնական գրադարանը զայն ձեռնարկելով, գորպիտի սիրէր կոչել կատակով *«Իմ հրետանիներս»* եւ որոնք պիտի ըլլային հոյակապ թողօնը Երուսաղէմի Կիւլպէնկեան Մատենադարանին:

«Գլխու ցաւ կը զգամ եթէ ամէն օր միջակ մեծութեամբ գիրք մը չկարդամ» կ'ըսէ եղբր յանախ:

Կ'ուսումնասիրել հիմ յումարեմը: Կը ստորագրել բանասիրական, բնագիտական արժեքաւոր յօդուածներ:

Հետաքրքրական եւ վերին աստիճանի կարեւոր դէպք մը. —

Արմաշու վանահայր Խորէն Աշըգեան, որ մեծ գնահատող մը եղած է երիտասարդ վարդապետին հետաքրքումն ու պերճախօսութիւնը, երբ կը բարձրանայ Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը, Եւրոպայի մէջ խմորուող Հայ յեղափոխական շարժումը մեղմելու մպատակով, օգտակար կը մկատել հրաւիրել Դուրեանը Պարտիզակէն՝ Պոլիս ու իրեն կը յանձնէ այդ մուրք պաշտօնը: Դուրեան չի մերժեր: Ու (1889-1890) կ'այցելէ Պուլկարիա, Ռումանիա, Աւստրիա, Ֆրանսա եւ Անգլիա: Հանդիպումներ կ'ունենայ Լոմոնոսի մէջ՝ Միմա Չերազին, եւ Մարսիլիոյ մէջ՝ Մկրտիչ Փոքրեկալեանին, որոնք կը համակրին Դուրեանին, բայց իր ձայնը կը մնայ «ձայն բարբառոյ յանապատի»: Վարդապետն օտմի առիթով կը խօսի ազգաշունչէ քաղաք մը որուն արձագանգը կ'երթայ Թուրքիա, թուրք հիւպատոսին լրատուութեամբ, եւ ինչ կը մնար որ պիտի չկարենար վերադառնալ Պարտիզակ, եթէ չըլլար ազդեցիկ միջամտութիւնը Յարութիւն Փաշա Տատեանի որ Թուրքիոյ Արտաքին Գործոց Նախարարութեան խորհրդական է: Հանդիպումներ կ'ունենայ Վիեննայի մէջ՝ Զ. Այտընեանի եւ Զ. Յակոբոս Վրդ. Տաշեանի՝ ակամաւոր քերականագէտին եւ բանասէրին հետ:

Վեց ամիսներ քացակայելէ ետք կը վերադառնայ Պարտիզակ: Կը կատարէ Իգմիրեանց Մրցանակի Յանձնաժողովէն իրեն յանձնուած բնութիւնը Մովսէս Խորենացիի աշխարհաբար Քարգամնութեան վրայ, պատրաստելով բնական տեղեկագիր մը որ մեծապէս կը գնահատուի: Կը կազմակերպէ թատերական մերկայացումներ իմք իսկ մարգելով իր աշակերտները դերասանութեան մէջ եւ Քարգամնելով պատշաճ թատերական երկեր:

Այսպէս, Պարտիզակի այս մօր միջավայրին մէջ գործելով 10 տարիներ, գիւղը կը դառնայ կարծես իր երկրորդ հայրենիքը: Ամենէն քաղցր շրջանն է այս իր կեանքին: Հոս, իր մօրաբնոջ մօտն է 10 տարիներ: Բայց կը կորսնցնէ իր ծնրումի հայրը որ կը թաղուի ազգային գերեզմանատան մէջ:

Տիրամայր Արուսեակը կը մնայ Պոլիս իր Ագրիպպաս ամուսնացած զակին մօտ, թողնելով սիրովը միջթարուած: Ուրի արկած մը պատճառ կ'ըլլայ որ թողու իր սիրած Պարտիզակը ու մեկնի Պոլիս մօրը մօտ 1890 թուականին:

Երեսուն տարեկան է ու կը ստանայ Ծայրագոյն Վարդապետի աստիճան, Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցիին մէջ, դարձեալ իր հոգեծնողին՝ Իգմիրեանի ձեռնէն: Պարտիզակ գործելով՝ շահած էր անբասիր եկեղեցականի, աշխատասէր ուսուցչի, կրթական կազմակերպողի, ժողովրդական դաստիարակի համբաւը, արժանանալով ժողովուրդի երախտագիտութեան:

Գ. — Արմաշ — Կարապետ Եգեանց, աղա Մկրտիչ Սանասարեան բարերարին կտակարարը, Պոլիս է: Գիտուն եկեղեցական մը կը փնտռէ Կարմոյ Սանասարեան վարժարանին համար: Իրեն կը մատնանշուի Դուրեան Վարդապետը որուն կը համակրի:

Դուրեան իդն ունէր տեսնելու հայրենի հողը, ճանչնալու համար Հայը՝ Հայաստանի մէջ: Բայց քաղղն ու ճակատագիրը վերապահած են Դուրեանի համար, փոխան Սանասարեան վարժարանի, կրթական ուրիշ հաստատութիւն մը՝ Արմաշ:

Խորէն Աշըգեան Կ. Պոլսոյ կրթամուտը Պատրիարքը քացումը կատարած է Դպրեվանքին, զայն կոչելով «Դպրեվանք Պատրիարքութեան Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ», վերատեսուչ ունենալով Մաղաթիա Օրմանեան Սրբազանը: Պատրիարքարանի հրամանաւ Դուրեան Ծ. Վրդ. կը մտնէ Դպրեվանք փոխ-տեսուչի պաշտօնով, իրեն հետ տանելով իր գրադարանը, եւ կը ստանձնէ մատենագրութեան, ազգային պատմութեան եւ հայերէնի դասերը: Խաղաղ, անդորր, Զարխափանի, վանատան, վարժարանի, անտառակի, ագարակի, վարդապետաց եւ աշակերտներու շրապատին մէջ Դուրեան Ծ. Վարդապետ սերտ գործակցութեամբը գիտնական Օրմանեանի, կ'ապրի ստեղծագործական աշխարհի մը մէջ:

1890-ական թուականներուն վերին աստիճանի յատկանշական է դիտել, որ Հայ մշակոյթի մեծ երախտաւորներ հայագիտական եւ պատմագիտական մթնոլորտ մը ստեղծել են իրենց կարեւոր երկասիրութիւններով: Հրապարակի վրայ են Գաթըրեանի *Տիեզերական Պատմութիւնը*, Կարապետ Շահնագարեանի *Ուրուագիծ Հայոց Պատմութեան*, Գարագաշեանի *Հայոց Քննական Պատմութիւնը* ու այլ կարեւոր աշխատասիրութիւններ:

Դուրեան Մ. Վարդապետ իր դասաւանդութեանց եւ դասագիրքերու բովմ ի վեր կը ստորագրէ բնադատական տեղեկագիրներ՝ Արշակ Տէր Միքայելեանի *Հայաստանեայց Եկեղեցին եւ Բիւզանդական Ժողովոց Պարագայք* գործին վրայ, ինչպէս նաեւ Հայր Բարսեղ Սարգիսեանի *Ազաթանդեղոս եւ իր բազմադարեան դադունիքը*, Սահակ Վրդ. Նազարեթեանի *Հայկ եւ Դիցաբանութիւն Հայոց*, Հայր Տաշեանի *Վարդապետութիւն Առաքելոց* եւ Հայր Գաբրիէլ Վրդ. Մէնէվիշեանի *Արդի լեզուագիտութիւնը* երկասիրութեանց վրայ: Հոս է որ Դուրեան կը հասնի՝ շնորհիւ իր տվաջան ինքնաշխատութեան, բազում լեզուներու հմտութեան, տաղանդին ու սուր յիշողութեան, կարողացածները մօթագրելու, իւրացնելու եւ մարսելու կարողութեան, բարձրագոյն գիտական իր ծաղկումին: Տեղն է հաստատելու որ ան թէեւ առիթն ու բաղդը չունեցաւ Եւրոպական բարձր համալսարաններու երեսը տեսնելու, բայց համալսարանական մոյմ իսկ մեծամուծ գիտնականներ եւ իմաստասէրներ եկան այցի իրեն ու հմայութեան ալ իրմով:

Օրմանեանի Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռին բարձրացումովը, 1896-ին, Դպրեւանքի վերատեսչութիւնը եւ վանահայրութիւնը կը յանձնուի Դուրեանի, որ Օրմանեանի վկայագիր առաջարկով, կը մեկնի Էջմիածին եւ կը ձեռնադրուի Եպիսկոպոս, 38 տարեկանին, Խրիմեան Հայրկէն, որուն այնքան սիրելի էր եւ վաղուց շահած անոր համակրամբը, որ օր մը, երբ Եղիշէն ուղեւոր կը կարդար, իրեն ուղղուած, զինք կոչած է «Դուս Խորեմացիին ձագն ես»: Էջմիածնէ վերադարձին դարձեալ հետն է իր աշակերտներուն ու գիրքերուն: Կ'ուսումնասիրէ լատիններէն, եբրայերէն, յունարէն, անգլերէն, ֆրանսերէն, գերմաներէն լեզուները ու իբրեւ ուսուցչապետ ու բանասէր, տէրը կ'ըլլայ Եւրոպական համալսարանական ուսուցչապետի մը արժէքին: Արմաշ, Դուրեան Սրբազանի ծով հմտութեան Թափօր լեռը կը հանդիսանայ:

Այս օրերուն է որ կ'ընտրուի Առաջնորդ Եպիսկոպոսի թեմին, բայց կը մերժէ, մախըմտելով Արմաշը: Արմաշու իր ձեռնադրած ձեռնաստումներէն գոնէ յիշեմք մի քանիս, որոնք իրենց կարգին եղան բազմարժէք, բազմավաստակ եւ բազմաշարչար եկեղեցականներ. Թորգոմ Գուշակեան, Բարգէն Կիլիսերեան, Գարեգին Նաչատուրեան, Մեսրոպ Նարոյեան, Զաւէն Տէր Եղիայեան, Շահէ Գասպարեան եւ ուրիշներ: 14 երկար տարիներ մը մալէ ետք Արմաշ, կը գգայ որ իր ֆիզիքականը կը տկարանայ: Բժիշկներու ալ թելադրութեամբ կը թողու Արմաշը եւ կը ստանձնէ Զմիւռնիոյ Առաջնորդութիւնը:

Դ. — *Զմիւռնիա* — Իզմիր 1904 թուականին հարուստ, բարգաւաճ գաղութ, գրաւած էր առաջնակարգ դիրք իր եկեղեցիով, Մեսրոպեան եւ Հովսիսիմեան գոյգ վարժարաններով:

Հոս եւս չի պակսիր իրեն պարտաւանաշխատութեան գիտակցութիւնը եւ ոչ ալ կը կորսնցնէ իր հաւասարակշռութիւնը իբր սկզբունքի մարդ: Կը պահէ դժուարութեանց տակալու կամքին առաքինութիւնը եւ կը մայի կեանքին միշտ վերէն, առանց մոռնալու վարիմները: Մանր հարցեր կը մնան հետո իր ուշադրութեանէն, մկատի կ'առնուին միայն իր մերսէն: Կը մնայ միշտ յարատեւօրէն բարձր մակարդակի վրայ առանց մոռնալու առօրեային արժէքը: Իր հոգիին անուշութեամբը եւ լրջութեամբը կը շահի փաշաներու, կուսակալներու համակրանքն ու յարգանքը: Ժողովուրդին հանդէպ իր սէրն ու խմամածութիւնը երբեք առիթ մի չի դառնար որ ան ըլլայ *սալօնի* մարդը: Բայց այս բոլորին հետ ու բոլորէն վեր՝ կը մնայ հաւատարիմ իր մերսէն թրքոսացող այն լարին՝ որ եղաւ ձայնը բանաստեղծութեան իր կոչուաւորարիմ իր մերսէն թրքոսացող այն լարին՝ որ կը ծորի իրերուն, բնութեան ու մարդոց մին: Բանաստեղծ... այսինքն այն հոգին՝ որ կը ծորի իրերուն, բնութեան ու մարդոց վրան, կ'առնէ անոնցմէ զգացութիւններ, կը տանի խոկումներու եւ երագին, բացուելով մեծասպիւտ ապրումներու աշխարհին:

Բանաստեղծ՝ որ կը մանկանայ գերագոյն սիրոյ մը ջերմութեան մէջ, որ կեանքին մէջ կը տեսնէ ու կը լսէ գերագանցօրէն դէմքն ու ձայնը Աստուծոյ: Դուրեան Սրբազան իր ամբողջ կեանքի ընթացքին առաւելագանցօրէն եղաւ ու մնաց ճշմարիտ բանաստեղծը: Ժառանգութիւնը ոչ միայն արեան մէջէն, այլ նաեւ մեր ցեղային հարագատ մկարագրի բիրեղացումին մէջէն:

Բանաստեղծ... այն հոգին՝ որ մարգարէ է, ոչ անպայման ան՝ որ ապագան կը գուշակէ, այլ՝ որ Տեսիլք ունի, որուն մէջ Աստուծոյ Հոգին ու Շունը կը բնակի: Դուրեան Սրբազան մարգարէ մըն էր:

Բանաստեղծ... որ աշխարհին, մարմնին խոստումներէն խուլ է, չի լսեր: Որ վեր է

կեանքէն՝ ինչպէս մեղքէն: Եւ Դուրեան Սրբազան այս մարդն էր ամենէն աւելի, իր մերսէն:

Կը հրատարակէ իր հոյակապ *Հովուական Սրինգ քերթողագիրքը*: Կը վերածէ աշխարհաբարի Շմորեալիի բանաստեղծութիւնները: Իրեն Առաջնորդ՝ իր հմայքով կը տիրապետէ ամ առաջնորդական վարչական մեքենան: Վրան իր Աթոռին՝ կը գերազանցէ այլապէս մեծանուն իր մախորդները՝ Պօղոս Թագաբան, Մ. Մուրատեան Սրբազանները: Զմիւռնոյ հնգամեայ պաշտօնավարութեան շրջանին, շահած՝ ժողովուրդին երախտագիտութիւնը, կը թողու Առաջնորդական Աթոռը, տանելով իրեն հետ միութարութեան գեղեցիկ յիշատակ մը, բարի եւ աստուածահաճոյ գործ մը կատարած ըլլալու գիտակցութեամբ:

Օսմանեան Սահմանադրութեան (1908) հրատարակման յարակից վերիվայրումներու հետեւանքով հրաժարած է Օրմանեան Պատրիարք: Կարճ տեւեմտան մը համար Դուրեան Տեղապահ կ'ընտրուի: Իզմիրեան որ կը վերադառնար Երուսաղէմի իր ախորժիկ երկրորդ ամգամ ըլլալով կը բարձրանայ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքական Աթոռը: 1908-ին Դուրեան Սրբազան Կաթողիկոսական թեկնածու կ'ըլլայ Իզմիրեան Սրբազանի հետ: Կ'ընտրուի Իզմիրեան: Դրեթէ տարի մը կը մնայ Գատըգէոյ տիրամօր եւ իր եղբոր ընտանեկան յարկին մէջ, մուիրուած ընթերցանութեան եւ քարոզչութեան:

Ե.— Պոլիս — Կ. Պոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական ժողովը 1909-ին գինք կ'ընտրէ Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք: Ու հարցականը կը ցցուի: Արդեօք այս պանծալի եւ գերազանցող քարոզիչը, գրագէտն ու կոչումով ուսուցիչը, գիտնականը, իմաստասէրը, արուեստագէտը, բանասէրն ու բանաստեղծը պիտի կարենա՞ր այն օրերուն դեկավարել մեր ազգային բարդ մեքենան: Սկիւտարէն, Պարտիզակէն, Արմաշէն, Զմիւռնիայէն ետք, Պոլսոյ այս միջավայրը ոչ միայն բարդ, այլ մաքս փորձիչ ժամանակաշրջան մըն է: Մեր ազատագրական շարժումը, հայրենիք որոնելու հոգեբանութիւնը ու մամաւանդ Հայաստանեայց Եկեղեցին ժողովրդավարական, ազգային հուշակելու մեր երեսփոխաններուն՝ Ազգային Սահմանադրութեան օրէնքով պաշտպանուած՝ կեցուածքը, վտանգաւոր այս մթնոլորտը դիմաւորէր պիտի ի՞նչպէս Դուրեան Սրբազան, Իզմիրեանէն ետք՝ որ գացած եւ քաղած էր Հայրապետական Աթոռը:

Ու ահա Ատանայի աղէտը (1909) եւ անհրաժեշտ կը դառնայ որ բողոքի ցոյց ապացուցուէր կառավարութեան դէմ աղէտին պատասխանատուները պատժուած չըլլալուն պատճառաւ, Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքին հրաժարումովը: Դուրեան Սրբազան հագիւ երեք ամիս Աթոռը մտած կը մերկայացնէ իր հրաժարականը ու հիմք ու կէս ամիս ետք կը վերադառնայ իր պաշտօնին գլուխը: Յեղափոխական Հայ կուսակցութիւնները մէկը միւսին գերազանցելով, դժբախտաբար, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բեմը կը դարձնեն քաղաքական մատախօսութեանց ամպիոնի: Հակակրօնական, հակաստուածութեան խօսքեր կը լսուին վարագոյրով գոց կամ բաց խորաններէ: Բիւզանդ Գէշեան, այս ամսման եւ մեծ հրապարակագիրը կ'ենթարկուի խոշտանգումի: Տոքթ. Սեդրոսեան, Երեսփոխանական ժողովի Ատեմապետը արիւնւոյալ ծեծի կ'ենթարկուի: Թեր ու դէմ սուր պայքարի հետեւանքները ծանօթ են բոլորիս: Հայրապետական կոմիտէն կը միջամտէ, հրահանգելով դադարում եկեղեցւոյ բեմը շահագործելու քաղաքական մպատկանելու, «Տուն իմ տուն աղօթից եղիցի» Տէրունական պատգամին համաձայն: Երեսփոխանական ժողովը կ'ընդդիմանայ Հայրապետական միջամտութեան: «Մեր եկեղեցին դարերով ժողովրդավարական սկզբունքներով դեկավարուած է... մեր եկեղեցին ազգային եկեղեցի է...» պատմական իրողութեանց բոլորովին անհամապատասխան, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կարգաց եւ կանոնաց հակառակ ու ծուռ մեկնաբանուած այս մշանաբանով սպառնալուած: Դուրեան Սրբազան կու տայ իր վերջնական հրաժարականը 1911-ին ու կ'իջնէ Աթոռէն վար եւ կը մնայ 10 տարի անպաշտօն, ինչիս իր Երուսաղէմ ժամանելը:

Ամսնական անբարարութիւնը, կարողութիւնը ու հմայքը չէ որ Պատրիարքական վարչական իր գործը ըրաւ ապարդիւն, այլ ստեղծուած քառսային, անկ կացութիւնները: Պատրիարքական Աթոռին վրայ Դուրեան Սրբազան միշտ իր որոշումներուն մէջ ցոյց տուաւ կորովի կերպով արդարադատութիւնը ու չեղաւ երբեք դժուարութեանց դիմաց՝ անկիւնադարձի քաղաքականութեան յանձնապատասխան մէկը: Ընարարութեան դիմաց՝ հմարամբութեան մաքառումով է որ ապացուցանեց ան վարչագիտական իր կարողութիւնները: Պահելով միշտ շմորեալի իր փառքը, գիտուն ու բարձրօրէն զարգացեալ իմացականութիւնը,

ամուշ իր հաղորդակամութիւնը, խոնարհ ու քաղցր իր հոգին, քարճաքած էր ան համակերանմէն Պատրիարքական Աթոռը ու պատիւով է որ ան կ'իջմէր վար:

Կը վախճանի իզմիրեան Կաթողիկոս: Դուրեան երկրորդ անգամ ըլլալով թեկնածու է Կաթողիկոսական Աթոռին՝ Գեորգ Սուրենյանի հետ: Կը կորսնցնէ մէկ քուէի տարբերութեամբ ու դարձեալ կը վերադառնայ մախսսիրած իր ասպարէզին: Ուսուցիչ է մինչեւ 1921 թուականը: Մինչ այդ, 1914-1915-ի չարաշուք այդ թուականներուն մեր Մեծ Եղեռնը, Արմաշու սերունդին մահատակութիւնը կ'ալեկոծեն իր միտքն ու հոգին: Թուրքը պահած էր զինք որպէսզի Օսմանեան կայսրութեան համար առանձին Կաթողիկոսութիւն մը հիմնէր, եթէ Սահակ Խապայեան չհամաձայնէր: 1916-ին, հակառակ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կարգաց ու կամոնաց, կամոնագրով մը, թուրք կառավարութիւնը Սահակ Խապայեանի վրայ կը կեդրոնացնէ մեր չորս Աթոռներու հեղինակութիւնը եւ իրաւասութիւնը կեդրոնավայր մշտնակեցնելու Երուսաղէմը: 1918-1920, Ազգային Պատրիարքարանի կողմէ Դուրեան Սրբազան պատուիրակ է Փարիզի Համագումարին: Վերադարձին ուսուցիչ մինչեւ 1921:

2.— *Երուսաղէմ* — Յարութիւն Պատրիարք Վեհապետեանի վախճանումով (1910) Երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը կը մնայ թափուր ուղիղ 11 երկար տարիներ: Երուսաղէմը տխուր տեսարան մը կը պարզէ Դամիէլ Եպս. Յակոբեան Տեղապահի օրերուն, ծանօթ հաշուետոյքի եւ հաշուեպահանջի միաբանական մեքէի պատակտումով, Դաւիթ եւ Ղեւոնդ վարդապետներու գլխաւորութեամբ:

1917-ին Բրիտանական բանակը կը գրաւէ Պաղեստինը:

Սահակ Խապայեան Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան գլուխ կը մշտնակէ Եղիշէ Եպս. Զիլիմկիրեանը:

Պոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովը Երուսաղէմի Պատրիարք կ'ըմտրէ Դուրեան Սրբազանը:

Գահակալութեան հանդէսը կը կատարուի մոր Կառավարչատան մէջ Սըր Հերպերթ Սամուէլ Պաղեստինի Բրիտանական առաջին մարզպանին մերկայութեան եւ Բրիտանական Թագաւորութիւնը կը վաւերացնէ Դուրեան Սրբազանի Պատրիարքական պաշտօնը:

Նորըմտի Պատրիարքը կը կատարէ իր ուխտը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, կ'արտասանէ ուխտի իր քարոզը եւ կը բազմի Տեառնեղբոր Առաքելական իր Աթոռը:

Կ'արժէ մէքերել վերադիմելու ուխտի այդ քարոզը, որուն ամփոփումը հետեւեալն է.—

Հանդիսաւոր այս ուխտը զոր կատարեցի Աստուծոյ սեղանին առջեւ, կեանքիս մահացողացը կը կապէ իրեն հետ, ղենելով զիս պատասխանատուութեան մը հանդէպ, ձերինէն աւելի բաժինով մը, ո'վ իմ ուխտեալ եղբայրներս, որ Ս. Յակոբայ Միաբանութիւնը կը կազմէ, յաջորդէ ըլլալով ձեր ուխտադիր հայրերուն՝ որոնք ազգին դարաւոր իրաւունքներուն պաշտպան եւ պահապան հանդիսացան այս սուրբ երկրին մէջ...:

Ուխտ՝ գուցէ քիչ մը հին հնչէ այս բառը նորաթէք ականջներուն, եւ իրօք՝ կեղակարծ բառ մը միայն պիտի ըլլար այն, եթէ Յովսէփայէի մը անմտութիւնը հռչակուէր անով, կամ յիշեցնէր Ամոնացի Նաասի մը վայրագ հոգին՝ որ իրեն հպատակելու ռզողներէն կը պահանջէր «հանել իրենց աջ աչքերը»:

Այո, ո'վ իմ ուխտեալ եղբայրներս, եթէ նախապաշարումի կամ տգիտութեան, սուրբ կացումի կամ բռնութեան նշանաբան ըլլար ուխտը, իրաւունք պիտի տայինք ամէն անոնց՝ որոնք պիտի չուզէին մարդկային մեկնութեան որեւէ դրոշմը տեսնել անոր վրայ: Բայց որովհետեւ ուխտը հրամայականն է սուրբ պարտականութեան մը՝ որ կը սրբագործէ միանգամայն, եւ Աւետարանական մեծ վայելչութիւն մը կրելով իր վրայ՝ ոչ միայն կ'երաշխաւորէ մեր գոյութեան իրաւունքը, այլ մեզմով ուրիշներունը, պիտի չնեղենք որ արհամարհուէր զհաբերող կեանքերու այդ կամաւոր կապանքը, սերմը ցանող եւ հունձը շտեմարանող այդ ազնիւ աշխատանքը:

Ոչ մէկ տրամաբանութիւն արժէք չունի այն հոգիին համար որ գիտէ անձնուրացութեամբ ծառայել սուրբ դատի մը, ըլլայ պատերազմի դաշտին վրայ, ըլլայ մենաստանի մը խորութեան մէջ...:

Դուրեան Սրբազան իր այս ուխտէն ետք, կը լծուի քարոզ գործունէութեան մը 9 տարիներու պաշտօնավարութեան իր շրջանին:

Վախճանած են Դաւիթ եւ Ղեւոնդ վարդապետները եւ Միաբանութիւնը գտած է իր խաղաղութիւնը:

Դուրեւամ Սրբազամ իր գահակալութեամ առաջիմ օրերէն փարեցաւ սրբազամ պարտականութեամ մը, ուսեալ եկեղեցականներ պատրաստելով Հայաստանայց Եկեղեցւոյ համար: Վերակազմակերպուեցաւ Ժառանգաւորաց Վարժարանը եւ Ընծայարանը:

Բարձրացաւ Պարոն-Տէրի Պատրիարքական ամառանոցը:

Վերահրատարակուեցաւ Սիոն ամսաթերթը, որ դադրած էր 1877 թուականէն ի վեր: Բարձրացաւ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանի շէմքը, գուրգուրոտ խմամբի մերթեմեմ տնտեսական որբերը, Վասպուրական եւ Արարատեան անուններու մերթեմեմ, հաստատելով աղջիկները Խաչավանքի մեծաստանին մէջ եւ մանչերը՝ Ս. Յակոբ, որոմք չորս տարիէ աւելի մնացին Երուսաղէմ, մինչեւ 1926:

Հիմնուեցաւ Կիւլպէնկեան Մատենադարանը եւ հաստատուեցաւ Հիմնադրամ մը որուն տնտեսովը պիտի հրատարակուէին հայերէն հիմ եւ մոր լաւագոյն գործեր, Դուրեւամ Մատենաշար տիտղոսիմ տակ:

Պէյրուքի, Դամասկոսի եւ Լաթաքիոյ Երուսաղէմապատկան թեմերը փոխանցուեցան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, իրենց եկեղեցիներով, վամբերով եւ դպրոցներով, Միաբանական Ընդհանուր Ժողովի որոշումով եւ պաշտօնապէս եմքարկուեցան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան հոգեւոր իրաւասութեան:

Բայց երկու հարցեր կային որոմք կը մտահոգէին Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը. միմ 1927-ին մեծ երկրաշարժն է, եւ միւսը՝ ծամօք Կարկուրեան մեծ արտ կոշուած դատը: Այս վերջինը կ'աւարտի ի շահ վամբին եւ միւսին համար կը վերանորոգուին խախտուկալուծները, եմքարկելով Պատրիարքարանը մոր պարտքերու:

Կը գումարուին կանոնաւոր կերպով Միաբանական Ընդհանուր Ժողովներ եւ վամբէն մերս կը մտնէ կարգ ու կանոն, մոր խմնդ ու շումչ, ու կը քացուին մոր երագներու դռներ: Կը ձեռնադրուին 1928-ին եւ 1930-ին, պատրաստուած երիտասարդ հոգեւորականներ, որոմք կը դրկուին Ամգիւս, քարձրագոյն ուսման հետեւելու: Վերին աստիճանի կարեւոր կը մկատեմք հոս վերյիշել Դուրեւամ Սրբազամի այն խօսքը գոր ամ արտասանած է իր Պատրիարքական պաշտօնը ստանձմած առաջին օրն իսկ, 1921-ին: Ըսեր է ամ՝

Ստանձնած եմ ինծի առաջարկուած այս պաշտօնը ամէն բանէ առաջ կատարելու սըրբազան վրէժխնդրութեան մը գործը: Թշնամին որ ուզեց մահացնել մեր ժողովուրդը, իր հարուածը ուղղեց նախ իր մտաւորական եւ հոգեւորական ուժերուն:

Դպրեմանքի մէջ պատրաստուած սերունդի մեծագոյն մասը զոհ գնաց չար կանխամըտածութեան մը: Իմ ուշադրութիւնս մեծագոյն մասամբ պիտի ուղղուի այդ նպատակին: Այս Աթոռը, այս հաստատութիւնը լաւագոյնս ծառայած կ'ըլլան ազգին եւ Եկեղեցիին, եկեղեցական կրթութեան, հոգեւոր գործիչներու դաստիարակութեան նուիրելով իրենց ուժը եւ միջոցները: Սրբոց Յակոբեանց Ուխտը, ատենն է որ աւելի ընդարձակ եւ կարեւոր պայմաններու մէջ կատարէ Հայաստանայց Եկեղեցիին մատուցանելիք իր ծառայութիւնները, անարին եւ սուրբ վրէժխնդրութեան մը նուիրական գործի մըն է որ կը լծուինք ամենքս ալ...»:

1929-ին, Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը եւ Տնօրէն Ժողովը, մեծ համդիսադրութեամբ կը տօնէ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեւամի քահանայական ձեռնադրութեան 50-ամեայ յոբելեանը: Կ'արժէ հոս եւս յիշել այն խօսքը գոր ամ ըրած է իր յոբելիական համդիսութեան իրրեւ պատասխամ եւ պատգամ, տրուած ոչ միայն իր գովքը հիւսնողներուն, այլ մանկ մեզի քոյրրիս:

Ի հարկէ պիտի չգարմանաք եթէ ըսեմ թէ՝ յուզուած եմ խորապէս... եւ աւելի պիտի ընտրէի լոել ու խոկալ քան թէ խօսիլ: Բայց որովհետեւ կը վախճամ կուռք մը ըլլալէ, պէտք է որ շրթունքներս շարժին:

Իմ 50-ամեայ քահանայութեանս յոբելեանն է միայն որ կը կատարուի այսօր. եւ եթէ ուրիշներ տարբեր արժանիքներ ալ տեսան անձին վրայ, այդ իմ ուզածս չէր: Ես հաւանեցայ այս հանդիսութեան ոչ թէ ինքզինքս փառաւորելու, այլ միջնորդաբար առիթ մը ընծայած ըլլալու համար ամէն անոնց որ կը սիրեն եկեղեցին եւ նախանձախնդիր են պատուելու անոր մէկ պաշտօնեան, որ իր պարտքը կատարած է լոկ:

50-ամեայ քահանայութեանս յոբելեանին առթիւ ոմանք տարբեր կշիռ մը ուզեցին գործածել եւ պակաս մը գտան. բայց ես յաւակնութիւնը չունէի Հայ հանրութեան ներկայանալու իրրեւ գրագէտ, բանասէր, եւայլն տիտղոսներ որոնք քանքարաթաքոյց մեղադրանքը միայն կը բերեն ինծի, որոնք մեծ նշանակութիւն մըն ալ չունին եկեղեցիի մարդուն համար:

Իրաւ է որ քանքար մը ունիմ զոր Աւետարանէն առած եմ, բայց խղճիս եւ Տիրոջս հետ համաձայնելով ընդունած եմ զայն, փոքրիկ ու աննշան տոկոս մը վճարելու յանձնառութեամբ, եւ առաջին օրէն իսկ յայտարարած եմ. «Տէր եթէ իմ շրթունքներս բանաս, բերանս պիտի երգէ Գու օրհնութիւններդ»: ու կը կարծեմ որ այդ քանքարը չեմ ծորարած երբեք: Եւ ինչո՞ւ քանքարաթաղոյց եթէ 50 տարիներ սրբազան բեմերէ Աւետարանական հաւատքը քարոզեցի մեր եկեղեցիի զաւակներուն եւ նոյն չափ եւ աւելի տարիներով սորվեցուցի աննախանձաբար դասարանական աթոռներուն վրայ, ինչ որ գիտէի մեր լեզուին ու մատենագրութեան, մեր պատմութեան եւ ուրիշ ոչ նուազ կարեւոր ուսումներու վերաբերմամբ:

Գալով քանի մը տողերուս որոնք հրապարակ հանուած են, թերեւս դիւրահաճ քիմքեր չաքարի համ առած ըլլան անոնցմէ, բայց անոնք չեն կրնար գուշակել տալ թաքնուած քանքարի մը արժէքն ու կշիռը:

Հետաքրքրական է լսել մտաւորականի մը եւ իր միջեւ եղած խօսակցութիւն մը, որ տեղի կ'ունենայ Սրբազանի Գատըքէոյի քնակարանին մէջ, այն օրերուն, երբ Պոլսոյ Պատրիարքութեան հրաժարած էր.

— Սրբազան, թոյլ տուէ՛ք որ ապագայ Հայ սերունդներու անուանով Զեզ մեղադրեմ, Ազգը գրկելունդ համար այն հարստութեանէն, զոր Զեզմէ ակնկալելու իրաւունք ունի:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես: Ազատ խօսէ:

— Հայ մատենագրութեան եւ ազգային բնական պատմութեան միակ անվիճելի հեղինակութիւնն է: Պիտի չգրէ՞ք, ե՞րբ պիտի գրէք, բոլորին աչքերը Զեզի յառած են:

— Բացատրեմ եւ դու ալ կտակս գրի առ օր մը: Դիտողութիւնը ճիշտ է եւ ամէն այդպէս խորհող իրաւունք ունի: Բայց ունիմ արգելք մը որ ոչ ոքի ծանօթ է: Անհուն մօթեր հաւաքած եմ, դասաւորած, եւ զորս գրեթէ գոց գիտեմ: Ասանց մեծագոյն մասը գրուած կրնայ մըկատուիլ: Բայց չեմ դադրիր կարդալ: Լուսաբանութեանը համար մութ կէտի մը, բերել կու տամ մօր հեղինակութիւն մը՝ փրանսերէն կամ գերմաներէն: Ճիշտ է որ ամ զիս կը գոհացնէ, կամ հաստատելով տեսութիւնս, կամ մօր ծանօթութիւն մը յայտնելով: Բայց հարցը լուծուելով վերջ չի գտներ: Այդ հատորն ալ ուրիշ հեղինակութեան մը կը դրկէ զիս: Վերջինը կը կարծեմ: Ան ալ բերել կու տամ: Նոր պրպտում, մօր հետազոտութիւն, ծանօթ կամ անծանօթ լոյսի մը համար: Բայց ամ ալ ուրիշ հատորի մը կը դրկէ զիս: Զեմ ուզեր եւ չեմ կրնար վերջին խօսքս ըսել: Եւ պատմութիւնս չի գրուիր. իրաւունք ունի՞մ:

Եւ չգրեց, ու անցան տարիներ...:

Ու մօտեցան մահուան ժամերը...:

Յաջորդ տարին՝ 1930-ին, ծանրօրէն կը հիւանդանայ: Իրականին մէջ արդէն 1927-էն ի վեր մահուան առաջին այցելութիւնն էր զգացեր, բայց երբէ տարի պահած էր իր կորովը եւ շատ ալ չէր սիրեր ուրիշներուն մեղութիւն պատճառել իր մարմինին առողջութեան մասին: Իր շէնշող, կատակաբան զուարթութեան ամէն օր բան մը կը սկսէր մարիլ: Կը կատարէ Ոսմանիայ, կը կարդայ Խաւարման մեծ գիշերին երկար Աւետարանը եւ ամիջապէս կը բարձրանայ Պատրիարքարան: Զատիկի առաւօտուն մեծ դժուարութեամբ կ'ընէ մահիկէն, կ'ընդունի Միաբանութեան եւ ժողովուրդին Աջահամբոյրը: Նոր Կիրակիի առաւօտեան ժամը 4-15-ին հիւանդութիւնը կը ծանրանայ, բեքեւ գառանցամբի մշաններ ցոյց կու տայ ու մեծ շարժումով մը - ըսես կոհի մահուան դէմ- կ'աւանդէ բարի իր հոգին, լրիւ 70 տարի ապրելէ ետք:

ԲԱՅՑ Ո՞ՒՐ Է ԻՐ ՃԵՄԱՐԻՑ ԱՐԺԵՔՆ ՈՒ ԱՐԺԱՆԻՔԸ

Մտքիս մէջ զիս չարչարող հարցերէն մին եղած է մարդու մը Յշմարիտ արժէքի ու արժանիքի բարդ հարցը: Դուրեան Սրբազանի մը անձնաւորութիւնը սակայն իբրեւ արժէք ու արժանիք զիս երբեք չէ մտահոգած: Քանի որ իրեն ժամանակակից այլապէս բացառիկ կարողութիւններով օժտուած պատկառելի մտաւորականներ, գիտնականներ, բանաստեղծներ, միացած իր բազմաթիւ արժէքաւոր աշակերտներու եւ ժողովուրդի հետ, միաբերան բերած են անայլալ իրենց վկայութիւնը իր հմայքին եւ մեծութեան:

Բայց գաղտնիքը ի՞նչ է որ Միերան կամ Եղիշէ Դուրեան եղած է՝ Դուրեան Սրբազան:

Ես կը խորհիմ բէ՛ք՝ քացի իր քնածին տաղանդէն (որ երբեմն կարգ մը մարդոց մօտ կրնայ հիւծիլ՝ երբ չկայ խօսքին եւ գործին հաւատալու յարատեւ անկեղծութիւնը) քացի իր արտա-

կարգ յիշողութեան, իր ամէն օր գիրք մը կարդալու կամքէն, բացի իր բաժնաստեղծի շնորհէն, եւ կը խորհիմ եւ կը հաւատամ որ այս բոլորով եւ այս բոլորին հետ, Դուրեան Սրբազան *խարիզմա* ունէր:

Եթէ՛ վահան թէժէեան մարդիկ իր դէմ հանելու մասնագիտութիւնը ունէր, ինչպէս ըսեր է Յակոբ Օշական, Դուրեան Սրբազանը՝ մարդ հմայելու մասնագիտութիւնը ունէր էաբանական իմաստով: Ահա թէ ինչու՝ որակական տեւէ բարձր ածական երբ տրուէր իրեն, ոչ միայն կը յարմարէր, այլ մաքի իսկութեամբ կը համապատասխանէր անոր անձնաւորութեան սա կամ մա երեսին:

Դուրեան Սրբազանը «մեծ մարդ» էր ոչ միայն որովհետեւ սովորական մէկը չէր, այլ որովհետեւ իր անձը երկինքներու մօտեցնող բոլոր ունէր, ու այդ՝ կը զգացուէր ամբողջականօրէն առանց ամենադոյզմ վարամուտի:

Դուրեան Սրբազանը մաքուր, անբասիր եկեղեցական մըն էր, կենդանի, ապրող սուրբ մը՝ եթէ կարելի է, ոչ անոր համար որ ան սիրոյ զգացումը *սիւսլիմէ* ըրած էր, ինչպէս կ'ըսեմք յաճախ, բան մը ըսած ըլլալու համար, ոչ՝ որովհետեւ հեռու պահեց իր մարմինը, միտքը եւ հոգին սիրուն էակներու շատ բնական մերկայութեան, այլ՝ եւ կը հաւատամ թէ՛ *ժամանակ* չունեցաւ: Եւ ժամանակ չունեցաւ որովհետեւ իր ամբողջ ժամանակը լեցուցած էր ուրիշ արժէքներով որոնք ոչ թէ հաճելի էին իր իմացական եւ հոգեկան քիմիքին, այլ որովհետեւ այդ արժէքները ըրած էին հարուստ ու բեղմնաւոր իր անձն ու միտքը: Ինչպէս արեւածաղիկ, մնաց մշտապէս իր կեանքի բոլոր «հիմա»ներու մէջ՝ գիրին, գիրքին ու Աստուծոյ Արեւին սեւեռում, իր մերսէն:

Այլ ի՞նչ պիտի ուզէին մարմինը ու աշխարհը՝ իր հոգիէն:

Կը հեզմէր կեանքը, աշխարհն ու մարդը: Բայց իր հեզմանքը սնամէջ ծաղր մը չէր: Բամպակի մէջ դրուած քարեր էին՝ ոչ թէ կեանքն ու աշխարհը ունայնացնելու այլ անոնց մէջ իմաստներ եւ իմաստներու մէջ ալ՝ գերազանց իմաստը գտնելու: Ոչ թէ մարդուն մէջ՝ տաղանդ խմբեցնելու եւ մկարագիր սպաննելու, այլ՝ մկարագիր կերտելու:

Պատկերով մը բացատրելու համար, մնամ էր մարդուն մը որ մշտապէս իր բնականութիւնը հաստատած է լերան մը գագաթին, վայր մը՝ ուր ան իմզգիմքը կ'ըլլար, եւ կ'իրագործէր, եթէ մերելի է այսպէս ըսել: Ու ստորոտը ապրող, այլապէս մեծարժէք, մոյմիսկ իմացականութիւն ունեցողները չէին կրնար չտեսնել զինք իր բնականաւորին բարձրութեան վրայ:

Եւ ահա իբրեւ միեւնոյն անձը իր օրօրոցէն միմչեւ գերեզման, Ամ՝ շրջանակի մը կեդրոն կ'էտին մնամ, ճառագայթեց իր բոլոր կարողութիւնները, կեանքի բոլոր ուղղութիւններուն ու յօրինեց, կառուցանեց, ճարտարապետեց եթէ կարելի է ըսել, միեւնոյն Հոգիին, Անձին համառնագը, շէմքն ու տանարը: Ահա թէ ինչու այնքան բնական եղաւ զինք հոչակել մեր երկրորդ Շնորհալիին, կամ զինքը մկրտել ժողովուրդի հոստատութեան եւ հեռունները տեսնելու վեցերորդ զգայարանքին մէջ՝ *Սրբազան*, ինչպէս միեւնոյն ժողովուրդը՝ որ այնքան ժառ է, տուած էր Հայրիկ մակդիրը Խրիմեանին:

Եւ կը խորհիմ թէ՛ եթէ Դուրեան Սրբազանի *արժէքը* եղաւ իր ուսուցչական, բարոյչական եւ մատնագրական վաստակը, բայց իր *արժանիքը* Աստուծոյ եւ մեր Տիրոջ Քրիստոսի վրայ իր ամբողջ կեանքը կեդրոնացնելու հաւատքին մղումը իր մերսէն: Կը հաւատար Քրիստոսին՝ այնպէս ինչպէս հաւատացին Լուսաւորիչը, Սահակն ու Մեսրոպը, ու մնամ մեր առաջնաշնորհ երախտաւորները:

Կը խորհիմ մաքի որ իր այս արժանիքին պտուղն էր իր արժէքը, իր խօսքն ու գործը:

Ռեմանի Յիսուսը ոչ մէկ ձեռով խախտած էր իր մէջ ճշմարիտ հաւատքի հիմը: Դուրեան Սրբազան ոչ միայն Ռեման կարդացած էր, այլ մաքի անոր հակառակ բազում մատնագիրներու գործերն ալ կարդացած էր:

Մեմք ալ կարդացած էինք ամիսներ առաջ Ռեմանի եւ Պիշըր Կօրի *Նազարէթի Յիսուսը*: Համոզիչ ոչինչ գտանք այդ այլապէս մեծ խորհողի մեկնաբանութեանց մէջ: Իմաստասիրական տեսանկիւնէն դիտուած, որքան ալ գիտականօրէն ժխտուի, Աստուածորդոյն կեանքն ու գործը, մէկ հարց կը մնայ, հաւատալու եւ չհաւատալու:

Ոչ հաւատացողը պէտք ունի ապացոյցներու եւ ոչ ալ չհաւատացողը ժխտումներու: Պարզ խօսքով, կամ կը հաւատամ եւ կամ չեմ հաւատար: Սկեպտիկ, կամ չէզոք կեցուածք խոնարհաբար կը խորհիմք՝ անհեթեթ է: Չեմ խօսիր հաւատքին առաւել կամ մուգ լուսաւորութեան, առաւել կամ մուգ գիտակցութեան, կամ ստեղծագործութեան, որով արժա-

միջը՝ յառաջ կը բերէ արժեքներ:

Դուրեան Սրբազանի ստոյգ արժանիքը իր *Քահանայութիւնն* էր ըստ կարգին Մելի-սեդեկի: Իր պատարագները, քրիստոնէական իր խոկումները, հաւատով պայծառակերպը-ւած, ըրին զինք տիպար մարդ եւ տիպար եկեղեցական, ու վերացեալ միսքիք Պատարագիչ: Այս է սկզբնական պատճառը որով ան իր վրան առաւ վախճանական պատճառի *ձեւը*:

Իր Աստուծոյ վրայ բացուելու արժանիքը իր խորքն էր եւ այդ խորքէն յառաջ եկած իր խօսքը եւ գրական վաստակը այդ խորքին *ձեւն* էր:

Կը խորհիմք թէ ասոր կը յաջորդէ իր հասցէին ուղղուած մշամատր «Բանաբարաբայոյց» դատապարտական միահամուռ վիճիւր որ իրեն տրուեցաւ մտաւորականմանը:

Արժեքէն դիտուած թերեւս մեծ ալ պահ մը ըլլամք համաձայն տրուած վիճիւր, բայց արժանիքէն դիտուած տարակոյս ունիմ որ ըլլամք համաձայն: Խորքին մէջ, ոչ Սոկրատ, ոչ Կոմփիլիկոս եւ ոչ ալ Յիսուս տող մը գրեցին: Չեմ երթար Պօղոս Առաքեալին եւ Աւետարանիչներուն, որպէսզի հետումները գացած չըլլամ:

Ապրում էր Դուրեան Սրբազանը, ամբողջութեամբ: Եւ այդ ապրումը քրիստոնէական էր, որ դարձուցած էր զինք միսքիք մարդերէն մին:

Երջանկութիւնը եւ բախտը չեմ ունեցած զինք տեսնելու, բայց տեսնողները կը վկայեն թէ իր քարոզած պահում, մերթ աչքերը գոց կը սաւառնէր մտածումի եւ ապրումի բարձրագոյն մթնոլորտներուն մէջ: Ներշնչում՝ ուրկէ կը բղխէին մեր ոսկեղէն մեծասաններն բա-նորով յօրինուած մախադասութիւններ:

Եւ ասոր կը յաջորդէ այն իրողութիւնը որ ան՝ չէր կրնար իր գրական վաստակին մէջ, յատկապէս դասագիրքերուն, եւ ընդհանրապէս *դրութիւն* մը (system) մերմուծելու: Մասնա-ւորէն ամբողջին մեկնելու իմացական ճարտարապետութեամբ մը յղացումը կը բացակայէր իր մօտ: Բայց խոշոր հարց մը կը ծագի մտքիս մէջ, եւ հարցերը, միշտ մտքի հարցեր կը յարու-ցանք, ad infinitum. Պատահում ու մտնումները այդպէս չէին: Եթէ ապաւինիմ Դուրեան Սրբազանի ծովածաւալ գիտութեամբ, երկիւղն ունիմ որ այս անգամ ալ դէմս ելլէ ոչ միայն Արիստոտել, այլ մաքի մեզի ժամանակակից Լայպնից որ մամ եկող համագիտարան մըն էր:

Կը թուի թէ Դուրեան Սրբազան այնքան ալ կարեւորութիւն չէ ընծայած *դրութեան*: Իր *Ազգային Պատմութիւնը*, *Պատմութիւն Հայ Մատենագրութեան* ու մամ գործեր ոչ միայն կը մնան վտիտ իր ունեցած հմտութեամբ մօտ, այլ մաքի դրութեամբ մը պակասը կ'ապա-ցուցանեն, ինչպէս յաճախ կ'ըսէր Շահան Պէրպէրեան:

Բայց միւս կողմէն շատ քան չեմ տուած մեզի ո՛չ Ռեթեոս Պէրպէրեան եւ ոչ ալ իր գա-ւակը՝ Շահան Ռ. Պէրպէրեան:

Կ'արդարանամ Դուրեան Սրբազան եւ հագուագիտ մամներ, գուցէ ուսուցչական բազմագրադ եւ ժամանակ առնող իրենց այլապէս պատկանելի եւ օգտաշատ վաստակովը: Բայց ինչո՞ւ օգնութեամբ չեմք կամչեր Մեծ Լուսահոգին, որպէսզի իմք տայ պատասխանը, Պիտագորեան մտածումով՝ որ է.

«Ոչ կամեցաւ թողով շարագրածութիւն Պիթագորաս, ասելով եթէ ոչ կամիմ զիմ վար-դապետութիւնս թողով յանշունչս, այլ ի շնչաւորս. անշունչս կոչելով զգիրս, իսկ շնչա-ւորս՝ զաշակերտս»: Այսպէս իր հոգւոյն ամենէն մերթին մէկ ծալքը կը մկարէ Դուրեան Սրբազան խօսքի կամ գրչի բնագրական բերումի մը մէջ:

Գիրը կ'անցնի թուղթի հրաշքին հետ, բայց չ'անցնի հոգիներու վրայ դրոշմուած ապ-րումը՝ բացարձակ գեղեցիկին, բարւոյն ու Յշմարտութեան: Հոգիներուն վրայ դրուած ապ-րումի այդ դրոշմը՝ սերունդներ կը կերտէ, գիծ կը գծէ՝ որ կ'երկարի վրան դարերու ու քաղաքակրթութեանց: Ու Դուրեան Սրբազան ապրումի այդ դրոշմն է որ դրաւ սերունդ-ներուն վրայ: Փակեց իր աչքերը ու մեկնեցաւ այս աշխարհէն:

Ու հիմա՝ որ կեցած՝ մարմնի իր խզումէն անդին՝ իր *Անճիւն*, իր վերապրող ոգեղէն *Անճիւն* ու մեր մէջը ապրող յիշատակին ու այն կեանքին ու վաստակին դիմաց, որ անցաւ Սկիտարի քարձումէն մինչեւ Պարսիկակ, Ջմիրուհի, Պոլիս ու սրբազան այս քաղաքը՝ ուր մեզմէ քարնկեց մը անդին կը համգչի պատուական իր գլուխը, Ս. Փրկչի հողէ քարձին, լսեմք զինք՝ որ կը խօսի իր կեանքի վերջին րոպէին, իր Աստուծոյն հետ:

Տե՛ս, Գողգոթայիդ Հասած եմ կողին, խաչի բեւեռներ խաչի կու տան մարմնիս, մէջ կեանքի բեռն ու մահուան դողին, չես ներեր անշունչ որ չարն ընկճէ զիս: Կը հնչէ կոչ-մանս վայրկեանը վերջին ... զիս խոստումներով կանչած ես քեզի, բայց ինչո՞ւ երկրի մանս վայրկեանը վերջին ... զիս խոստումներով կանչած ես քեզի, բայց ինչո՞ւ երկրի ղողերն կ'անհետին, աչքս ալ մուրի մէջ կը խորասուզուի: Անհունի դեռ քայլս չառած դէպի

Քեզ, կ'ուզէի գիտնալ ի՞նչ պիտի ըլլայ, տրտում այն հոգին, կակիծով հրակէզ թէ միտակ թողուած՝ իր օրերը լայ. ի՞նչ պիտի ըլլան խայրիքներն սիրոյս, զուրկ գգուանքներէս իմ հայրագործով, երբ անոնց մէջէն բաժնուիմ անյոյս ու ճենճերուին հուր յիշատակներով։

Ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ այգին սիրուն, թէ բիրտ անցորդներ իր ցանկը քակեն. ո՞վ պիտի զգլխի ջինջ ողկոյզներուն բիրտեղ ու յակինթայն բարունակէն։

Տէ՛ր, եթէ կը պահես ասոնք ամէնքն ալ, Շնորհի ու Գութի կաթումներուդ տակ, դժուար չէ զանոնք վերստին գտնալ, ծիրանաւորուած զեղով մ'անապակ։

Տե՛ս, Գողգոթայիդ հասած եմ սարին, խաչի բեւեռներ կը մխուին մարմնիս, մէջ կեանքի բեռան ու մահուան քարին, պիտի չթողուս որ մութն ընկճէ զիս։

Թող հնչէ՛ կոչմանս վայրկեանը վերջին, զիս փառքերո՛ւդ մէջ ընդունէ Քեզ մօտ, ի՞նչ փոյթ թէ երկրի շողերն անհետին, կ'ողջունեն աչքերս նոր առաւօտ։

ԴՈՒՐԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

(Մահուամ յիսմամեակիմ առիթով)

ԵՂԻՎԱՐԴԻՆ

Դիմացը մահուամ
Մութ ուրուակամիմ
Խիթերէմ քէկ, քէկ
Ցաւատամջ մարմնով
Դողաց իր հոգիմ։

Ինչպէս ուռեմի
Կախ ինկաւ ջուրիմ
Ու գտաւ համգիստմ
Իր յաւիտեմակամ։
Բայց չարը երբէք
Զընկեց իր հոգիմ։
Երբ երկրի շողերմ
Կ'ամհետամայիմ
Ա՛խ, մահուամ դիմաց
Ինչպէ՛ս վերացաւ
Դիտեց Ամ ինչպէ՛ս
Աչքէմ ծիածամ,
Ու տեսաւ հոգիմ՝
Անծամօթ, հեռում,
Կըսկիծը սըրտիմ
Որ մնար պիտի
Միմակ, միս միմակ
Խորտակուած յոյսի
Օրերմ իր լալու։

* * *

Բայց ոչ, ո՛վ հոգի,

Սիրոյդ պատկերով
Դրօշմուած հոգիմներ
Կը վառիմ թէեւ
Քու յիշատակով,
Կ'ուխտեմ բայց քալի
Քու ճամբամերէմ։
Քու սիրում այգիմ
Ուր դում գործեցիր
Գիշեր ու ցորեկ
Զեմ կրմար քակի
Ցանկապատմ անոր
Անցորդները բիրտ։
Զես դում մութիմ մէջ
Կը մըմաս լոյսիմ,
Ու սերումդներու
Վրամ՝ սաւառնող՝
Նըմամ Մեսրոպիմ,
Ու Շմորեալիիմ,
Ու մտքի մեր մեծ
Մարգարէներում։
Անգամ մ'ալ, իջիր
Ու ձեռքդ դիր վրամ
Մեր սըրտիմ քէկ, քէկ,
Եւ Ուխտին՝ հրաշեկ
Ու մեզ տար քեզ հետ
— «Դէպի Յորդանամ
Բացուած երկմքի
Հրաշներում մերքեւ» —
Ուր քմարդ երգէ

Ստեղծագործ սիրոյ
 Հրաւերն անուշակ:
 Ու մեր աչքերէն
 Թափուի թող արցունք
 Ու թող մեր մեղքերն՝
 Ինչպէս շուշաններ,
 Ծըփամ ջուրերուն,
 Ու հրաշագործութիւն
 Մեր հող-հոգիի
 Ակօսին ցամուած
 Սերմերն Աստըծուն:
 Տար մեզ դուն հեռու
 Կեանքի գուղձերէն,
 Ու տատասկներէն,
 Սէրերէն խաբող,
 Ու սին փառքերէն՝
 Միմչել Գողգոթա,
 Որպէսզի մեմք՝ հոն,
 Սիրելը գիտնամք
 Որ սիրուիլը գըտնեմք:
 Ներելը գիտնամք
 Ու մերում ստանամք:
 Որպէսզի փըրկեմք
 Որ մեմք փըրկուինք:
 Եւ որպէսզի մեմք
 Զսպաննեմք դարձեալ
 Ինկած հոգիներ
 Ու վեր քարձարացնեմք
 Որ մեմք քարձարանամք:
 Արցումքներու մէջ
 Մեր հարազատներուն,
 Զորոնեմք բնաւին՝
 Մեր երջանկութիւնն՝
 Որ մարմինը սին
 Իր հալոցին մէջ
 Հուր հոգի դառնայ:
 Ու Գողգոթա սարն,
 Լուսնի գիշերին,
 Ըլլայ թող Սըկիհ՝
 Ուր մեմք հաղորդուինք
 Ասքանագեան մեր
 Մեծ արժէքներու
 Յարութեան հացով.
 Ու վերապրումի
 Ստեղծագործ սիրոյ՝
 Ամմահ գինիով:

* * *

Բիւր, բիւր օրհնութիւն
 Քու վաստակաշատ
 Գործին ու կեանքին:
 Ու պարծա՛նք՝ Հայոց
 Գիրին, դըպրութեան:
 Ու փա՛ռք քու անուշ
 Ու վեհ անունիդ:
 Կու գա՛նք մեմք ծունկի
 Քու փառքի՛ գահին,
 Հոգի անըման
 Դուրեան Սըրբազան:

ԱՇՏԻՇԱՏ

Աղեքսանդրիա
 1980 Յուլիս

Հանդիսութիւնները փակեց Ամեն. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքը յայտնելով իր գնահատանքը բոլոր անոնց՝ որոնք յորեկինական հանդիսութիւնը վերածեցին փառատօնի մը, իրենց խօսքին հմայքով, երգին գեղեցկութեամբ եւ ստեղծած հոգեւոր մթնոլորտով:

Հանդիսականները յոտնկայս երգեցին Տէր Կեցոն:

Շաբաթ կէսօր, պատուարժան հիւրերը եւ Միաբանութիւնը ճաշի հրաւիրուած էին Ալեքս եւ Մարի Մանուկեան ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի ճաշասրահ: Այս առթիւ, ճաշասրահը զարդարուած էր վարժարանի նախկին Տեսուչներու մեծադիր լուսանկարներով, որոնց վերը՝ մէջբերուած էր Եբրայեցւոց Թուղթին խօսքը. Յիշեցէ՛ք զԱռաջնորդս ձեր, որք ուսուցիմ ձեզ զբանմ Աստուծոյ:

Ճաշէն ետք, ներկայ Քահանայ Հայրերէն եւ վարդապետներէն շատեր խօսք առին: Անոնք յուզումով պատմեցին յիշատակներ իրենց ուսանողութեան օրերէն: Այստեղ կ'արձանագրենք խօսքը Արժ. Տ. Յովհաննէս Ա. Քհնյ. Մարութեանի:

Ամենապատիւ Պատրիարք Սրբազան Հայրեր, Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ, Արժանապատիւ Հայրեր, սիրելի Սաներ եւ մերկաներ.

Կեանքիս ամենաբարձր միջոցներն եմ ապրում եւ իմ համար դժուար է արտայայտել իմ մտածումները եւ ապրումները ուղղուած ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի սաներին:

Մեր ժողովուրդը ունի իր սրբութիւնները, որոնք դարերից եմ գալիս ու գնում դէպի յաւիտեանակամութիւն: Այդ սրբութիւնները Հայրենիքն է ու Ս. Էջմիածինը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցին: Հայ հոգեւորականութիւնը իր աչի լոյսի պէս պահել է վերոյիշեալ երկու սրբութիւնները:

Մեր ժողովուրդը իր ճակատագրի քերումով, պատմութեան ընթացքին աշխարհով մէկ ցիրուցան է եղել իր ֆիզիքական գոյութիւնը պահպանելու համար: Որտեղ էլ որ գտնուելիս եմ եղել մեր ազգի քեկորները, հիմնել եմ եկեղեցիներ, դպրոցներ որոնց կամարների տակ աճել եմ հայեցի դաստիարակութեամբ մորամոր սերունդներ՝ վառ պահելով Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի կամքերը:

Այսօր, մուրակամ այս կամարների տակ, մեծ շուքով տօնեցիմք Զաքարիա Պատրիարքի ծննդեան 200 եւ Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի մահուան 50 ամեակները:

Խնկելի եւ պաշտելի ամուսններ եմ սրամբ, որոնք կատարել եմ ժառանգաւորաց վարժարանի եւ Ընծայարանի հիմնադրումը եւ վերաբացումը: Յիշատակմ արդարոց օրինութեամբ եղիցի:

1915 թուի Եղեռնից յետոյ Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը իր ուսերի վրայ կրեց Հայաստանեայց Եկեղեցու ծով հոգսերի ծանրութիւնը: Միաբանութեան անդամները, իրենց բարձր կոչման մախամախմղիրներ, աշխարհով մէկ ցրուած մեր գաւազներին աշխատեցին Աւետարանի յոյսով գօտեպնդել գալիք օրերի մոր յոյսով:

Սիրելի Սաներ, այդ օրերից անցել եմ տարիներ եւ Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջամաւարտ հոգեւորականների քազմաթիւ սերունդներ իրենց մագերմ եմ սպիտակացրել աշխարհով մէկ ցրուած մեր եկեղեցիների սրբազան կամարների տակ, իսկ աւելի երիտասարդներ մոր եմ լծուելու աշխատամքի:

Երուսաղէմի ժառանգաւորաց վարժարանի շրջամաւարտ հոգեւորական աւագ սերունդը, այսօր դարձել է Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան հրամանատարական կազմի արժանի անդամները, իսկ Սաղիմական իւրաքանչիւր կուսակրօն եւ աւուսնացեալ քահանայ այդ հրամանատարական կազմի մուրիներալ եւ ուխտեալ զինուորները: Այսօր, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմից յետոյ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը դարձել է Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան անառիկ ամրոցը: Իսկ մեր արժանաւոր Գահակալը՝ Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանը՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. վազգէմ Ա. Ամենայն Հայոց Հայրապետի աջ քազուկը:

Սիրելի սաներ, իմ համար շատ հաճելի է լինել ձեր մէջ: Ես էլ ձեզ մամ երեխայ էի տարիներ առաջ, հագիւ 13-14 տարեկան: Այս սրբազան միջավայրի մէջ դաստիարակուեցի եւ աճեցի մտքով եւ մարմնով եւ դարձայ մեր եկեղեցու համեստ սպասաւորներից մէկը: Ամէն մի հոգեւորական այս Հաստատութեան բովից անցած մի մի զինուոր է Հայրենիքի եւ Ս. Էջմիածնի: Դուք էք, որ յաջորդելու էք մեզ եւ մեր ժողովուրդը առաջնորդելու էք Աւետարանի լոյսով: Դուք էք, որ պահելու էք մեր ժողովրդի գաւակներին Սփիւռքի դժուար պայմաններում որպէս բրիտանիայ: Պատմութեան ընթացքում Հայ հոգեւորականը երկու հիմնական գէնք է ունեցել իր ձեռքում իր հօտի պաշտ-

Ուսանողութիւն եւ ուսուցչական կազմ ժողովարանի եւ Ամենայն հայոց
 Եկեղեցւոյ Սինոդական Կոնսիլիումի, Արքեպիսկոպոսի, Սինոդական Կոնսիլի
 Սինոդական Կոնսիլի, Սինոդական Կոնսիլի, Սինոդական Կոնսիլի, Սինոդական Կոնսիլի

պանութեամբ համար. մէկ ձեռքով՝ Ս. Աւետարանը եւ միւս ձեռքով՝ իր ժողովրդի պատմութիւնը: Դուք, սիրելի սաներ, սրմուռով եք միեւնոյն մօր երկու ստիճաններից՝ Աւետարանից եւ մեր ժողովրդի պատմութիւնից: Դուք ձեր գործերով, հաւատով, սիրով, հայրեմասիրութեամբ մի մի բար, մի քան շաղախ եւ անկեղծեմբով Հայաստանեայց Եկեղեցու կառոյցի վրայ՝ չդաւաճանելով մրա ռեճիմ եւ ոգում:

Սիրելի ուսանողներ, այսօր մաքուր ձեր տոնն է: Զեյք է մայրում Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւնը, ձեզ է մայրում Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութիւնը, ձեզ է մայրում մեր հաւատացեալ ժողովուրդը: Անցե՛ք եւ պատրաստուեցե՛ք պատարագելու եւ պատարագուելու մեր եկեղեցու սեղանների վրայ:

Այս զգացումներով թոյլ տուե՛ք վերջացնել քացականչելով.

Կեցցեմ Երուսաղէմի եւ Էջմիածնի հոգեւոր ճեմարանները, որտեղ պատրաստուում են մեր հաւատքի կանթեղը վառող ու պաշտպանող ուսարարները.

Կեցցե՛ք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանը.

Կեցցե՛ք Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց ուխտեալ Միաբանութիւնը.

Կեցցե՛ք ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի տեսչական եւ դասախօսական կազմը.

Խումկ եւ աղօթք այն բոլոր անձերին, որոնք իրենց միութեամբ ու բարոյական օժանդակութեամբ միշտ վառ են պահել Լուսաւորչի Կանթեղը, Հայի հաւատքի աղբիւրը

Նախ գոհութիւն կը մատուցանեմք Ամենակալ Աստուծոյ, որ արժանի ըրաւ զմեզ անգամ մը եւս այցելել այս Ս. Երկիրը յուստ եւ յերկրպագութիւն Տնօրինական Ս. Տեղեաց: Մենք մասնաւորաբար փառք կու տանք Աստուծոյ, որ առիթը ընծայեց մեզի Ս. Պատարագ մատուցանելու պանծալի այս Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ, որ քիչերուն վերապահուած շնորհ մըն է: Փառատրական ու գոհարանական այս սրտաբուխ արտայայտութեանց վրայ կ'անկեցնենք մեր շնորհակալական զգացումը համդէպ Առաքելական Աթոռոյս Ամենապատիւ Գահակալին, այս առիթը ստեղծած եւ մեզի ընծաւած ըլլալուն համար:

Այսօր, երբ այս Աստուածային Ս. Պատարագով վերջաւորութեամբ կը բերուին մեր Համագումարին խորհրդակցութիւնները եւ տարեդարձային համդիսութիւնները, երբ կը մըտածէի թէ ինչ կարելի էր ըսել իբրեւ վերջաբան ու փակում այս համդիսութեանց, գրեթէ վերջին պահուն մեր միտքը եկաւ Ս. Պատարագի ամենէն ծանօթ ու ժողովրդական երգերէն մէկին առաջին տողը. *«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»*:

Ծանօթ պիտի ըլլայ ամենքին, թէ այս երգը, *«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»*, կը գրուի կեդրոնական տեղը մեր Ս. Պատարագին մէջ: Կեդրոնական տեղը՝ ոչ միայն ժամանակի եւ տեղութեամբ տեսակէտէ, այլ մաքուր ու մամաւանդ՝ *Իմաստի* կողմէ: Արդարեւ այդ երգը հնչած ատեն Ս. Պատարագին գրեթէ մէջտեղը հասած կ'ըլլամք: Այդ երգով Ս. Պատարագը միաժամանակ յանգած կ'ըլլայ իմաստի իր կարեւորագոյն կատարին:

Ի՞նչ է արդարեւ մպատակը Ս. Պատարագին, եթէ ոչ իրագործել Քրիստոսի *Վերայայտ-*

համդիսացող Հայ Երուսաղէմը՝ մուիրական այս Սուրբ Տեղեաց մէջ:

* * *

Շարաթ երեկոյեան, մեծահանգէս թափօրով, հիւր եկեղեցականները եւ Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը շարժեցան Ս. Յակոբայ Վանքէն եւ ուղղուեցան Ս. Յարութեան Տաճար: Տաճարի մուտքին, «Հրաշափառ Աստուած» շարականի երգեցողութեամբ, թափօրը առաջնորդեց Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարք Տ. Շնորհք Արքեպիսկոպոսը դէպի Ս. Գերեզման: Ուստի կատարելէ ետք, աշակերտութիւն եւ եկեղեցական Հայրեր դարձան Սրբատեղիներուն մէջ, կանգ առին ամէն կայանի դիմաց, կարդացին Աւետարանը եւ երգեցին Քրիստոսի փառքը, Իր բանտին, խաչելութեան, պատանատեղիի, հրաշալի Յարութեան, պարտէզին մէջ յայտնութեան եւ խաչափայտի բարձրացման տեղերուն մէջ:

Կիրակի առաւօտ, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագը մատուցւում է. Տ. Շնորհք Պատրիարք: Յաւարտ Ս. Պատարագի, յատուկ հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյս Հանգուցեալ Պատրիարքներու հոգւոյն, «եւ մանաւանդ» Զաքարիա եւ Եղիշէ Պատրիարքներու: Այս առթիւ, Պատարագիչ Պատրիարքը խօսեցաւ յատուկ քարոզ մը, զոր կու տանք այստեղ, ոչ թէ խօսքին համաձայն, այլ Սրբազան Հօր կողմէ գրուած ձեւով:

տուժիւնը Ս. Սեղամին վրայ, մախ Հաց ու Գինի տեսանելի ձեւին տակ, եւ ապա Ամոր անտեսանելի բայց զգալի՝ հոգեւոր բայց իրական մերկայութիւնը տաճարը լեցնող ժողովուրդին, այսինքն շնչող ու ապրող եկեղեցիին մէջ: Ուրիշ խօսքով Ս. Պատարագին մպատակն է իջեցնել Քրիստոսը մախ մեր Ս. Սեղամներում վրայ, եւ ապա հրաւիրել գԱյն մեր սիրտներում մէջ: Ու մեր Ս. Պատարագէն վերցնած ոչ մէկ բանածնէ կամ արտայայտութիւն այնքան պարզ ու այնքան բացայայտ կերպով՝ այնքան գեղեցկօրէն ու այնքան ամբողջական ձեւով կը բացատրեն այս *Վերայայտնութիւնը* եւ *վերստին մարմնացումը*, որքան ժողովրդական այս սքանչելի հոգեւոր երգը, «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ», իր առաջին տողէն մինչեւ վերջին տողը:

Երբ Ս. Սկիներ վերաբերումով Ս. Պատարագի սեղամին վրայ կը բերուի, այն ատեն արդարեւ «Քրիստոս մեր մէջ կը յայտնուի», մոյնիմքն «Որ էն» — յաւիտեակամ — Աստուածը Ս. Սեղամին վրայ կը բազմի: Եկեղեցին մէկ անձի կը վերածուի, մէկ հոգի ու մէկ ըմտամիջ կ'ըլլայ. այդ միութիւնը կմփելու համար Ողջոյնի հրաման կ'արձակուի. եղբայրական համբոյրը իբրեւ միութեան կապ ու կամար կը տրուի. թշնամութիւնը կը հեռանայ, եւ սերը ամենքի վրայ կը սփռուի երկինքէն իջնող ցողի պէս: Այսպէս եկեղեցին իր իսկական կաղապարին մէջ մտնելէ յետոյ կ'անցնի «Հոգւով եւ շնամարտութեամբ» իրագործելու այն մպատակը, որուն համար հաւաքուած էր այդ Տաճարին մէջ. այսինքն ձայնը բարձրացնել եւ միաբերան օրհնութիւն կարդալ Ամենասուրբ Երրորդութեան, երկմային Սերովրեմերու պէս, որոնք «Սուրբ, Սուրբ» ըսելով անդադար կը փառաբանեն գԱյն:

Քրիստոս միայն Ս. Պատարագով չէ որ մեր մէջ կ'իջնէ: Կան մուգագոյն երկու այլ պարագաներ, որոնց մէջ եւս կը յայտնուի Ան մեզի: Քրիստոս կը շարունակէ յայտնուիլ մեզի մախ *Աւետարանի* էջերում մէջ: Ամէն անգամ որ ձեռք կ'առնենք ու կը կարդամք *Աւետարանը*՝ Քրիստոս կը վերայայտնուի մեր մէջ այնպէս՝ ինչպէս յայտնուեցաւ Ան իր ժամանակի մարդոց մէջ, աշխարհի թատերաբեմին վրայ: Կը վերայայտնուի եւ կը խօսի մեզի ոչ միայն իր հոյակապ քարոզներով եւ առակներով այլ մասն իր կեանքի ամէն մէկ դէպքով: Օրինակ. երբ կը կարդամք իր Ծննդեան դրուագները Քրիստոս ոչ միայն կը յայտնուի մեզի, այնպէս ինչպէս երեւցած էր հովիւներում եւ մօզերում, այլ մասն կը խօսի մեզի անմեղմով, ըսելու համար օրինակ, որ իրական մեծութիւնը ոչ տեղով եւ ոչ ալ ցեղով պայմանաւոր է. այլ Բարձրեալի Որդիութեամբ: Յիսուս «Մեծ» էր, որովհետեւ «Բարձրեալի Որդին» էր: Իր հետեւորդներն ալ կրնան «Մեծնալ», երբ Բարձրեալէն որդեգրուին: Երբնդնեան առթիւ հրեշտակներու երգով մեզի կը հաղորդուի պատգամը, թէ մարդոց առաջնահերթ պարտականութիւնն է «Փառք» տալ Աստուծոյ, այսինքն պաշտամունք մատուցանել «Բարձունքներու» մէջ բնակող Աստուծոյ: Ու այս փառատրութեան իբրեւ հետեւանք խաղաղութիւնը պիտի տիրակալէ երկրի վրայ եւ բարի կամեցողութիւնը պիտի իջնէ բոլոր հաւատացող ու աստուածապաշտ հոգիներու մէջ: Կանայի հարսամիջով Քրիստոս կը յայտնուի մեր սովորական ջուրի բնութիւնը գինիի փաղցրութեան եւ ոգելից բնութեան փոխարկելու իր Աստուածային կարողութիւնով: Խաչելութեամբը՝ իբրեւ փառարար գոհը, որ կը մատուցուի մարդոց մեղքերու թողութեան համար: Ու վերջապէս Յարութեամբ եւ Համարձմամբ ոչ միայն կը յայտնուի մեզի իր Աստուածային բնութիւնը, այլ մասն կը տրուի այն ճշմարտութիւնը, թէ իրեն հաւատացողներն ալ մոյն վախճանին եւ Յակատագրին պիտի արժանանան տեղ գրաւելով Աստուծոյ աջ կողմը:

Իսկ երկրորդ պարագան ուր Քրիստոս մեր մէջ կը յայտնուի, երբ հաւատաւոր հոգիներ կը հաւաքուին իր անուանով, ինչպէս իմքը հաստատեց. «Ուր որ երկու կամ երեք հոգիներ կը հաւաքուին *Իմ անունովս*, ես եմ» անոնց մէջն եմ» (Մատթ. ԺԸ. 20):

Արդարեւ մենք, Սաղիմական հոգեւորականութենէն ոչ զանցառելի թիւով խումբ մը եկեղեցականներ, հաւաքուեցանք այստեղ, Ս. Քաղաքին մէջ, ընդ հովանեաւ Սրբոց Յակոբեանց պանծալի վանքին: Յամուն ինչի՞, կամ յամուն որո՞ւ հաւաքուեցանք: Այս է կալորեանց պանծալի վանքին: Յամուն ինչի՞, կամ յամուն որո՞ւ հաւաքուեցանք: Գիտենք մէկտեղ ինչ ինչ խնդիրներ վերամայումի ենթարկելու համար հաւաքուեցանք: Գիտենք ամենքս ալ թէ եկեղեցին Քրիստոսի մարմինն է, Ամոր տեսանելի շարունակութիւնն է երկրի վրայ: Քրիստոսի համար ոչ մէկ բան այնքան կարեւոր ու կենսական է, որքան իր հաստատած եկեղեցիի պարզած վիճակը երկրի վրայ. այդ վիճակէն կախեալ է իր սկսած

գործին տարածումը կամ կասումը: Հետեւաբար յօգուտ Եկեղեցիի մէկտեղ գալը ուղղակի կերպով յանուն Քրիստոսի հաւաքուիլ է: Եթէ այդպէս է իրականութիւնը, կրցա՞մք գգալ Ամոր մերկայութիւնը մեր մէջ, ըստ իր խոստումիմ: կրցա՞մք անդրադառնալ Ամոր մեր մէջ յայտնուած ըլլալու իրականութեան: Մեզմէ ամէն մէկը առանձին իր խղճմամբիմ մէջ պիտի տայ պատասխանը այս հարցումիմ:

Սակայն մենք հիմնուելով նուագագոյն երկու երեւոյթներու վրայ, կրնամք դրական պատասխան տալ այս հարցումիմ:

Առաջին երեւոյթն այն էր, որ Համագումարին մէջ կը տիրապետէր արդարեւ *եղբայրական միջնորդութիւն* մը: Անցեալի վերջերը չբացուեցան: Մենք կրցամք մօտեմալ իրարու իբրեւ մէկ եւ մոյմ տան հարագատները: Ամենքս զիրար ողջունեցինք ու ողջագութեցինք իբրեւ եղբայրներ, որոնք երկար կամ կարճ ժամանակով, այս կամ այն պարագաներու տակ իրարմէ բաժնուած էին եւ հետեւաբար կարօտեցած զիրար: Իբրեւ շարունակութիւնը կամ արդիւնքը եղբայրական այս ոգիին, մեր համագումարներու մէջ կը տիրակալէր համերաշխութեան եւ համագործակցութեան մթնոլորտ մը: Մենք այնպէս համոզուած ենք որ այս դրական ու գործնական երեւոյթները արդիւնք էին Քրիստոսի մերկայութեանը մեր մէջ. «Ասով պիտի գիտնան մարդիկ, թէ իմ աշակերտներս էք, եթէ սիրէք իրար»:

Եթէ ըսեմք որ «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ» երգը գրեթէ իր ամբողջութեամբը իրականացած էր մեր մէջ, չափազանցութիւն ըրած պիտի չըլլամք. «Խաղաղութեան ձայնը» հնչած էր ի լուր ամենքիս. այդ ձայնը խեղդող կամ խաղաղութիւնը խանգարող գրեթէ ոչ մէկ դէպք կամ արարք պատահած էր: Ինչպէս ըսինք, ողջագութեան էինք սովորականէն քիչ մը տարբեր ոգիով: Թշնամութիւնը - եթէ կար - արդարեւ հեռացած էր: Մթնոլորտը համակուած էր սիրով եւ եղբայրութեամբ: Առնուազն Համագումարի մերկայ Սաղիմական-ներս «Մի անձն» եղած էինք եւ հետեւաբար բարձրացուցած էինք մեր ձայները բացման ու փակման եւ այլ պաշտամանց ըմբացքին Աստուծոյ անուան Օրհնութիւն տալու համար: Այս բոլորը եթէ իրականացած էին մեր մէջ, իրականացած պիտի ըլլար մանւ սրբազան այս երգի առաջին տողը. «Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ»:

Ուրիշ կարեւոր երեւոյթ մըն ալ ի յայտ եկած էր, որ կրնար իբրեւ ցուցանիշ ծառայել Քրիստոսի մերկայութեան մեր մէջ, իր տարբեր մէկ կերպիմ մէջ: Մեզմէ ոմանք որքան ալ մէջտեղ դրուած խնդիրներու իւրաքանչիւր մօտեցումի կերպեր ունեցած ըլլային, կար սակայն հարց մը, որու մասին կը տիրապետէր գրեթէ միաձայնութիւն մերկաներուս մտքերում եւ գգացումներում մէջ: Ատիկա Հայաստանեայց Եկեղեցիի մկատմամբ ամենքիս ունեցած ազմիւ մախանձայնագութիւնն էր:

Մեր համոզումով եւ հաւատով՝ Եկեղեցին որքան մարմինն էր Քրիստոսի՝ մոյմքան ալ Քրիստոսի Հարսը եւ ամենքիս Մայրն էր: Եկեղեցիի այս երկու յատկանշական հանգամանքներում անդրադարձումը միայն բաւական էր որ ամենքիս սէրը, յարումը, յարգանքը եւ հաւատարմութիւնը կեդրոնանար անոր շուրջ: Ամենքիս ուժգին փափաքն էր, որ ան վերագտներ եւ միշտ պահէր իր պատմութեան յայտնութիւնը եւ թանկագին թագը, իբրեւ Հարսն Քրիստոսի եւ մեր թագուի Մայրը: Հետեւաբար մեր հոգիները լեցուած էին ծառանալու մախանձախնդրութեամբ ընդդէմ բոլոր այն գիտակից եւ անգիտակից տարրերում, որոնք կամաւ կամ ակամայ, գիտութեամբ եւ անգիտութեամբ կը գործէին մեր Եկեղեցիի հարսնութեան եւ մայրութեան գաղափարներում դէմ: Մենք վստահ էինք որ Հայաստանեայց Եկեղեցիի այս կրկնակ հանգամանքներում հաւատացողները մեզմէ տարբեր չէին կրնար մտածել: Յատկապէս բոլոր այն հոգեւորականները, որոնք, Աւետարանին իսկ բառով «վարճական» չէին, մեզմէ տարբեր գգացում չէին կրնար ունենալ:

Սակայն դժբախտաբար այսօր բացայայտ ձգտում մը մշմարելի է կարգ մը շրջանակներում մէջ, Քրիստոսի այդ մաքրամաքուր Հարսը եւ մեր թանկագին ու թագուի Մայրը աղախնութեան աստիճանին իջեցնելու, այսինքն ծառայեցնելու իրենց անսուրբ մպատակներում, երբեմն գործակցութեամբ եւ երբեմն ալ լուռ համակերպութեամբ կարգ մը հոգեւորականներու: Հայաստանեայց Եկեղեցիին իր Աստուածատուր ուղեգիծէն ու առաքելութեանէն դուրս հանելու այս սրբապղծութիւնը, Համագումարին մերկաները՝ քնակամօրէն եւ խմբովին՝ ասոնց դէմ ծառանալու տրամադրութեամբ լեցուած էին: Հայաստանեայց Եկեղեցին աղախնութեան աստիճանին իջեցնելու փորձերը ի գործ դրուած կրնային ըլլալ կարգ մը խմբակցութեանց գոյութեան շահերը ապահովելու մպատակով, կամ կարգ մը անհատներու միւսական շահամոլութիւնը գոհացնելու համար: Համագումարի մերկաները երկու

հակումներն ալ դատապարտելի կը գտնէին եւ մամ մտայնութիւնները եւ տրամադրութիւնները միանգամայն ընդմիջտ մեր ժողովուրդին մէջէն արմատախիլ տեսնելու ցանկութեամբ լեցուած էին:

Երբ «Նախաձեռնութեան Բոկերիցէ զիս» հոգեվիճակը տիրապետող կը դառնայ՝ Քրիստոսի ամուսնով մէկտեղուած հոգիներու մէջ, այն ատեն կը յայտնուի մոյմիմքն Յիսուս խորագան ի ձեռնի դուրս վտարելու համար իր եկեղեցին «Աւագակներու այր» դարձնող բոլոր տարրերը, ըլլան ամուսնի խմբակցական «Հատակաձեռներ» եւ կամ անհատական «Սեղանաւորներ»: Այսպէս ստեղծուած էր հոգեւոր ու հաւաքական մթնոլորտ մը, զոր ամաղարտ պահելու միջոցներ ձեռք առնելը ամենմիտ մուկական պարտականութիւնը կը մկատէին: Եկեղեցիին գերագոյն առաքելութիւնը է իր ծագակները իր թեւերուն մերձեւ պահել, ամուսն կեանքի ու շնորհութիւն ջամբելու համար, եւ ոչ թէ իմք ուրիշներու թեւակութեան մերձեւ գտնուիլ, աշխարհիկ կամ այլ մպատակներու ծառայելու համար: Ինչպէս ամէն մէկ քրիստոնեայ անհատին՝ մոյմպէս Քրիստոնէական եկեղեցիին մպատակն է, ըստ Աւետարանի հաստատմին, բարի պտուղներ տալ, եւ սնուցանել ամուսնով իր հովանիին մերձեւ գտնուածները: Ահաւոր ու անդառնալի է Տէրունական վճիռը ամպտուղ թգնիին համար. «Կտրեա գդա, ընդէ՛ր գերկիրդ խափամէ»: Ով պիտի յանդգմէր պատմառ դառնալու որ Հայ եկեղեցին շնորհ դարերով ի գործ դրած իր Աստուածատուր «Առաքելութեան» այսօր:

Մեմք այս մտածումներով եւ այս ոգիով տագորուած էինք Համագումարի օրերուն: Եւ կը հաւատամք, թէ այս մտածումները մերշնչուած էին մոյմիմքն եկեղեցիի յաւերժական Տիրութեան եւ Իր Ս. Հոգիին, որ իրրեւ «Հոգի մշնէ ուր եւ կամի, գճայն մորա լսես, այլ ոչ գիտես ուստի գայ կամ յո երթայ»: Պիտի գուրգուրամք այդ ոգիին վրայ, որ չըլլայ թէ կորսնցնենք գայն: Այդ ոգիով միայն կարելի պիտի ըլլայ պահպանել, նաեւ այսօր, հարագատ Առաքելութիւնը Հայաստանեայց եկեղեցիին, որուն ծառայելու ուխտը ըրած ենք ամենմէս ալ իրրեւ պաշտօնեաները Աստուծոյ, որուն կը վայելէ փառքը, պատիւը, իշխանութիւնը եւ զօրութիւնը յաւիտեանս եւ յաւիտեանից: Ամէն:

Քարոզի վերջաւորութեան, Ամեն. Տ. Շնորհք Պատրիարք շնորհակալութեան եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւն ունեցաւ իր հոգեւոր եղբօր՝ Ամեն. Տ. Նիկիէ Պատրիարքին նկատմամբ, մաղթելով եւ աղօթելով որ շարունակէ իր իմաստուն դեկավարութիւնը Ս. Յակոբեանց Աթոռին, իրրեւանոր արժանաւոր Գահակալը:

Կիրակի երեկոյեան, Ամեն. Տ. Նիկիէ Պատրիարքը մեծ ճաշկերոյթի մը հրաւիրեց հիւր եկեղեցականները, Միաբանութիւնը, պետական անձնավորութիւններ, քոյր ե-

կեղեցիներու պետեր եւ Հայ ազգայիններ, Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ:

Պաշտօնական ընդունելութիւնը փակումը կատարեց հանդիսութիւններուն, որոնք փառքի օրեր արձանագրեցին Հայ Երուսաղէմի պատմութեան մէջ:

Այսպէս վերջ գտաւ հանդիպումը ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ Ընծայարանի նախկին աշակերտներուն Երուսաղէմի մէջ եւ սկիզբ առաւ նոր շարժում մը Հայ եկեղեցոյ կեանքին մէջ:

Թագաւոր Երկմաւոր զեկեղեցի
բո անշարժ պահեա:

Յ Ո Ւ Ս Կ Բ Ա Ն Ք

Մինչ Սիոնի այս բացառիկ թիւը մա-
մուլի տակ էր, ստացուեցան հետեւեալ հե-
ռագիրը եւ նամակները, զոր կը հրատարա-
կենք արտայայտուած զգացումներու շա-

հեկանութեան համար:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ
Կաթողիկոսէն ստացուեցաւ հեռագիր մը
հետեւեալ բովանդակութեամբ:

Ն. Ամեն. Տ. Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեան
Պատրիարքարան Հայոց
Երուսաղէմ.

Մենք եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդս մեծ գոհումակութեամբ լսեցինք զեկուցումը
Կոմիտաս Արքեպիսկոպոսի ի մասին Ձեր միաբանական Համագումարին: Կը գմահատեմք
եղբայրական միասնութեան ոգին Ս. Աթոռիդ շուրջ, որ դրսեւորուեցաւ այդ առթիւ եւ
որին իմաստուն ճարտարապետը հանդիսացաւ Ձերդ Սրբազնութիւնը: Մի անգամ եւս ըն-
դունեցէ՛ք Մեր եղբայրական սէրը եւ ջերմագին մաղթամբը անասան քաջառողջութեան,
շատ երկար տարիներ արեւել լեցուն:

Եղբայրական ողջագոյրումով
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՎԱԶԳԷՆ

Ժընեւ, 16 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան
Պատրիարք Հայոց Առաքելական Աթոռոյ Երուսաղէմի.

Ամենապատիւ Սրբազան Եղբայր,

Աւելի քան 10 օրերու մեր հեւ ի հեւ ճամբորդութիւնները, հանդիպումները եւ տեսակ-
ցութիւնները Գերմանիոյ մէջ գրեթէ ժամանակ չձգեցին գրելու այս քանի մը տողերը եւ
կատարելու մարդկային ամենէն տարրական պարտականութիւն մը:

Մեր Երուսաղէմ կատարած այս անգամուամ այցելութիւնը ոչ միայն անկի երկար
տեսեց պարագաներու քերմամբ, այլ մասն անկի արդիւնատուր եղաւ: Ու այս՝ ոչ միայն
Համագումարներու առթիւ՝ այլ մասն ու առանկապէս անոնց յաջորդող շաքարներու ըն-
թացքին մեզի տրուած պատեհութիւններով:

Ընդառաջելով մեր փափաքին, Ձեր Ամենապատուութիւնը ընծայեց մեզի ամէն դիրու-
թիւն՝ Ս. Երկիրը անկի հանգամանօրէն շրջագայելու եւ այցելելու պատմական տեղեր ու
սրբավայրեր, որոնցմէ ոմամք վերընծայեցին մեզի առիթը անգամ մը եւս վայելելու անոնց
կրօնարոյր մթնոլորտը, իսկ ուրիշներ՝ առաջին անգամ տեսնելու գոհումակութիւնը պար-
գեւեցին ինծի:

Այս առիթով անգամ մը եւս կը յայտնեմք մեր շնորհակալութիւնը Ս. Յակոբայ պամ-
ծալի վանուց հովանիին մերքեւ հիմն լման շաքարներ ապրած ըլլալու շնորհին համար:
Կը յայտնեմք մասն մեր շնորհակալութիւնը մեր ճամբորդութեանց ընթացքին Ս. Աթոռոյդ
կողմէ մեզի համար կատարուած միութեան գոհողութեանց համար:

Կը կրկնեմք մեր խնդակցութիւնը Ձեր հրաշալի բժշկութեան համար, եւ կը մաղթենք
որ շատ երկարատեւ ու մնայուն ըլլայ Ձեր քաջառողջութիւնը շարունակելու համար Ձեր
տիրութիւնը Սրբոց Յակոբեանց վանքին, Միաբանութեան եւ Սուրբ Տեղեաց՝ ի բարեկար-
գութիւն, ի շէնութիւն եւ ի պայծառութիւն ամէնքին:

Աստուած անպակաս ընէ իր պահպանող Աջը Ձեր անձին ու Ս. Աթոռին վրայ իր Փառ-
քին, Ձեր պարծանքին եւ Հայ Եկեղեցիի օգտին համար:

Ողջունիւ եղբայրական սիրոյ
Աղօթակից
Շնորհք Արքեպիսկոպոս
Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ

2 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արք. Տէրտէրեան
Պատրիարք Երուսաղէմի Առաքելական Ս. Աթոռոյն
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան,

Կը յուսամ որ այս գիրը Ձեզ գտնէ Երուսաղէմ, եթէ չէ՛ք մեկնած Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին:

Ամենում շնորհակալութեանց հետ ման գագացուած երախտագիտութիւն՝ այն շատ գեղեցիկ եւ յոյժ կենսական գաղափարին համար, մախ, ու յետոյ, Ձեր կատարած հոյակապ ընդունելութեան եւ հիւրասիրութեանց համար:

Գրեցի յօդուած մը «Հայ Երուսաղէմը Երէկ եւ Այսօր» խորագրով եւ դրկեցի թերթերում:

Շահէ Սրբազանը եւ Դուք, ըրի՛ք այնպիսի գործ մը՝ որ մնայ պիտի ամոռանալի ու ըլլայ ման գրգիռը որ անգամ մը եւս կրկնուի, մէկ կամ երկու տարիէն:

Նման Եկեղեցական Համագումար մը չէ իրադրուած սա անցնող կիսադարեան Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ: Հոյակապ գործ գոր պարտինք Ձեզի եւ Շահէ Սրբազանին:

Շահէ Սրբազանին ուղարկեցի Աղեֆսամդրիոյ ազգային իշխանութեան եւ Թեմականի, ինչպէս ման Ջաւէն Սրբազանի պաշտօնագիրները, ուղղուած Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին:

Իցի՛ւ թէ՛ այս տարի յաջողուի ինձ գալ Մայր Աթոռ եւ Ձեզ հոն գտնել: Գալ տարի պիտի ըլլամ 63 տարեկան եւ լրանայ պիտի վարդապետական ձեռնադրութեանս 40 ամեակը: Իսկ 1982-ին Ձեր ձեռնադրութեան 50 ամեակը. գեղեցիկ առիթ՝ որպէսզի դարձեալ գամք բով բովի, աւելի՛ թիւով եւ շարունակեմք Համագումարը, ինչպէս ման փառաւորապէս տօնեմք Ձեր յորելեանը: Սքանչելի պիտի ըլլայ եթէ Վեհափառ Հայրապետն ալ մերկայ ըլլայ Ձեր յորելեանին եւ համագումարին:

Կը յուսամ որ այդ օրը գայ, անպայման: Կը խնդրեմ որ ընդունիք Տարօնցիի իմ ջերմ եւ անեղծ սէրս, յարգամբնորոս հետ միասին:

Ձերդ

Սիրով եւ յարգամբնորով
Իսահակ Ծ. Վրդ. Ղազարեան

Գերաշնորհ Տ. Շահէ Արք. Ամենեան
Դիւանապետ Հայոց Պատրիարքարանի եւ
Վերատեսուչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան,

Անվերջանալի թուող թռչի՛ք մը ետք, ամսոյս 11-ին Ամմանէն Նիւ Եորք հասանք Տ. Կարէն եւ ես: Տ. Կարէն փութաց զինք Albany հասցնելիք սաւառնակը գտնել: Գտաւ, սակայն մթնոլորտային անմպաստ պայմաններ զինք հասցուցին Syracuse, ուրկէ ես-ով հասաւ Albany յաջորդ առտու արեւածագին:

Նախկին Ժառանգաւորներու Երուսաղէմ եւ Սուրբ Երկիր այցելելը, Ձեր եւ Տ. Եղիշէ Պատրիարքի մախանձունութեամբ, աղուոր փորձառութիւն մը եղաւ: Կը սիրեմ հաւատալ որ այդ արագ անցնող եօթնեակը մտրոգեց թէ՛ հրաւիրելուները եւ թէ հրաւիրողները:

Լաւ եւ մերշնչեալ գագացումներով մեկնեցայ ես Համագումարէն: Անձնապէս Ձեր հոգածութիւնը եւ հիւրամեծարութիւնը կը գնահատեմ անհունօրէն:

Ակնածամբով եւ սիրալիր աջահամբուրիւ
Արտէն Ա. Քիմյ. Աշնեան

3 Սեպտեմբեր 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեան
Բարեխնամ Պատրիարք Առաքելական Ս. Աթոռոյ
Երուսաղէմ.

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Եզիպտահայ մեր թեմին Առաջնորդ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս Երուսաղէմ վերադարձին զեկուցեց ժողովոյս, այնտեղ ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ անոր մեծամունդ հիմնադրին, Զաքարիա Պատրիարքին մոր ժամանակներու մէջ հիմնադիր ըլլալուն եւ բանաստեղծ Պատրիարք Եղիշէ Արք. Դուրեանի Յորեմիաններուն, ինչպէս նաեւ այս առթիւ տեղի ունեցած հոգեւորականներու ժողովին մասին: Մենք եւս ուրախ ենք Ձերդ Ամենապատուութեան հովանաւորութեամբ տեղի ունեցած այս հոգեւոր գործունէութեան համար որ անշուշտ իր օգտակարութիւնը պիտի ունենայ:

Ոչ միայն մեր Տիրախնամ թեմին, այլ ամբողջ արտասահմանի եւ Հայաստանայց Եկեղեցւոյ ակնկալութիւնները շատ են Ս. Երուսաղէմի վերաբերմամբ: Ձերդ Ամենապատուութեան կը մաղթեմք առողջ եւ երկար կեանք, որպէսզի Ձեր Աստուածահաճոյ եւ ազգօգուտ բոլոր ձեռնարկները յաջողին:

Այս առիթով շնորհակալութիւն կը յայտնեմք մեր Առաջնորդ Սրբազանին՝ Գերշ. Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոսին համար Ձեր ցոյց տուած հիւրասիրութեան եւ սրտաց ընդունելութեան համար:

Հայցելով Ձեր օրհնութիւնները եւ մաղթելով որ միշտ պայծառ մնամ Հայ Երուսաղէմի ազգապատկան սրբատեղիները, մնամք խորին յարգանքով

Ի դիմաց Քաղաքական Ժողովոյ
Ատենադպիր Ատենապետ

Գերաշնորհ Տ. Շահէ Արք. Անէմեան
Երուսաղէմ.

Սիրելի Սրբազան Հայր,

Վստահ եղէք որ Ձեր յղացած այս գաղափարին գործադրութիւնը, այսպէս, Երուսաղէմի սան եկեղեցականներու հաւաքոյթին, Երուսաղէմի մէջ, Օգոստոս 3-10, ստեղծեց մեծ խանդավառութիւն եւ թողուց տեւական տպաւորութիւն: Մեզ վերստին շահեցաւ: Ս. Յակոբը եւ Պատրիարք Սրբազանը կը պարտին ա՛յդ՝ Ձեզի: Ինչպէս ըսուեցաւ, առ մուգն, ծառայեց ան «ամպերու փարատման», որ, ինքնին, պէտք է ըսել, մուսնում եւ յաջողութիւն է, եւ Ձեր ծանր աշխատանքներուն եւ գոհողութիւններուն պսակումը:

Շնորհակալ ենք, մասնաւորաբար Երեցկիւնը եւ ես՝ Ձեզի, Ձեր ազնուական եւ եղբայրական հիւրասիրութեան եւ վերջին օրուան Ձեր ինքնաշարժը մեզի տրամադրած ըլլալուն համար: Կարելի եղաւ այդպէսով ոչ միայն Մասսատա երթալ, այլ նաեւ մեր ազգականին հետ ըլլալ: Շատ ուրախ պիտի ըլլամք որ մեր մեզի տրուի փոխադարձ հիւրասիրութիւն ընել Ձեզի: «Իմ լաւագոյն կէտը», Երեցկիւնը կրկնակի շնորհակալութիւն կը յայտնէ Ձեզի: Աղօթող ենք Ձեր քաջառողջութեան եւ Ձեր բոլոր գործերուն յաջողութեան համար:

Սիրով
Վարդան Քեմյ. Մկրեան

Մարտի 17, 17 Սեպտեմբեր 1980

Ամեն. Տ. Եղիշե Ս. Արթ. Տերտերեան
Բարեխնամ Պատրիարք Առաքելական Ս. Աթոռոյն Հայ Երուսաղէմի
Երուսաղէմ.

Ամենապատիւ եւ հոգեւոր ծնողն իմ,

Սրտի ամհում ուրախութեամբ իմացայ մամուլէն որ վերաբուժական գործողութեան մը եմբարկուած է՛ք եւ այժմ գտած է՛ք եղբր Զեր բնականոն քալուածքը, վիճակը:

Իրրեւ Զեր հոգեւոր սանը, կ'աղօթեմ առ Բարձրեայն Աստուած որ Զեզի պարգեւէ կատարեալ ապաքինում եւ քաջառողջութիւն եւ մորամոր յաջողութիւններ Զեր եկեղեցանուէր եւ ազգանուէր գործունէութեանց:

Այս ուրախ առթիւ՝ կու գամ յայտնել մաեւ իմ խորին որդիական շնորհակալութիւնը Զեզի՝ Զեր ցոյց տուած ասպնջականութեան եւ հայրական գուրգուրանքին համար, զորս վայելեցինք այդ Համագումարին առթիւ: Իրապէս շատ շինիչ եւ դաստիարակիչ ոգիով պատրաստուած եւ ծրագրուած էին ամէն բան. եւ մոյմ ատեն ամոռանալի օրեր անցուցինք Զեր եւ Գերշ. Տ. Շահէ Արքեպիսկոպոս Ամենեանի շնորհիւ:

Արդ, շատ, շա՛տ պիտի խնդրէի որ գոնէ 2-3 տարին անգամ մը այսպիսի համագումարներ տեղի ունենային:

Ամենապատիւ Սրբազան Հայր,

Դարձեալ Զեզի կը մաղթեմ կատարեալ առողջութիւն եւ կը համբուրեմ Զերդ Ամենապատուութեան Ս. Աջը:

Վաչէ Ծ. Վրդ. Իգմատիոսեան

Սեպտեմբեր 19, 1980

Ամենապատիւ Տ. Եղիշե Արթ. Տերտերեան
Պատրիարք Երուսաղէմի Հայոց
Երուսաղէմ.

Շատ սիրելի Պատրիարք Հայր,

Տակաւին պիտի չուզեմ հաւատալ որ ծանր կերպով հիւանդ եղած է՛ք: Վասնզի Հայ Եկեղեցին տակաւին պէտք ունի Զեզի: Ուրեմն չեմք թոյլատրեր որ Վերի Երուսաղէմի սիրոյն Վարինէն հրաժարիք:

Երուսաղէմի այդ ամմամ եւ անգուգական շարաքը որ պարգեւեցիք բոլորիս, կը հաւատամ որ սկիզբն է միայն այն լայն ծրագրին որ Զեր միջոցաւ հետզհետէ կերպարանք պիտի ստանայ եւ հասնի իր լրումին:

Ամբողջ համայնքը, ինչպէս մաեւ բազում քարեկամները Զեր, կ'աղօթեն Զեր կատարեալ առողջութեան համար: Անցեալին մեզ յուսախար չէ՛ք ըրած. վստահ եմ որ այս անգամ եւս պիտի չընէք:

Որդիական ակնածանքով եւ սիրով,

Մատչիմ ի համբոյր Զեր Ս. Աջոյն
Գառնիկ Քիմյ. Հալլանեան

Երուսաղեմի Հայ Պատրիարքոսան պաշտոնաթերթ
ՍԻՈՆ-ի այս բացառիկ թիւը շարունցաւ Ս. Յակոբ-
եանց Տպարանին մէջ, Compuwriter IV TG տողաշար
մեքենային վրայ:

ԱԼԷՔՍ ԵՒ ՅԱՐԻ
ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԺԱՌԱՆԳԱԴՈՐԱՅ ՀԱՐԺԱՐԱՆ
ԵՒ ԸՆԾԱԶԱՐԱՆ